Laurence Gardner

GRAALI KUNINGATE SÜND

Vapustav lugu geneetilisest kloonimisest ja Jeesuse iidsest sugupuust

*

Inglise keelest tõlkinud
Jaanus Õunpuu

O&O
OLION

Tallinn
2005

Originaali tiitel:
GENESIS OF THE GRAIL KINGS
THE EXPLOSIVE STORY OF GENETIC CLONING
AND THE ANCIENT BLOODLINE OF JESUS
Laurence Gardner
le Chevalier Labhràn de St. Germain
Fair Winds Press

Kaane ja tiitli kujundanud *Tiina Sildre*
Toimetanud *Ann Kivikangur*

ISBN 9985-66-431-0
Text © Laurence Gardner, 2001
© Tõlge eesti keelde J. Õunpuu ja „Olion", 2005.

Kirjastuse **Olion** raamatud on tutvumiseks ja ostmiseks
välja pandud meie interneti koduleheküljel
www.eestikirjastused.com

Mälestades Lawrence Percyt,
isa ja kaasreisijat Püha Graali teel

Inimene võib ette kujutada asju, mis on võltsid,
kuid aru saada vaid asjadest, mis on õiged.
Isaac Newton

Sisukord

Tänuavaldused 6
Pildilaenud 8
Eessõna 9
1 Tsivilisatsiooni häll 11
2 Nagu rändlinnud 20
3 Karmiinpunased rüüd ja hõbekammid 30
4 Kaldea tekkelugu 43
5 Inglite riik 52
6 Valgustuse ajastu 63
7 Kui kuningavõim alla toodi 75
8 Elu Emand 85
9 Kuningliku seemne karjased 96
10 Hea ja kurja tundmise puu 104
11 Taevakuninganna 119
12 Kõrbe pärand 129
13 Jumalate kuld 137
14 Fööniks ja tulekivi 148
15 Vulcanus ja pentagramm 162
16 Lepinguimpeerium 174
17 Kirju kuub 184
18 Egiptuse Mooses 196
19 Mäe maagia 208
20 Tarkus ja seadus 224
Märkused ja viited 231
Kronoloogia ja genealoogilised tabelid 252
Bibliograafia 288
Register 297

TÄNUAVALDUSED

Võlgnen tänu Saint Columba Püha Suguseltsi, Stewarti Kuningliku Koja, Euroopa Printside Nõukogu, Saint Anthony Templirüütlite Ordu, Saint Germaini Õilsa Kaitseordu ning Keiserliku ja Kuningliku Draakoniõukonna ja Ordu headele asutustele. Samuti tahan tänada kõiki arhivaare ja bibliotekaare, kes lihtsustasid seda projekti – eriti *British Library*, Prantsuse Rahvusraamatukogu, Bordeaux' raamatukogu, Pariisi Louvre'i muuseumi, Chicago Ülikooli Orientalistikainstituudi Muuseumi, Pennsylvania ülikooli muuseumi, Londoni Loodusloomuuseumi, Oxfordi *Ashmolean Museum*i, Londoni Warburgi instituudi, Dublini Iiri Akadeemia, Šoti Rahvusraamatukogu, Somerseti ja Devoni krahvkonnaraamatukogude, Birminghami Keskraamatukogu ning Briti Muuseumi Lääne-Aasia ja Egiptuse muinsuste osakonna töötajaid.

Suurim tänu *MediaQuest International*i direktoritele ja personalile mulle osutatud abi eest selle teose koostamisel, samuti Tema Kuninglikule Kõrgusele Albany printsile Michaelile selle eest, et nad võimaldasid mulle privilegeeritud juurdepääsu oma perekonna ja ordu dokumentidele. Olen tänulik ka oma abikaasale Angelale, kelle väsimatu pingutus pani selle töö vilja kandma, ja pojale Jamesile julgustuse eest minu otsiskelu ajal. Kõige suurem tänu muidugi Greg Brandenburghile ja kõigile *Fair Winds Press*i töötajatele, kes viisid selle Atlandi-taguse eriväljaande avaldamise lõpuni.

Minu tänu väärivad kõik need, kelle enda tehtud töö aitas mind uurimistöö tegemisel – eriti Christian ja Barbara Joy O'Brien. Samuti helilooja Adrian Wagner, kes „Lohengrini" ja „Parsifali" taoliste

meistriteoste loomise perekonnatraditsiooni kohaselt toetas seda raamatut oma uue albumiga *Genesis of the Grail Kings* <http://www.mediaquest.-co.uk/awggk.html>. Nagu ka *sir* Peter Robson oma väärtusliku kunstilise panuse ja kauni erikujunduse eest <www.entropic-art.com>.

Samuti avaldan tänu neile paljudele sõpradele, kes tegid selle ettevõtmise ühel või teisel viisil kergemaks. Eriti tänulik olen Helen Wagnerile, Tracy Knightile, Stephen Knightile, Scarlet Nunnile, Karen Lysterile, Gretchen Schroederile, Laura Wagnerile, Marge Jacobile, rüütel David Roy Stewartile, Herbert Kesslerile, rüütel Jack Robertsonile, reverend David Cuthbert Stalkerile, Tony Skiensile, doktor Joe Dispenzale, Jaz Colemanile, Nigel Blairile Wessexi uurimisrühmast ja Edmund Marriage'ile *The Patrick Foundation*ist.

Eriline tänu mulle osutatud lahke rahvusvahelise abi eest Eleanor Robsonile ja Steve Robsonile *Peter Robson Studio*st, Duncan Roadsile, Ruth Parnellile, Marcus Allenile, Jeffrey Williamsile ja Tom Boscole *Nexus*est, Adriano Forgionele *Hera*st, J. Z. Knightile ja kõigile *Ramtha's School of Enlightenment*ist. Samuti Christina Zohsile *The Golden Thread*ist, Nancy ja Mike Simmsile *Entropic Fine Art*ist, Whitley ja Ann Strieberile, Laura Leele, Daniel S. Wardile, Lucie Blanchardile, Neil ja Ursula Freerile, Robert Ghost Wolfile ja Shoshannale *Wolf Lodge Foundation*ist, Terri ja Bob Brownile *International UFO Congress*ist, La Vern De Wilde'ile ja Robert L. Siblerudile *The International Association for New Science*'ist ja Charlie Bear Wiechertile *The Society for Psi Research and Education*ist.

Lõpuks pean avaldama tänu kõigile neile lugejatele, kes on toetanud ja julgustanud mu tööd läbi aastate – eriti neile paljudele, kes on saatnud kirja teel nii hulgaliselt kasulikke kommentaare ja kaastöid.

Laurence Gardner, august 2001

PILDILAENUD

Tänatud olgu alljärgnevad asutused ja isikud järgmiste fotoillustratsioonide ja autoriõiguslike piltide eest:

1, Peter Robson Studio <www.entropic-art.com> ja Entropic Fine Art Inc.; 2, 6, 9, The Patrick Foundation; 3, Iraagi Muuseum, Bagdad; 4, Pennsylvania ülikooli muuseum; 5, 14, Réunion des Musées Nationaux ja Louvre'i muuseum, Pariis; 7, 13, 15, Chicago Orientalistikainstituudi Muuseum; 8, 19, Briti Muuseum, London; 10, Princeton University Press; 11, Ernest Benn, London; 12, Jeruusalemma Heebrea Ülikool; 16, 20, The Metropolitan Museum of Art, New York; 17: Püha Katariina klooster, Siinai; 18, 21, 22, Cleminson Collection; 23, 25, 27, 28, John Murrey, London; 24, Nancy Vann; 26, Michael Gerrish.

Kuigi lubade turvalisuse tagamiseks on tehtud suuri pingutusi, palume vabandada võimalike autoriõiguslikke materjale puudutavate vigade ja eksimuste pärast, mida tunnistame sobivalt igas edaspidises väljaandes.

EESSÕNA

„Graali kuningate sünd" kuulub koos „Püha Graali sugupuu" (*Bloodline of the Holy Grail*), „Sõrmuste Isandate valduste" (*Realm of the Ring Lords*) ja varsti ilmuva „Kulla Maja saatusega" (*Destiny of the House of Gold*) ühte raamatusarja. Kuigi need teosed toetavad üksteist vastastikku, on nad sellegipoolest mõeldud olema iseseisvad ja neid pole ilmumise järjekorrast hoolimata vaja lugeda mingis eelistatavas järjekorras.

Nende ühine joon on see, et kõik need teosed lähtuvad ajaloo tahke käsitledes pühakirja- ja kultuuridokumentidest, mis pole pandud kanoonilisse piiblisse – neist, mis on mitmel põhjusel kellegi huvides tegelikult piiblist välja jäetud. Samuti on arvesse võetud hulgaliselt muid arhiiviallikaid, mida ametlikud akadeemilised ja klerikaalsed asutused on läbi sajandite ühel või teisel põhjusel strateegiliselt eiranud. Kui järgida võrdleva uuringu liini, saab selgeks, et mis tahes perioodist pärit originaaldokumentidel on sageli vähe ühist nende hilisemate tõlgenduste ja võltside ümberkirjutustega – kuid meid õpetatakse üldiselt just nende hilisemate tõlgenduste ja esituste järgi.

„Graali kuningate sünd" on kronoloogiliselt struktureeritud käsitlema väga vanade aegade ajalugu, keskendudes spetsiifiliselt piibli Vana Testamendi kahele esimesele raamatule, *Genesis*ele ja *Exodus*ele. „Püha Graali sugupuu" heidab pilgu Uue Testamendi ajastule ja sellele järgnenud aegade ajaloole, sellal kui „Sõrmuste Isandate valdused" käsitleb ajaloo ja mütoloogia suhet läbi ajastute. Niisiis olgu neile, kes pole selle sarjaga veel tutvunud, siinkohal esitatud lühikokkuvõte „Püha Graali

sugupuu" sisust – ülevaade, mis illustreerib nende korrelatiivsete uuringute stiili ja eesmärki.

Pärast Juudi sõda Jeruusalemmas 1. sajandil olevat Rooma võimud ära põletanud kõik ametlikud ja eraisikute ülestähendused, mis puudutasid Jeesuse suguvõsa põlvnemist kuningas Taavetist. Kuid hävitustöö ei olnud kaugeltki täielik ja kuninglikud pärijad, kes säilitasid tähtsaid asjasse puutuvaid dokumente, viisid messia pärandi Pühalt Maalt Läände. Nende pärijate kohta öeldi *desposyni* (Jumala pärijad) ja neid jälitasid Rooma võimud, et nad keisri käsul tappa. Koguni 200. aastal kinnitas ajaloolane Julius Africanus, et tagakiusamine toimub formaalselt ikka veel, ehkki *desposynos*ed jäid poliitiliselt aktiivseks vaid „ranges dünastilises järjepidevuses".

Pärast Lääne-Rooma keisririigi langust jätkas tagakiusamist esilekerkiv rooma kirik, hoolimata apellatsioonidest suguvõsalt, kes propageeris vastandlikku Jeesuse kristlikku kirikut. Selle suguvõsa liikmed mõistsid püsivalt ja avalikult hukka Rooma tõlgendusi Jeesuse sünnist ja ülestõusmisest, väites, et religiooni tuleb otsida Jeesuse õpetustest, mitte tema isiku austamisest.

Keskaja vältel leidsid messia suguvõsast valitsejad järjest rohkem poolehoidu, ent paavstid kiusasid neid ikka veel, käivitades brutaalse keskaegse inkvisitsiooni. Rooma kirik võis ellu jääda üksnes *desposynos*te suveräänsust maha surudes.

Nüüd uurime raamatus „Graali kuningate sünd" kuningliku vereliini lätteid, et välja selgitada, millal, miks ja kuidas loodi Jeesuse dünastialik suguvõsa ning kes selle lõi. Siit leiame ajaloolised Aadama ja Eeva ning näeme, kuidas usudogmade võimas strateegia püüdis katkestada kõik varasemad traditsioonid, võttes kasutusele meessoost ainujumala põhimõiste.

Laurence Gardner

1

Tsivilisatsiooni häll

Lohemao koit

Viimase kahe aastatuhande jooksul on palju kirjutatud messia Jeesuse suguvõsa kuninglikust liinist – dünastiast, mis sai tuntuks kui *Sangréal* (Kuninglik Veri). See oli Juuda kuninga Taaveti liin, suguvõsa, mille pärijaid kiusasid kristlikud kirikuvõimud alates Jeesuse ajast sajandeid taga – nagu on üles tähendanud mitmed silmapaistvad ajaloolased, näiteks Hegesippus Palestiinast, Julius Africanus Edessast ja Eusebios Caesareast.[1] Kuid mis tegi selle suveräänse liini kõigepealt nii eriliseks? Mis oli selle messialiku kuningavõimu pärand, mida ortodoksne kirik nii väga kartis?

Vastused neile küsimustele tulevad piiblieelsete tekstide uurimisel rabavalt ilmsiks, kuid mitte tingimata meile oodatud vormis. Aadam, Noa, Aabraham ja teised Esimese Moosese raamatu tuntud tegelased pole enam salk alandlikke territoriaalpioneere. Selle asemel kerkivad nad esile kui hirmuäratav tegelaskond ühes ajaloo kõige valgustavamatest stseenidest, sest nemad nägid Püha Graali kuningate, algse lohemaodünastia hämmastavat koitu.

Alates kõige varasematest ülestähendatud aegadest on lohemaod olnud kultuuriloos esiplaanil, kus neid on portreteeritud mitmesugustes konfliktsetes maskeeringutes. Muistsed kreeklased uskusid, et lohemaod on heatahtlikud olendid, kellel on võime edasi kanda elutarkust ja -saladusi, sellal kui vanad heebrealased nägid neis hoopiski tüütuid patuleässitajaid. Vägev draakon oli Hiina keisririigi embleem, rahvuslik hea õnne sümbol. Väljaspool heebrea traditsiooni peetigi lohemadusid üldiselt universaalsete teadmiste hoidjateks ja inimkonna headeks kaitsjateks.

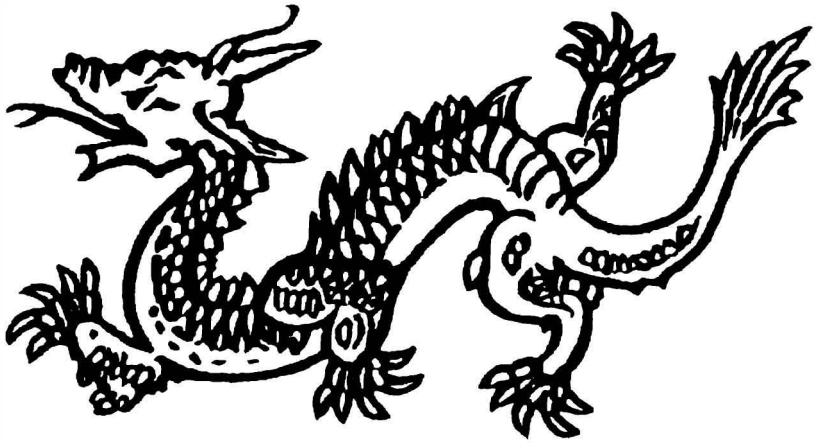

Hiina draakon

Euroopa keldi rahvastel oli lohemadu ülim suveräänsuse sümbol (siit ka pimeda keskaja „Pendragonid" – peadraakonid ehk kuningate kuningad). Kuid 494. aastal esitas paavst Gelasius I[2] keldi kirikule väljakutse, kanoniseerides kellegi piiskop Georgiose Aleksandriast, kes olevat tapnud lohemao.[3] See vägivaldne ja ebapopulaarne türgi kirikutegelane olevat solvanud ja kiusanud lahkusulisi ning vihased palestiinlased tapsid ta lõpuks 361. aastal. Ometi sai temast kuulus märter püha Georgios. Teda ümbritsesid legendid, mis muutusid järjest ebausutavamaks. 1222. aastal kuulutati 23. aprill Oxfordi kirikukogus Georgiose pühaks ja 14. sajandil tegi kuningas Edward III Plantageneti käskkiri Georgiosest Inglismaa kaitsepühaku.*

Alates 4. sajandist mõistis rooma kirik avalikult hukka ja terroriseeris keldi ristiusu pooldajaid ning selles osas isikustas lohetapja Georgios kättemaksuhimulist katoliiklikku inkvisitsiooni messialiku sugulusliini toetajate vastu. Kristliku mütoloogia lohemaod on võetud heebrea pärimustest ning neid kujutatakse sageli tiivuliste ja tuldsülgavatena, kuid ajalooliselt olid lohemaod kuningliku krokodilli või meremao (pimeda keskaja „kalameeskuningate" ja keskaja frangi Merovingide *Bistea Neptunis*[4]) epitoom.

Lääne ristiusumaade manipuleeritud traditsioonis on lohemadu

---

* Püha Jüri. – *Tõlk.*

kujutatud üsna teistmoodi kui selle originaali Ida kultuurides. Teda on viidud ka legendide ja mütoloogia maailma, kuna Egiptuse vaaraosid ja Mesopotaamia kuningaid salviti nende kroonimisel ajaloolise Messehi ehk Mushusi (püha draakon või krokodill) rasvaga.[5]

On ilmne fakt, et seda, mida üks kultuur määratleb kui ajalugu, määratleb teine kui mütoloogiat – eriti usuasjades, kus vastandlikud kultuurid on omavahel konfliktis. Näiteks peavad kristlased teiste uskude jumalusi müütilisteks, kuid enda jumalust mitte. Võib öelda ka vastupidi – kus on siis see tõde, mida nimetatakse ajalooks?

Oxford English Dictionary nimetab ajalooks „tähtsate või avalike sündmuste pidevat metoodilist ülestähendamist". Teised teatmeteosed annavad samasuguseid definitsioone ja neist nähtub, et mõiste „ajalugu" ei tähenda mitte sündmusi endid, vaid vihjab sündmuste dokumenteeritud ülestähendustele. Mõnikord on need ülestähendused otsesed ja mõnikord kaudsed, kuid igal juhul allutatud mõjutustele, arvamustele ja huvidele. Kui ajalugu käsitleb mingit sõjalist, poliitilist, sotsiaalset või usulist konflikti, saab sellest sektantlike või rahvuslike vaadete edastamise vahend ning üksiksündmuste detailid varieeruvad vastavalt asjasse puutuvate kirjutajate hoiakutele, ülesannetele ja eesmärkidele. Niisiis näevad vastaspooled näiteks mingi sõja ajalugu erinevalt, täpselt nagu poliitiliste või usuliste vaidluste lugusid. Seepärast on formaalne üldajalugu, mida õpitakse, just niisugune, nagu valitsus on selle heaks kiitnud. See on autoriseeritud, heaks kiidetud, sanktsioneeritud ja akadeemiliselt õigustatud, kuid ei pruugi tingimata olla selge tõde. Tegu on tõega, mida on tempereerinud erakondlik tõlgendus ja subjektiivne arvamus.

Kui dokumentaalne ülestähendus on ühendatud teadusega, piirab jätkuv uurimine seda automaatselt ja see võib fakte edastada üksnes sellistena, nagu neid teatakse kirjutamise ajal. Nagu kõik teavad, oli veel vaid mõned aastakümned tagasi võimatu vestelda kellegagi tuhandete miilide kaugusel. Samuti oli võimatu lennata üle ookeanide või jälgida transleeritud reportaaže parajasti toimuvatest sündmustest kogu maailmas. Nüüd pole niisugused asjad mitte ainult võimalikud, vaid ka täiesti tavalised ja 21. sajand toob kindlasti veel võimalusi, mida seni peetakse võimatuks.

Seetõttu ei tohi ajalugu olla dogmaatiline. See võib vaid talletada teatud vaatepunkte teatud ajahetkedel, sest alati leidub ebakindlust ja tundmatuid elemente, millele tuleb järele anda. Kui 2000 aastat tagasi

kaevati Hiinas välja ühed hiiglasuured luud, tähendati need üles draakoniluudena, sest traditsiooniliselt arvati, et suur draakonisaba kaevas jõesängid, mis kuivendasid ürgajal maad.[6] Nüüd teame, et need olid dinosauruse luud, kuid selle piirkonna inimesed ei saanud neid nendena identifitseerida, sest nad ei teadnud midagi dinosauruste olemasolust. Tegelikult on kõik see, mida me praegu dinosaurustest teame, õpitud alates 1820. aastatest. (Nimetus tuleb kreekakeelsest sõnast *deinossauros*, mis tähendab koledat sisalikku.)

Mõnikord loetakse dokumentaalset informatsiooni võrdleva ülestähenduse puudumisel ajalooks, kuni sellega seotud ja võib-olla vasturääkiv avastus heidab teemale uut valgust. Ses mõttes on juutide ja kristlaste piibli Vana Testament esimesel kohal, kuna keegi pole nagu Hiina sauruseluudegi puhul nendesamade 2000 aasta jooksul saanud mingit spetsiifilisemat informatsiooni. Vana Testament, nagu me seda tunneme, on suuresti retrospektiivne teos, mis koostati alles 6.–2. sajandil eKr, kuid on seotud sadu ja isegi tuhandeid aastaid varem toimunud sündmustega. Vanas Testamendis on vihjeid hulgale materiaalsetele allikatele, aga kuna need varasemad materjalid pole olnud kättesaadavad, võisid tolle põlvkonna inimesed parimal juhul kas võtta seda kui sümbolit või seda üldse eirata. Erinevus piibli ja muu ajaloo vahel seisneb aga sõnas „pühakiri", sest Vana Testament polnud mitte ainult esivanemate ülestähenduste kogum, vaid sellest sai ka leviva ja areneva usudoktriini alus.

Dokumentaalsed tõendid piiblieelsest ajaloost tulid päevavalgele alles 1850. aastatel ja 20 aastat hiljem järgnesid neile mõned avaldatud tekstid. Kuid alles 1920. aastate lõpus toodi avalikkuse ette esimesed süvatõlked – originaalsest Vanast Testamendist oluliselt vanemate kirjalike ülestähenduste tõlked. Arheoloogid jätkasid kaevamisi ning Aadama, Noa ja Aabrahami piiblimaadest ilmusid välja tuhanded savitahvlid ja graveeritud rullpitsatid, mis suures osas kuuluvad Vana Testamendi patriarhaalsetesse ja dünastilistesse ajajärkudesse. Palju tähtsam ja võib-olla mõnele üllatav on see, et paljud tolleaegsed ülestähendused tundusid teadlastele tuttavad ning varsti selgus, et need on olnud israeliitidele hiljem *Genesise* koostamisel lugude näidiseks.

Suurema osa tavalisest ajast on need informatiivsed tekstid olnud kõigile teadmata peidus Mesopotaamia ja Süüria kõrbete all ning nende avastamist (nagu dinosauruste avastamist) oleksid kõik võinud tervitada

suure vaimustusega. Aga ei. Ajaloolised ülestähendused tundusid tuttavad ning tegelased ja paigad olid äratuntavad kui Vana Testamendi prototüübid. Kuid rõhuasetused olid heakskiidetud pühakirjast nii erinevad, et õpetatud ühiskond ja seda valitsevad võimud hakkasid sedamaid tundma hirmu.

Järsku sai selgeks, et piiblilugu, mida oli kaua peetud autentseks, pole üldse autentne: see on täpsustavate originaalülestähenduste abil seatud vastavusse 2500 aastat tagasi esile kerkinud usulise liikumisega. Kõnesolev liikumine, mis alguses oli lokaliseeritud sektantlik heebrea kultus, laienes järgnevalt judaismi peavooluks ning seejärel harunes kristluseks ja Vanast Testamendist sai õpetuse ühine tegur. Samuti selgus, et need raamatud, mis olid algselt koostatud kultuuridoktriini toetamiseks segastel aegadel, muutusid kehtestatud dogma varaaidaks – ja seda dogmat ennast oli hakatud pidama puhtaks ajalooks.

Nagu eespool öeldud, ei tohi ajalugu olla dogmaatiline. Kuid oli juba hilja: liisk oli usu rakenduses juba langetatud. Veel praegugi õpetatakse meie koolides ja kirikutes väljamõeldud piiblilugu, eirates originaaldokumente, millest pühakiri kokku seati. Sellest on eriti kahju, sest vanemad dokumendid jutustavad patriarhide ajajärgust palju selgemalt kui Vana Testament. Neis tekstides on piibli lood mitte ainult paigutatud paremasse kronoloogilisse konteksti, vaid ka nende sotsiaalne ja poliitiline tähtsus muutub märksa mõistetavamaks.

Viljakas Poolkuu

Otsides messialiku lohemao pärandit, siirdume tagasi kuningliku pärimuse alglätete juurde – tagasi *Genesise* (Esimese Moosese raamatu) kaugesse maailma, tagasi Aadama aega ja veelgi kaugemale. Näitelava seadmiseks tuleb meil kõigepealt kindlaks määrata selle geograafilised piirid, sest Vana Testamendi ajalugu hõlmab kolme selget piirkonda: Mesopotaamiat (maa, kus asub tänapäeva Iraak), Kaananit (Palestiina) ja Egiptust. Sellel üldterritooriumil, kus Vahemeri uhub Egiptuse ja Kaanani kaldaid, on kolm suurt jõge: läänes asub põhja poole voolav Niilus ning idas voolavad lõunapoolsesse Pärsia lahte Eufrat ja Tigris.

Umbes 10 000 aastat eKr, viimase jääaja lõpus, oli see Lähis-Ida ala väga hästi niisutatud – eriti jõgede platool ja deltapiirkondades. Seetõttu on tegu esimese tsivilisatsiooni hälliga, mida on nii kultuuri-

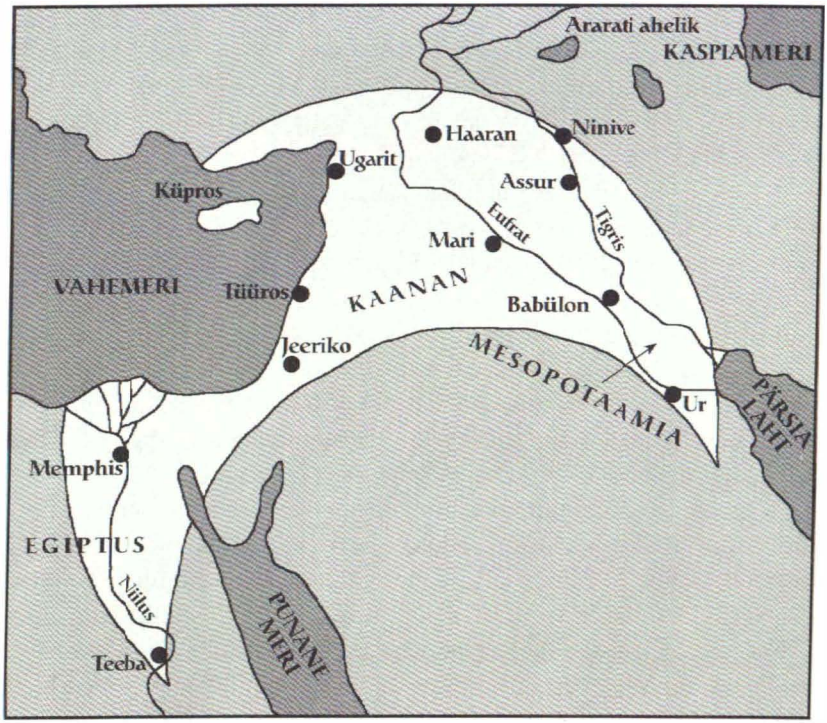

Viljakas Poolkuu

listel kui ka põllumajanduslikel põhjustel hakatud nimetama Viljakaks Poolkuuks.

Mesopotaamias tekitas mõõdukas ja niiske kliima suuri metsi. Aretati mitmesuguseid kõrrelisi ning lõpuks saadi suurtes kogustes otra ja nisu. Kaananis hakati teravilja koristama umbes 10 000, Põhja-Süürias 9000 ja Jordani jõe orus 8000 aastat eKr. Teraviljakasvatuse edenedes paremate külvamis-, väetamis- ja küpsemismeetodite rakendumisel arenes ka kaunviljade (hernes, lääts) kasvatus. Selles hästihoolitsetud keskkonnas kodustati mõningad loomad, keda hakati karjatama. Gasellid ja kitsed olid esimesed lihaandjad ning viimastelt saadi ka piima. Mesopotaamia põhjaosas muutus 9000 aastat eKr populaarseks ka lambakasvatus ning umbes 6000 aastat eKr kodustati sead, koerad ja veised.

Sel perioodil koondusid põlluharijate kogukonnad küladeks ja

valdadeks, kus maju ehitati harilikult savitellistest. Asulaid rajati sageli mäeküngastele, mille ümber kaevati kraave kaitseks metsloomade eest ja kariloomi hoiti puittarade taga. Kuna viljasaagid olid suured, leiutati varakult ka jahvatuskivid. Valmistati savinõusid ning kogukondade vahel arenes kaubavahetus. Kaubanduse edendamiseks hakati vahetuseks kasutama mitmesuguseid loodusvarasid, eriti niisuguseid ehtematerjale nagu vulkaaniline klaas, merikarbid ja poolvääriskivid.[7] Just sel perioodil sai Jeerikost linnalik keskus ning varsti pärast seda võeti selles piirkonnas laialdaselt kasutusele ader ja ratas.

8000 aastat tagasi oli see aeg, mida me üldiselt nimetame uuemaks kiviajaks, kuid pärast 6500 aastat eKr jõudis Viljaka Poolkuu arenenud kultuur pronksiaega – esimesse metallurgiaajajärku, kus vasest ja tinast sulatati ülimalt vastupidavat pronksi. Lähis-Ida erakordselt muljetavaldav arengutase tuleb ilmsiks, kui võrdluseks mõelda, et vanimad Britannias välja kaevatud savinõud on valmistatud umbes 2500 aastat eKr ja et otra hakati seal kasvatama umbes pool sajandit hiljem. Britannia jõudis pronksiaega alles 2000 aastat eKr, kui sinna saabusid belgi hõimud.

6000 aastat eKr käidi Mesopotaamia Lähis-Idas juba laevadega avamerel, sellal kui Britannia oli lihtsast kudumistööstusest alles 4000 aasta kaugusel. Seetõttu pole üllatav, et kõige silmapaistvamad lood maistest algustest kasvasid välja Viljaka Poolkuu piiblimaadest. Sest nende maade elanikega võrreldes välismaailm alles magas viletsas primitiivses keskkonnas. Tõepoolest, me võime täiesti julgelt öelda, et kultuuriajalugu sai kindlasti alguse neist *Genesis*es kirjeldatud maadest. (Pealkiri „*Genesis*" toodi piibli kreekakeelsesse tõlkesse 3. sajandil eKr ning see viitab päritolule või algusele. Heebrea keeles algas raamat sõnaga *berešit* (*b'rei-šêeth*), mis tähendab „alguses".[7])

Alles siis, kui me jõuame *Genesis*e 19. patriarhide põlvkonnani, hakkavad loos figureerima ka Kaanan ja Egiptus. See juhtub pärast Aabrahami emigreerimist oma sünnimaalt Mesopotaamiast. Niisiis peab meie lugu algama Mesopotaamiast, täpsemalt Mesopotaamia lõunaosast, sest *Genesis*es öeldakse (1 Ms 11:31), et Aabraham, keda alguses nimetati Avramiks või Aabramiks, oli pärit kaldealaste Urist. Varasemad piibliviited, mis ulatuvad tagasi Aadama aega, seovad tema suguvõsa pärimuse kindlalt Tigrise–Eufrati piirkonnaga Pärsia lahe ümbruses.

Mesopotaamia nimi tähendab maad jõgede vahel ning see oli tehniliselt maa Tigrise ja Eufrati vahel. Kuid geograafiliselt hõlmasid

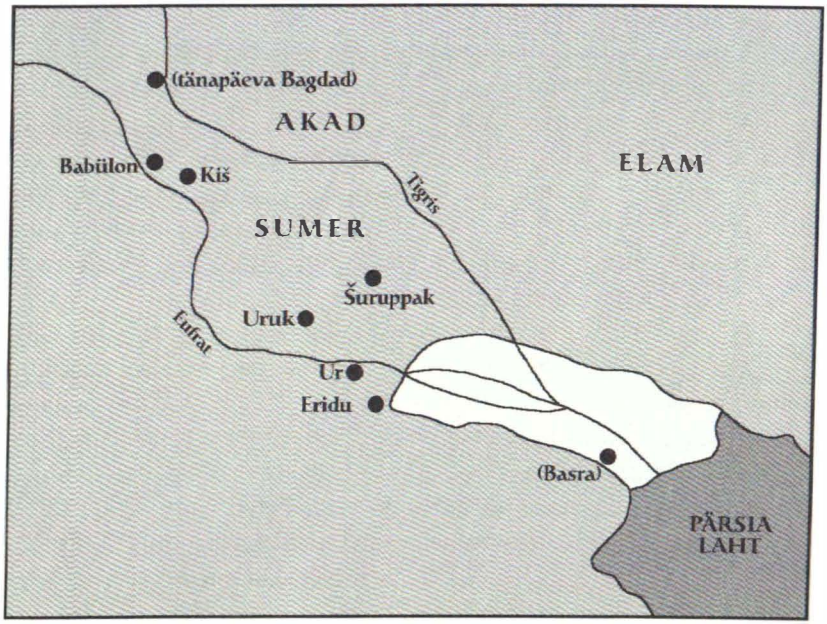

Pärsia lahe kaldajoon.
Valge ala tähistab Pärsia lahe kunagist ulatust

Mesopotaamia piirid neid kahte jõge Tauruse mägedest kuni Pärsia laheni. Põhja-Mesopotaamiat tuntakse võib-olla paremini Assüüriana, sellal kui keskpiirkond kandis nime Akad (seal Babülonist põhja pool asub tänapäeva Bagdad). Varsti pärast 4000. aastat eKr hakati Lõuna-Mesopotaamiat nimetama Sumeriks[9] ja seal valitsesidki varased patriarhid.

Üks tähtsamaid muistse Sumeri linnu oli Uruk (tänapäeva Warka), kust pärineb ka nimi Iraak. Urukist kagu pool Sumeri Kaldea (kaldealaste maa) piirkonnas asus Uri linn. Praegusel ajal piirneb Pärsia laht nii Iraagi, Iraani (Pärsia) kui ka Kuveidiga, kuid tol ammusel ajal ulatus laht palju sügavamale sisemaale, nii et Ur paiknes peaaegu selle kaldal.

Sõna „linn" pole selles kontekstis kasutatud sugugi kergemeelselt, sest need tähtsad keskused olid alates 3800. aastast eKr vaieldamatult linnad ja Uruk oma suure templiga oli esimene tõeline linn maakeral. Linnaühiskond koos kogukonnanõukogudega oli tegelikult välja kujunenud juba umbes 5500 aastat eKr, kui Tell Halafi elanikud ehitasid

sillutisega tänavaid ja drenaažisüsteeme üle 3000 aasta enne primitiivse Stonehenge'i kerkimist Britannias – selleks ajaks olid lääneeurooplased vaevalt leiutanud lihtsa puust adra. Mesopotaamia linnas nimega Arpakija olid suured mesitarukujulised ühiskondlikud hooned, mida nimetati *tholoiks* ja mille läbimõõt oli keskmiselt 32 jalga (10 meetrit). Üks tähtsamaid Halafi kogukondi (hilisema Uri lähedal) oli rajatud deltaasulana Ubaidis, kuulsas metallurgia- ja keraamikakeskuses, ning selle lähedale kerkis Sumeri kõige püham linn Eridu. Teised tähtsamad linnad selles piirkonnas olid Kiš, Nippur, Ereh, Lagaš ja Larsa ning nagu tänapäeva linnu tuntakse suurte katedraalide järgi, olid ka neis ülimalt kultuursetes keskustes kõrged rikkalikult kaunistatud templid.

Kuigi Mesopotaamia oli alates 10 000. aastast eKr mitmes aspektis maailma liider, algas seal uus väga märkimisväärne edasiminek umbes 4000 aastat eKr, kui Lõuna-Mesopotaamiat hakati tundma Sumerina ja õitsesid tõeliselt munitsipaalsed linnad. Tol ajal tunti neid linnriikidena, mis toimisid nagu individuaalsed kuningriigid. Ning *Genesis*es jutustataksegi lugu esiisade Sumeri hämmastavast tõusust. See äkiline kultuuriekspansioon polnud pelgalt üldine areng – see oli võimas tehniline ja akadeemiline revolutsioon, mis on kaua hämmeldanud õpetlasi ja ajaloolasi kogu maailmas.

2

NAGU RÄNDLINNUD

Aadama järeltulijate kroonikad

Nüüd on aeg kätte võtta piibel ja uurida *Genesise* teksti, mõeldes muistsele Sumerile. Seda tehes peaksime mõtlema ka laiemalt maailma looduslikule evolutsiooniprotsessile ja sellele, kuidas Sumeri ühiskond edestas 4000–2000 aastat eKr loomulikku protsessi tuhandete aastate võrra. Hiljem vaatleme selle edestuse üksikuid detaile ja nende spetsiifilisi tähendusi, kuid vahepeal pidagem meeles, et kui vana Mesopotaamia poleks omal ajal nii kaugele ette jõudnud, poleks meie praegune tsiviliseeritud kultuur selline, nagu me seda tunneme.

Praegusel ajal on mitmes maailma osas ikka veel palju metsinimeste ja teiste nendetaoliste hõime, kelle elu on küll korrastatud, kuid meie standarditega võrreldes väga algeline. Neid leiduvat sellepärast, et nad elavad muu maailma eest varjus. Kuid mis on see muu maailm? Kindlasti pole need inimesed saanud varjuda evolutsiooni eest, sest evolutsioon on teadlaste sõnul loomulik jätkuv protsess. Oma keskkonna tõttu on need inimesed loodusliku evolutsiooni epitoom, kuid see on jätnud nad pikaleveninud kiviajakultuuri.

Silmapaistev õpetlane Zecharia Sitchin märgib oma „Maa kroonikates", et tõeline mõistatus ei seisne mitte võsaelanike mahajäämises, vaid meie ettejõudmises. Inimesel kulus üle miljoni aasta, enne kui ta sai aru, et pihukirveks töödeldud kiviga on parem töötada kui lihtsalt maast leitud kiviga. Siis kulus veel 500 000 aastat, enne kui neandertallane hakkas valmistama kivist tööriistu, ja veel 50 000 aastat, enne kui hakati kasvatama vilja ja avastati metallurgia. Selline oli see pikk ja vaevaline looduslik protsess, mis tõi inimkonna umbes 5000. aastasse

eKr. Niisugust evolutsiooni skaalat arvestades peaksime olema ikka veel kaugel igasugusest matemaatika, tehnika või loodusteaduste mõistmisest. Kuid siin me oleme – kõigest 7000 aastat hiljem saadame sonde Marsile.

Tegelikult on võsaelanikud looduse enda aeglase arengu tõelised esindajad. Meie, „tsiviliseeritud" inimesed, oleme need, kes on strateegiliselt rakendatud teadmiste varal spontaansest evolutsioonist kaugele ette jõudnud. Kuid see ei saanud toimuda juhuslikult: me ei saa tarkust leiutada, seda tuleb omandada ja pärida. Kuidas me siis pärisime tarkuse? Ja kellelt? Nagu me varsti näeme, peame vastust otsima muistse Sumeri säilinud tekstidest. Jutustades lugu Aadamast ja Eevast, nimetab piibel seda kõrgete teadmiste allikat hea ja kurja tundmise puuks (1 Ms 2:9).

Sestpeale kui Charles Darwin avaldas 1871. aastal teose „Inimese põlvnemine", on palju vaieldud selle üle, kas inimkond arenes miljonite aastate jooksul toimunud astmelise protsessi käigus või olid Aadam ja Eeva esimesed Jumala loodud surelikud, nagu ütleb Vana Testamendi *Genesis* (1. Moosese raamat).

Hakates evolutsiooniprotsessi arvestama alates 30 miljoni aasta tagustest kõige primitiivsematest antropoididest, jõuame tõestuseni, et neandertallane elas varem kui 70 000 aastat eKr. See liik suri välja umbes 40 000 aasta pärast ja 35 000 aastat eKr ilmus kromanjoonlane, alustades oma kunsti, kehakatete ja kogukondliku eluviisiga *Homo sapiens*i ehk targa inimese ajastut (ladinakeelne sõna *sapientia* tähendab tarkust). Kui oletada, et Aadam oli tõepoolest esimene inimene (või koguni esimese inimese sümboolne esindaja), siis millal ta võis elada? Kas 35 000 või 70 000 aastat eKr või veel varem?

1996. aastal väitis paavst Johannes Paulus II, et evolutsiooniteooria on „midagi enamat kui hüpotees". Ta tegi selle avalduse ühel Paavstliku Teaduste Akadeemia konverentsil ja pani uskliku maailma mõtlema. Kuidas saavad Darwini teosed ja *Genesis* omavahel leppida? Lõpuks kuulutas New Yorgi kardinal John O'Connor Saint Patricku katedraalis, et võib-olla polnud Aadam ja Eeva üldse inimesed, vaid hoopis mingid madalamat vormi loomad. Peagi hakkasid kõrgemad kirikuvõimud oma traditsioonilises piibliteksti tõlgenduses kahtlema. Või reageerisid nad lihtsalt üle?

On fakt, et *Genesis* kirjeldab Aadamat kui mõtlevat inimest, ja üldise maise evolutsiooni seisukohalt näib tekst olevat üsna laitmatu, isegi kui

sõnum maailma loomisest „kuue päevaga" teeb selle kronoloogiliselt kahtlaseks. *Genesis* räägib kooskõlas Darwini ja teistega,[1] et enne inimest (Aadamat) olid taimed, linnud ja loomad (1 Ms 1:11–25) ning loetleb neid erinevaid eluvorme teaduslikult loogilises progressioonis, kus inimkond saavutab lõpuks teiste üle võimu (1:28). Aadama lugu polnud varaste heebrea kirjutajate looming, sest selle üksikasjad olid kirja pandud juba ammu enne *Genesis*e koostamist. Kuid sellegipoolest näib *Genesis*es kirjeldatud sündmuste järjestus täielikult vastavat geoloogilistele ja arheoloogilistele avastustele, kui mitte arvestada mingi üldisema pikaajalise evolutsiooniprotsessi tegelikkust.

*Genesis*es ilmub Aadam järsku. Aga kui see välja arvata, siis kirjeldatakse teda ilmekalt kui üpris ainulaadset inimese vormi, kes järgnes varasematele eluvormidele. See muidugi välistab Aadama ja Eeva kardinal O'Connori „madalama looma" oletusest, kuid ei paiguta neid ikka mingisse aega. Nii jäetakse meid meie algse dilemma ette ja kui me eraldame Aadama sellistest mitteintelligentsetest antropoididest nagu *Homo habilis* (u 2 miljonit aastat eKr) ja *Homo erectus* (u 1 miljon aastat eKr), jääb alles küsimus: kas Aadam oli esiajalooline neandertallane või hilisem kromanjoonlane?

Fakt, et pärast söömist puust, mis tegi ta targaks (1 Ms 3:6), hakkas Aadam tundma head ja kurja, näitab, et ta oli *Homo sapiens*i liigist. Tegelikult oleks ta võinud olla veelgi arenenum – nüüdisaja inimese *Homo sapiens sapiens*i laadi. Sel juhul võis Aadam sündida hiljem kui 35 000 aastat eKr. Kuid neandertallased ja teised elasid varem, nii et kuidas sai Aadam olla „esimene" inimene? Millisest erilisest liigist ta oli esimene?

Ajaloo seisukohalt võib Aadamat identifitseerida palju täpsemalt kui *Genesis*e teksti järgi, kusjuures tema piibliline pärand ei lähe kaduma, sest ta oli kindlasti mingis tüübis esimene. Enne kui me püüame seda teha, peaksime siiski põhjalikumalt vaatlema *Genesis*e kronoloogiat, et paigutada Aadam ja Eeva mingisse tõepärasemasse ajaraami.

Kristliku kiriku teoloogias paigutatakse Aadama sünd üldiselt aastasse 4004 eKr ja seda on tehtud alates aastast 1650, mil iiri protestantlik Armaghi peapiiskop James Ussher avaldas oma kuulsa teose *Annales Veteris Testamenti*. Tema arvutusmeetod oli väga sirgjooneline ja põhines varaste esiisade nimetatud vanusel, kui nad sigitasid oma vastavad pojad piibli antud järjestuses (*vt* tabelit „Varaste esiisade vanused piibli järgi"). *Genesis* ütleb, et Aadam oli 130-aastane, kui

sündis tema poeg Sett. Too oli 105-aastane, kui sigitas Enose. Enos oli 90-aastane, kui sündis Keenan jne. Aadamast Keenanini oli möödunud 325 aastat. Keenani ja Noa vahele jäi veel 731 ning Noa ja Aabrahami vahele 890 aastat, nii et kokku möödus Aadama ilmumisest Aabrahami sünnini 1946 aastat. Niiviisi arvestades on individuaalsete esiisade kõrged lõppvanused (Metuusala elas 969 aastat) üsnagi tähtsusetud – tähtis on vaid nende vanus poja sigitamise hetkel.

Genesis annab meile 19 täispõlvkonda Aadamast Aabrahamini. Lihtne jagamistehe (1942 : 19) annab keskmise põlvkonna pikkuseks 102 aastat – erinevalt tänapäeva inimpõlve omast, mis on keskmiselt 30 aastat. Skeptikutel on üpris lihtne seda muistsete esiisade eluiga kõrvale heita. Kuid ärgem siin kiirustagem, sest intuitiivne skeptitsism on parim võimalus absoluutselt mitte midagi teada saada. Ussheri tabelmeetodi põhiprobleem seisnes selles, et mingis punktis tuli saadud vanusesummad lugeda mingist ajaloosündmuse daatumist tagasi. Ja esimene selline daatum, mille Ussher andis, on aasta 2348 eKr, mis olevat piibli veeuputuse aasta.[2]

Kui läheme tagasi poolele teele Aadamast Aabrahamini, Noa sünni juurde, siis näeme, et Aadama ilmumisest on möödunud 1056 aastat. *Genesis* ütleb, et Noa oli veeuputuse ajal 600-aastane. Nii et *Genesise* järgi toimus veeuputus 1656 aastat pärast Aadama ilmumist (1056 + 600). Ussheri järgi oli piibli veeuputus 2348. aastal eKr, nii et kui me läheme sellest 1656 aasta võrra tagasi, jõuame aastasse 4004 eKr, mis on kiriku arvestuse järgi Aadama sünniaasta. Alles kaks sajandit tagasi, 1779. aastal, läks kiriku heakskiidetud *Universal History* nii kaugele, et nimetas jumala loomistöö alguse kuupäeva: 21. september 4004 eKr![3]

1654. aastal, rohkem kui sajand enne *Universal History*t, oli Vatikani kirikukogu kuulutanud, et kõik need, kes julgevad eitada aastat 4004 eKr, on ketserid. See hoiak lõdvenes alles 1952. aastal, kui paavst Pius XII pöördus Roomas Paavstliku Teaduste Akadeemia poole. Ta ütles oma pöördumises, et teoloogid ei tohi eirata geoloogiateaduse avastusi: on selge, et Maa on eksisteerinud tuhandeid miljoneid aastaid. Paavst Pius väitis, et aeg pole piibli loomisloos mingi tegur, sest kuus loomispäeva on sümboolsed, ja et Jumal jääb kõigist sellekohastest avastustest hoolimata ülima looja positsioonile. See ei erinenud õigupoolest paavst Johannes Pauluse 1996. aasta avaldusest, kuid paljud kirikutegelased olid 44 aasta taguse paavsti pöördumise millegipärast

unustanud ja üllatusid, kui nende liider kuulutas *Genesise* ja loodusteadused teatud määral lepitatavaks.

Kuid mida arvavad juudid peapiiskop Ussheri daatumist? Vana Testament on ju ikkagi juudi piibli põhituum. Kas nad nõustuvad aastaga 4004 eKr? Vastus kõlab: päriselt mitte, kuid juutide Aadama-arvestus – juudi kalendri järgi loodi Aadam 3760. aastat eKr – ei jää sellest kuigi kaugele. Arvutuses peavadki oleme teatud erinevused, sest heebrealased kasutasid traditsiooniliselt 354-päevase aastaga kuukalendrit, sellal kui vana päikesekalendri järgi oli aastas 364 päeva. Iidne Juubelite raamat märgib (6:29–36), et kuutsükkel on määratud aja moonutis: „Nii on taeva tähvlitel ette määratud ... ja sina käskisid Iisraeli lastel kinni pidada selle arvuga aastatest – kolmsada ja kuuskümmend neli päeva."

Juubelite raamat on täielikult seotud ajaga ja algab nõnda: „Need on päevade jaotuse sõnad seaduse ja tunnistuse järgi." Seepärast süüdistasid tõeliselt askeetlikud juudid (nagu näiteks Kumrani esseenid 1. sajandil eKr ja 1. sajandil pKr) Jeruusalemma templi varisere ja sadusere patustamises sabati vastu. Nad märkisid, et nende 364-päevast päikeseaastat saab võrdselt jagada 52-ks 7-päevaseks nädalaks, sellal kui heebrea 354-päevast kuuaastat ei saa – ja see oli väga tõenäoliselt üks põhjus, miks Juubelite raamatut ei lisatud heebrealaste heakskiidetud Vanasse Testamenti.

Täpsustuseks olgu öeldud, et päikeseaastas on ligikaudu 365 $^1/_4$ päeva, nagu sätestas Juliuse kalender 45. aastal eKr. Ja seda kalendrit kasutaski peapiiskop Ussher 1650. aastal oma arvutuste tegemisel. Kalender opereeris 365-päevase regulaartsükliga, lisades iga nelja aasta järel ehk ligaastal ühe päeva (neli korda üks neljandik).[4]

Nii saame Aadama keskmiseks daatumiks (kristliku ja juudi arvestuse vahel) 3882 eKr, kuid see jääb väga kaugele *Homo sapiensi* tekkest 35 000 aastat eKr. Tegelikult toob see daatum Aadama tublisti ettepoole vanemast, keskmisest ja uuemast kiviajast, paigutades ta kindlalt Lähis-Ida pronksiaega. Selleks ajaks olid ratas, metallader ja purjelaevad laialdaselt kasutusel. Ent Aadama daatum jääb täiesti seotuks mõne tema kodumaal Lõuna-Mesopotaamias umbes 4000 aastat eKr toimunud väga dramaatilise sündmusega, mis võisid üsna vabalt teha ülestähendatud Aadamast ainulaadse omasuguse inimese.

Sellel etapil tasuks vahest rääkida hilisemast esiisast Aabrahamist, kes umbes 18 põlvkonda pärast Aadamat lahkus oma kodulinnast Urist Lõuna-Mesopotaamias ja siirdus põhja poole Haaranisse. Seejärel,

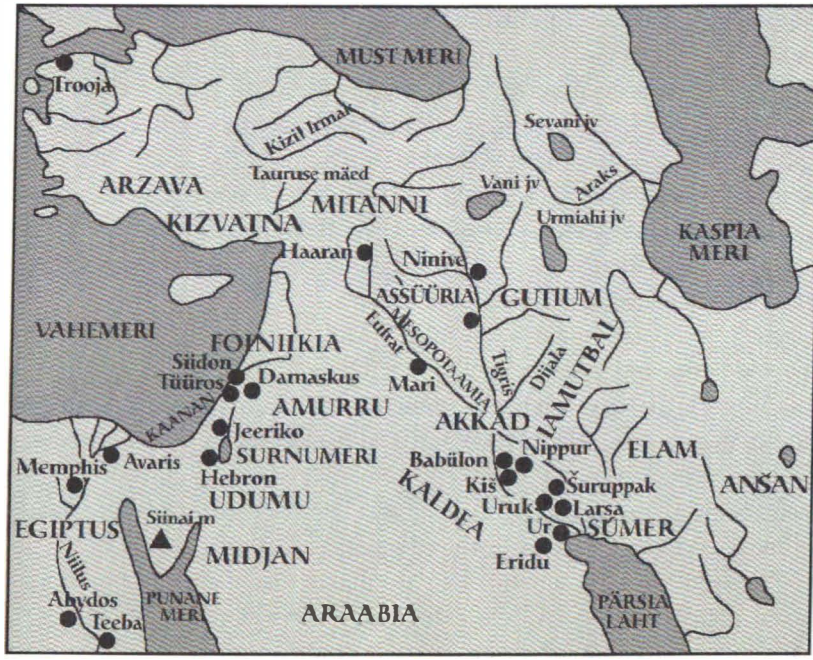

Muistne Lähis-Ida

pärast isa Terahi surma, suundus Aabraham koos naise Saarai ja vennapoja Lotiga läände naabermaale Kaananisse (1 Ms 12:4–5). Seda tegi ta arvatavasti jumala käsul, kuid kas ajaloos on mainitud midagi, mis võis põhjustada tollal migratsiooni? Kindlasti on.

Aabrahami kodu kaldealaste Ur oli Sumeri impeeriumis silmapaistev linn ja selle kaasaegsed tekstid ütlevad, et varsti pärast 2000. aastat eKr rüüstas Uri naabermaa Elami kuningas. Ehkki linn ehitati uuesti üles, läks keskvõim üle põhja poole Haaranisse Mari kuningriigis. Sinna viiski Terah Aabrahami ja teised. Kuid Haaran polnud mitte ainult õitsva linna nimi. Seda nime kandis ka Aabrahami vend, Loti isa, kes oli surnud enne perekonna lahkumist kaldealaste Urist (1 Ms 11:27–28). Aabrahami esiisade järgi olid nimetatud teisedki Põhja-Mesopotaamia linnad, nagu avastasid arheoloogid, kes kaevasid selles piirkonnas alates 1934. aastast. Uurides selle piirkonna valitsejate ja ülemate savitahvleid, leidsid nad sellised nimed nagu Terah (Aab-

rahami isa), Naahor (Terahi isa), Serug (Naahori isa) ja Peleg (Serugi vanaisa).[5]

On ilmne, et need patriahid ei esindanud mitte tavalist suguvõsa, vaid moodustasid väga võimuka dünastia. Kuid miks selline suurus ja kuulsus järsku lõppes ning Aabraham oli sunnitud siirduma Mesopotaamiast Kaananisse? Üks sumeri tekst aastast 1960 eKr (umbes sellest ajast, kui Terah viis oma perekonna Urist Haaranisse) võib anda meile võtme, öeldes järgmist: „Jumalad on meid nagu rändlinnud maha jätnud. Suits laotub meie linnade peal nagu surilina."[6]

See on huvitav uudis – „jumalad". Millised jumalad? Sellele küsimusele vastamiseks peame veel kord tagasi pöörduma *Genesise* algusse, kus Jumal ütleb seoses Aadama loomisega: „Tehkem inimesed o m a näo järele, m e i e sarnaseks" (1 Ms 1:26). Hiljem ütleb Jumal seoses puuga Eedeni aias: „Mil päeval te sellest sööte, lähevad teie silmad lahti ja te saate Jumala* sarnaseks" (3:5). Ning siis: „Ja Jehoova Jumal ütles: Vaata, inimene on saanud nagu üheks m e i e hulgast" (3:22).

Sellised Vana Testamendi lõigud viitavad üsna selgelt Sumeri ajajärgu ajaloolistele tekstidele („Jumalad on meid maha jätnud" jne), kuid need on üllatavalt erinevad meie traditsioonilisest religioossest eeldusest, et on vaid üks jumal. Piiblis räägib Jumal ise „meist" ja „jumalatest" mitmuses. Kellega võis Jumal siis rääkida, kui ta ütles: „Vaata, inimene on saanud nagu üheks m e i e hulgast"? Kindlasti mitte teistega pühast kolmainsusest, nagu on arvanud mõned piiskopid õlekõrrest kinni haarates. (Kolmainsus kui Isa, Poeg ja Püha Vaim on rangelt kristlik mõiste, mis sai doktriiniks alles Nikaia kirikukogul 325. aastal.)

Kaldealaste Ur

Ehkki Uri linna nimi on tänu selle esinemisele piiblis olnud juba sajandeid tuntud, saadi alles 20. sajandil teada, kus see linn asus. Ja see leiti peaaegu juhuslikult.

1900. aastate alguses paigutasid Bagdadi raudtee ehitajad ühe jaama umbes 193 km Basrast põhja poole, sest see oli reisijate tunnustatud puhkekoht. Seal kõrgus kõrbes hiiglasuur üksik küngas, mida beduiinid

* Piibli ingliskeelses tõlkes on säilitatud algne mitmuse vorm: „jumalate sarnaseks". – *Tõlk.*

tundsid kui Tell al-Mukajjari (Laagriküngas). Kuid mõned tuhanded aastad tagasi oli see kõrbeala viljakas org, kus laiusid viljapõllud ja kasvasid datlipalmid. Nagu peagi avastati, oli selle künka sees kõrge mitmeastmeline Uri tempel koos ülejäänud muistse linnaga.

1923. aastal asus arheoloog *sir* Charles Woolley koos Briti Muuseumi ja Pennsylvania ülikooli ühise töörühmaga küngast lahti kaevama, sest selle tipu lähedalt oli mõned aastad varem päevavalgele tulnud kivisilindritele graveeritud väga vanade tekstide kogu.[7] Ühelt neist silinderpitsatitest leiti nimi Urnammu – Uri kuningas umbes aastast 2010 eKr. Nii arvatagi tegu olevat Aabrahami kodulinnaga.

Woolley leidis künka seest ka hulgaliselt väiksemaid plaate ning ilmnes, et need on varasematest aegadest pärit rajatiste varemetele ehitatud hoonete ülemised osad. Leitud hoonetest viis osutusid templiteks, mis olid ehitatud võimsate müüridega nagu kindlused. Iga templi juurde kuulus sillutatud õu, mida ümbritsesid ruumid. Tervena leiti veemahuteid, mida toitsid bituumeniga vooderdatud rennid, mitmeid ahjusid ja suuri telliskivist laudu. Teinud ühte sellisesse ahju tule, kirjutas Woolley oma päevikusse: „Me võisime jälle tule süüdata ja maailma vanima köögi uuesti töökorda seada."[8]

Peatempel Tell al-Mukajjari sisemuses kroonis tegelikult üht neljakorruselist savitellistest hoonet, mille iga tasandi konstruktsioone ümbritsesid laugjad terrassid. Üksteise kohale ehitatud platvormide suurust oli hiljem vähendatud, et tekiks astmikpüramiid, mille välimised trepid viisid ühelt tasandilt järgmisele. Ümbritsevatele terrassidele olid kunagi istutatud puud ja põõsad, rajatud rippuvad aiad. Nüüd teatakse, et sellised ehitised olid suurtes Sumeri linnades tüüpilised. Neid nimetati tsikuraatideks, mis sõna-sõnalt tähendab taevasse kerkivaid torne. Mis veelgi tähtsam, neid nimetati pühadeks mägedeks või taeva küngasteks.

Kõige tuntum piibli tsikuraat oli Paabeli torn (1 Ms 11:1–9), mis ehitati Sinearimaale (Sumeri teine nimetus) Babüloni tasandikule.[9] See tsikuraat varises juba ammu kokku, kuid asendati uuega, mille ehitas Nebukadnetsar II (604–562 eKr), kes ehitas ka kuulsad Babüloni rippuvad aiad, ühe seitsmest maailmaimest.[10] Kuigi need aiad on samuti ammu kadunud, näitab teise Babüloni tsikuraadi põhiplaan, et tegu oli Uri tsikuraadi suurendatud koopiaga.[11]

Alumine müür on u 16,5 m ja kogu torn u 23 m kõrgune. Kaks alumist põletatud tellistest osa olid mustad ja ülemine aste punane; kõige

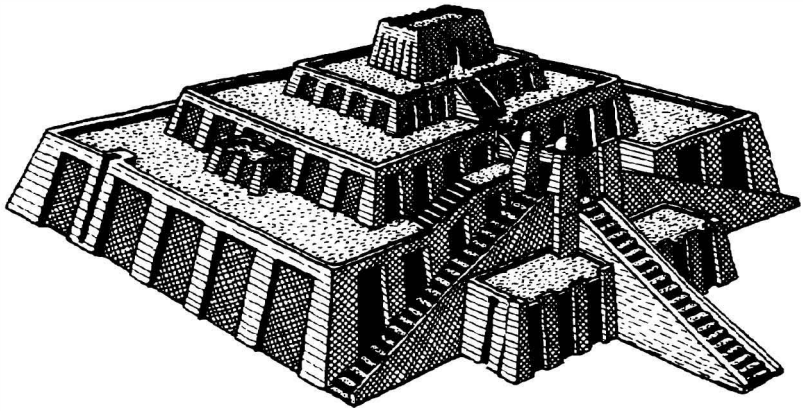

Tsikuraat Uris

ülemine pühamu oli vooderdatud siniste glasuurplaatidega ja kaetud kullast baldahhiiniga. Värvid sümboliseerisid pimedat allmaailma, Maad kui elupaika ning taevast ja päikest.

Kogu Uri tempeltsikuraadi kompleksist ja selle juurde kuuluvatest väiksematest templitest leiti ametiasutuste, töökodade, kaubaladude, poodide, hospidalide, kohturuumide ja koolide jäänuseid. Lisaks neile oli säilinud hulgaliselt vana dokumentatsiooni: juriidilisi ja maksualaseid, haridus- ja meditsiinialaseid ülestähendusi, veskiomanike ja poepidajate märkmeid ning isegi moeteemalisi tekste – kõik ainulaadses sumeri stiilis kiilkirjas. Peale selle leiti arvutamisvahendeid, sealhulgas ruut- ja kuupjuurte tabeleid ning kolmnurga valemeid, mis esinevad umbes 1700 aastat hiljem elanud Eukleidese matemaatikas.[2]

Inglased ja ameeriklased jätkasid aasta-aastalt väljakaevamisi ning lõpuks hakkas Tell al-Mukajjari punaste nõlvade alt paistma terve Uri linn suurte põletatud tellistest müüridega, mis olid 8,5 m kõrged ja alt 25,5 m paksud. Seal olid majade read ja tänavad nende vahel – ja kui ruumikad olid need hooned! Need polnud sugugi primitiivse rahva tagasihoidlikud majad. Need olid kolmekorruselised kuni neljateistkümne toaga villad. Seinad olid krohvitud ja lubjatud ning eeskodades olid pesunõud liiva eemaldamiseks jalgadelt. Siseõued olid korralikult sillutatud ja sealt viisid trepid ülemistele korrustele ning ümberringi pääses alumise korruse koridoride kaudu pere- ja külalistetubadesse. Majades olid isegi sisekäimlad ja reovee äravoolusüsteemid.

Need majad olid ehitatud II aastatuhandel eKr, kuid tänapäeva standarditega võrreldes oli tegu ülimalt luksuslike häärberitega. Kui Aabraham oli pärit Uri linnast, pidi ta kindlasti olema lugupeetud suurnik, sest linnas polnud tagasihoidlikke maju. Leonard Woolley kirjutas täie tõsidusega oma päevikusse: „Me peame radikaalselt muutma oma arvamust sellest heebrea patriarhist, kui näeme, et tema varasemad aastad möödusid nii peenes keskkonnas. Ta oli suure linna kodanik ning vana ja ülimalt organiseeritud tsivilisatsiooni traditsioonide pärija." Ja tõesti, nagu me varsti näeme, üks Aabrahami esiisa oli suur kuningas Urnammu, kes ehitas Uri tsikuraattempli.

Neist monumentaalsetest leidudest aga ei paistnud veel piisavat. Kui Woolley meeskond hakkas kaevama 4000-aastase tsikuraadi vundamendi alt, tulid päevavalgele veel ühe suure, veel vanema tsikuraadi ja maetud linna jäänused,[13] mille telliskivid pärinesid IV aastatuhandest eKr. Oli ka haudu ja tehiseid 3700. aastast eKr, umbes Aadama ajast,[14] koos hulga arheoloogiliselt väärtuslike asjadega palju kaugemast ajastust. Tõgelikult leiti kuninglik matmispaik ühes kirjalike ülestähenduste ja kultuuriaaretega, milliseid ei ületatud terves Egiptuses. See oli tõend maailma vanimast ja suurimast tsivilisatsioonist – kõrgelt arenenud kultuurist, mis eksisteeris juba 2000 aastat enne vanaegiptuse tsivilisatsiooni teket ja kerkis esile 4000 aastat enne varaseimat tsivilisatsiooni Kreekas.

3

KARMIINPUNASED RÜÜD JA HÕBEKAMMID

Suur veeuputus

Kuna me vaatleme muistse Sumeri Mesopotaamia väljakaevatud ajalugu, võiksime üldkehtiva piiblikronoloogia proovilepanekuks võrrelda mõnd erilist *Genesise* sündmust tänapäeva arheoloogiliste avastustega. Mis oleks siinjuures parem veeuputusest, nagu sellest jutustab Noa lugu (1 Ms 7:10–24)? See olevat toimunud üheksa põlvkonda pärast Aadamat ja üheksa põlvkonda enne Aabrahami. Nii et kui suudame leida ajaloolise veeuputuse, siis vahest annaks see meile sobiva vaia, mille külge kinnitada varase patriarhaalse suktsessiooni keskmine daatum.

Nagu öeldud, toimus veeuputus peapiiskop Ussheri arvutuste kohaselt 2348. aastal eKr. Faktaga on see, et enne 1920. aastaid ei võinud ei Ussher ega keegi teine veeuputuse aega teada, isegi kui selles piirkonnas oli ka tegelikult olnud veeuputus. Ligemale kolme sajandi jooksul pärast Ussheri eluaega ei alustatud Mesopotaamias mingeid märkimisväärseid arheoloogilisi väljakaevamisi.

Umbes 13 000 aastat tagasi (11 000 aastat eKr) hakkas maailma kliima viimase jääaja lõppedes pehmenema. See järsk muutus põhjustas Arktikas ja Antarktikas suurte jääliustike merrelibisemisi, mis teisaldasid tohutul hulgal vett ja tekitasid suurtel ookeanidel hiiglaslikke tõusulaineid. Kuid kas see oli piibli veeuputus? Paistab, et mitte, ehkki see oli selgelt pöördepunkt, mis kuulutas teraviljakasvatuse algust Viljaka Poolkuu regioonis. See, mis järgnes piibli veeuputusele, polnud mitte põlluharimine, mis oli juba olemas, vaid tsivilisatsiooni ajastu ja Sumeri linnriikide tõus.

Otsides *Genesise* veeuputust, võime taas liituda Leonard Woolley ja

tema meeskonnaga, kes avastasid 1920. aastatel esimesed Vana-Mesopotaamia veeuputuseelsed jäänused. Tuleb aga meeles pidada, et nii ammusel ajal peeti Mesopotaamiat mõneti piiratud geograafilise maailma nabaks. Paljude põlvkondade vältel nimetati selle piirkonna kuningaid „nelja ilmakaare kuningateks"[1], nii et sealne veeuputus oleks olnud ülemaailmse tähtsusega sündmus, nagu see on esitatud Vanas Testamendis.

Kuus aastat pärast väljakaevamiste alustamist Uris leidsid Woolley arheoloogid intrigeeriva 5500 aasta vanuse muistsete haudade kompleksi, sealhulgas ühe harukordselt tähtsa kivist hauakambri. Viimane oli tähtis sellepärast, et kive pole sel kõrbealal iial olnud. Urist umbes 48 km raadiuses pole võimalik leida isegi üht munakivi. Niisugune maa-alune ehitis oli selgelt ainulaadne ja kaevajad teadsid, et nad on leidnud kellegi väga tähtsa isiku haua.

Kambrisse sisenedes olid mehed tõeliselt jahmunud, sest sattusid peale aaretele, mille sarnaseid nad polnud iial varem näinud.[2] Seal oli kullast peekreid, peeni ehiseid, mida kaunistasid punased lubjakivi- ja sügavsinised lasuriidikillud, pronksist lauanõusid, hõbedast ehteid, pärlmutrist mosaiike, ilusaid merekarpidega kaunistatud harfe ja lüürasid, üks uhke kuldsete lõvi- ja sõnnipeadega vanker, hõbedast, alabastrist, vasest ja marmorist vaagnaid, kullast tööriistu ja relvi – igasuguseid imelisi taieseid, mis ületasid 1600 aastat hiljem ehitatud Egiptuse vaarao Tutanhamoni hauakambri hiilguse. Kõikjale oli maetud vasest, hõbedast ja kullast kiivrite, odade ja kilpidega sõdureid. Oli ka karmiinpunase rüü, kaunistatud soengu, kuldkõrvarõngaste ja hõbekammidega naiste jäänuseid. Kõik need surnud olid pandud valvama peahauda, mis kuulus kuninganna Šubadile, kes valitses enne Egiptuse varaseimat dünastiat. Kõrval oli tema abikaasa Abarageusi haud.

Abarageusi jäänused olid saanud pika aja jooksul tugevasti kannatada, kuid Šubadi omad olid enam-vähem terved. Kuninganna lamas kuldsel surnuraamil, kuldkarikas käe juures ja kaks ümmardajat põlvitamas tema kõrval. Šubadi keha kattis rikkalikult kulla, hõbeda, lasuriidi, ahhaadi, karneooli ja kaltsedoniga (teatud tüüpi kvarts) kaunistatud mantel. Käsivartel olid kullast ja hõbedast amuletid, mis kujutasid kalu ja gaselle, ning soengut ehtis uhke kuldsetest pöökpuu- ja pajulehtedest pärg.

Sealsamas lähedal tehti uus avastus, kui avati veel üks kuningahaud. See haud kandis pealiskirja „Kuningas Meškalamdug". Teine pealiskiri

hauakambri sees kullast vaagnal nimetas kuningas Meškalamdugi „hea maa kangelaseks". Tegu oli arvatavasti Šubadi ja Abarageusi sugulasega. Keset tema haua üldist toredust oli kõige suurejoonelisem näide kullassepakunstist, mida eales nähtud. Lehtkullast kiiver Meškalamdugi peas oli näo kaitseks vormitud täpselt põskede järgi. See nüüdseks juba 5000 aastat vana parukakujuline kiiver[3] on keskelt lahku kammitud imeliselt reljeefsete juukselokkidega, mis langevad laineliste kiharatena ja on seotud punutud paelaga moodustamaks täiuslikult vormitud kõrvade ümber rõngaid. Eraldi lokkides on välja graveeritud isegi üksikud juuksekarvad ja see kõik on tehtud ühest 15-karaadisest kuldlehest, millesse on segatud hõbedat. Pealiskiri ühel silinderpitsatil ütleb, et Meškalamdugi naise nimi oli Ninbanda[4], ning me saame varsti sellest mõjukast paarist palju rohkem teada.

Sel etapil olid arheoloogid kaevunud aega, mis eelnes Aabrahami ajale üle 1700 ja Noa ajale üle 1000 aasta võrra, kuid veeuputusest polnud nad veel näinud mingit märki. Leidnud kuningliku matmispaiga ja otsustanud järele uurida, mis on selle taga, jätkasid nad tungimist kaugemasse minevikku. Varbadega läbistati kümnete jalgade paksust kiviprügi, kuni satuti peale puutuhale ja hulgale täiskirjutatud savitahvlitele. Arheoloogid kaevusid ikka sügavamale ning tõid päevavalgele savinõukilde ja majapidamistarbeid, kuni näisid olevat jõudnud kõva pinnani. Nüüd olid nad päris põhjas – või nii nad arvasid.

Siis sisenes Woolley ise kaevanci põhja ja leidis seal oma üllatuseks, et ei seisa sugugi mitte aluspõhjakivimil, vaid kõval savil – sellist tüüpi savil, mida võib setitada üksnes vesi.[5] Tema esimene mõte oli, et kuna Ur asus vanasti rannikule lähemal, peab tegu olema varase Eufrati delta kuhjunud mudaga. Ent ümbritseva ala põhjalikul uurimisel jõuti hoopis teistsugusele järeldusele: säärane mõte on võimatu, sest isegi nii sügaval maa sees oldi ikka kaugelt üle merepinna ja kindlasti palju kõrgemal kui Eufrati jõesäng. Niisiis jätkati kaevamist. Läbistati veel üle 2,5 m savi ja siis lõppes see niisama järsku, kui oli alanud.

Kaevajad sattusid puhtale pinnasele, mis oleks ülihästi sobinud niisutamiseks nagu kunagise Viljaka Poolkuu pinnas. Seejärel ilmusid päevavalgele uued tõendid inimasustusest: savinõud, kannud, vaagnad ja muud tarbeesemed. Paksu vees settinud savikihi all oli veel üks asula ja savi analüüsides leiti see sisaldavat meretaimede ja -loomade fossiile ajast, mil need alad olid vee all. Kihte uuriti ja need andsid nagu kõik geoloogilised kihid oma kalendri.[6] Savikiht oli vanale asulale ladestu-

nud umbes 4000 aastat eKr. Woolley saatis Londonisse telegrammi: „Leidsime veeuputuse."

Seejärel asusid teised arheoloogid uurima mitmeid Tigrise–Eufrati oru osi ja Urist tükk maad loode pool Babüloni lähedal Kišis leiti savikihi paksus olevat kahanenud 46 sentimeetrini. Kuid tegu oli ikka sobiliku kihiga. Arvutati välja, et üldse kattis vesi maa-ala, mis ulatus 644 km põhjast lõunasse ja 161 km läänest itta. Omal ajal oli selline uputus kindlasti katastroofiline ja seda peeti kahtlemata ülemaailmselt tähtsaks.

Nii et kui Aadama sünniaasta umbes 3882 aastat eKr on keskmise standardarvestuse järgi õige ja kui Noa elas üheksa põlvkonda pärast Aadamat, siis on midagi viltu, sest Mesopotaamia veeuputuse kihid on teaduslikult paigutatud umbes 4000. aastasse eKr, millest nähtub, et veeuputus oli enne Aadamat. Pole leitud absoluutselt mingeid märke, et veeuputus oleks olnud umbes 2348 aastat eKr ja seetõttu on peapiiskop Ussheri määratud daatum vale. Nii et kui Noa elas veeuputuse ajal, nagu piibel ütleb, siis on meil võib-olla väär Aadama algdaatum. Siin tulevad mängu vanad Mesopotaamia tekstid, mis erinevalt piiblist näitavad, et Aadama elas pärast veeuputust.

Kuhu jääb siis Noa? Veeuputuse järgi arvestades absoluutselt mitte kuhugi. Maailma kuulsaimast vanast raamatukogust Ninives (vana Ninua) Mesopotaamia Assüürias välja kaevatud umbes 20 000 savitahvli hulgas on kaksteist tahvlit, mis jutustavad veeuputusest. Nende tekstide järgi oli see eeposekangelane, kellele Jumal andis käsu ehitada laev, Šuruppaki kuningas Utanapištim, kes valitses umbes 4000 aastat eKr. Loos väidetakse koguni, et kui vesi taandus, „muutusid kõik inimesed saviks ja maa oli lauge nagu katus".

Enne Mesopotaamia veeuputuse saaga detailsemat uurimist peaksime mõtlema, kuidas võis juhtuda, et heebrealased, kes koostasid *Genesise* ligemale 3500 aastat pärast veeuputust, tõid Utanapištimi loo palju hilisemasse Noa aega. Seda tõde teades oleks meil palju lihtsam identifitseerida ajaloolist Aadamat.

Heebrea pärimus

Teadlased on üldiselt nõus väitega, et *Genesis* ehk Esimene Moosese raamat sisaldab kahte järjestikust loomise lugu.[7] Esimese (1 Ms 1:1–24) autoriks peetakse üht 6. sajandil eKr elanud preestrit ja loo eesmärk on ülistada Jumalat, kes tõi maa välja kaose pimedusest.[8] Samuti kehtestab see seitsmenda päeva sabati kui kombepärase puhkepäeva põhimõtte. Teisel loomislool (1 Ms 2:5–25) on mõneti vanem traditsioon ja selle autorit nimetatakse sageli jahvistiks, sest ta tõi sisse jumala nime Jehoova.

Nimi Jehoova (originaalis Jahveh, *jhvh* – „olen see, kes olen") oli alternatiiv algsele kaanani mõistele *elohim*, mis üldiselt tähendavat jumalat.[9] Kuid *elohim* on tegelikult mitmus. Ainsuse vorm on *el* või *eloh*, mis tähendab kõrget, ülevat. *Elohim*iks nimetati kaananlaste varaseid jumalaid, mis seletab mitmuse kasutamist Vanas Testamendis („te saate jumalate sarnaseks", 1 Ms 3:5).

Kui Vana Testament konsolideerus, kanti *elohim*i mitmuslik kasutus originaaltekstides üle ainsuslikku põhimõistesse „Jehoova". Olgu kuidas oli, kuid vanad kaanani tekstid ütlevad, et Jehoova nominaalne eelkäija oli suur El Eljon,[10] kelle võimuses oli muu hulgas võimu annetamine nõupidamisel „käsitöömeistritega" – mõiste, mida arutame hiljem.

El Eljoni elukoht räägiti olevat „kahe jõe ülemjooksul" (Eufrat ja Tigris), kus ta võttis vastu saadikuid ja lahendas tülisid. Tema tähtsaim poeg oli Baal („isand"),[11] kelle vendade hulka kuulusid mereelukas Jamm ehk Leviathan (Ps 74:14), Mot (surm),[12] Šahar (koit) ja Šalem (rahu) – sellest nimi Juru-šalem (Jeruusalemm), rahu linn. Nende õde oli Anat, taevakuninganna. Aga kui El Eljoni elukoht asus suurte jõgede Eufrati ja Tigrise juures, pidi tegu olema algselt Mesopotaamia ja hiljem Kaanani jumalaga. Siit ilmneb, et El Eljoni pärimuse tõi Mesopotaamiast Kaananisse (Purpursele maale)[13] arvatavasti Noa pojapoeg Kaanan, kelle järeltulijad „läksid maalt välja" (1 Ms 10:6–18). Kuna tegelikult ei tähenda El midagi enamat kui „kõrge", oli sel kõrgel isikul muistsel Sumeri ajal tegelikult olemas isikunimi.

Enne 20. sajandit teati kaananlaste usutraditsioonist vähe, kuid alates 1929. aastast hakati Ras Šamrast Põhja-Süürias (vana Ugariti linn) leidma hulgaliselt vanu tekste.[14] Need tekstid umbes aastast 1400 eKr jutustavad, et El Eljoni abikaasa nimi oli Ašera (ehk Aštarte)[15] ja

et kaananlaste usk oli kindlalt suunatud viljakusele nii perekonnas kui ka põllul. Teised selle piirkonna jumalannad olid Padrija, Tallija ja Arsija.[16] Israeliitide jaoks lõppes jumala-jumalanna põhimõiste, kui nad heitsid Aštarte kõrvale ja vandusid truudust ainujumalale Jehoovale, kelle nad tegid endale El Eljonist. Kuid nad ei teinud seda ei Aabrahami ega isegi Moosese ajal, vaid palju hiljem, kohtumõistja Saamueli ajal, kui „Israeli lapsed kõrvaldasid baalid ja Aštarted ning teenisid ükspäinis Jehoovat" (1 Sm 7:4). See oli umbes 1060 aastat eKr.

Hoolimata sellest et Vana Testamendi kirjutajad asendasid El Eljoni Jehoovaga, eirati enamasti Elohimi jumalate mitmuslikku põhimõistet, mis tõlgiti ainsuslikku definitsiooni „Jumal". Kuid psalm 82 jutustab mitmuslikust Elohimist ja juhtumist, kus Jehoova-El „mõistab kohut jumalate seas". Varane kristlik ajaloolane Julius Africanus Edessast (200–245)[17] märkis, et kuigi Elohimil oli jumalik staatus, määratleti teda mõnes mittekanoonilises teoses kui „võõraid valitsejaid" ja „kohtumõistjaid".[18]

Kui esimene loomise lugu *Genesis*es lõpeb sabati õnnistamisega, siis teine lõpeb abielu kehtestamisega: „Seepärast mees jätab maha oma isa ja ema ning hoiab oma naise poole, ja nemad on üks liha" (1 Ms 2:24). Mõlemad loomislood aga jutustavad, et inimene tõusis loomadest kõrgemaks (1 Ms 1:28, 2:20).

1 Ms 1:27 ütleb, et Jumal lõi Aadama ja 1 Ms 2:7 luuakse Aadam uuesti, millest nähtub, et ühte ja sedasama lugu jutustavad kaks erinevat kirjutajat, kelle ülestähendused on kokku pandud.

On ilmne, et enne juudi Vana Testamendi koostamist põhines heebrea kultuur suuresti kaananlaste õpetusel. Kuid on niisama selge, et sellega oli liidetud ka sumeri pärimus. Seepärast tuleb meeles pidada, et 19 põlvkonda Aadamast Aabrahamini olid pärit Mesopotaamiast. Nii et kui Aabraham siirdus umbes 1900 aastat eKr Kaananisse, ei saabunud ta sinna ei juudina ega kaananlasena, vaid sumerina. Kuid ta oli sellest hoolimata esimene nende hulgas, keda formaalselt klassifitseeriti heebrealasteks, ja teda peetakse juudi rahva esiisaks. See tuleneb tema lepingust Jehoovaga (1 Ms 17) või õigemini El Eljoniga (varasemates piiblites nimetatud El Šaddaiks). Nii sai Aabrahamist oma rahva isa ja tema meessoost järeltulijad võtsid omaks ümberlõikamise (*vt* 16. peatükk).

Sõna „heebrea" pärineb esiisa Eeberist (Heber/Abhar), kes elas kuus põlvkonda enne Aabrahami.[19] Mõiste „israeliit" tuleb Aabrahami

pojapoja Jaakobi ümbernimetamisest, kes sai tuntuks Iisraeli nime all (1 Ms 35:10–12). Tõlkes tähendab *is-ra-el* Eli sõdurit, sellal kui mõned ütlevad, et *ysra-el* tähendab „El valitseb" või „El võitleb". Mida see ka ei tähendaks, vihjab see selgelt pigem El Eljoni kaanani pärimusele kui hilisemale Jehoova omale. Ka koht nimega Luus, kus Jaakob sai uue nime, nimetati ümber Peeteliks (*Beth-el*, 1 Ms 28:19), mis tähendab Eli maja.

Mis puutub sõnasse „juut", siis see tuleb sõnast „juudamaalane" – Kaanani Juudamaa israeliitidest – ning sellest on traditsiooniliselt saanud heebrea rahva esindajate üldnimetus. Vana juudi *Halakhah* (tavaseadus) ranges sõnastuses on juut juudi emast sündinud isik,[20] kuid nüüdisaegne vaade on märksa leplikum ja lubab juudiks nimetada juudi usu pooldajaid nende päritolust hoolimata. Põlvnemine Aabrahamist pole iseenesest tähtis, samuti oli geneetiline põlvnemine heebrea esiisadest paljudes suguvõsaliinides juutluse tunnus üksnes sümboolses ja emotsionaalses mõttes.[21]

Vana Testament

Tõeliselt paeluv asi juutluse juures on see, et juutlus ei kätke endas mitte ainult religiooni, vaid ka vana Aabrahami-aegset kultuuripärandit. Mõiste „juut" on üsna erinev mõistest „kristlane", sest sellel on ainulaadne omadus määrata rahvuslikku identiteeti, kuuluvust ühte laienenud suguvõssa. Seepärast paistavad juudid alati silma oma kultuuritraditsiooni poolest, ükskõik millisel maal nad ka ei ela. Seevastu kristlus pole ei kultuuriline ega rahvuslik mõiste, vaid pigem rahvusvaheline ususelts, kuhu võib kuuluda või mitte kuuluda.

Judaism on arenenud läbi tugevate sidemete või loomupärase sünniõiguse, mille patriarhaalne läte on muistses Mesopotaamias, ehkki selle juured võivad näiliselt olla Kaananis. On vaevalt üllatav, et vanad mesopotaamlaste ja kaananlaste pärimused on põimunud, ja lihtne on näha, kuidas kirjutajad on nii pikka aega pärast sündmuse toimumist teinud sellised tõeliselt muistsed lood nagu näiteks veeuputuse ja Noa laeva lugu kronoloogiliselt segaseks. Niisiis, millal kirjutati Vana Testament? Ja kes selle kirjutasid?

Nagu me nägime, koostati *Genesise* avasalmid 6. sajandil eKr – umbes 1400 aastat pärast Aabrahami aega, 2000 aastat pärast Noad ja

3500 aastat pärast Mesopotaamia veeuputust. Kuid kust võidi saada selliseid genealoogilisi ülestähendusi? Kes võis kirja panna ja nii paljude sajandite vältel säilitada esiisade sugulusliine?

Kui hakata tänapäeval koostama kellegi sugupuud, muutub see ülesanne juba mõne põlvkonna järel üpris raskeks ja võib-olla isegi võimatuks. Seevastu mõne aadlisoo puhul oleks ülesanne lihtne, sest aadlike sugulussidemeid on kirja pandud läbi paljude sajandite ja neid ülestähendusi hoitakse arhiivides. Nii võis asi lihtne olla ka Vana Testamendi koostajatel 6. sajandil eKr, sest patriarhaalne järglus Noa ja Aabrahami kaudu oli aadlisuguvõsa ekvivalent koos Egiptuse ja Juudamaa dünastiatesse ulatuvate kõrvalliinidega. Kõige intrigeerivam pole siinjuures mitte fakt, et seda mõjukat liini pandi kirja muistsetest aegadest peale, vaid eelkõige see, et seda nimetati „prestiižikaks" juba umbes 6000 aastat tagasi, ammu enne Vana Testamendi koostamist. Miks see nii oli, näeme siis, kui uurime edasi seda püha pärandit, mis kandus edasi Jeesuseni ja hilisemasse aega.

Vana Testamendi viit esimest raamatut – *Genesis*, *Exodus*, *Leviticus*, *Numeri* ja *Deuteronomium* – nimetatakse Tooraks (Seadus) või Pentateuhiks (tähendab kreeka keeles viieosalist teost).[22] Traditsiooniliselt arvatakse, et nende kirjutajaid inspireerisid Moosese õpetused (4. sajandist eKr), nagu märkis Josephus Flavius (Galilea väejuht, sündinud 37. a) oma 1. sajandi teose „Juudi muinsused" avapeatükis. Kuid teadlased arvavad üldiselt, et nüüdne Pentateuh on liitteos, mis koosneb mitmest 9. sajandist eKr pärit ja 6. sajandil eKr ühendatud kirjutisest. See võib nii olla, arvestades, et nende viie raamatu sisse jääb ka Moosese seadus. Kuid on ka ilmne, et nende ajalooline sisu on võetud märksa vanematest, Mesopotaamiast pärit ülestähendustest. Ja me teame piiblist, et paljud israeliidid olid 6. sajandil eKr Babüloonia vangid.

Vana Testamendi 2. Kuningate raamat räägib, kuidas Babüloonia kuningas Nebukadnetsar (Nebukadnetsar II, valitses aastast 604 eKr) piiras aastail 606–586 eKr Jeruusalemma. Ta võttis Juuda kuninga Joojakini vangi ja viis ta Paabelisse koos „kogu Jeruusalemmaga, samuti kõigi vürstide ja kõigi võitlusvõimeliste meestega, kümne tuhande vangiga ja kõigi seppade ja ehitustöölistega; ei jäänud järele muid kui ainult tähtsuseta maarahvast" (2 Kn 24:14). Seda tehti näilikult Jehoova käsul, sest Joojakini vaarisa kuningas Manasse oli kunagi püstitanud El Eljoni pojale Baalile templi (2 Kn 21:3). Kuna Jehoova ja El Eljon olid mõlemad jumala sünonüümid (vastavalt heebrea ja kaanani definitsioon),

oli Manasse ilmselt vastu hakanud kõrgeimale jumalusele, kummardades tema poega. Kuidas seda ka ei tõlgendatud, igatahes laastas Nebukadnetsar Jeruusalemma ja Juudamaa, hävitades Saalomoni templi „Jehoova käsul, et ta kõrvaldaks nad oma palge eest Manasse patude pärast" (2 Kn 24:3).

Alates 586. aastast eKr hoiti Paabelis vangis rohkem kui 10 000 israeliiti – kuningad, preestrid, prohvetid jne. Nende järeltulijad jäid sinna, kuni esimesed 50 000 naasid 536. aastal eKr Jeruusalemma. Just selles Mesopotaamia keskkonnas 6. sajandil eKr koostatigi paljud Vana Testamendi raamatud, kusjuures kirjutajaid aitasid nii Babüloonia ülestähendused vana Mesopotaamia kohta kui ka iidne heebrea „Käsuõpetuse raamat" (5. Moosese raamatu tuumik[23]), mille oli leidnud ülempreester Hilkija Jeruusalemma templist veidi enne Nebukadnetsari invasiooni (2 Kn 22:8).

Ehkki põhiliselt koostati Vana Testamenti israeliitide vangipõlve ajal, kirjutati mõningad lisaraamatud, näiteks Taanieli raamat, mõnevõrra hiljem, 2. sajandil eKr. Isegi 1. sajandiks, Jeesuse ajaks, polnud juutidele laiemalt kättesaadav ükski tekstide kogum. Raamatud eksisteerisid vaid individuaalsete tekstidena, nagu näitasid Vana Testamendi 19 raamatu 38 rulli, mis leiti Juudamaalt Kumranist 1947. ja 1951. aasta vahel. Nende hulgas oli umbes 7 m pikkune Jesaja raamatu rull,[24] Surnumere rullraamatutest pikim. Pärinedes umbes 100. aastast eKr, on see vanim olemasolev piiblitekst.[25]

Esimene komplekt kokkupandud raamatuid, mida võib üldiselt nimetada heebrea piibliks, ilmus pärast Jeruusalemma alistumist Rooma väejuhile Titusele 70. aastal. See oli koostatud eesmärgiga taastada usk judaismi sotsiaalsete rahutuste ajal. (Sõna „piibel" tuleb kreekakeelsest mitmuslikust sõnast *biblia*, mis tähendab raamatute kogu.)

Vana Testamendi 1. sajandi kogumik oli kirjutatud heebrea kirjaviisis, kus sõnad koosnesid vaid kaashäälikutest. Sellega paralleelselt ilmus kreekakeelne tõlge, kuna järjest kasvas kreeka keelt kõnelevate helleniseerunud juutide arv. See sai tuntuks kui *Septuaginta* (lad *septuaginta* – „seitsekümmend"), sest selle tõlkimisega tegeles 72 õpetlast. Hiljem, 4. sajandil, tõlkis püha Hieronymus piibli edaspidi kristlastele kasutamiseks heebrea keelest ladina keelde. Seda tõlget nimetati selle „vulgaarse" (üldise) kasutuse tõttu *Vulgata*ks.

Umbes 900. aastal ilmusid vanad heebrea tekstid uues vormis. Selle koostasid juudi õpetlased, keda nimetati masoreetideks, sest nad lisasid

tekstile *massora* (traditsioonilised märkused). Selle vanim olemasolev koopia on üle 1000 aasta vana, pärinedes 916. aastast.[26]

Tänapäeval on meie käsutuses nii masoreetlik teks, ladinakeelne *Vulgata* kui ka tõlked inglise ja teistesse keeltesse. Kuid igal juhul peame tõdema, et kõik need raamatud on meie praegusest ajajärgust ja kõigis on tehtud mõningaid tõlkelisi ja tõlgenduslikke parandusi. Kreeka *Septuaginta* on mõnevõrra vanem, koostatud ajavahemikus 3. saj eKr–1. saj pKr. Seepärast on suur õnn, et me võime *sir* Leonard Woolley taoliste arheoloogide töö tulemusena uurida muistsetest Mesopotaamia linnadest – Urist, Ninivest ja mujalt – välja kaevatud savitahvlite ja silinderpitsatite kirja. Niisugused tekstid olid kahtlemata kättesaadavad pagendatud israeliitidele Babüloonias 6. sajandil eKr ning päris kindlasti ammutati neist materjali maailma loomise ja veeuputuse kohta. Väga mitmes mõttes sisaldavad Mesopotaamia ülestähendused olulisi võtmeid varasesse *Genesise* perioodi.

Eedeni aed

Nagu me juba nägime, olid sellised piibliloolised keskused nagu Ur, Babülon ja Ninive kõik muistse Mesopotaamia linnad. Ur ja Babülon asusid Sumeri Kaldeas (hiljem nimetatud Babülooniaks) ning Ninive paiknes Assüürias. Samuti nägime, kuidas mõnda Mesopotaamia linna nimetati Aabrahami esivanemate ja suguvõsa nimede järgi, nagu on *Genesise*s kirjas – näiteks Peleg, Serug, Naahor, Terah ja Haaran. Nüüd aga vaatame teisi *Genesise*s mainitud linnade nimesid, et näha, kas need linnad on samuti leitud.

Parim vana valik kohanimesid on seotud kuningas Nimrodiga (1 Ms 10:8–12), kes elas kolm põlvkonda pärast Noad.

> Ja Kuusile sündis Nimrod. ... Tema oli vägev kütt Jehoova ees. ... Ja tema kuningriigi alguseks olid Paabel, Erek, Akad ja Kalne Sinearimaal. Sellelt maalt ta väljus Assurisse ja ehitas Niinive, Rehobot-Iiri ja Kelahi.

Nimrodi linna – praegu tuntakse seda kui Nimrudi, kuid vanasti nimetati seda Kalhuks, mis on *Genesise*s mainitud Kelahi sünonüüm – kaevas 1845. aastal välja Inglise diplomaat Austen H. Layard.[27] Veidi

hiljem kaevas Briti tippassürioloog Henry Creswicke Rawlinson Nimrudist natuke maad põhja pool Ninives välja kuningas Assurbanipali suure raamatukogu.

Nimrodi kuningriigid Paabel ja Akad kõnelevad ise enda eest – Paabel on sama mis Babülon. Tänapäeva Bagdad ja Babülon paiknevad Iraagi osas, mida kunagi tunti Akadina – Sumerist põhja pool –, ja varased Akadi kuningad olid ühtlasi Babülonist ida pool paiknenud Kiši kuningad. Kiš on sama mis Kuš või Kuus, nagu ülalpool kirjas. Erek on samuti äratuntav: see on suur linn Uruk (nüüd Warka), millest tuleb nimi Iraak.[28] Ja Sinearimaa on Sumer.

Isiku- ja kohanimede samasus identifitseerituna Aabrahami esivanemate järgi on Pentateuhi tekstides korduv joon, kuid sageli on raske määratleda, mis oli enne: kas nimetati kohti inimeste järgi või inimesi kohtade järgi? Igatahes on selge, et nimede sarnasus vihjab eriliselt tähtsale liinile – suguvõsale, mille liikmed olid Mesopotaamia alal vanad valitsejad. Mis puutub *Genesis*es mainitud isikunimedesse, siis on võimalik, et need olid tegelikult tiitlid, millega spetsiifiliselt seoti suguvõsa liikmete kodulinnu. Peaaegu samamoodi võiks Šoti aadlik Moray krahv oma tegelikust nimest hoolimata nimetada end Morayks või Atholli hertsog kutsuda end Atholliks. Isegi Vana Testamendi hilisemates tegevuspaikades on paljud individuaalsed nimed kindlasti kirjeldavad, kui mitte titulaarsed. Hea näide on vürst Serubbaabel, kes viis israeliidid 536. aastal eKr Babüloonia pagendusest välja ja kelle nimi tähendab lihtsalt „sigitatud Paabelis".

Enne *Genesis*e 10. peatükis mainitud kohanimede gruppi räägitakse meile kohtadest vähe. Ilmne erand on muidugi Eedeni aed. Sumeri keeles nimetati *eden*iks[29] lopsaka rohuga karjamaad niisutatud alade vahel (tänapäeval nimetaksime seda stepiks või rohtlaks). Kõige kuulsam muistne *eden* oli Eridu (tänapäeva Abu Šarain) ümbruses Urist umbes 26 km edelas Eufrati deltas. Eridu oli muistse Mesopotaamia kõige püham linn ja esimene Sumeri kuningate elupaik enne veeuputust.

Eridu tsikuraadi väljakaevatud jäänused pärinevad umbes 2100. aastast eKr, kuid nende alt on leitud veel 17 üksteise peale ehitatud templit (paljud neist väga uhked), mis ulatuvad tagasi esiajaloolisse aega.[30] Kuna maailma vanim tsivilisatsioon oli sumerite oma, on piibliloolisel väga tähtis, et Eridu viljakas *eden* oli vanim tsiviliseeritud asulate paik Sumeris,[31] esimene tõeliselt tähtis paik maailmas.

Neli Eedeni jõge (1 Ms 2:10–14) on tekitanud mõningast teoloogilist

segadust. Uurijad on kõikjalt otsinud jõgesid, mis võiksid vastata Vanas Testamendis nimetatuile. Ometi pole siin lahendada mingit saladust, sest *Genesise* teksti traditsiooniline ingliskeelne versioon on selles suhtes täielik väärtõlge. Kuningas Jamesi autoriseeritud piibel ütleb järgmist.

> Ja Eedenist väljus jõgi rohuaeda kastma, jagunedes seejärel neljaks haruks. Esimese nimi on Piison, see voolab ümber* kogu Havilamaa, kus on kulda. ... Ja teise jõe nimi on Giihon, see voolab ümber kogu Etioopia. Ja kolmanda jõe nimi on Hiddekel, see voolab ida pool Assurit. Ja neljas jõgi on Eufrat.

Eufrati jõgi, mis voolab Pärsia lahte, on määratletud küllalt selgelt. Aga teised jõed? Näiteks pole olemas jõge, mis voolab ümber Etioopia Põhja-Aafrikas ja suubub sellelesamale äravooluteele Sumeris. Tõepoolest, pole olemas jõge, mis voolab ümber Etioopia ükskõik kuhu.

Tegelikult on selles kuningas Jamesi autoriseeritud piibli lõigus neli olulist viga. Nagu *Anchor Bible* (otsetõlge heebrea, mitte kreeka või ladina keelest) täpsustab, seisneb esimene viga selles, et heebreakeelsed tekstid ei räägi mitte jõe hargnemisest neljaks pärast väljavoolamist Eedenist, vaid hoopis nelja jõe sissevoolamisest Eedenisse, kus neist saab üks jõgi. Teiseks tähendab sõna *compasseth* (antud lõigus kasutatud kaks korda) ümbritsemist, kuid sellele vastav heebrea tüvi *sbb* märgib hoopis käänulist voolu. Nii et esimene jõgi mitte ei voolanud ümber Havilamaa, vaid lookles läbi selle.

See kehtib ka teise jõe kohta, mis asuvat Etioopias. Ainult et kohanimi on valesti tõlgitud. Originaaltekstis pole Etioopiat üldse mainitud. Selle koha nimi on Kuus. Piibli tõlkimisel arvati, et vihjatud on Kušile (tänapäeva Sudaan[32]) Põhja-Aafrikas vanas Abessiinias. Etioopiat kui sellist tol muistsel ajal polnudki. Nii nimetasid kreeklased tervet Põhja-Aafrikat.[33] Piibli Kuus oli tegelikult Kûsh ehk Kiš (tänapäeva Al Uhaimir), mis asus Babülonist idas.

Kolmas jõgi, Hiddekel, oli Tigrise jõgi, mis voolas Assurist, Assüüriast ida pool. Kreeka keeles nimetati seda Tigriseks, heebrea keeles Hiddekeliks, akadi keeles Idiklatiks ja aramea keeles Dižlatiks.[34] Neli jõge, mis voolasid Eedenisse, olid niisiis Tigris, Eufrat ja nende kaks

---

* Inglise keeles *compasseth*. – *Tõlk.*

lisajõge, millest üks voolas läbi Kiši ja teine läbi Havilamaa (Havila inimesed olid üks hõim selles piirkonnas). Selle *Genesis*est võetud lõigu täpsem tõlge heebrea keelest oleks järgmine.

> Eedenisse voolab jõgi rohuaeda kastma, koosnedes enne seda neljast eraldi harust. Esimese nimi on Piison, see lookleb läbi kogu Havila inimeste maa, kus on kulda. ... Teise jõe nimi on Giihon, see lookleb läbi kogu Kuusimaa. Kolmanda jõe nimi on Tigris, see voolab ida pool Assurit. Neljas jõgi on Eufrat.[35]

Nüüd, kus oleme arutlenud piibli Eedeni aia üle, on ilmne, et ajalugu võib selle kohta öelda midagi oluliselt enamat ja välja pakkuda märksa usutavama asukoha. Seepärast tuleme 7. peatükis selle teema juurde tagasi ja vaatleme palju tähtsamat Sumeri-eelset Eedenit – aeda, kus tõepoolest pandi alus paiksele elule.

4

KALDEA TEKKELUGU

Piibel ja Paabel

Kui ülal taevas veel nimetatud polnud,
all maismaa veel nime ei kandnud,
Apsu, kõige esimene, kes nad sigitas,
ja Mummu ja Tiamat, kes nad kõik sündida laskis,
nende veed koos segunesid.

Nii algab ürgne *Genesise*-eelne loomiseepos – lugu, mida muistsed babüloonlased ja assüürlased tundsid nime all „Enuma eliš" vastavalt selle avasõnadele „kui ülal". See koostati esimest korda 3500 aastat tagasi[1] ja veel on säilinud selle versioonid I aastatuhandest eKr – ajajärgust, kust pärineb ülaltoodud katkend.

See poeetiline lugu räägib esimeses salmis, et alguses polnud midagi peale vesise laotuse, kuna Apsu (mees) oli mage vesi, Mummu (mees) oli uduloor ja Tiamat (naine) oli soolane vesi.[2] Umbes niiviisi algab ka *Genesis*, mis kirjutati palju hiljem, 6. sajandil eKr, ning mis ütleb, et enne kui Jumal lõi kuiva maa, „oli maa tühi ja paljas ja pimedus oli sügavuse peal ja Jumala Vaim hõljus vete kohal" (1 Ms 1:2).

Edasi minnes ei räägi babüloonia eepose lugu, et maa loodi kuue päevaga ja et seitsmes oli puhkepäev, nagu ütleb *Genesis*. Kuid seal on üks mõtlemapanev sarnasus: algne loomislugu on edasi antud kuue savitahvliga, seitsmes tahvel aga on pühendatud pühitsemisele ja babüloonlaste jumaluse Marduki loomissaavutuste kummardamisele[3] (*vt* tabelit „Babüloonia loomiseepos ja *Genesis*").

Esimesed „Enuma eliši" tahvlid tulid päevavalgele kuningas

Marduk jumaliku õigusemõõtmise kepi ja rõngaga püha Mushusi kõrval (babüloonia bareljeefilt)

Assurbanipali templist Ninives *sir* Austen H. Layardi juhitud väljakaevamiste käigus aastatel 1848–1876. Need avaldas Briti Muuseumi töötaja George Smith 1876. aastal pealkirja *The Chaldean Account of Genesis* all. Assurist, Kišist ja Urukist leiti teisi tahvleid ja nende fragmente sellesama eepose versioonidega[4] ja kolofoonide (ilmumisandmete) järgi tehti kindlaks, et olemas on isegi üks veel vanem tekst veel vanemas keeles. Neile oli kirjutatud samasugune lugu sellest, kuidas keegi jumal lõi taeva ja maa ja kõik maa peal, kaasa arvatud inimsoo.

On huvitav märkida, et Mesopotaamia ja *Genesise* ülestähendused on omavahel tihedamalt seotud, kui esmapilgul paistab, ja üks ühine nimetaja on akadi nimi Tiamat (soolane vesi). Ehkki *Genesise* inglise keelsetes tõlgetes on kasutatud sõna *the deep*,* oli selle heebreakeelne vaste originaalis *tehom*, millel on Tiamatiga sarnanev tüvi.[5] *Tehom* on mitmuses *tehomot* (*thvmvt*), kuid nagu semitoloogid on märkinud, on seost heebrea sõna *tehomot* ja akadi nime Tiamat vahel sihilikult doktriinlikel kaalutlustel summutatud.[6] „Enuma elišis" öeldakse, et babüloonia jumal Marduk pidas suure lahingu, et võita soolast vett, ürgema Tiamati, keda on ülestähendustes kujutatud suure lohekuningannana.

Seda osa loost pole *Genesises* niimoodi jutustatud. On vaid öeldud, et Jumal „lahutas veed" (1 Ms 1:7). Kuid seda on pikemalt korratud Psalmides 74:13–14, kus Jumal „lõhkus mere kaheks ja lõi katki lohede pead vete kohal". Siin nimetatakse *tehomi* lohe: Leviathaniks (kaanani termin) – nagu ka Hiiobi raamatus (41:1). Mujal Vanas Testamendis nimetatakse seda koledat mereelukat Rahabiks, näiteks Psalmides (89:10–11): „Sina valitsed mere uhkust. ... Sina purustasid Rahabi..." Samuti Jesaja raamatus (51:9): „Ärka ... Jehoova käsivars! ... Eks olnud sina see, kes purustas Rahabi, kes torkas läbi merelohe?"

Sügaviku kaost-koletist nimetati kaanani pärimuses Jammiks (tähendab merd) ning ühine teema mesopotaamlaste, kaananlaste ja heebrealaste kirjutistes oli see, et nende jumaluste esimene kordasaatmine oli metsiku ookeanisügavuse rahustamine. Isegi Aleksandria gnostikute hilisemates õpetustes tõi Püha Vaim, keda nimetati Sophiaks („tarkus")[7], sügavusest välja suure „esiisa" Yaldaboathi. Püha Vaim Sophia olevat, nagu *Genesis* jutustab, hõljunud vete kohal. (Selles mõttes

* Eesti keeles „sügavus". – *Tõlk.*

tähendas sõna *ruah*, mis on *Genesis*es tõlgitud vaimuks, tegelikult tuult.[8])

6. sajandil eKr, kui israeliidid olid Nebukadnetsari vangid, oli „Enuma eliš" Babüloni uusaastapidustustel standardne ilulugemispala, nagu see oli olnud palju sajandeid. Pidustused toimusid *nisani* (tänapäeva märts-aprill) esimesel kümnel päeval ning ülempreester luges ette kogu rohkem kui 920 reast koosneva poeemi, korrates mõningaid osi.[9] See vana loomiseepos ei saanud kuidagi jätta köitmata israeliitide tähelepanu ja nad olid selle sisust võlutud. Sel ajal kutsusid nad oma jumalat juba Jehoovaks, olles loobunud kaanani nimedest El Eljon ja El Šaddai. Kuid polnud tähtis, et babüloonlased nimetasid oma jumalust Mardukiks, sest lugu maailma loomisest mängiti israeliitide endi silma all rituaalselt ette. Juudi preestrid hakkasid tegema märkmeid ja nii sündiski lõpuks piibli *Genesis*.

Siiski oli babüloonia eepose ja *Genesis*e vahel üks selge erinevus. Esimene ei jutusta mitte ainult jumal Mardukist, vaid ka tema kuulumisest jumalate panteoni – jumalate hulka, kes paralleelses kaanani pärimuses olid Elohim. „Enuma eliš" jätkub nõnda.

Karjamaid polnud veel tekkinud, soid polnud ilmunud.
Kui jumalaist veel ükski polnud sündinud,
ühtki nimega ei kutsutud, saatused määratud polnud,
siis vormiti jumalad.

Siit näeme, kuidas piibli *Genesis*ega, mida me nii hästi tunneme, on manipuleeritud juba alates nendest tekstidest, mis israeliidid lõid pagendusest 6. sajandil eKr. Israeliidid käsitasid nagu babüloonlasedki jumalat mitmuses: El Eljoni Elohimi vennaskond – definitsioon, mis muudeti ainsuslikuks, et kohandada seda Jehoova kõikehaarava põhimõistega. Võib-olla peaksime veel kord meelde tuletama Jehoova sõnu *Genesis*es: „Tehkem inimesed oma näo järele, meie sarnaseks" (1 Ms 1:26). Ja: „Vaata, inimene on saanud nagu üheks meie hulgast" (3:22).

Jutustanud loo tülidest jumalate hulgas ning taeva loomisest, ütleb „Enuma eliš", et Marduk määras ära Maa teekonna ja Kuu ülesanded ning seelåbi ka Maa aasta ja selle jaotused. Kuu pidi teatavaks tegema ööd ja kuud. Samamoodi ütleb *Genesis*: „Ja Jumal ütles: „Saagu valgused taevalaotusse eraldama päeva ööst! Tähistagu need seatud aegu, päevi ja aastaid"" (1:14). Lõpuks ütleb „Enuma eliš", et Marduk teeb

vestluses ühe teise jumalaga teatavaks oma viimase plaani: „Siis teen ma *lullu* – Inimene peab olema tema nimi. Jah, ma loon *lullu*, Inimese."[10]

Siinkohal paneme *Genesise* korraks kõrvale ja läheme tagasi inimese ilmumise juurde, sest nüüd selgub, et lugu babüloonia Mardukist ja tema loomistööst pole kaugeltki varaseim ülestähendus selles kontekstis. Marduki loo vanim vorm võib küll olla 1000 aastat vanem kui *Genesise* ülestähendused, kuid see on selgelt babüloonia lugu ja Babüloonia ajajärk algas umbes 1890. aastal eKr. Enne seda oli suur Sumeri ajajärk ajavahemikus umbes 3800–1960 aastat eKr – Eridu, Kiši, Šuruppaki, Larsa ja Uri kuningate ajastu. Marduki algne jumalik prototüüp ilmus välja just muistsetest sumeri ülestähendustest ja nendest leiame ka esimese viite Aadamale.

Sumeri saladus

Üht asja tunnistavad teadlased üksmeelselt: sumerite päritolu on teadmata. Tuntud Sumeri-uurija arheoloog Leonard Woolley on kirjutanud, et sumerid tulid „ei tea kust".[11] Kuulus sumeroloog Samuel Noah Kramer on märkinud, et „sumerite algne päritolu on üpris ebaselge".[12] Iraagi-uurija Georges Roux märkis selle probleemiga kokku puutudes, et viimased avastused „ei paku kaugeltki lahendust ja on teinud vastamise isegi raskemaks".[13] Ja orientalist Henri Frankfort arvas, et „sumerite päritolu probleem võib väga vabalt osutuda pööraseks [hübriidseks] juhtumiks".[14]

Veel tunnistavad teadlased üksmeelselt, et sumereid ei nimetatud sumeriteks mitte sellepärast, et nad elasid Sumeris. Hoopis vastupidi – maad nimetati sellepärast Sumeriks, et seal elasid sumerid. Liiatigi ei säänud sumerid oma deskriptiivse nime mitte mingi koha või kultuuri järgi, vaid otse oma emulaadsest keelest, mida nimetati sumeri keeleks. Seepärast on õigem defineerida sumereid kui „sumeri keelt kõnelevat rahvast".[15]

Kuni tänaseni on kõik asjahuvilised hämmingus sumerite äkilisest, erakorralisest ilmumisest näiliselt mitte kusagilt. Kuid pole kahtlust, et nad olid Lõuna-Mesopotaamiasse saabudes juba väga arenenud – tasemel, mis kaugelt ületas teada oleva taseme ükskõik millises kohas, kust nad loogiliselt võttes võisid tulla. Mitte kusagil maailmas polnud

niisugust kultuuri nagu varsti pärast 4000. aastat eKr välja ilmunud sumerite kultuur – vähemalt nii üldiselt arvatakse.

Isegi sumeri keel tekitas teadlastele peamurdmist, kui 19. sajandil leiti esimesed tahvlid – see polnud ei semiidi ega indoeuroopa keel. Sellel polnud midagi ühist ei araabia, juudi, kaanani, foiniikia, süüria, assüüria, pärsia, india ega egiptuse – ühegi Euroopa, Aafrika ja Aasia mandril kõneldava keelega. Kui tsiteerida professor Kramerit, siis sumeri keel „seisab eraldi ega ole seotud ühegi teadaoleva elava või surnud keelega".[16] Mis keel see siis oli, mis jutustas sellistest muistsetest kujuteldamatute nimedega kuningatest nagu Allulimak, Enmengalanna ja Palakinatim, kes valitsesid ammu enne esimest Egiptuse dünastiat? Need nimed olid kõigile ajaloolastele ja keeleteadlastele täiesti mõistetamatud ning assürioloog *sir* Henry Rawlinson teatas 1853. aastal Kuninglikule Aasia Seltsile, et sellised nimed ei kuulu ühtegi seni avastatud rühma või kultuuri.[17]

Kuid Rawlinson teatas ka sellest, et leidis Babülooniast huvitava Sumeri-eelse kirja – mittesemiidi kirja, mis tema arvates oli pärit Kesk-Euroopast Sküütiast. Kuid tema kolleegid polnud selles veendunud ning otsustasid pidada seda varaseks akadi kirjaks (Akad on Babüloonia vanem nimi). Selle peale märkis Rawlinson, et muistsed sküüdid (hääbuv kuninglik hõim, kes kodustas esimesena hobuse rohkem kui 4000 aastat eKr) olid tõepoolest Akadi varased asukad. Kuid ikkagi jäeti see küsimus sinnapaika ning arvati, et sel kirjal ja sumeri kiilkirjatekstil pole mingit omavahelist seost.

Sumerikeelsed tekstid tegi 20. sajandi alguses dešifreeritavaks võrreldavate akadikeelsete kirjutiste leidmine. Need kirjutised sisaldasid allmärkusi, mis viitasid mõnele sumerikeelsele ülestähendusele, kust need olid transkribeeritud. Akadi keelel, mitme teise keele sugulasel, oli tuntud semiidi baas ja seetõttu suutsid assüüria ja babüloonia kirja tundjad seda tõlkida. Seejärel seati akadi- ja sumerikeelsed tekstid kõrvuti ja koostati kakskeelsed silpsõnastikud. Akadikeelsete sõnade ja fraaside võrdlemine vastavate sumerikeelsete sümbolitega võimaldas viimaseid dešifreerida, ehkki need kaks keelt olid teineteisest nii erinevad, kui üldse said olla.[18]

Sumeri kiri on vanim olemasolev keeruline kirjaviis, mis esimest korda ilmus välja umbes 3400 aastat eKr.[19] See pole ei tahumatu ega primitiivne ja kogu maailmas pole leitud teist kirja, mida võiks pidada selle eelkäijaks. See ilmus täielikul ja lõplikul kujul justkui teisest

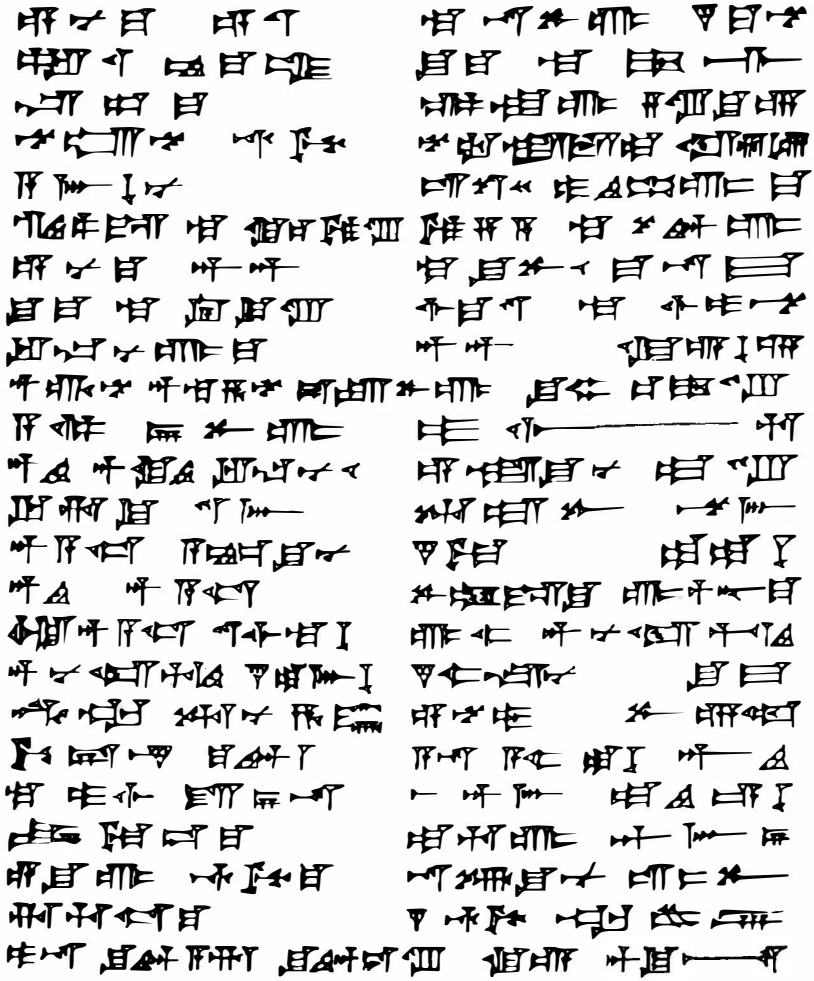

„Enuma eliši" tekst kiilkirjas

maailmast, stiilis, mida nimetatakse kiilkirjaks. Selle nurgelised, kiilukujulised foneetilised märgid on näiliselt sumeri templipreestrite piktogrammide lühendid.[20]

Siiski on Balkanilt Transilvaania külast Tartariast välja kaevatud ka üks lihtsam kirjavorm – samasugune kui see, mille leidis Akadist Rawlinson (nagu ta oletas). 1940. aastatel leiti seal ühest tuhaga täitunud ohvriaugust kolm väikest savitahvlit. Ajakirja *Scientific American*

1968. aasta maikuunumbris öeldi, et neile graveeritud märgid sarnanevad mõneti hilisemate sümbolitega, mida kasutati Kreetal umbes 2000 aastat eKr. Veelgi üllatavam on vahest see, et need on täpselt selles stiilis, mis eelnes kiilkirjale Mesopotaamias (kuigi visuaalselt polnud selle moodi), ja sümbolid on otseselt seotud nendega, mis Oxfordi assürioloog Stephen Langdon leidis 1925. aastal Babüloni lähedalt Džemdat Nasrist. (Nende kirjade pildid on võrdluseks ära toodud minu raamatus „Sõrmuste Isandate valdused"). Pealegi on need sumeri kiilkirjast üle 1000 aasta vanemad,[21] mis teeb üsna ilmseks, et sumerid võisid väga vabalt olla pärit muistsest Sküütiast ja Musta mere ümbrusest. Seda võimalust suurendab oluliselt hulk hilisemaid avastusi, millest sugugi mitte kõige tähtsusetum pole see, et ühel Tartariast pärit tahvlil on kirjas sumeri jumala Enki nimi (temaga me varsti kohtume) ja fakt, et Sumeri linna, Aabrahami ja suure jumala Anu kodulinna Uri nimi tuleb sküüdi sõnast *ur*, mis tähendab jumalat.

Veidi üle sajandi tagasi polnud sumeritest keegi midagi kuulnud, kuid nüüd on sumeri tekste Briti Muuseumis, Louvre'is, Berliini Muuseumis, Yale'i ülikoolis ja mujal rohkem kui mis tahes teisest muistsest kultuurist leitud tekste. On lausa kümneid tuhandeid savitahvleid ja silinderpitsateid, millel on kõike alates juhtimis- ja maksualastest ülestähendustest ning lõpetades esseede ja pikemate kirjandusteostega. Paljud neist on väga vanad – üle 1000 aasta vanemad kui kreeka poeemid „Ilias" ja „Odüsseia" ning isegi esimesed *Genesise* ülestähendused.

Tahvlid olid lamedad padjakujulised savitükid, millele kirjutajad tõmbasid horisontaal- ja vertikaaljooni, et moodustada ruute või ristkülikuid, mille sisse joonistati piktogrammid. Samuti vajutati pehmesse savisse viltuselt lõigatud rookõrrega kiilkirjamärke ja seejärel küpsetati tahvlid Mesopotaamia kuuma päikese käes kõvaks.

Silinderpitsatid olid hoopis teistsugused. Need olid, nagu nende nimi ütleb, silindrikujulised ja tehtud kivist. Peamine erinevus aga oli selles, et kujutis oli neile süvendatud negatiivis, see tähendab peegelpildis, nagu näeb välja trükitüüp või kuninglik pitsat. Pitsatitel olid kirjamärgid või väga tihti ka kirjeldavad pildid, mille vahendusel on saadud palju teada sumerite ajast ja kultuurist. Silinderpitsateid kasutati positiivsete piltide rullimiseks pehmesse savisse, mida seejärel põletati. Kuna kivipitsatid olid peegelpildis graveeringuga, lihtsustasid need tekstide või piltide trükkimist mis tahes hulgal ning võimaldasid mitte

ainult teha arvukaid koopiaid (näiteks ühesuguseid dekoratiivseid mustreid ehitistele või savinõudele), vaid ka täielikult välistada igasuguseid võltsimiskatseid, sest „originaale" hoiti raamatukogudes.

Vajadus oskuslike kirjutajate ja administraatorite järele sundis sumereid asutama esimesi teadaolevaid koole, professionaalseid keskkondi, mis sarnanesid paljuski meie nüüdisaegsete ärikoolidega ning kus õpetati välja ametnikke ja sekretäre. Peagi koolide tegevusulatus laienes ning neist said arstide, loodusteadlaste, ajaloolaste, astronoomide, matemaatikute, juristide, arvepidajate ja teiste erialade esindajate väljaõpetamise keskused.

Üks õpetatud mees hilisemast ajast oli Assüüria kuningas Assurbanipal, kes kirjutas ühele savitahvlile 7. sajandil eKr, umbes sada aastat enne israeliitide vangipõlve: „Kirjutajate jumal on kinkinud mulle oma kunstioskuste ande. Ma olen pühendatud kirjutamise saladustesse. Ma oskan isegi lugeda keerulisi sumerikeelseid tahvleid. Ma saan aru mõistatuslikest sõnadest veeuputuseelsetel raidkirjadel."[22]

Veeuputuseelsetel? Veeuputus oli ju 4000 aastat eKr. Millistele nii vanadele raidkirjadele kuningas vihjas? Nagu me varsti näeme, õppis Assurbanipal nagu paljud teisedki privilegeeritud isikud ürgse tsivilisatsiooni kõige rikkalikumast arhiivist, kõige jumalikumast pühade teadmiste dokumendist – Saatusetahvlist.[23]

Nüüd on vist paras aeg meelde tuletada, et me otsime tegelikult Püha Graali sugupuu juuri – dünastiat, mis oletatavasti algas Aadamast. Teda peetakse pärimuslikult esimeseks inimeseks ainulaadselt arenenud *Homo sapiens sapiens*i liigis. Sumerid olid maailma esimene tõeliselt tsiviliseeritud rahvas, kes ilmus välja teadmata kohast varsti pärast 4000. aastat eKr koos täiesti uue tehnoloogia ja akadeemilise kultuuriga. Neil oli kuninglik ja preesterlik suurriik, mis kindlustus 3800. aastaks eKr. Mis on keskmine aasta, mida me peame Aadama sünniaastaks? See on aasta 3882 eKr.

5

INGLITE RIIK

Nefilim

Üks Vana Testamendi kõige mõistatuslikumaid sissekandeid on *Genesises* 6:1–4, kus öeldakse seoses Noa ajaga järgmist.

> Ja kui inimesi hakkas maa peal palju saama ja neile sündis tütreid, siis nägid Jumala pojad, et inimeste tütred olid ilusad, ja nad võtsid enestele naisi kõigist neist, keda nad välja valisid ... Sel ajal ja veel pärastpoolegi, kui Jumala pojad heitsid inimeste tütarde juurde ja need neile lapsi ilmale tõid, olid hiiglased maa peal, needsamad vägimehed, kes muistsest ajast on kuulsad mehed.

Ehkki see lõik sisaldab heebreakeelsetes ülestähendustes spetsiifilist definitsiooni *nefilim*, on tõlgetes harilikult kasutatud sõna „hiiglased" – „Sel ajal ... olid hiiglased maa peal."[1] Peab ütlema, et see pole mitte tõlge, vaid moonutus, sest sõnad „hiiglased" ja *nefilim* ei tähenda üldsegi ühte ja sedasama.

Viga tuli sellest, et sõnale *nefilim* ei leidunud ühesõnalist vastet ja tõlkijad olid saanud mitmelt kirjanikult, sealhulgas Josephus Flaviuse 1. sajandi „Juudi muinsustest" võimaliku alternatiivi „hiiglased".[2] Josephus Flavius selgitas.

> Paljud Jumala inglid seltsisid naistega ja sigitasid poegi, kes muutusid ebaõiglaseks ... uskumises oma jõu sisse, sest pärimus ütleb, et need mehed tegid seda, mis sarnanes nende tegudele, keda kreeklased nimetavad gigantideks.

Nagu näeme, ei öelnud Josephus, et *nefilim* tähendab hiiglasi. Tegelikult ei maininud ta *nefilimi* üldse. Ta mainis vaid „Jumala ingleid", kelle pojad (maiste naiste lapsed) tegid titaanide kombel kehalist jõudu nõudvaid tegusid: „nende tegusid, keda kreeklased nimetavad gigantideks". *Genesise* tekst ütleb, et need järglased olid „vägimehed" ja „kuulsad mehed", kuid sellised kirjeldused, mis ei vasta mitte mingile nähtud kehaehitusele, vihjasid erakordsele võimele, täpselt nagu Nimrodi ennast nimetati „vägevaks meheks maa peal" (1 Ms 10:8).

Mõiste *nefilim* tõlkimine „hiiglasteks" on täiesti ebatäpne. Kuid mida tähendab sõna *nefilim* tegelikult? See tähendab allatulnuid, allalaskunuid või allavisatuid.[3]

Kui arvestada, et need nn Jumala pojad olevat heebrealaste sõnul end häbistanud maiste naistega seltsides, siis 2. sajandist eKr pärit Eenoki raamat[4] ja mitmed apokrüüfilised kirjutised ütlevad neid olevat „armust välja langenud". Sõna „langenud" nähti olevat kooskõlas sõnaga *nefilim* („allalaskunud") ja kuna „Jumala poegi" on *Septuagintas* samastatud inglitega (*aggelos*), ilmusid vaimulikku kirjandusse täiesti uut tõugu olendid. Neid nimetati langenud ingliteks. Eenoki raamat läheb koguni nii kaugele, et ütleb olnud olevat umbes kakssada langenud inglit, keda juhtisid „nende kümnepealikud" (*vt* tabelit „Langenud inglite kümnepealikud").

Genesise lõigu üldise kahemõttelisuse tõttu pole päris selge, kas *nefilim* ja Jumala pojad olid ühed ja needsamad. Samuti pole selge, kas Jumala pojad olid needsamad, kes inglid, kuigi 2. sajandil eKr ütles rabi ben Jochai, et ei olnud,[5] ja juudid ütlesid traditsiooniliselt, et ei olnud. Vana Testament on tegelikult oma definitsioonides üsna spetsiifiline, kasutades termineid „Jumala pojad" ja „inglid" kõikjal eraldi, sellal kui Hiiobi raamat (1:6, 2:1) räägib, et kui Jumala pojad tulid Jehoova ette, oli ka saatan nende seas. (Vanema kaanani pärimuse järgi oli saatana ekvivalent El Eljoni tõrges poeg Baal.) Väljaspool piiblit leidub arvukalt saatanaid, organiseerunud agressoreid, ja Juubelite raamatus esindab neid keegi Mastema. Mittekanooniliste raamatute ühine joon on see, et saatanad teevad oma pahategusid üksnes Jumala loal.

Mis puutub piibli „Jumala poegadesse", siis see mõiste on *Genesises* samuti valesti tõlgitud. Heebreakeelsed tekstid ütlevad täpsemalt, et nad olid *bene ha-elohim*. Ja sõna *elohim*, nagu me teame, on mit-

muses. Nii et õigem oleks olnud tõlkida „jumalate pojad". Kui tahame olla absoluutselt täpsed, siis on *elohim* kahesoolises mitmuses – ja seetõttu vihjatakse tekstis ka „jumalannade poegadele".[6]

Nagu eespool märgitud, tunnistas isegi Jehoova, et on ka teisi jumalaid ja järelikult ka teiste jumalate poegi. Joosua raamat 24:2 jutustab, kuidas Jehoova tunnistas fakti, et Aabrahami isa Terah teenis teisi jumalaid. Vana Testament ei jutusta mitte ainult kõnesolevast Jehoovast ja *bene ha-elohim*ist, vaid ka sellest, kuidas Jehoova püüab saavutada panteonis ülevõimu. Jeruusalemma piiblist pärineb all-järgnev näide Jehoova sõnavõtust jumalate koosolekul. Nii algab Psalmide 82:1.

Jehoova astub Eli kogu ette,
et mõista kohut *elohim*i seas.

Ja Psalmide 82:6 on sellised sõnad:

Ka teie olete jumalad,
El Eljoni pojad, teie kõik.

Kuningas Jamesi piiblis on need salmid sõnastatud teistmoodi, kuid sisu jääb oma olemuselt samaks: mõisteti, et isegi Jehoova tunnistas jumaluste suurkogus teisi jumalaid.

Jumal seisab jumalikus koguduses,
ta mõistab kohut jumalate seas.
Teie olete jumalad
ja olete kõik Kõigekõrgema lapsed!

Eenoki raamatus on jumalate poegi samastatud grupi olenditega, keda nimetati saadikuteks* ja keda on mainitud ka Taanieli ja Juubelite raamatus. Eenoki raamat selgitab edasi, et saadikud olid needsamad jumalikud olendid, kes paaritusid maiste naistega.[7] Taanieli raamatust saame teada, et saadikud olid *nefilim*i sugulased. Kuningas Nebukadnetsar näeb nägemusi saadikust, kes olevat „alla tulnud": „Vaata, püha saadik tuli taevast maha" (4:10); „See asi on saadikute

* Inglise keeles *watchers*, mis tähendab vahte, valvureid. Eestikeelsetes tõlgetes on neid nimetatud saadikuteks ja pühadeks ingliteks. – *Tõlk.*

otsustatud ja pühade ütlus on see lugu" (4:14); „Ja et kuningas nägi püha saadikut taevast alla tulevat" (4:20).

Nefilim on ainsuses *nefil* ja on huvitav märkida, et kuigi seda terminit või vähemalt selle vokaalivaba semiidi tüve *nfl* („allavisatu") kasutati *Genesise* varastes heebreakeelsetes väljaannetes alates 6. sajandist eKr, asendati see 400 aastat hiljem (u 165. a eKr, kui kirjutati Taanieli raamat) terminiga „saadikud".[8] Täpselt samamoodi kasutavad mittekanoonilised Eenoki raamat ja Juubelite raamat, mis on kirjutatud umbes samal ajal, mõiste *nefilim* asemel sõna „saadikud". Juutide ortodokssest arvamusest hoolimata oli termin „*nefilim*/saadikud" selleks ajaks ohvriks toodud nii „langenud ingli" kui ka „hiiglase" nimetusele. Alljärgnev näide pärineb Surnumere rullraamatute hulgast leitud „Damaskuse dokumendist" – käsikirjast, mis koostati 1. sajandil eKr või pisut varem.[9]

> Ma avan su silmad ... et sind ei juhiks mõtted süüdlaslikust kalduvusest ja meelad silmad. Sest paljud on sattunud sellepärast eksiteele ... Taeva inglid langesid sellepärast ... Ja nende pojad, kes olid pikad nagu seedripuud ja kelle kehad olid nagu mäed.[10]

Niisugused kirjutised näitavad selgelt, kuidas algsed põhimõisted ja tähendused sajandite möödudes aina kaugenesid oma ajaloolistest lähtepunktidest. 6. sajandil eKr olid pagendatud israeliidid oma ajaloo kättesaadavate babüloonia ülestähenduste põhjal täiesti ausalt kirja pannud. Avastanud ka iidse Moosese seaduse raamatu, võisid nad veelgi tugevdada oma usudoktriini reegleid ning nad naasid Jeruusalemma ja Juudamaale koos laiahaardelise kirjandusliku baasiga. 2. sajandiks eKr koostati raamatuid juurde, kuid mitte ilmtingimata ajalugu silmas pidades, vaid eesmärgiga lisada valitsevale hellenistlikule kultuurile müto-loogiline aspekt. See oli kahtlemata romantiline ajastu, kuid romantika lisamisega varjutati ära suur osa ajaloost, nii et algsest sumerite ajajärgu *nefilim*ist tehti ekslikult moraalselt langenud inglid.

Nõnda on ligemale 2000 aastat valitsenud „langenud ingli" traditsioon, mis ei kuulunud iial algsesse Mesopotaamia ajalukku. Kuid ajalugu kaotades kaotasime ka hulga teadmisi, mis kirjutajad olid üles tähendanud üle 4000 aasta tagasi. Need olid otsesest allikast pärit teadmised muistsest Sumerist, maailma vanima tsivilisatsiooni maast. See tsivilisatsioon viis inimkonna pärandi loomulikust evolutsioonist

tuhandete aastate võrra ette. Sumer oli ajalooline Elohimi maa, ülevate maa, salapäraste „allatulnute" ehk *nefilimi* riik.

Vaatame nüüd uuesti vastavat *Genesise* sissekannet, kuid mitte traditsioonilises ingliskeelses väärtõlkes. Seekord võtame vaatluse alla täpsema tõlgenduse, mille on heebrea keele baasil edastanud semitoloog Zecharia Sitchin ja mis paneb asjad tänuväärselt arusaadavamasse perspektiivi.

> Siis nägid jumalate pojad, et inimeste tütred on head, ja võtsid kõigist neist, keda nad välja valisid, enestele naiseks. *Nefilim* oli neil päevil maa peal ja ka pärast seda, kui jumalate pojad heitsid inimeste tütarde juurde ja need tõid neile lapsi ilmale. Nad olid igaviku vägimehed – *šemi* rahvas (1 Ms 6:1–4).[11]

Ongi lõpuks Jumala poegi korralikult määratletud kui jumalate poegi ning tüütud hiiglased mütoloogiast on loovutanud koha millelegi ajalooliselt märksa põnevamale, „igaviku vägimeestele". Kuid mis on see uus lisand, mis on standardsetest tõlgetest välja jäetud? Mida tähendab „*šemi* rahvas"? Vanasti kirjeldati *šemi* kummaliselt kui „ülespoolset tulekivi" – tähtis mõiste, mille juurde pöördume hiljem tagasi.

Olles saanud selles erilises kontekstis hakkama ilma hiiglasteta, tasub vaadelda hiiglaste üldisemat tähtsust Vanas Testamendis – ja kõige silmanähtavamad on nad Viiendas Moosese raamatus ehk *Deuteronomiumis*. See raamat räägib Moosesest ja israeliitidest, kes on juba naasnud Egiptusest Kaananimaale, samuti israeliitide sissetungist Kaananisse Joosua juhtimisel. Mitmes lõigus öeldakse, et kaananlased olid hiiglased. Kuid neis ülestähendustes ei kirjeldata kaananlasi mitte kui mingeid hiiglasuuri üliinimesi, vaid kui inimesi, kes olid lihtsalt suuremat kasvu ja sangarlikumad kui sissetungivad israeliidid. *Deuteronomium* selgitab: „Rahvas [emorlased] on meist suurem ja kasvult pikem, linnad on suured ja taevani kindlustatud" (5 Ms 1:28); „Seal elasid muiste emiidid, suur, arvukas ja pikakasvuline rahvas nagu anaklased" (2:10); „Ma ei anna sulle midagi pärandiks ammonlaste maast ... ka seda peetakse hiiglaste maaks. Seal elasid muiste hiiglased, aga ammonlased hüüdsid neid samsummideks – suur, arvukas ja pikakasvuline rahvas nagu anaklased" (2:19–21); „Sa lähed nüüd üle Jordani, et minna alistama rahvaid, kes on sinust suuremad ja väge-

vamad, suuri ja taevani kindlustatud linnu, suurt ja kõrgekasvulist rahvast – anaklasi" (9:1–2).

Vana Testamendi tuntuim hiiglane on muidugi Gatist pärit Koljat, vilistite sõdalane, kes kutsus välja lambakarjuse Taaveti. Meile räägitakse, et Koljati pikkus oli „kuus küünart ja üks vaks" (1 Sm 17:4), see tähendab kuus käsivart (20 tolli ehk 50 cm) ja üks lahtine käelaba (9 tolli ehk 22,5 cm). Niisiis oli Koljat 10 jala ja 9 tolli (3,27 m) pikkune. See on igasuguse arvestuse järgi hiiglasuur kasv. Isegi kui tunnistada 25%-list liialdust Taaveti olukorra raskendamiseks, saame ikkagi 8 jala (2,43 m) pikkuse mehe. Ometi leidub meie ajastul niisuguseid sõdalasi: näiteks sõjajärgse saksa maadleja Kurt Zehe pikkus oli 8 jalga ja 4 tolli ning Rotterdami poksikolossil Rhinehardtil koguni 9 jalga ja 6 tolli.[12] Paljusid tänapäeva ameerika korvpallureid võib pidada hiiglasteks, kuid nad pole üldsegi mingid hirmsad koletised, nagu neid maalib meie kujutluspildile sõna „hiiglane" mütoloogilises ja romantilises kirjanduses.

Hoolimata sellest, et Koljat oli nii suurt kasvu ja et tal oli tohutu mõõk, tappis noor Taavet ta juba enne igasugust ausat võitlust, tabades teda lingukiviga otsaette. Kuid hiljem, kui teda ähvardasid Koljati niisama suurt kasvu pereliikmed, „Taavet väsis", jättes tapatöö oma teenrite hooleks (2 Sm 21:15–22). Petlemlasel Elhananil õnnestus tappa Koljati vend, „kelle piigivars oli nagu kangrupoom". Siis lõi Taaveti vennapoeg Joonatan maha ühe Koljati poja, kellel oli „kuus sõrme kummalgi käel ja kuus varvast kummalgi jalal". Taaveti mehed Abisai ja Sibbekai tapsid ka teised Koljati pojad, nimelt Iisibenobi ja Safi, kuid meile ei räägita, kuidas need võidud saavutati.

Saadikud

Kui inglid polnud hiiglased, kui nad polnud *bene ha-elohim* (jumalate ja jumalannade pojad), siis kes nad olid? Nagu „Püha Graali sugupuus"[13] räägitud, tuleb kõigepealt arvestada, et sõnas „ingel" pole midagi spirituaalset või taevalikku. Kreeka definitsioon *aggelos* (sagedamini translitereerituna *angelos*, ladina keeles *angelus*) oli tõlge heebreakeelsest originaalsõnast *mal'ath*, mis tähendas lihtsalt sõnumitoojat. Tänapäeva inglise keel on tuletanud sõna *angel* ladina keelest, kuid angloṣaksi sõna *engel* on tulnud vanaprantsuse sõnast *angele*. Niisiis

oli Jehoova ingel Jehoova sõnumitooja või õigemini Jehoova saadik. Peaingel oli kõrgeima järgu saadik (inglise keeles *archangel*, kus *arch* tähendab pealikku, ülemat – nagu sõnades *archduke* ja *archbishop*).*

Üldiselt käitusid Vana Testamendi inglid nagu normaalsed inimesed (näiteks 1 Ms 19:1-3), kui kaks inglit külastasid Loti kodu: „Ja ta ... küpsetas neile hapnemata leiba ja nad sõid." Enamik Vana Testamendi ingleid kuulus sellesse sirgjoonelisse kategooriasse, nagu näiteks ingel, kes kohtas veeallika juures Aabrahami naist Haagarit (1 Ms 16:7–12), ingel, kes peatas teel Bileami eesli (4 Ms 22:21–35), ingel, kes kõneles Maanoahi ja tema naisega (Km 13:3–19) ja ingel, kes istus koos Giideoniga tamme all (Km 6:11–22). Isegi peaingel Gabrielile vihjatakse (Tn 9:21) kui mehele, kui ta tuli ja ütles Taanielile: „Nüüd ma olen tulnud sind targaks tegema!"

Mittekanoonilises Eenoki raamatus näeme Gabrieli koos Miikaeli, Rafaeli, Urieli, Ragueli, Sarakaeli ja Remieliga arvatuna seitsme peaingli hulka.[14] Juubelite raamat ütleb, et esiisa Eenok „oli esimene maa peal sündinud inimesepoeg, kes õppis kirjutama ja omandas tarkust – ja ta kirjutas taeva märke".[15] Need märgid (Saatusetahvlilt) olevat olnud „saadikute tarkus", mis kaugetel aegadel „raiuti kaljusse",[16] ja Eenok ütleb, et saadikud on „pühad inglid, kes valvavad".[17] Mõnes hilisemas nõidumissõnas mainitakse kedagi „Rehctaw'd". Paljud on omistanud sellele pahaendelist tähendust, kuid see pole midagi muud kui tagurpidi kirjutatud *watcher*.[18]

Nafidem ja *eldžo*

Nüüd saame teada, miks *nefilim*/inglid olevat armust välja langenud, sigitades inimeste tütardega lapsi. Eenoki raamat ütleb, et vanemad inglid (seitse peainglit) olid pahased, nähes kümnepealikke liiga vara õpetamas oma järglastele mõningaid märkide saladusi. Kanti ette,[19] et nad olid õpetanud järglastele maa metalle ja nende kasutamist, maa juuri ja nende ravitoimeid, Päikest, Kuud ja tähtkujusid, pilvi ja ilmamustreid. Peainglid olevat noominud saadikute pealikke[20] „igaveste saladuste paljastamise" eest ja selle eest, et nad saatsid inimkonna

* Eesti keeles „arhi-". *Archduke* tähendab ertshertsogit ja *archbishop* arhi- ehk peapiiskoppi. – *Tõlk.*

hävitavasse segadusse, nii et inglite silmapaistvad pojad olid evolutsiooniliste inimesepoegadega vastuolus.

Kirjutistes märgitakse, et inglite järeltulijad kasutasid oma äsja-avastatud ülevõimu valguses ära oma privileege ja kehtestasid oma maiste vendade üle, keda nimetati *eldžoks*,[21] sõjalise kontrolli ja tapsid neid hulgakaupa. Sageli öeldakse, et vähene tarkus on ohtlik asi, ja siin see ütlus kehtibki. Ehkki inglite pojad, keda nimetati *nafidemiks*,[22] olid saanud oma *nefilimist* isadelt hulga teadmisi, olid nad oma emade tõttu geneetiliselt ikka mõneti primitiivsed ega paistnud suutvat nende teadmistega midagi peale hakata. Seepärast demonstreerisid nad Darwini põhimõtet „tugevaim jääb ellu". Nad olid suuremad ja tugevamad kui nende ligimesed ning sellepärast tapsidki neid. Tõepoolest, Juubelite raamatus räägitakse, et genotsiid käis täie hooga – *nafidemi* rahvas *eldžo* rahva vastu –, sellal kui inglid (*nefilim*) püüdsid edutult oma poegi (*nafidem*) tagasi hoida.

Sündmused, millest jutustavad Eenoki ja Juubelite raamat, näivad esmapilgul seostuvat *Genesise* 6. peatükis kirjeldatud sündmustega ja on paigutatud veeuputuseelsesse aega. Kuid veeuputus on *Genesises* kronoloogiliselt nihutatud Noa aega, aga tegelikult oli see enne Aadamat. Oma põhiolemuselt peab loomislugu *Genesises* sammu muistsete sumerite ülestähendustega, kuid teine lugu, milles poolarenenud rahvas tapab oma vähem arenenud eelkäijaid, on pärit palju varasemast ajast.

Kuna Juubelite raamat viitab Eenoki raamatule, on selge, et see kirjutati pärast Eenoki raamatut, mis koostati (sellises vormis, nagu me seda tunneme) 2. sajandil eKr. Kuid me teame, et ehkki *Genesis* koostati esimest korda 6. sajandil eKr, võeti selle sisu tegelikult palju vanematest ülestähendustest. Seda teades on mõistlik oletada, et ka Eenoki raamat pandi kokku muistsete kirjalike allikate põhjal, isegi kui sellesse segati märksa hilisemat spirituaalset teoloogiat. Oletatakse, et selle originaali kirjutas Noa vaarisa Eenok ning raamat algab selgitusega, et Eenok sai oma teadmised inglitelt: „Ja neilt kuulsin ma kõike ja nende kaudu sain ma aru sellest, mida nägin, kuid mitte selle, vaid ühe kauge tulevase põlvkonna kohta."[23]

Niisiis, kas *Genesisel* on öelda Eenoki kohta midagi ebaharilikku? Kindlasti on, sest kõigist oma otsese liini esiisadest enne ja pärast teda on Eenok ja Noa ainsad, kes olevat „kõndinud ühes Jumalaga" (1 Ms 5:24, 6:9) – või „koos Elohimiga", nagu varasemad tekstid täpsemalt ütlevad.

Seepärast on ilmne, et lugu *nafidemi–eldžo* sõjast on pärit kaugest veeuputus- ja Aadama-eelsest ajast. Seetõttu on tähtis (kui vaatame sumerite ajaloolisi märkmeid), et *nefilimi* sugu ise on kümneid tuhandeid aastaid vana. Genotsiidist peale on *nefilimist* saanud need, keda me võime nimetada kaitseingliteks, sellesama päästetud maailma valvuriteks, mille nad olid peaaegu hävitanud. Nende uus riik oli põhiliselt *nafidemi* maailm, kus *nafidem* oli kultuuriliselt arenenud afroaasia *Homo sapiensi* tõug, kes tõrjus oma *eldžo* eelkäijad umbes 30 000 aastat eKr välja.

Hesekieli nägemus

Kui enamik Vana Testamendi ingleid käitus üsna tavaliste inimeste moodi, siis mõned teised näivad olevat olnud midagi enamat kui sõnumitoojad, sest neid on kirjeldatud kui relvastatud saadikuid, kellel on hirmuäratav hävitamisjõud. Seda tüüpi kättemaksuingel figureerib 1. Ajaraamatus (21:14–16): „Ja Jumal läkitas ingli Jeruusalemma, et seda hävitada ... käes paljastatud mõõk, mis oli sirutatud Jeruusalemma kohale."

Üsna väheseid ingleid on kujutatud mõõka käsitsemas, kuid neid ei peeta kusagil jumalikuks ja tekstides pole vihjeid graatsilistele tiibadele, mida on nii sageli portreteeritud. Meile tuttavaid tiibu kasutasid kunstnikud ja skulptorid sümboliseerimaks inglite vaimset üleolekut maisest keskkonnast. Kuid sellest hoolimata peame vaatlema lendamise teemat, sest see on vanades tekstides nii sagedane. Jumalusi on sageli kujutatud lennuvõimelistena ning vanimatel Mesopotaamia bareljeefidel ja graveeringutel on näha palju tiivulisi olendeid, ehkki tiivad võivad pigem sümboliseerida lendu kui kujutada endast kehaosi.

Kaksteist tahvlit eeposega Uruki kuningast Gilgamešist leiti Ninivest Assüüria kuninga Assurbanipali (669–626 eKr) asjade hulgast. Mitmete neil kirjeldatud sündmuste hulgas on lugu Enkidust, kes kuulis taevast möirgamist, mispeale üks kotkas haaras ta oma vasest küüniste vahele ja tiris teda peadpööritava kiirusega ülespoole, nii et tema keha tundus raske nagu hiiglasuur kivi. Midagi sellist toimub ka „Moosese apokalüpsises", kus Eeva näeb tulevankrit, mida veavad säravad kotkad.

See juhatab meile kätte veel ühe kategooria Vanas Testamendis

kirjeldatud kohutavatest olenditest, kes väidetavalt kerkisid mehaaniliste vahendite abil maa kohale. Neid ei nimetatud iial ingliteks ja üldiselt olid neis leegitsevates stseenides ka rattad, nagu näiteks Taanieli 7:9: „Tema aujärjeks olid tuleleegid, selle rattaiks põlev tuli."

Jesaja 6:1–2 on samasugune kirjeldus lendavast troonist ja sellest „kõrgemal seisid seeravid; igaühel neist oli kuus tiiba". Veel üks viide säärasele riistapuule on Hesekieli raamatu 1. peatükis, kus kogu stsenaarium – nagu elavalt kujutab *sir* Peter Robsoni maal „Hesekieli nägemus" – on teiste samasugustega kooskõlas.

Prohvet Hesekiel (u 550 eKr) jutustab, et kui ta oli Babüloonias israeliitidest vangide hulgas, tuli põhja poolt suur tuldpurskav marutuul. Tulemöllust lendas välja neli elusolendit, kellel oli neli tiiba ja sirged jalad ning kes särasid nagu läikiv vask. Nende tiivad olid üksteise küljes kinni ning olendite külgedel olid inimese, härja, lõvi ja kotka pea. Nad kõik lendasid otse edasi, särades nagu laternad ja heites välgunooli.

Nende kohal olid hirmsad pöörlevad rõngad, mis kohisesid nagu kiiresti voolav vesi, sellal kui olendid, rohelised nagu berüll, näisid olevat üleni silmi täis. Neil olid ka rattad, mis liikusid nende kõrval, kui nad lendasid, ja igal olendil oli pea kohal kristalne taevalaotus. Aga kui nad seisid ja lasksid oma tiivad longu, nägi Hesekiel igas valgustatud taevalaotuses trooni, mille peal oli midagi inimesesarnast.

Üks 3. sajandi Aleksandriast pärit traktaat pealkirjaga „Algus" on oma põhiolemuselt sarnane Hesekieli looga, kuid pole piibliga seotud. See jutustab surematust Sophiast ja valitsejast Saboathist, kes „lõi trooni neljanäolisele vankrile, mille nimi oli Keerub... Ja sellele troonile lõi ta veel mõned seeravid". Huvitaval kombel räägitakse 1 Ms 3:24, et Jumal pani keerubid (vankrid või liikuvad troonid) ja sähviva mõõga kaitsma Eedeni aeda.

Keerub esineb taas ühes muistses kreeka teoses pealkirjaga „Arhondi hüpostaas", mis kõneleb Igaviku Valitsejatest ja Aadama loomisest. Taas on juttu Saboathist ja tema taevavankrist Keerubist. Samasugust sõidukit mainitakse ka 2 Kn 2:11, kus Eelija viiakse tulise vankriga taevasse.

Tulised vankrid ja tulised hobused lahutasid neid üksteisest ja Eelija läks tuulepöörises taevasse!

Ka leegitsevad seeravid esinevad sageli vanades ürikutes. See, et nad leegitsevad, tuleb sõna *seraf* etümoloogiast – tegu on vana-heebrea tüvega, mis tähendab leeki. Mõnikord aga on nad kohutavad hävitajad, nagu näiteks 4 Ms 21:6, kus palju israeliite suri, kui Jumal saatis nende sekka leegitsevaid madusid (seeraveid). Sellised lood ei piirdu Lähis-Idaga. Samasuguseid sellesama perioodi lugusid on leitud ka Tiibetist, Indiast, Skandinaaviast ja mujalt. Kõigis neis on juttu taevastest vankritest, mis purskavad tuld ja elavhõbedat, ning vasksete tiibadega pikselindudest.[24]

Võime küll teoretiseerida, kuid praegu on võimatu öelda, miks need automatiseeritud kaadervärgid olid just mühisevate pöörlevate tiibade, sissetõmmatavate rataste ja valgustatud klaasitud kupeedega, kus sees olid inimesed. Saame vaid kujutleda neid sellistena, nagu vanad tekstid kirjeldavad. Kuid kindel on see, et lendavaid vankreid (keerubeid) ja noid saatvaid seeraveid (leegitsevaid lohekujulisi abilisi) ei kirjeldatud iial inimesekujulistena nagu ingleid. Hilisema kiriku hirmuäratav dogma oli see, mis muutis silmanähtavalt mehaanilised keerubid ja seeravid jumaldatud taevasteks putodeks.

6

VALGUSTUSE AJASTU

Puuduv lüli

1871. aastal, kui Charles Darwin avaldas oma „Inimese põlvnemise", vermis ta väljendi „puuduv lüli" seoses täheldatud anomaaliaga inimese evolutsiooniprotsessis.[1] Oletatavas arenguliinis ilmnes vaieldamatu ebajärjekindlus, mis alguses paistis nagu tühimik. Kuid varsti selgus, et see pole tühimik, vaid lihtsalt seletamatu lüli.

Sageli on väidetud, et Darwini õpetuse kohaselt arenesid inimesed ürgsetest ahvidest, näiteks šimpansidest, orangutanidest ja gorilladest. Kuid see on rumalus – Darwin pole seda iial õpetanud. Kui see nii oleks, poleks tänapäeval šimpanse, orangutane või gorillasid. Laiemalt võttes järeldati loogiliselt, et inimesed on arenenud ühest teist tüüpi ahvist – kahel jalal kõndivast maa peal elavast ahvist –, kuid polnud arheoloogilisi tõendeid, mis võinuksid seda teooriat kinnitada. Niisiis tunnistati üldiselt, et kunagi pidi olema alaminimene, ahvinimene, koiduinimene – „puuduv lüli".

Üksnes mõte inimese arenemisest ahvist oli muidugi kiriku jaoks pühaduserüvetus, sest see oli vastuolus *Genesis*ega, mis jutustas, kuidas inimene (Aadam) loodi ainulaadse ja algupärasena täiskasvanud kujul. Mõned aastad enne „Inimese põlvnemist" oli Darwin avaldanud teose „Liikide teke" ja kirik võttis 1860. aasta juunis väljakutse vastu, astudes avalikult vastu loodusteadlasele Thomas Henry Huxleyle, Darwini suurimale poolehoidjale Oxfordis. Teadlasega pandi väitlema piiskop Samuel Wilberforce, kes otsustas pigem olla sarkastiline, kui arendada mõistlikku vaidlust. „Kas te põlvnete ahvist oma isa või ema kaudu?" küsis ta Huxleylt. Mispeale Huxley vastas, et ta meelsamini

põlvneb ahvist, kui on suguluses nii võhikliku inimesega. Publik, kes oli oodanud midagi paremat, vilistas piiskopi välja ja sellega asi lõppes.

Huxley jäi peaaegu enesestmõistetavalt võitjaks, sest publik tundis, et Darwini printsiip on ilma tõestamatagi usutavam kui kiriku ideaal, mida piiskop ei suutnud mingi mõistliku argumendiga toetada. Kuid paraku polnud veel mingeid tõendeid ahvide pidevast arenemisest tänapäeva inimesteks, *Homo sapiens sapiens*ideks. Ka Darwin ise oli oma teooria hingetu loomuse pärast õnnetu ja püüdis kuidagiviisi leida vastust.

Mõned aastad pärast Darwini surma leiti Lõuna-Inglismaalt Sussexist Piltdownist kolju, mis näis suutvat täita evolutsioonilise tühimiku. „Piltdowni inimene" sai üleöö kuulsaks, kuid seda kuulsust ei jätkunud kauaks. 1953. aastal näitas kolju fluorianalüüs, et tegu on täieliku võltsinguga, mille valmistas arvatavasti selle leidja C. Dawson. Leid oli kokku pandud muistse inimese kolbast ja šimpansi või mõne muu ahvi lõualuust ning seda oli osavalt värvitud ja muserdatud, et see näeks vana välja.

Darwin oli sellepärast „puuduva lüli" võimalikkuses nii kindel, et tema eluajal oli päevavalgele tulnud kaks tähtsat leidu. 1857. aastal oli Saksamaalt Düsseldorfi lähedalt Neandertali orust leitud ühe väga ürgse küti skelett ja koha järgi nimetatigi see inimtüüp neandertallaseks. Teised avastused on näidanud, et kõige rohkem oli neandertallasi Euroopas, Aasias ja Aafrikas, kus nad elasid umbes 70 000 aastat eKr. Nad arvati olevat arenenud mingist varasest *Homo erectus*e vormist umbes 300 000 aastat eKr alanud astmelise protsessi käigus. Neandertallaste tõuga oli selline probleem, et kuigi nad olid algelised inimesesarnased olendid vanemal kiviajal, kus kasutati tuld, pihukirveid ja ränikivist tööriistu, polnud nad mitte ainult lihtsamad ja vähem arenenud kui meie, vaid ka pärinesid hoopis teisest liinist.[2]

See oligi Darwini dilemma sõlmpunkt. Vanema kiviaja neandertallased olid tänapäeva inimestest füüsiliselt nii erinevad, et me poleks saanud kuidagi neist nii lühikese aja jooksul areneda. Nad olid meist väga erinevad ka vaimselt, nagu on järeldatud nende kolju kujust, mis jättis mõtlemiseks ja kõnelemiseks vajalikele ajuosadele vähe ruumi.

Teine suur Darwini-aegne avastus tehti pisut hiljem, 1868. aastal, kui Prantsusmaal Dordogne'i piirkonnas Cro-Magnonis kaevati välja esimesed näidised *Homo sapiens*ist. Erinevalt raskete kulmude, taanduva lauba, eenduva lõua ja robustse kondiga küürus neandertallastest olid

kromanjoonlased, nagu neid vastavastatud inimesi hakati nimetama, pikka kasvu sirged laia näoga indiviidid, kelle aju mahutav koljuõõs oli hoopis teistsugune. Geoloogilise aja järgi võttes ei paistnud olevat midagi, mis oleks eristanud hiliseid neandertallasi varastest kromanjoonlastest, kuid need kaks liiki olid teineteisest niisama erinevad nagu hobune ja veis. Märkimisväärselt erinesid ka nende kultuurid – kromanjoonlaste oma oli imeliselt keerukas, mis väljendus nende kunstis, kehakatetes, elamutes ja üldises eluviisis.

Neandertallaste ja kromanjoonlaste eksisteerimise ilmne kattumisaeg oli umbes 35 000–30 000 aastat eKr ja nad elasid mõnda aega kui teineteise kaasaegsed, tõestades sellega, et ühed polnud arenenud teistest. Eriti huvitav on see, et pole mingeid märke nende kahe selgelt erineva liigi ristumisest. Sellal kui kromanjoonlased kerkisid esile, surid neandertallased lõplikult välja.

Kuni üsna hiljutise ajani arvati, et tänapäeva maailmas võib olla mitmeid rahvaid, kes on põlvnenud eraldi neist kahest põhiliigist. Nüüdseks on see teooria kummutatud. 1997. aasta juulis tõestas läbimurre geneetilises analüüsis kindlalt, et tänapäeva *Homo sapiens sapiens*is pole mingeid jälgi neandertallastest.[3] See leidis kinnitust, kui teadlaste rühmal eesotsas Müncheni ülikooli doktori Svante Pääboga õnnestus saada ühest neandertallase õlavarreluu tükist DNA-d (desoksüribonukleiinhapet).[4] Mitokondriline DNA antakse emadelt[5] lastele muutumatul kujul edasi ja kõik tänapäeva inimesed saavad väga enda-

Neandertallane

Kromanjoonlane

sarnaseid järglasi, kui välja arvata mõned juhuslikud mutatsioonid.[6] Umbes 40 000 aasta vanuse neandertallase DNA osutus nii oluliselt erinevaks, et tegu pidi olema sootuks teise liigiga. Teadlased teatasid, et neandertallaste tõug on kahtlemata „bioloogiline ummik" ja et miski ei viita mingile ristumisele kromanjooni *Homo sapiens*iga. Nende arvates võis neandertallastel ja *Homo sapiens*idel umbes 600 000 aastat tagasi olla mingi ühine esivanem, kuid seda ei saadud tõestada ega peetud eriti tähtsaks.

Kromanjoonlaste liik näib olevat välja arenenud Aafrikas, Aasias ning võib-olla ka Balkanil ja Musta mere ümbruses, levides sajandite vältel üle Euroopa. Mis puutub nende otsestesse esivanematesse, siis need on täiesti tundmatud, sellal kui nende poolarenenud kultuuril (tolle aja kohta kõrgelt arenenud) ja nüüdisaegse inimese moodi kehaehitusel ei paista olevat teaduslikult ilmseid eelkäijaid.

Niisama rabav oli varasem, 1996. aasta detsembris avaldatud teade, et *Homo erectus*, kes arvati olevat kadunud umbes 200 000 aasta eest, elas veel 40 000 aastat tagasi, nagu lubas oletada ühe Indoneesiast Jaava saarelt leitud kolju analüüs. Kui see on tõsi, siis tähendab, et inimlased *Homo erectus* ei arenenud neandertallasteks, kellega nad elasid ühel ajal.[7] Sellele järeldusele jõudis rühm geolooge eesotsas California Berkeley Geokronoloogiakeskuse teadlase Carl Swisheriga. Nad uurisid mõnda hammast, mis olid leitud sellestsamast kohast, kust neli *Homo erectus*e koljut, ning kasutasid nende emaili dateerimiseks spinniresonantsi meetodit. Kontrolliks uuriti ka teisi eksemplare, analüüsides uraani radioaktiivsuse langust fossiilides. Kõik katsed andsid ühesuguse tulemuse ning koljud dateeriti ajaga 53 000–27 000 ehk keskeltläbi 40 000 aastat eKr.

*Nefilim*i järglased

Nüüdseks on kindlalt tõestatud, et polegi niisugust puuduvat lüli, nagu seda kujutles Darwin. Kromanjooni *Homo sapiens* ei põlvnenud neandertallasest. Ta oli hoopis teist tõugu, hoopis teistsuguse DNA struktuuriga. Paistab, et me põlvneme afroaasia kromanjoonlasest, kuid millisest liigist oli arenenud tema? Võib-olla siin tulevadki mängu Eenoki ülestähendused *nefilim*ist, kes sünnitasid täiesti uue inimtüübi enne 35 000. aastat eKr, selsamal ajal, mil ilmusid arenenud kroman-

joonlased ja pärast mida mahajäänud neandertallased järk-järgult kadusid.

Samuti teame, et kui *nefilim*ist sai „inimeste tütardega" ristumise teel alguse uus liik, siis polnud need tütred neandertallased, sest mitokondriline DNA on doktor Svante Pääbo kinnitust mööda naisliinis pärand, mis antakse emadelt edasi. Kas siis võis neandertallastega ühel ajal eksisteerida veel üks inimtõug? Doktor Pääbo ja teised usuvad, et võis, sest neandertallased olid Euroopa päritoluga ja sellal kui nad Euroopas arenesid, arenes Aafrikas ja teistes piirkondades nendega paralleelne inimliik.

Nagu selgub, sisaldab 20. sajandi arheoloogia ajalugu hulgaliselt leide Aafrikast pärit inimahvlastest:[8] 1911 Tansaanias (tollal Saksa Ida-Aafrika), 1924 Taungis (Lõuna-Aafrikas Johannesburgist kagus), 1959 Tansaanias Olduvai mäekurus ja 1972 Ida-Aafrika keskosas Keenias Turkana järve ääres. Ükskõik milline individuaalne väärtus neil avastustel ka ei olnud, heitsid mitmed „eksperdid" need kõrvale, sest need ei sobinud kokku traditsioonilise arvamusega Euroopa neandertallase evolutsioonist. Kuid 1974. aastal leidis Chicago ülikooli arheoloog Donald Johanson Etioopias Hadaris kaevates koguni üle 3 miljoni aasta vanuseid inimesesarnaste olendite luid. Pikapeale pani ta koos meeskonnaga tükkidest kokku emase primaadi skeleti, kelle nad nimetasid Lucyks.

Seejärel leidsid nad veel 13 inimlase luud, mis olid umbes niisama vanad kui Lucy – 3,5 miljonit aastat. Neile pandi nimeks Esimene Perekond. Sellest kaevamiskohast leiti ka kivist tööriistu ja hiljem tulid mõni miil eemal päevavalgele mõned niisama vanad inimahvlaste kivistunud jalajäljed. Nende vanus määrati kaaliumi-argoonimeetodil. Kuid need polnud ühegi teadaoleva inimahviliigi jalajäljed: neil oli kõrge jalavõlv, ümar kand, tugevasti esiletungivad varbaotsad ja ettepoole suunatud suur varvas. Need kahel jalal kõndinud antropoidid olid hilisematest neandertallastest füüsiliselt arenenumad ja nende jäänused paiknesid Etioopias, lähedal Saudi Araabiale, mis asetseb Punase mere ja Pärsia lahe vahel.

Tegu oli vanima liigiga, mis oli arenenud üle 3 miljoni aasta täiesti sõltumatult liinist, millest pärinesid Euroopa neandertallased. Võib-olla selle liigi esindajad olidki ürgsed esivanemad *eldžo* rahvale, kes ilmus Aafrika ja Aasia aladele 35 000 aastat eKr, kui jumalate pojad heitsid ühte inimeste tütardega – rahvale, kes kadus, kui võimust võttis uus,

veelgi arenenum *Homo sapiens*. Nüüd teatakse, et see varasem tõug, kes lõpuks hakkas konkureerima neandertallastega, oli Aafrikas ja Aasias ja võib-olla ka mujal elanud umbes 100 000 aastat.[9]

Tõendeid selle varase inimtõu kohta on leitud Ararati mäelt, Tigrise jõe lätetelt Põhja-Iraagis. 1957. aastal uuris professor Ralph Solecki seal Šanidari koobast ja leidis üheksa iidset skeletti, millest neli olid varingu all purunenud.[10] Seitse luustikku, neist üks lapse oma, näisid olevat kuulunud ühele perekonnale, kes oli talvekülma eest varjudes koos kössitanud. Luud öeldi olevat umbes 44 000 aastat vanad ning edasised kaevamised kinnitasid, et koobast oli regulaarselt varjupaigana kasutatud alates ligikaudu 100 000. aastast eKr.

Evolutsiooni anomaaliad

Seni kogutud tõendite põhjal võib paista, et arheoloogid on viimasel sajandil paljudel juhtudel teinud ranget teadust esivanematest, keda meil pole iial olnud. Enamalt jaolt on nad üles tähendanud esiajalooliste ahvide põlvkondi, kes tegelikult olid tänapäeva ahvide esivanemad ja kellel polnud mingit pistmist inimestega. Tõepoolest, fakt, et need ahvid eksisteerivad tänapäeval eri liikidena, näitab nende arenemist erinevates liinides. Võib-olla oli kusagil kauges ja hämaras minevikus ka üks ühine esivanemate liin, kuid see pidi olema nii ammu, et sellel pole suurt seost hilisemate ahvide individuaalsete arengutega.

Me teame nüüd, et sellised teada olevad kahel jalal kõndinud liigid nagu *Australopithecus afarensis* (Lucy ja Esimene Perekond) elasid üle 3,5 miljonit aasta tagasi – mitte 800 000 aasta eest, nagu ütlesid meie teatmeteosed enne 1970. aastate lõppu. Samuti teame, et oli neli tuntud rühma inimahvlasi: *Australopithecus africanus*, *Australopithecus robustus*, *Australopithecus boisei* ja *Homo habilis*.[11] Teadlased vaidlevad tänaseni selle üle, millisest neist gruppidest põlvnes – kui põlvnes – hilisem *Homo erectus*. Tegelikult näivad need liigid olevat mingis ajavahemikus olnud üksteise kaasaegsed, mis tähendab, et nad olid eri liiki ja et üks polnud teisest põlvnenud. Pikka aega arvati, et *Homo erectus*, keda mõnikord nimetatakse ahvinimeseks, elas umbes 400 000 aastat tagasi, kuid 1980. aastatel selgus, et ta ulatus veel 400 000 aasta võrra kaugemale – aega, mil elas *Homo habilis*. See kinnitas taas, et üks ei arenenud teisest. Pealegi on nüüdseks avastatud, et *Homo erectus* elas

veel 40 000 aastat tagasi, koopaelanike neandertallastega ühel ajal. Taas näeme, et üks ei arenenud teisest, nagu arvati enne 1996. aastat.

Lisaks oleme saanud 1997. aastal tehtud DNA-analüüside põhjal teada, et meie nüüdisaegsed *Homo sapiens sapiens*id ei arenenud neandertallastest ja et enne neandertallaste muutumist „bioloogiliseks ummikuks" umbes 30 000 aastat eKr oli selge kattumisperiood. Nagu näib, oleme me täiesti omaette liik, kelle esivanemad pole täielikult identifitseeritavad. Samuti on meile räägitud, et meie DNA struktuuris on niisuguseid asju, mida geneetikud kutsuvad praagiks – ahela osi, milles on lahtiste otstega geene, millel pole mingit seletatavat funktsiooni. Ometi on tõenäoline, et sellel nn rämps-DNA-l on siiski mingi praktiline otstarve, millest me veel midagi ei tea.[12] Võib-olla murravad homsed molekulaarbioloogid mõistatuslikud geneetilised koodid lahti või vahest suudetakse need salapärased geenid kuidagimoodi aktiveerida, mis viiks meid veelgi arenenumasse ajajärku, kus ühtlasi selguks, miks me kasutame praegu oma aju mahust vaid väikest osa.

Kas see tähendab siis, et Charles Darwin eksis? Ei. See tähendab lihtsalt, et ta suri enne, kui jõudis oma uurimistöö lõpuni viia. Ta teadis väga hästi „puuduva lüli" olemasolust ja ütles seda. Samuti häiris teda see, et teooriast puudus inimese hinge aspekt ja ta ütles ka seda. Darwin ei eksinud, kuid tema teooria orjalikud jüngrid on eksinud. Nad on järginud selget geoloogial põhinevat kronoloogilise evolutsiooni printsiipi, mis pole arvestanud abstraktsemate elementidega. Miks oskas kromanjooni *Homo sapiens* rääkida, aga neandertallane ei osanud? Miks kõndis kromanjooni *Homo sapiens* sirgelt, aga neandertallane küürus? Miks oli kromanjooni *Homo sapiens* arukas ja oskas leiutada, sellal kui neandertallane, kes näib olevat olnud küllalt hingeline, ei saanud leiutamisega hakkama? Kuidas on võimalik, et need kaks liiki elasid Maal üheaegselt?

Üks põhiprobleeme Darwini teooria puhul on see, et kui seda järgida liiga rangelt, võib selle enda loogika tõttu jõuda ebaõigete järeldusteni. Oletame näiteks, et keegi heidab mõne tuhande aasta pärast pilgu tagasi meie praegusesse aega. Ühelainsal sajandil toimunud sündmuste täpset kronoloogiat on ilma ülestähendusi lugemata raske määrata ja puhta loogika kasutamine võib luua arvamuse, et auto arenes rulast. Praktikas aga pole need rohkem või vähem arenenud transpordivahendid, vaid täiesti erinevad mõisted.[13]

Pole erilist kahtlust, et evolutsioon loodusliku valiku teel on hästi

põhjendatud printsiip, kus keskkondlikud ja eluolulised eelised antakse edasi põlvest põlve. Kuid 1871. aastal märkis Darwini kriitik St. George Mivart: „Looduslik valik pole kooskõlas üksteisega väga sarnaste erineva päritoluga struktuuride kooseksisteerimisega."[14] Mõningad spetsiifilised erinevused näivad olevat tekkinud pigem järsku kui järkjärgult ja orgaanilistes vormides on palju märkimisväärseid nähtusi, millele looduslik valik ei heida mingit valgust.[15]

Ei paista olevat mingit kahtlust, et darvinistlikul tugevaima ellujäämise printsiibil on tugev aluspõhi. See on midagi palju enamat kui teooria, nagu on tõestanud taimede, kalade, lindude, putukate, roomajate ja imetajate maailm. Kuid sellegipoolest ei saa seda printsiipi pidada absoluutseks reegliks, sest kui see nii oleks, eksisteeriksid ainult kõige tugevamad ja puuduksid nõrgemate kategooriasse kuuluvad eluvormid. Seepärast on tegu põhimõttega, mis rakendub vaid üldiselt – tugevad ja nõrgemad eksisteerivad loomulikult üksteise kõrval igas evolutsiooniprotsessi staadiumis. Ometi näib, et otsustavat tugevaima ellujäämise printsiipi on võimalik rakendada kromanjoonlaste ja neandertallaste suhtes, sest kromanjoonlased, kes mõtlesid, kõnelesid ja leiutasid, jäid ellu, kuid primitiivsed, mahajäänud neandertallased surid välja.

Veel hiljaaegu peeti DNA kättesaamist eelajaloolistest luudest täiesti võimatuks, sest DNA degradeerub ja laguneb hapniku ja vee toimel. Sellepärast oligi see suur murrang, kui Müncheni meeskonnal eesotsas doktor Pääboga õnnestus 1997. aastal saada DNA-d neandertallaselt, kes oli leitud Neandertali orust 1836. aastal. DNA kättesaamine osutus võimalikuks üksnes seetõttu, et väljakaevatud luud olid oma vanuse kohta märkimisväärselt heas seisukorras ja et Bonni muuseumi kuraatorid olid need vahepeal kaks korda üle lakkinud vältimaks nende saastumist. Doktor Chris Stringer Londoni Loodusloomuuseumist selgitas: „Luude lakkimine on praktika, mille peale me kortsutame praegu kulmu, kuid antud juhul oli see vist parim, mis võinuks juhtuda."

Erinevalt paljudest nüüdisaja sünteetilistest lakkidest oli 19. sajandi lakk vaigul põhinev produkt ja vaik on taime eritis, looduslik ollus. Vaik võib nagu teisedki orgaanilised ained ise kivistuda, näiteks merevaiguks, mis on kõvim teada olev vaik, ja kauriks (väga tõenäoliselt kopaalvaiguline põhiaine, mida kasutati Bonni laki valmistamiseks). Kes teab, võib-olla ükskord leitakse tükike dinosaurust sulgununa fossiilsesse vaiku ja teaduses algab täiesti uus peatükk. Seni aga võime tunda kergendust piibli Noa pärast, kellega oleks mingi looduse keerdkäigu

tõttu vabalt võinud juhtuda, et tal tulnuks võidelda oma laevas dinosaurusega!

Ajalugu ja mütoloogia

Peamine erinevus *Homo sapiensi* ja teiste eluvormide evolutsiooni ajaloo vahel on see, et esimest tuntakse nüüd kui ainulaadset liiki, mis ilmus mingil teadmata ajal enne 35 000. aastat eKr ilma täpselt kindlaks tehtud esivanemateta ja tema DNA struktuur esitab tänapäeva teadlastele väljakutseid. Nii et kui äärmuslikumad darvinistid on selles suhtes eksinud, kuidas on siis lood piibliga? Mida Vana Testament meile räägib?

Genesis jutustab, et israeliitide jumal Jehoova tegi inimese oma näo järgi. Kuid üle tuhande aasta enne *Genesist* ütles Babüloonia jumal Marduk „Enuma elišis": „Ma loon *lullu* – Inimene peab olema tema nimi." Isegi mitusada aastat enne Marduki lugu ilmusid muistses Sumeris välja teised versioonid inimese loomisest ja õnneks on mõni neist kirjalikul kujul säilinud tänaseni. Neist võime näha, kuidas babüloonia ja heebrea tekstid kerkisid esile ümbertöötatud vormis, ja pole raske mõista, kuidas originaalseid ajaloolisi sõnumeid moonutati ja seejärel vääralt tõlgendati, et sobitada need kokku hilisemate usuideaalidega. Kuid põhielement jääb sellegipoolest vastavusse algsõnumiga, mis keskendub faktile, et jumalad (Elohim) lõid inimese kui hübriidi.

Peaaegu igas hariduse staadiumis kontrollivad ja tsenseerivad vastavate ühiskondade usudoktriinid meile õpetatavat tarkust. See manipuleeriv kontroll tuleb riiklikult tasandilt ja on silmanähtav paljudes Briti riigikoolides, mis on näiteks asutatud kristlike institutsioonidena ja mida nimetatakse kirikukoolideks.[16] See on moraalselt ülekohtune mitte ainult mittekristlastest perekondade laste, vaid ka nende kristlastest laste suhtes, kelle mittekristlastest sõpru peetakse vaimselt madalamaks. Anglikaani prelaadid paistavad silma ka ülikoolides, mis ei peaks olema kirikuga seotud asutused. Briti rahvuslik meedia on veel üks kristliku sõnumi eestvõitleja: nii raadio kui ka televisioon järgivad oma sektantlikku kurssi. Briti parlament pole mitte lihtsalt kristlik institutsioon. See on eriomaselt anglikaanlik ning monarh kui riigipea on ühtlasi anglikaani kiriku pea. Samasuguseid usuideaale propageeritakse ka teistes maades, mis juhivad oma vastavaid info- ja haridussüsteeme koos valitsevate individuaalsete kultuuridoktriinidega.

Igas instantsis valitseb kõrk sallimatus teiste uskude suhtes ja seda võib täheldada ka teistes, mittereligioossetes valdkondades, näiteks meditsiinis, teaduses, ajaloos ja üldse kvalifitseeritud akadeemilises maailmas. Mingis ulatuses pole need valdkonnad vahest nii dogmaatilised kui religioossed ning aeg-ajalt kaldutakse mõne uue avastuse poole. Kuid ikka on meil olemas sellised mõisted nagu „alternatiivne meditsiin". Mispärast alternatiivne? Sellepärast, et see ei vasta tööstuse standardile, mis on määratud toetama jõukaid ravimikompaniisid. Me võiksime rääkida ka jalgadest kui „alternatiivsest transpordist".

Akadeemilises maailmas aga ei tunnistata sellist asja nagu „alternatiivne ajalugu": see tõekspidamise aste on liig isegi eksperdi jaoks, kelle õpingud on lõppenud viimase kvalifikatsioonieksamiga. Sessinatses silmaklappidega maailmas on ainult ajalugu ja müüt. Ajalugu on see, mida võimulolijad kiidavad heaks vastavalt oma huvidele, ja müüt on kõik muu. Mis valitseb heakskiidetud ajalugu Britannias, Euroopas ja üldse ristiusumaades? Suurel määral valitseb seda nagu paljusid teisigi asju kiriku doktriin. Kui keskaja kristlased läksid Pühale Maale moslemitega sõdima, oli Jumal selgelt nende poolel – nii ütleb Läänes vastu võetud ajaloodoktriin. Kuidas aga oli moslemitega, kes kummardavad ju sedasama ainujumalat? Nende vaatepunkt on kristluse seisukohalt müüt. Selline on doktriinliku hariduse kõrk loomus.

Kuna meid huvitab praegu muistne ajalugu, siis võtame vaatluse alla Egiptuse Uurimise Fondi dokumendi „Ühingu memorandum ja lepingupunktid". See fond asutati Suurbritannias 1891. aastal arheoloogiliste kaevamiste edendamiseks Egiptuses. Dokumendis on selgelt öeldud, et fondi eesmärk on kergendada vaatlusi ja kaevamisi, „et selgitada ja illustreerida piiblilugu".[17] Ehk teisisõnu – kui leitakse midagi, mis toetab või võib toetada Vana Testamenti, siis meid, rahvast, teavitatakse. Seda klassifitseeritakse kui ajalugu. Kõik see, mis ei toeta pühakirja, nimetatakse müüdiks. Kui väljakaevatud kivistised hakkasid Victoria ajal kummutama lugu maailma loomisest kuue päevaga, läks zooloog Philip Gosse nii kaugele, et ütles Jumala olevat kristlaste usu proovilepanekuks meelega poetanud kaljudesse kivistisi![18]

Ehkki briti arheoloogid tegid 19. sajandil palju uusi huvitavaid avastusi, oli haridus Victoria-aegses Suurbritannias tegelikult väga vilets. Suurem osa töötavast elanikkonnast ei osanud lugeda ega kirjutada ning sellepärast imetlesid, austasid ja usaldasid neid, kes olid haritumad. Maapiirkondades oli sageli nii, et ainult vaimulikud olid

kirjaoskajad. Ja sellepärast olid nemad ka need, kes säilitasid kohalikke ülestähendusi ja nõustasid inimesi kõikides asjades, nagu oli olnud kombeks sajandeid. Niisuguses vaimselt halvasti ettevalmistatud sotsiaalses keskkonnas oli kaua olnud kiriku otsustada, mida inimestele rääkida ja mida mitte, ning see andis vaimulikele tohutu võimu rahvahulkade üle. 20. sajandil aga olukord muutus ja kohustuslik koolihariduS tegi inimesed kirjaoskajaks ja juurdlevaks. Nüüd oskavad nad ise lugeda ning võivad oma arvamusi ja tõekspidamisi kujundada. See aga pole muutnud vankumatute vaimulike keskaegset dogmat: kogudused pigem kahanegu kui rõõmustagu haritud valgustusajastu üle.

Kõik ajaloolased ja teoloogid teavad väga hästi, et Vana Testamendi *Genesis* on koostatud vanade Mesopotaamia ülestähenduste järgi. Aga miks siis toetavad nii paljud neist õpetlastest kiriku austust *Genesise* kui absoluutse tõe vastu, taunides samal ajal originaalülestähendusi kui legende ja mütoloogiat? Sellepärast, et koguduste kahanemisest hoolimata jääb kiriku arvamus ametlikul tasandil lõpuks alati peale, kuna see on oma loomult seotud valitsustega, kes kontrollivad akadeemilisi asutusi.

Tegelikult ilmnes, et Mesopotaamia originaaltekstid olid kirja pandud kui ajalugu. Hiljem kirjutati see ajalugu ümber, et luua baas võõramaistele usukultustele – judaismile ja seejärel kristlusele. Seejärel kuulutati religioonide moonutatud dogma ajalooks ja kuna leiutatud dogma (uus heakskiidetud ajalugu) oli originaalkirjutistest nii erinev, tembeldati viimased mütoloogiaks.

Nagu me nägime, olid muistsed sumerid väga arenenud rahvas – neil olid koolid, haiglad, juristid, arstid, astronoomid ja ajaloolased. Spetsialistide väljaõpetamine oli kulukas ja aeganõudev, koolid olid ranged ja täpsus oli kõige alus, nagu kirjalikes ülestähendustes näha. On täiesti kujuteldamatu, et kirjutajaid, ametnikke ja ajaloolasi, kes olid läbinud kvalifikatsiooni saamise nimel akadeemilise õppe, saadeti seejärel laia maailma mütoloogiat kirjutama. Selline oletus on naeruväärne. Nende ülesanne oli üles tähendada mineviku ja oleviku sündmusi nii, nagu nad neid mõistsid, ja meieni on säilinud nende töö tulemused – kümned tuhanded korralikud kiilkirjatahvlid. Kuid just neidsamu ülestähendusi nimetabki nüüdisaegne akadeemiline teadus primitiivse rahva legendideks. Mispärast? Ikka sellepärast, et need ei vasta kirikukogul omaks võetud tõekspidamistele. Kirik kirjutas need ülestähendused ümber ja käsitab oma tuntud mütoloogiat kui ajalugu.

Kuidas siis figureerib Aadam selles stsenaariumis? Vastus on, et ta ei figureerigi – vähemalt veel mitte. Seni oleme avastanud, et vastavalt suuremale osale kättesaadavatest muistsetest ülestähendustest lõid inimkonna Elohim/*nefilim*, paaritudes kuidagimoodi *eldžo* tõugu maiste naistega. Need *eldžo* naised näivad olevat põlvnenud liinist, mille esindajad olid palju arenenumad kui nende kaasaegsed neandertallased. Tulemuseks oli hübriid *nafidem* – väga tõenäoliselt inimesed, kes on tuntuks saanud kromanjoonlastena.

Alates umbes 11 000. aastast eKr, kui jääaeg hakkas lõppema, toimus Viljaka Poolkuu alal, mis ulatus Põhja-Aafrikast Süüria ja Kaananimaa kaudu Mesopotaamiani, veel üks tähelepanuväärne muutus. See tõi piiblimaad niinimetatud majapidamise ajajärku – põlluharimise ajastusse, mis oli arengult teistest maailma osadest palju kaugemal ees. Kuid siis, umbes 4000 aastat eKr, saabus tõeliselt tähelepanuväärne tsivilisatsiooniajastu, mille keskus asus põhiliselt Lõuna-Mesopotaamias Sumeri piirkonnas.

Ehkki teised Viljaka Poolkuu piirkonnad, samuti Hiina osad, India ja niisugused põhjapoolsemad paigad nagu Transilvaania olid samuti jõudnud põlluharimise ja majapidamise ajajärku, oli Sumeri riik oma linnade ja munitsipaalstruktuuriga neist väga erinev. Üks muistse Nippuri raidkiri ütleb, et kõige esimese teadaoleva impeeriumi asutas Uruki ülempreester. See impeerium ulatus „alumisest merest ülemise mereni" ehk Pärsia lahest Vahemereni.[19] Seal olid inimkonna esimesed preestrid ja esimesed kuningad, elades veeuputusjärgses keskkonnas, mis (nagu ka 35 000 aastat eKr toimunud sündmused) paiskas sealse rahva taas enneolematusse arengusse, tuhandete aastate võrra igasugusest looduslikust evolutsioonist ette. See oli moodsa sotsiaalse struktuuriga ühiskonna tõeline koidik, teadlikkuse ja valgustuse ajajärk; see oli Aadama aeg.

7

KUI KUNINGAVÕIM ALLA TOODI

Anunnaki Kogu

Seni oleme viidanud *nefilimi* jumalate kogukonnale kui Elohimile, kellena neid jumalaid kaanani ja heebrea pärimustes ühiselt tunti. Nüüd läheme tagasi kaugemasse aega, muistsete sumerite maailma, kus ühine termin kõigekõrgemate kohta oli *anunnaki*,[1] mis tähendas „taevas tuli maa peale" (*an-unna-ki*).[2] Teine nimetus nende kohta oli *anannage*, mis tähendas taeva leegitsevaid poegi ehk hiilgavaid. Sumeri ajastul käis Nippuri templis koos Anunnaki Suurkogu.[3] See oli niinimetatud kõigekõrgemate kohus – Vanas Testamendis (Psalmid 82) nimetatud Jehoova koguduse prototüüp – ja selle ülestähendatud eesistuja oli kõrgeim taevajumal, suur Anu.

Suurkogu esmane funktsioon oli kuningate ametissemääramine, kuid seal mõisteti ka kohut ning see töötas kõigis instantsides demokraatliku hääletamissüsteemi alusel. Kui langetati mingi otsus poliitika, ametissemääramise või õigusemõistmise kohta, väljendasid kogu liikmed oma nõusolekut sõnaga *haem*, mis tähendas „nii olgu". Hiljem jõudis see heebrea rituaali oletatava ekvivalendina *amen*,[4] kuid see egiptuse sõna vihjas tegelikult riigijumal Amonile ja millelegi peidetule või varjatule.

Me oleme juba kohtunud ürgisa Apsu ja tema abikaasa Tiamatiga, lohekuningannaga, keda nimetati ka ema Hubburiks, samuti nende poja Mummuga. Nüüd aga on aeg kohtuda Mummu vendade ja õdedega. Nood sündisid kahe vennast ja õest koosneva paarina: kõigepealt Lahmu ja tema õde Lahamu ning siis Anšar ja tema õde Kišar. Lood sellest jumaluste perekonnast on pärit aastatuhandete tagusest ajast ja

käsitlevad enamasti päris maise aja algust, mil maailm toodi välja vete kaosest. Anšar ja Kišar sigitasid poja, kes pidi valitsema kõiksust. See poeg oli Anu, kelle abikaasad olid tema õed Antu, Taeva Emand ehk Nammu ja Ki ehk Maa Ema ehk Uras. Kuigi *anunnakil* olid oma originaalsed sumeri nimed, said nad tuntuks ka alternatiivsete semiidi nimedega, mida kasutati Akadis ja Babüloonias.

Anul oli kaks poega: õhujumal Enlil ehk Ilu,[5] kelle ema oli Ki, ning maa- ja veejumal Enki ehk Ea, kelle ema oli Antu. Enkil (tähendab algkuju, arhetüüpi) oli kaks naist, kellest üks oli jumalanna Damkina, tulevase babüloonlaste jumala Marduki ema. Enki teine naine oli tema poolõde Ninhursag (tähendab mäekuningannat) ehk Elu Emand, keda tunti ka Suure Emanda Ninmahina. Enki ja Ninhursagiga kohtume üsna varsti taas, sest just nende käes on Aadama loo võti – seda lugu adapteeriti *Genesise* tarvis.

Enki vend Enlil oli samuti abielus Ninhursagiga ja nende poeg oli Ninurta ehk Ningirsu ehk Vägev Kütt. Enlili teine naine oli Ninlil ehk Sud, kes sünnitas talle teise poja, Nanna ehk Sueni ehk Särava.

Nanna ja tema naise Ningali tütar oli kuulus jumalanna Inanna ehk Ištar, kes abiellus karjuste kuninga Dumuziga, keda on semiidi Vana Testamendi Hesekieli raamatus (8:15) nimetatud Tammuseks. Inanna ja Dumuzi põhjalikult kirja pandud pulmatseremooniast areneski hiljem välja Juudamaa kuningate *hieros gamos* ehk püha abielu.[6]

Enlili ja Ninlili järgmine poeg oli allmaailma kuningas Nergal ehk Meslamtaea.[7] Tema naine, allmaailma kuninganna, oli Nanna ja Ningali tütar Ereškigal[8] ning nende tütar oli legendaarne Lilith, oma emapoolse tädi Inanna ümmardaja (*vt* tabelit „Anunnaki Suurkogu"). Kokku olevat olnud 600 allmaailma ja 300 taeva *anunnakit*.[9]

Mõiste *eloh* („kõrge") on tulnud akadi sõnast *ilu*, mis, nagu eespool öeldud, oli Anu poja Enlili teine nimi. El Eljon Enlili pikaajaline *eloh*i-traditsioon oli see, mille Aabraham ja mõned tema esiisad tõid Kaananimaale, rännates Mesopotaamia linnadest sinna. Seejärel, umbes viis põlvkonda pärast Aabrahami, ilmus Jehoova („olen see, kes olen") Moosese ja Iisraeli laste jumalana, kui nood naasid Egiptusest Kaananimaale. Teine Moosese raamat ehk *Exodus* jutustab, kuidas Jumal ütles Moosesele, et tema on seesama jumal, kes kõneles Aabrahamiga – ainult et Aabraham oli nimetanud teda El Šaddaiks (Mäe Eliks), sest ta ei teadnud nime „Jehoova" (2 Ms 6:3). Niisiis oli juutide Jehoova (kaananlaste El Eljon) seesama, kes *anunnaki* Enlil, suure Anu poeg.

Mesopotaamia pärimuses nimetati Enlili Ilu Kurgaliks, mis tähendab suurt mäejumalat.[10] Sellepärast pöörduski Aabraham Jehoova poole selle nime ekvivalendiga.

On tõenäoline, et mõiste *kur-gal* („suur mägi") on lingvistiliselt seotud umbes 4400 aastat eKr Venemaa steppidest välja ilmunud ja lainetena läbi Euroopa tuisanud kurganite suurte kalmuküngastega. Kurgani rahva (nimetus tähendab kääbast) teeneks on peetud kodustatud hobuse ja ketasratastega vankrite levitamist.[11] Need inimesed olid sküüdi päritolu ja nende varane transilvaania kiri, millest oli juttu 4. peatükis, eelneski esimesele Mesopotaamia akadi kirjale.

Vana pärimuse järgi oli Jehooval nagu El Eljon Enlililgi naine ja perekond. Kuid Jehoova ja Enlili oluline erinevus seisnes selles, et Enlilil olid teada vanemad ja vanavanemad, nagu on näidatud „Enuma elišis" ja teistes muistsetes dokumentides. Veel üks oluline erinevus piibli Jehoova ja tema sumeri prototüüpide vahel oli see, et *anunnaki* jumalad olid surelikud. Seni pole leitud ülestähendusi, mis jutustavad nende loomulikust surmast, kuid paljud tekstid vihjavad nende surmale sõjas ja vägivalla läbi. Apsu, Tiamati, Mummu ja Dumuzi surmast on kirjutatud,[12] kuid rabavaks kontrastiks sellele kestvat piibli Jehoova aastad põlvest põlve (Ps 102:25–28). Kui arvestada, et mõiste „Jehoova" tõrjus välja nime „El Eljon Enlil" ning et Enlil oli Apsu ja Tiamati pojapojapoeg, tekib paradoks, mida tuleb uurida.

Kõik kirjalikud ja pildilised allikad kinnitavad, et muistsed sumerid uskusid siiralt *anunnaki* olemasollu ning et sellised jumalad nagu Enki, Enlil, Ninhursag ja Inanna täitsid maiseid funktsioone, sest neile olid määratud kogukondlikud kohustused. Nad olid patroonid ja asutajad, õpetajad ja kohtunikud, meditsiinitehnoloogid ja põllumajandusteadlased ning kuningate määrajad. Neid austati korraga ja eraldi kui kõrgemaid ametnikke ja meistreid, kuid kindlasti polnud nad usulise kummardamise objektid, kelleks said hilisemate kultuuride rituaalsed jumalad. Tegelikult tähendas sõna *avod*, mis lõpuks tõlgiti „jumalakummardamiseks", lihtsalt töötamist.[13]

Anunnaki olemasolu võib hämmeldada ajaloolasi, nende keel võib segadusse ajada lingviste ja nende arenenud tehnoloogia võib jahmatada tehnikateadlasi, kuid neid kõrvale heita oleks rumal. Sumerid on meile *anunnaki* kohta kõik ära öelnud ja ei ajalugu ega teadus suuda tõestada vastupidist.

1906. ja 1923. aasta vahel tõlkis ja avaldas rühm nimekaid sumerolooge muistseid tekste ja tekstikatkendeid, mis puudutavad varaseid Sumeri kuningaid. 1920. ja 1930. aastatel kaevati välja veel hulgaliselt selleteemalist materjali ja 1939. aastal pani Chicago Ülikooli Idamaade Instituudi professor Thorkild Jacobsen mitmed tekstid kokku, et need avaldada. Ta nimetas oma hämmastavat tööd tagasihoidlikult lühiülevaateks, kuid selles on üle 200 lehekülje ülitäpseid tõlkeid, transkriptsioone ja kommentaare.[14]

Jacobsen märkis sissejuhatuses, et kuna muistsete sumerite ülestähendused ei vasta mõne tema akadeemikust kolleegi ideaalidele, suhtuvad nood neisse mõningase skeptitsismiga. Hoolimata suurte õpetlaste märkimisväärsetest pingutustest Sumeri „Kuninganimistute" koostamisel, eirasid konservatiivsed ajaloolased ja teoloogid seda suurel määral. Mispärast? Sellepärast, et see polnud kooskõlas pühakirjaga ega vastanud niinimetatud asjatundjate endi kirjutatud raamatutele. Teinud lausa meeleheitlikke katseid läbi murda Lääne õppeasutuste dogmaatilistest barjääridest, märkis Jacobsen: „Viimastel aastatel on „Kuninganimistud" jäänud peaaegu soiku ja selle andmeid kasutatakse vaevalt kronoloogilisel otstarbel ... Loodame, et see katse aitab „Kuninganimistute" uurimuse välja tuua surnud seisust, kus see on praegu."

Nii kirjutas Jacobsen 1939. aastal, üle 60 aasta tagasi, aga kui palju õpetatakse tänapäeva koolilastele nende originaaltekstide kohta? Nad õpivad vanade kreeklaste ja egiptlaste ajalugu ning muidugi ka piiblit, kuid neile räägitakse vähe või üldse mitte midagi vanimast tsivilisatsioonist, sest sumeri tekstid kujutavad endast suurt ohtu tänapäeva religioonide kultusedogmadele.

Praegu kannatavad kronoloogia ümberhindamise teerajajad ikka veel hierarhilise kiriku süüdistuste pärast, sest too keeldub lahkumast oma mugavalt positsioonilt. Visade teerajajate hulgas paistab silma egüptoloog David M. Rohl, kes väidab oma teostes (samuti vastupandamatus telesarjas „Vaaraod ja kuningad") julgelt, et Egiptuse dünastiate traditsiooniline kronoloogia meie ajalooraamatutes pole koostatud mitte Egiptuse daatumite, vaid Vana Testamendi standardse dateerimisstruktuuri järgi.[15] Peapiiskop Ussher Armaghist oli 1650. aastal avaldanud oma piiblikronoloogia ja Egiptuse Uurimise Fond loodi Victo-

ria ajal selge direktiiviga, et arheoloogid toetaksid Vana Testamendi traditsiooni, nagu nõuab kristlik kirik.

Egiptuse ülestähendused ei anna aastaarve mingites „aastates enne Kristust", millest meie võime aru saada, vaid seovad sündmusi kuningate nummerdatud valitsemisaastatega. Seepärast, kui mõnda vaaraod samastati õigesti või valesti mõne piibli tekstis mainitud nimetamata või suvaliselt nimetatud vaaraoga, sepitseti nende daatumid vastavalt Vana Testamendi standardsele arvestusele. Seejärel loeti valitsemisaastaid neist strateegilistest punktidest ette- ja tahapoole ning nii koostatigi Egiptuse kronoloogia, mis on nüüd meie autoriseeritud õpikutes. See vaaraode kronoloogia sõltub täielikult eeldusest, et standardne piiblikronoloogia on õige. Kuid peapiiskop Ussheri piiblikronoloogia pole kaugeltki õige. See vanaaja ajalugu, mida meie koolides õpetatakse, pole mitte täpne ajalugu, vaid kiriku juhitud liikumise propagandistlik ideaal, mis on täielikult pühendatud kiriku enda tõekauge mütoloogia toetamisele.

Mis puutub sumeri ajalootekstidesse, siis neil on märksa vanemad juured kui vanimatel seni avastatud egiptuse ülestähendustel. Nii et kui juba ettevõtlikel egüptoloogidel on ortodoksse kirikuga probleeme, siis võime sumeroloogide pettumusi üksnes ette kujutada. Nende ajaloolistest avastustest piisaks täielikult traditsioonilise usulise ja ajaloolise propaganda vaigistamiseks, kuid nende avalikustamist takistatakse nii, et väitlused toimuvad üksnes akadeemilise seltskonna raames. Ja koolides puudutatakse seda teemat haruharva. Meile räägitakse, et meie lapsi kaitstakse mütoloogiliste väljamõeldiste eest, kuid tegelikult takistatakse neid õppimast ajalootõde. Niiviisi manipuleerib sihikindlalt ja strateegiliselt kirik, kes teab väga hästi, et õppinud inimesed kujutavad endast valitsustele kõige suuremat ohtu.

Sumeri „Kuninganimistud", mis on koostatud kusagil enne 2000. aastat eKr[16] ja koosnevad umbes 15 erinevast tabelist,[17] annavad kuningate katkematu jada alates päris monarhia koidikust – kaugest veeuputuseelsest ajast 18. sajandini eKr.[18] Need mitte ainult ei loetle üksikuid kuningaid, vaid nimetavad ka nende asukoha Sumeris. Loend algab patriarhide eelsete kuningatega (*vt* tabelit „Sumeri veeuputuseelsed kuningad") ning mitte ainult ei maini veeuputust, vaid algab sõnadega „Kui kuningavõim toodi taevast alla".

Üks väga vana sumeri tahvlifragment, mis leiti Nippurist ja mille avaldas 1914. aastal nimekas sumeroloog Arno Poebel,[19] kinnitab

„Kuninganimistute" avasõnu järgmiselt: „Kuningavõim oli toodud taevast alla ... Kuningavõimu ülev tiaara ja troon olid toodud taevast alla." Seejärel loetletakse „Nimistu" kinnituseks needsamad kuningate valitsemiskohad: Eridu, Badtibira, Larak, Sippar ja Šuruppak.

Igal juhul peeti kuningaametit jumalikuks ja *anunnaki*st pärinenuks[20] ning väljapaistev sumeroloogiaprofessor Henri Frankfort märkis 1948. aastal: „Kahtlemata erinevad Mesopotaamia kuningad oma olemuselt teistest inimestest ja determinatiivi täpsed tähendused jäävad problemaatiliseks."[21] Enne kuningavõimu kehtestamist *anunnaki* vahendusel oli märgitud, et

> nad polnud pimedale rahvale veel kuningat määranud. Peapaela ja krooni polnud veel kinnitatud, skeptrit polnud veel lasuriidiga kaunistatud. ... Skepter, kroon, peapael ja sau olid [ikka veel] taevas Anu jalge ees ... Inimestel polnud nõuandjat ja siis laskus kuningavõim taevast alla.[22]

Veeuputuseelse nimistu kaheksa kuningat olevat ühtekokku valitsenud 67 *šad*. Sõna *ša* oli märgitud ringiga (= 360 kraadi). See tuleb sõnast *ša-at-am*, mis tähendab möödumist. Ja 360 kraadi möödumist võib seostada tiiruga orbiidil.

Umbes 275. aastal eKr (umbes 300 aastat pärast *Genesise* valmimist)[23] kirjutas Berossose-nimeline babüloonia preester kreekakeelsele lugejaskonnale kummalise segu astroloogiast ja romantilistest pärimustest pealkirjaga „Babylonica".[24] Selles märkis ta, et muistne *ša* võrdus 3600 aastaga. Niisiis on mõnedes töödes veeuputuseelsete kuningate valitsemisajaks 67 *ša* põhjal arvutatud 241 200 aastat. Tegelikult aga on meie 360-kraadine ring võetud Mesopotaamia *ša*st, sest Maa tiir orbiidil võrdus ühe kraadiga ($^1/_{360}$) *anunnaki ša-at-am*ist. Leonard Woolley kinnitas, et üks *ša* ei võrdunud mitte 3600, vaid 360 Maa aastaga[25] ja et Maa kalendri kindlaksmääramine oli suure Anu privileeg. Anu akadikeelne nimi oli Anum,[26] millest tuleb sõna *annum* (aasta) – Maa ühe tiiru kestus.

Sellest võib järeldada, et kaheksa veeuputuseelset kuningat (veeuputuseelsed *nefilim*i kuningad) valitsesid kokku 24 120 Maa aastat (67 *šad*). Kuid professor Jacobseni sõnul puudub sellest nimistust üks kuningas, keda on mainitud teistes tekstides. See on kuningas Ziusudra, Šuruppaki kuninga Ubar-Tutu poeg.[27] Ziusudra, kelle hilisem

akadi nimevariant oli Utanapištim, valitses tegelikult veeuputuse tulekul ja temast sai piibli Noa prototüüp.

Šuruppaki mees, Ubar-Tutu poeg,
lammuta [oma] maja ja ehita laev.
Jäta maha [oma] vara ja otsi [endale] elu.
Loobu [oma] hüvedest ja hoia end elus.
Mine laevale, võta kaasa elusate asjade seeme.[28]

Iga kuningas neist kaheksast valitses keskmiselt 3015 Maa aastat (24 120 : 8). Kui niisama väitluseks oletada, et veeuputus tuli poolel kuningas Ziusudra valitsemisajal, siis võime veeuputuseelsele kuningate perioodile lisada veel 1508 aastat ja saame kokku 25 628 aastat. Kui veeuputus leidis aset umbes 4000 aastat eKr, nagu Leonard Woolley arheoloogilised väljakaevamised on kinnitanud, siis valitses esimene *nefilimi* kuningas umbes 29 628 aastat eKr(24 120 + 1508 + 4000), mis on tähelepanuväärselt lähedal ümardatud 30 000. aastale eKr, mil neandertallased ja *eldžo* tõug surid pärast hübriidse *nafidemi* ja kromanjoonlaste liigi tulekut välja. See oli periood, mil Eenoki inglitest (*nefilim*) said uue ühiskonna kaitsjad.

Kui *anunnakil* oli oma orbiit ja, nagu ülestähendused lubavad oletada, oma aastaarvestuse ekvivalent (360-kraadine *ša*), siis kuidas me ka ei püüaks leida *anunnaki* olemasolule teist seletust, ikka vihjavad kõik asjad nende päritolule teisest maailmast. Selles suhtes on „Kuninganimistud" küllalt spetsiifilised, väites, et kuningaamet „toodi taevast alla".

Kust olid siis pärit *anunnaki* ja *nefilim*? Teada olevad planeedid meie Päikesesüsteemis on Merkuur, Veenus, Maa, Marss, Jupiter, Saturn, Uraan, Neptuun ja Pluuto. Päikesest kaugeim hiidplaneet on Neptuun, mille üks tiir on võrdne 165 Maa aastaga. Pluuto orbiit on tsentrist väljas, nii et mõnikord on see planeet kaugeim, mõnikord mitte. Selle tiir on võrdne 248 Maa aastaga, mis tähendab, et mis tahes planeet, millel kulub ühe tiiru tegemiseks 360 Maa aastat, paikneks Pluuto taga. Praegu ei tea me niisugusest planeedist midagi, kuid see ei tähenda, et seda pole olemas. See tähendab lihtsalt, et astronoomid pole avastanud ühtegi Pluuto-tagust Päikesesüsteemi planeeti. Muidugi võib ka oletada, et 360-kraadine *ša* on midagi muud kui meile tuntud heliotsentriline orbiit, seetõttu peab *anunnaki* päritolu praegu jääma

vaid puhtaks oletuseks. Üldiselt aga ei tee kogu see asi nii nõutuks nagu judaismi ja kristluse põhimõiste ühestainsast identifitseerimatust entiteedist, kellel ei arvata olevat üldse mingit päritolu.

Need, kes on lugenud minu raamatuid, teavad, et ma otsin alati mõistuspäraseid, asjalikke seletusi asjadele, mis võivad näida üleloomulikud, paranormaalsed. Samuti kaldun ma tekstide võrdlemise kogemuse põhjal uskuma, et ükskõik millise hilisema tõlgenduse võisid originaalülestähendustele anda need, kes nendega manipuleerisid ja neid ümber kirjutasid; ikkagi teadsid originaalide kirjutajad ise kõige paremini, mida tegelikult tahtsid edasi anda. Antud juhul ei suuda ma mitte kuidagi seletada *anunnaki* nähtust väljaspool algselt kirja pandut. Tekstid kõnelevad üksteise järel ühte ja sedasama: nad olid „igaviku vägevad", „kõigekõrgemad", „muistse aja kangelased", nende *nefilim*-saadikud „tulid alla" ja nende „kuningavõim toodi taevast maha".

Võimatu on öelda, mismoodi need olendid välja nägid, kuid arvukad sumeri kirjeldused jumalaist võimaldavad kujutleda neid üsna inimesesarnastena. Enamikul kujutistest on nad pikka kasvu ja suurte silmadega ning meestel on harilikult habe. On leitud ka mõningaid 7000 aasta vanuseid kujukesi, mis kujutavad selgelt madudega sarnanevaid olendeid, ent ilmselgelt pole need *anunnaki*; omaduste kirjeldamisel kasutati sõna „madu" näiteks Suurte Tarkade ja jumalanna Ninhursagi kohta. Need kujukesed sarnanevad näojoonte poolest teiste jumalakujukestega, mis on leitud kaugemalt – Musta mere äärest Karpaatide ja Transilvaania piirkonnast. Musta mere äärsest Sküütia kuningriigist rändasidki muistsed šoti gaelid Iirimaale ja üks iiri sõna, mis tähendab madu või lohet, on *sumaire*.

Mis puutub kuningate valitsemisaegade ülemäärasesse pikkusse, siis see võib tuleneda võimalusest, et kuningate nimed on tegelikult esitatud dünastiate nimedena – umbes nagu inglise ajaloolased märgiksid, et Plantagenetite dünastia valitses 331 ja Tudorite dünastia 118 aastat. Teisest küljest võisid need valitsemisajad sellegipoolest olla nii pikad, nagu märgitud, sest kui *anunnaki* olid pärit mujalt maailmaruumist, ei saa nende suhtes rakendada meile harjumuspäraseid reegleid. Kõiges selles aga on üks asi vaieldamatult selge: ükski keeleteadlane ei tea Sumeri veeuputuseelsetele kuningatele pandud võõraste nimede algtähendust. Nad ei tea, mida tähendavad niisugused nimed nagu Enmengalanna ja Ensipazianna. Need nimed kuuluvad tõesti tundmatusse keeledimensiooni.

Kui taevas ja maa kohtusid

Üht tänapäeva kõige teedrajavamat uurimistööd kultuuri juurtest kaugetel Kristuse-eelsetel aegadel on juhtinud kirjanikud Christian ja Barbara O'Brien. Christian, kes õppis Cambridge'i *Christ's College*'is loodusteadusi, veetis pärast seda uuriva geoloogina palju aastaid Iraanis, kus oli seotud Tšoga Zambili tsikuraadi avastamisega. Alates 1970. aastast keskendus ta uurimistöös paljudele esiajaloo mõistatustele ja O'Brienid on kirjutanud suurepärased raamatud *The Genius of the Few* ja *The Shining Ones*. Nende teoste kontekstis saab vägagi selgeks, et *anunnaki* kuningavõimu kehtestamine ja Sumeri linnriikide rajamine olid tegelikult osa protsessist, mis oli alanud palju varem – koos põlluharimise arengu ja varase kogukonnastruktuuri moodustumisega alates IX aastatuhandest eKr. Selle arenguprogrammi esimeses staadiumis hakati külvama seemet, kasvatama teravilja ja kodustama mõningaid loomi.

Sellega seotud paiga (tekstides vihjatakse sellele kui Eedenile) kirjeldused on antud hiljaaegu tõlgitud eepose *Kharsag* („Tarandik") silindril ja savitahvlitel, mis leiti Nippurist 19. sajandi lõpus, kuid olid kirjutatud umbes 2500 aastat eKr. Selles ulatuslikus teoses ongi esimest korda mõiste *anunnaki*, keda tähistas spetsiifilisemalt sõna *a-nun* [*nan*]-*na* (Anu suured pojad).

Kharsagis, kus Taevas ja Maa kohtusid, laskusid alla paljud targad,
Anu suured pojad – taevalik kogu.

Neist ülestähendustest võib järeldada, et algne Eeden (rohutasandik), mis oli selles arendusprogrammis nii tähtis, ei asunud mitte Sumeris nagu piibli Eeden, millest on juttu 3. peatükis, vaid Mesopotaamia mägisemal põhjapoolsel alal, tänapäeva Kurdistanis Zagrose mäestikus Vani järve lähedal. Sellisele otsustavale järeldusele jõudis Andrew Collins oma kuulsas teoses „Inglite tuhast" (*From the Ashes of Angels*). Võttes eelduseks selle, et Kharsagi tahvlitel on sageli mainitud seedripuid, seostas O'Brien Sumeri-eelset Eedenit loogiliselt Lõuna-Liibanoniga, Hermoni mäe ümbrusega, mis on kuulus oma seedrite poolest. Kuid Collins teeb selgeks – ja seda kinnitavad ka New Yorgi ülikooli Lähis-Ida ajaloo professori Mehrdad Izady uurimused kurdidest –, et seedreid kasvas Zagrose mägedes ohtralt kuni 1. sajandini eKr.

Kõige tähtsam tegelane selles loos on bioloog Ninhursag, Elu Emand, kes valis selle koha püsiva veevarustuse tõttu, märkides:

> Selle korraldusega tuleb õitseng; ehitada tuleb tarastatud veebassein – veesulg ... See täiuslik Eeden on vett täis, seda tuleb niisutada joastikuna langevast veevoolust.

Täiesti ilmselt polnud *anunnaki* traditsioon ainult Sumerile omane nähtus, mis pikaajalise arvamuse kohaselt püsis piiratud alal Pärsia lahest põhja pool. See oli laialt levinud kogu Viljakal Poolkuul ja väljaspool seda, isegi üle Kesk-Euroopa Balkanile.

The Times Atlas of the Bible ütleb, et Damaskusest lõuna pool Galileas oli üks asula nimega Scythopolis (ehk Beth-šeam, Võimu Maja). Kuna sõna *šeam* tuleb sõnast *sidhéan*, vihjab see sküüdi päritolule, nagu ka alternatiivnimi Scythopolis. Briti assürioloog *sir* Henry Creswicke Rawlinson teatas 1853. aastal oma pöördumises Kuningliku Aasia Seltsi poole, et Musta mere piirkonna sküüdid olid Mesopotaamia Akadi varased asukad – fakt, millega puutusime kokku 4. peatükis. Isegi sküüdi kirjatekstid, mis on varaseimast sumeri kirjast tuhat aastat vanemad,[29] on identsed varaste akadi tekstidega.

Sküüdi *Sidhé* (kõrgeim intellekt, mida nimetati Tarkade Kangaks) sõjapealikud elasid algselt Karpaatides ja Venemaa stepialadel. Neist sai rändrahvas, kes viis oma kultuuri kaugele läände ja itta, Iirimaa ja Mongooliani välja. Tõepoolest, koguni Sumeri pealinna Uri enda nimi tuleb sküüdi sõnast *ur*, mis tähendab jumalat. Kuid Anu asundus ei paiknenud mitte Sumeris, nagu võiks arvata, vaid hoopis sadade miilide kaugusel põhja pool, Kaspia mere ääres.

Arenenud linn Damaskus, mis rajati Süürias umbes samal ajal, kui Lõuna-Inglismaal püstitati Stonehenge, sai oma nime *anunnaki* kuninganna Inanna, Enlili pojatütre abikaasa Damuzi (Tammus ehk Dumi-zi) järgi. Mitmel pool Balkanil korraldatakse tänaseni vanima sküüdi kombe kohaselt Damuzi pidustusi.[30]

8

Elu Emand

Algne Noa

Üks intrigeerivaimaid paralleele Vana Testamendi ja Mesopotaamia vahel on veeuputuse lugu. Selle sündmuse kohta on olemas märkimisväärselt hulgal väga vana informatsiooni ja vist seepärast pööratakse sellele nii suurt tähelepanu ka *Genesis*es, kus see hõlmab koguni 80 salmi. Kui võrrelda piiblit Mesopotaamia tekstidega, võib leida rabavaid sarnasusi, kuid kõige silmanähtavam erinevus on ajaraami muutus piiblis, mis on teinud Noast ümbertöötatud tegelaskuju. *Genesis* pole midagi muud kui adapteeritud versioon Mesopotaamia ülestähendustest, mis esitavad sellesama loo ühestainsast mehest, kes ette hoiatatuna asub kaitsma elu seemet.

Veeuputuse saaga kõige terviklikum ja ulatuslikum versioon on eepos „Gilgameš" kaheteistkümnel babüloonia savitahvlil.[1] Need tahvlid leiti 19. sajandi keskel Ninivest Assüüria kuninga Assurbanipali raamatukogu varemetest ja sestpeale on päevavalgele tulnud arvukalt teisigi selleteemalisi tahvleid. Need jutustavad Gilgameši (Uruki kuningas u 2650. a eKr) müütilistest seiklustest. Gilgameš rändas kohtuma Šuruppaki ammu surnud kuninga Utanapištimiga, kes valitses umbes 4000 aastat eKr, kui tuli veeuputus. Nii võimaldas babüloonia eepos kirjanduslikult ümber jutustada muistsetel sumeri ülestähendustel põhinevaid Utanapištimi lugusid veeuputusest. „Gilgameši" põhitahvlid pärinevad umbes 2000. aastast eKr, kuid neis sisalduv info on võetud veelgi vanematest tekstidest, millest mõned – üle 5000 aasta vanad – on leitud osaliselt.[2]

Siin on sarnasus *Genesis*ega: Utanapištimi laev olevat peatunud

mäel, kuid seda mäge on konkreetselt nimetatud Nisiriks, sellal kui piiblis mainitakse üldiselt Ararati mägesid (1 Ms 8:4). Ararati („kõrged tipud")[3] ahelik paiknes Mesopotaamiast põhja pool ja Juubelite raamat[4] ütleb, et laev peatus Ararati mägede Lubari mäel.

Avastatud materjali hulgas on viis Gilgamešiga seotud sumeri poeemi ja üks eraldi poeem pealkirjaga „Veeuputus", mis kõik kaevati välja Nippuris.[5] Viimane teos pole seotud Gilgameši seiklustega, vaid keskendub üksnes veeuputusele, nagu seda nägi kuningas Ziusudra.

Loo lühiversioon *Genesis*es räägib, et veeuputus oli Jumala isiklik kättemaks, kuid sumeri tahvlid seletavad, et selle tekitasid Enlil ja Anunnaki Kogu. Otsus langetati häälteenamusega, kuid mitte kõik asjaosalised ei kiitnud seda heaks. Näib, et Ninhursag, Elu Emand, mõistis selle idee hukka. Lõpuks tegi Enlili vend Enki Tark ise ettevalmistusi, et päästa kuningas Ziusudra, keda ta hoiatas veeuputusest ette ja kellele andis nõu põgeneda spetsiaalselt ehitatud laevaga.[6]

Sellel vanimal teadaoleval versioonil ühe sumeri kirjutaja jäädvustatud loost on üks eriline, tohutult tähtis joon, mis lahutab seda täielikult hilisemast Noa laeva „kahekaupa tulnud loomade" kujundist. Originaal ei kujuta Ziusudrat mitte kui loomade päästjat, vaid kui „inimsoo seemne säilitajat".[7]

Tekst jutustab, et Ziusudra võttis siiski laevale mõned loomad, kuid ainult ühe härja ja mõne lamba ning veel mõne looma ja linnu. Need võeti laevale toiduvaruks, mitte liikide säilitamiseks. Säilitamise probleemi on täielikumalt käsitletud babüloonia ülestähendustes, milles öeldakse, et Enki käskis Ziusudrat ehitada kinnine laev, milles ta saaks kanda „kõigi elavate olendite seemet".[8] Taas on maksev sõna „seeme" ning me saame ühendatud jutustustest teada, et kuningas Ziusudra laev polnud mitte elavate olendite päästmiseks mõeldud ujuv loomaaed, vaid kliiniline konteinerlaev inimeste ja loomade eluseemne hoidmiseks.

Kooskõlas sumeri tahvlitega jutustab ka eepos „Gilgameš", et otsuse veeuputuse tekitamise kohta langetasid *anunnaki* jumalad, kellest on eriti mainitud Anut ja Enlili ning nende nõuandjaid Nimurtat ja Enuggit. Esmaalgataja oli Enlil[9] ja pärast uputust olevat tema pojatütar Inanna öelnud: „Tõepoolest, vana aeg on muutunud saviks." Samuti öeldakse selles jutustuses, et „maapind oli lauge nagu katus", mis on just see, mille Leonard Woolley ja tema meeskond leidsid 1920. aastatel – suur lauge kõva savi kiht Mesopotaamia veeuputusaegses kihis.

Genesise versioon jutustab, et Jumal (Jehoova) tekitas veeuputuse, sest kunagine „väga hea" inimsugu oli muutunud kõlvatuks, kuid Mesopotaamia jutustused vihjavad ohjeldamatult kasvanud iibele, mida tuli kärpida. Üks muistne akadi tekst, eepos „Atrahasis"[10] väidab, et inimesed olid kontrollimatult paljunenud ja segasid oma lärmakusega Enlili und.

Siin on meil midagi, mis tõesti paneb *Genesise* Aadama ja Eeva loo paika, kui vaadata veeuputust selle õiges kronoloogilises kontekstis. Vanad tahvlid teevad päris selgeks, et kuigi *Homo sapiensi* liigid olid arenenud mitmel teel väljaspool looduslikku evolutsiooni ajast enne 35 000 aastat eKr (kui jumalate pojad paaritusid inimeste tütardega), puudusid neil veel põhilised teadmised ja korrastatud ühiskond. Polnud abieluinstitutsiooni, polnud reegleid valitsemas sigivate paaride üle. Enne IV aastatuhandet eKr oli paariheitmine suuresti vaba tahte küsimus, partnereid võis valida vabalt. Inimesed olid kultuuriliselt arenenud kromanjoonlaste tasemeni, kaugele primitiivsetest *eldžo*-neandertallastest, kuid ilmselt polnud nad kohandatud munitsipaalstruktuuri ja organiseeritud sotsiaalse käitumisega.

Tahvlid ütlevad, et enne veeuputust oli Enlil püüdnud inimeste arvukust valikuliste näljahädade ja katkuepideemiate abil vähendada, kuid edutult.[11] Niisiis valis Anunnaki Kogu drastilise lahenduse, mis võis väga kiiresti sillutada tee uuele algusele. Jumalad otsustasid Sumeri ala täielikult üle ujutada, kuid meditsiinihoidlas alles jätta emaste inimseemnete (munarakud) ja loomaseemnete (sperma ja munarakud) varu. Nad olid juba kord varem – kui nüüdisaegset terminoloogiat kasutada – geneetiliselt konstrueerinud poolarenenud *Homo sapiensi*, kuid nüüd kavatsesid viia tulemuse ühe tasandi võrra kõrgemale, lisades teise ristviljastamisstaadiumisse rohkem *anunnaki* geene. Ühesõnaga, nad kavatsesid valmistada esimese *Homo sapiens sapiensi* – haritava ja sotsiaalselt reguleeritava liigi. Seda teades võime edasi minna otse *Genesise* pärimusse – „esimese mehe", „esimese naise" ning veeuputusjärgse tarkuseinstitutsiooni „hea ja kurja tundmise puu" juurde (1 Ms 2:6).

„Meheks ja naiseks lõi ta nad ja ta õnnistas neid ja andis neile nende loomise päeval nime Aadam"* (1 Ms 5:2). Nii ütleb *Genesis* ehk Esimene Moosese raamat, kuid seda lugedes seisame otse silmitsi millegagi, mis on vastuolus meie traditsioonilise kooliõpetusega: „Meheks ja naiseks lõi ta n a d ... ja andis n e i l e ... nime Aadam." Eraldi öeldakse meile (1 Ms 3:20), et mees „pani oma naisele nimeks Eeva, sest ta sai kõigi elavate emaks", kuid meile jääb teadmine, et Aadam polnud isikunimi. Tegelikult polnud *adam* üldse pärisnimi – see oli üldnimi nii mehe kui ka naise kohta.[12] Piiblitekst ütleb, et „Jumal valmistas inimese ... mullast" (1 Ms 2:7). Seepärast on oletatud, et nimel „Aadam" on midagi pistmist mullaga – ja maamulda tähistas sõna *adâmah*.

Josephus Flavius lisab oma 1. sajandi „Juudi muinsustes" veel ühe tõlgenduse, märkides: „Selle mehe nimi oli Aadam, mis heebrea keeles tähendab midagi punast, sest ta pandi kokku punasest mullast."[13] Josephus oli koolitatud variseride preestriks ning tema heebrea keel oli väga korrektne. Kuid seostades sõna *adam* „millegi punasega", võttis ta appi oma teadmised Mesopotaamia akadi keelest, kus *adamatu* tähendas tumepunast mulda. Need kaks semiidi keelt olid omavahel sarnased ja „punane" oli heebrea keeles *adom*[14] ning teine sõna, mis tähendas midagi punast, oli *adum*, nagu nimi Adummim Joosua raamatus (15:7)[15] tähendab punaseid inimesi. Lisaks sellele on paljudes sõnaraamatutes öeldud, et sõna *adam* tähendab tegelikult inimest. Niisiis on meil sõnad *adom*, *adâmah* ja *adam* – „punane", muld" ja „inimene" –, mille järjekord pole tähtis.

Nagu *Genesis*es näha, pandi nimi Aadam tähendama inimest, nii meest kui ka naist (*zakar* ja *nekivah*). On selge, et algelist inimtõugu ei nimetatud Aadamaks, sest see nimi pandi „esimesele omataolisele" umbes 3882. aastal eKr. Vanades keeltes, näiteks veedade keeles, tähendab sõna *hu* vägevat ja protolingvistiline termin *hu-mannan*, millest tuleb sõna „humaanne", tähendab vägevat inimest. Vaatame nüüd babüloonia loomiseepost „Enuma eliš", mis oli *Genesis*e inspiratsiooniallikas. Mida on sellel vanal teosel öelda antud teema kohta?

„Enuma eliši" tahvel VI ütleb, et inimene valmistati Tiamati poja

* Eestikeelsetes piiblitõlgetes „...nime Inimene". – *Tõlk.*

Kingu verest – Kingu oli hukatud mässuõhutamise eest[16] – ning veri seostub sõnaga „punane", nagu märkis Josephus. Heebrea sõnad, mis tähendasid verd, olid *adamu* ja *dam*[17] nagu väljendis *goel ha dam*, mis tähendab veritasu (5 Ms 19:12). Aga kui inimene tehti ainuüksi jumala verest, nagu arvatud, siis pidi inimene (Aadam) olema jumal, kes ta tegelikult polnud – nii et tal pidi olema veel mingi koostisosa. Edasi uurides leiame teise Mesopotaamia loomisloo, mille järgi arenenud inimene valmistati jumala vere ja savi segust.[18] See savi polnud tavaline sidus savimuld, kuid ometi olevat inimene „mullast võetu", õigemini „Maa mullast võetu" või veel õigemini, nagu ütleb heebrea keelest tõlgitud *Anchor Bible* – „Maa elanik".[19]

Keeleteadlane ja tõlkija California ülikooli heebrea keele ja võrdleva kirjanduse professor Robert Alter märgib, et Vana Testamendi tänapäeva ingliskeelsed versioonid on „paigutanud lugejad piibli algsest originaalkeelsest kirjanduslikust kogemusest groteskseesse kaugusse".[20] Sellega tahab ta öelda, et sõna *adâmah* pole õige siduda põrmu või mullaga, sest sellel on märksa laiem tähendus.

Kuigi „Enuma eliš" eelneb *Genesise* lugudele rohkem kui 1000 aasta võrra, põhineb seegi vanematel ülestähendustel ja varaseim praeguseni leitud sumeri loomislugu on „Enuma elišist" omakorda 1000 aastat vanem.[21] Ka siin on lisaks *anunnaki* verele mainitud Elu Emanda Ninhursagi kujundatud savimudelite kasutamist. Me nägime eeposes „Enuma eliš", et inimest nimetati *lulluks*, mis tõlkes tähendab „segatu".[22] Peale selle on Nippurist pärit vanas sumeri tekstis, mida praegu hoitakse Pennsylvania ülikooli muuseumis, spetsiifiliselt märgitud, et „Anu, Enlil, Enki ja Ninhursag olid ise kujundanud mustajuukselised inimesed"[23] – sumerid, kelle päritolu, keele ja kultuuri põhjani pole iial jõutud.

Anunnakil polnud pärast tulvavete taandumist aega raisata. Kunagine viljakas maa oli muutunud saviks ja kogu keskkond hävinud. Ülestähendused jutustavad, et esimene mure oli teha pinnas uuesti elamiskõlblikuks ja taastada rikas deltaala *eden*. Uuesti tuli kasvama panna teravili ning hakata karjatama veiseid ja lambaid, mis sai „loomiskoja" prioriteediks. Vastavalt ühele 17 tükist kokku pandud muistsele tahvlile[24] jäeti põlluharimise ja loomakasvatuse küsimused Ašnani ja tema venna Lahari lahendada. Neile noortele *anunnaki* jumalatele, kes olid ise „loomiskoja" toodang,[25] tehti ülesandeks ette valmistada pinnas ning hakata kasvatama vastavalt teravilja ja kariloomi, kusjuures lam-

maste eest pidid vastutama mõlemad. Seda ülesannet aga oli *anunnakil* üksi raske täita ja hädasti vajati abitööjõudu. Niisiis toodi üsna varases staadiumis uuesti mängu inimesed ning „Ašnani ja Lahari tahvlid" märgivad, et „heade asjade pärast nende puhastes lambakoplites anti inimesele hing".[26]

Käsk tuli kõigepealt lohekuningannalt Tiamatilt, *anunnaki* esiemalt, kes ütles Enkile: „Oo mu poeg, tõuse oma asemelt! ... Tee midagi tarka! Tee jumalate teenrid [ja] tootku nad omasuguseid."[27] Mispeale Enki vastas:

> Oo mu ema, see olend, kelle nime sa mainisid, on olemas. Seo see jumalate näoga ... Ninmah [Ninhursag] hakkab tööle sinu kohal ... [ta] seisab sinu töö juures su kõrval. Oo mu ema, määra selle saatus; Ninmah seob selle jumalate kujuga. See on Inimene.

Siis pöördusid Enki ja Anunnaki Kogu Ninhursagi poole ning palusid teda ametlikult luua inimene, kes kannaks *anunnaki* iket.[28]

Poliitilistes küsimustes oli Enki ja tema õest abikaasa Ninhursagi suhe täis lahkhelisid – nad näivad olevat kulutanud palju aega veinijoomisele ja tülitsemisele. Kui see välja arvata, siis oli Ninhursag ülimalt lugupeetud anatoomiaspetsialist ja palju on ülestähendusi tema töödest, mille hulka kuulus Enki seemne säilitamine, et kasutada seda teiste eluvormide ristviljastamiseks.[29] Kirjalike allikate põhjal oli Ninhursagi „loomiskoja" nimi Šimti Koda. Sumeri sõna *š-im-ti* tähendab „hing-tuul-elu".[30]

Peagi täiustati Ninhursagi eksperimente ja jumalanna oli valmis looma oma suurima meistriteose – *Homo sapiens sapiens*i. Eepos „Atrahasis" jutustab, et Ea ja Ninigiku (Enki ja Ninhursag) lõid varsti pärast veeuputust 14 uut inimest – seitse poissi ja seitse tüdrukut – ning selles arstiteaduslikus protsessis kasutati uputusest eluga pääsenud naiste üskasid. Tahvel on väga katkine ja palju teksti on kaduma läinud, kuid säilinud katkendid kirjeldavad, kuidas Ninhursag kasutas „seitset ja seitset üska", olles ette valmistanud neliteist „näputäit savi", mille peale oli Enki lugenud „loitsimissõnu". Ühes kohas kirjeldatakse nabaauku ja nimetatakse üski saatuse loojateks. Jutustatakse, et üsad viisid Ninhursagi töö lõpuni, arendades välja tema tehtud „inimese vormid".[31]

Põhiline erinevus sumeri ülestähenduste ja *Genesis*es esitatud nüüdisaegsete inimeste loomise versiooni vahel oli see, et uued mehed ja

naised ei tekkinud lõplikul, täiskasvanud kujul. Nad tekitati teaduslikult. *Anunnaki* jumalad viljastasid inimese munarakud, mis pandi embrüotena surrogaatemade üskadesse. Lõpuks sündisid lapsed täiesti loomulikul viisil.

Ninhursag, kes on ainulaadselt suur,
paneb üsa kokku tõmbuma.
Ninhursag, kes on suur ema,
paneb sünnituse käima.[32]

Ninhursagi kui suure Anu tütart nimetati Elu Emandaks ja tema embleem, mida on näha mitmetel tahvlitel ja silindritel, oli sümboolne üsk, mis meenutas kujult kreeka tähte oomegat (Ω).[33] Teda kutsuti ka

Ninhursag ja Enki Šimti Kojas (ühel sumeri bareljeefil)

Kuju Andvaks Emandaks, Kujundavaks Emandaks ja Loote Emandaks, sellal kui üks tekst pealkirjaga „Enki ja maailmakord" nimetab teda Maa Ämmaemandaks.

Täpselt nagu Ninhursagi poolvenda maa- ja vetejumalat Enkit nimetati Nudimmudiks, mis tähendab kujutise loojat. Ta oli originaalvormi algkuju – Kujundusmeister ja Valmistamise Võlur.[34]

Loodi mitte ainult uued töölised põldudele rügama, uusi linnu ehitama ja kaevandustes töötama, vaid moodustati uus ühiskonnakorraldus, kus *hu-mannani*test said iseenda valitsejad ja nad olid määratud täitma funktsioone, mida seni oli täitnud *nefilim*. Tekst tahvlitükil jätkub.

Ema Nintur [Ninhursag], kuju andev emand,
on töötamas pimedas kohas, üsas,
et sünnitada kuningaid, et siduda pähe õiglast tiaarat,
et sünnitada jumalaid,
et panna kroon [nende] pähe.
[See] on tema kätes.

Umbes 2100 aastat eKr kirjutas tulevane Babüloni kuningas Gudea, et Ninhursag on „kõigi laste ema".[35]

Mesopotaamia tekstidest nähtub, et Ninhursagi töö tulemusena ilmunud sumerid uskusid oma elu eesmärgi olevat teenida *anunnaki* jumalaid, muretsedes neile süüa, juua ja kehakatet.[36] Vastutasuks hariti neid ning neile õpetati sotsiaalseid oskusi ja teadusi. Selle harimistöö tulemused on tekstides selgelt näha. Sumerid põlgasid kurjust, valskust, seadusetust ja ebaõiglust ning pidasid kalliks headust, tõde, seadust, korda ja vabadust hästi reguleeritud ja struktureeritud ühiskonnas.

Üks tahvel III aastatuhandest eKr ütleb, et Enki kehtestas maal seaduse ja korra ning juhtis tsiviliseeritud Sumeri vapustavat tõusu.[37]

Ta juhtis adra ja ikke...
puhaste viljade juurde, mida pani mühama.
Püsivatele põldudele pani ta vilja kasvama...
Enkimdu, kanalite ja kraavide jumala,
pani Enki nende eest hoolitsema.
Terad kuhjas ta viljaaita...

Edasi jutustatakse, et siis keskendus Enki tähelepanu kirkale ja telliskivivormile ning ta hakkas ehitama vundamente ja maju. Öeldakse, et seda kõike kavandas „Tema [Ninhursag] ... kelle käes oli maa vägi ja mustapäiste inimeste kindel toetus".

Üldiselt näib, et Enki ja Ninhursagi kloonimistööd kroonis edu. (Sõna „kloonima" tuleb kreekakeelsest sõnast *klon*, mis tähendab raagu.) Siis aga koostati suurem plaan, et luua kõrgeimate maiste juhtide soo prototüüp. Selleks otsustati panna viljastatud munarakk mitte sureliku naise, vaid Ninhursagi enda üska, et seda toidaks *anunnaki* veri. Ninhursag, kellel oli mitmeid tiitleid, kandis ka nime Ninki (Maa Emand). Selle nimega nimetab teda Enki, kirjeldades tema asendusemarolli: „Ninkil, mu jumalannast abikaasal, algavad sünnitusvalud. Seitse sünnijumalannat tulevad tema juurde teda aitama."[38]

Nii tõi Ninki (Ninhursag) ilmale lapse, olles kasvatanud sureliku naise seemnest tehtud loodet, mille oli kliiniliselt eostanud Enki. Selle eduka eksperimendi tulemus oli *adâma* („Maa elanik"),[39] keda ülestähendustes nimetatakse inimese mudeliks. Enki pani talle nimeks Adapa ning oli nii rahul, et määras hiljem ta oma isiklikuks saadikuks.[40] Eridus pandi Adapa ametisse Enki templisse Sumeri *eden*is ning temast sai maailma esimene preester (*vt* tabelit „Aadama põlvnemine").

Tahvlid Adapa looga leiti nagu ka „Enuma eliš" Ninivest Assüüria kuninga Assurbanipali raamatukogust. Samuti leiti need Egiptuse vaarao Amenhotep III arhiivist (see vaarao valitses umbes 1400 aastat eKr). Need ütlevad, et Maa Emanda poeg Adapa, *adâma*, oli tõeliselt „vägev mees" (*hu-mannan*), kellele oli antud suur võim ja kes oli salvitud kuningaks.

Ta käskis tuua endale [õli] ja ta salviti.
Ta käskis tuua endale rõivaid ja ta rõivastati...
Tema käsk oli nagu [Anu] käsk.
Ta oli täiustanud teda suure mõistmisega,
et ta tõlgitseks maa seadusi.
Ta oli andnud talle teadmised, kuid polnud andnud talle igavest elu.
Tol ajal, noil aastatel oli Enki teinud targast Eridu pojast
juhi inimeste hulgas.
Ükski tark inimene ei suhtunud tema käskudesse kergekäeliselt.[41]

Lugu jätkub teisel tahvlitükil,[42] millel *adâma*t ei kirjeldata mitte

ainult kui ülempreestrit, vaid ka kui kuninglikku seemet.[43] Nii näib, et Adapa (piibli Aadama) suur tähtsus ei seisnenud mitte selles, et ta oli esimene inimene, vaid selles, et ta oli esimene inimene kuninglikust seemnest – esimene preesterkuningas Enki liinist.

Nüüd peaksime vaatlema neid salapäraseid väikesi „savimudeleid", millele viitavad kõik tõlgitud ülestähendused. Miks arvasid *Genesise* koostajad, et *adâma* oli tehtud mullast, mida sageli kirjeldatakse kui savi? Vastus peitub ühesainsas väikeses sõnas, millest saadi tõlkimisel valesti aru – sõnas, mida vangistatud juudi kirjutajad kuulsid Babülonis. Babüloonlased ütlesid potisavi kohta *tît*, kuid vanem sumeri sõna *tî-it* tähendas „see, mis on elu".

Heebrea keeles tähendas *tit* muda.[44] Kui Ninhursag ühendas Enki vere (seemne) *tî-it*iga, ei ühendanud ta seda mitte savi, vaid „sellega, mis on elu" – naise munarakuga. Nendest algetest kultuuristas Ninhursag „väikesed mudelid", mis ta istutas asendusemade üska, ja nende väikeste mudelite täpne olemus paistab välja ka Ninhursagi kui Loote Emanda kirjeldusest. Adapa puhul oli asendusemaks Ninhursag ja selle tulemusel sündis inimese mudel *adâma* (Maa elanik) Maa Emanda enda üsast. Tema partner Hâwa (piibli Eeva) loodi täpselt samamoodi.

Kui uurida veel valesti identifitseeritud sõnu, siis näeme ka seda, miks piibli järgi Jumal lõi Eeva Aadama küljeluust (1 Ms 2:21–23). Nimi Eeva tähendavat *Genesise* järgi kõigi elavate ema (3:20) ja nii seisab ka „Juudi muinsustes", kus Josephus selgitab: „Nüüd kutsutakse naist heebrea keeles *issaks* (naisinimeseks), kuid selle naise nimi oli Eeva, mis tähendab kõige elava ema."[45]

Nimi Eeva oli heebrea keeles Hawah (Ava), aga see oli tulnud sõnast *hajah* („elama").[46] Niisiis oli „Eeva" seotud sumeri „Nintîga", mis tähendas Elu Emandat – ja see, nagu me nägime, oli üks Ninhursagi tiitleid. Sumeri sõna *tî* tähendas „elama panema", kuid teine sõna – *ti* – tähendas roiet.[47] Kui Ninhursagi tiitel Nintî pandi tema surrogaattütrele ja muudeti Eevaks, siis tõlgendasid *Genesise* koostajad seda õigesti, kuid selle hilisem seostamine Aadama küljeluuga oli täiesti ebakorrektne ja originaaltekstidega kokkusobimatu.

Intrigeeriva viite piibli küljeluule tegi 18. sajandi alguses protestandist lahkusuline Matthew Henry. *Genesise* järgi (3:16) ütles Jumal Eevale, et Aadam „valitseb su üle" (sooline põhisuund, mille võtsid omaks nii katoliku kui ka anglikaani kirik). Lahkusulised aga väitsid, et Eevat „ei tehtud ei Aadama peast, et ta valitseks tema üle, ega Aadama

jalgadest, et mees tallaks ta jalge alla, vaid hoopis küljest, et ta oleks mehega võrdne".[48] Kui eeldada, et küljeluu sümboliseerib võrdsust mehe ja naise vahel, siis olid teisitimõtlejad anglikaani kiriku dogmaga suuremas vastuolus, kui üldiselt tõendas nende vastumeelsus ühispalve-raamatu suhtes.

Kui vaadata sõna *hajah* („elama"), siis on huvitav märkida, et sellesarnane araabia sõna *hajja* tähendas emast madu ja *hajât* elu. Keeleteadlane Balaji Mundkur on märkinud, et need sõnad olid kõik algselt sugulased[49] ning et mõisted „elu" ja „madu" toetasid teineteist vastastikku. See on eriti oluline, sest Eeva (Hâwa/Hawah) polnud mitte ainult Elu Emand, vaid teda kirjeldati ka kui Mao Emandat.

9

KUNINGLIKU SEEMNE KARJASED

Sumeri kuningad

Veeuputuse eel tegutsesid Sumeri kuningatena *anunnaki* määratud *nefilimi* inglid, kuid pärast veeuputust saabus uus, esimeste maiste kuningate ajastu. Pärast 4000. aastat eKr (Aadama aeg) algas sumerite äkiline kuulsusrikas tõus. Selle rahva uus võõras keel andiski piirkonnale nime. Isegi neil aegadel määras kuningaid ametisse suurkogu jätkuvalt Anuga eesotsas. Umbes 2100. aastal eKr kuulutati Uri kuningaks Šulgi, kes valitses veidi aega enne Aabrahami sündi: „Esitagu Šulgi oma meeldival valitsemisajal õigesti kuningavõimu seatud riitusi minu, Anu ees. Juhtigu ta minu eest jumalate plaane."[1]

Maine kuningavõim kehtestati kui pühitsetud amet, mis hõlmas nii sotsiaalseid kui ka sõjalisi kohustusi. See polnud siiski valitsuslik, sest kuningad olid määratud rahvast kaitsma ja juhtima. Funktsionaalses mõttes defineeriti kuningat kui karjust ja tema ametikepp oli karjasesau. See oli algsete kuningate rekvisiitlik sümbol ja palju hiljem tegi kristlik kirik sellest piiskoppide võimuinstrumendi.

Samuti anti kuningatele ametiskepter ja tiaara – kullast peapael, mis räägiti sisaldavat Anu tarkust. Regaalide hulka ei kuulunud siis veel mõõk, mis hiljem kristlikus Euroopas pandi tähendama piiskopi antud absoluutset sõjalist võimu.

Kuigi varased Sumeri kuningad vastutasid rahva julgeoleku eest, ei määratud neid ametisse eeskätt kui sõdalasi. Nende sõjaline ülesanne oli vajaduse korral olla riigi kõrgeimad kaitsjad ning juhtida vägesid õiglaselt ja targalt. Karjasena oli Sumeri kuningas (*lugal*)[2] ühtlasi preester (*sanga*). Peale selle oli kuningas ülemkohtunik (*ensi*)[3], kelle

töökohaks olid linnriigi templid.[4] Kuninganna kandis formaalset tiitlit „emand" (*nin*) ja elas koos kuningaga hoones, mida nimetati Suureks Majaks (*E-gal*). Alates Sumeri *sanga-lugal*itest areneski hilisem preesterkuningate traditsioon messialikus liinis.

Kuninga eriliste kohustuste hulka kuulus linna haldamine ja kogu riigi valitsemine teatud vastutava jumala eest. Kuningas oli ka ülemkohtunik ja templi vaimulikkonna pea. Ta vastutas kõigi ühiskondlike tööde, sealhulgas ehitus- ja restaureerimisprojektide eest ning tema roll oli määratletud järgmiselt.[5]

1. *Anunnaki* tahte tõlgendamine.
2. Rahva esindamine *anunnaki* ees.
3. Riigi juhtimine.

Nagu me nägime, jutustavad ülestähendused, et esimene maine templiülem oli Adapa (Aadam). Samuti on märgitud, et ta polnud mitte ainult ülempreester, vaid teda nimetati ka kuninglikuks seemneks, maise kuningavõimu mudeliks – ja sellisena oli ta maailma esimene *sanga-lugal* (preesterkuningas). Sellepärast ongi Aadam jätnud ajalukku suure ja mälestusväärse jälje. Mitte iial varem polnud maa peal elanud inimest, kellel oli nii palju *anunnaki* verd – nii tema isa Enki kui ka asendusema Ninhursag olid tõelised *anunnaki* jumalad, suure Anu lapsed, Enlil-Eli vend ja õde. Üksnes naine, kelle munarakku kasutati, oli maist päritolu. Kuid sellegipoolest polnud Aadam algne maine Kuninglik Veri (*Sangréal*). Ta oli küll tulevaste prototüüp, mudel, kuid polnud kuningliku liini füüsiline eelkäija. Nagu hiljem näeme, oli loomisprotsessis veel kaks staadiumi – protsessis, millesse oli segatud pigem Eeva kui Aadam.

Sumeri „Kuninganimistud" algavad pärast märkust „Siis tuli veeuputus" taas sõnadega „Pärast veeuputust, kui kuningavõim oli taevast alla toodud, oli kuningavõim Kišis". Ja nimistu algab uuesti kuningas Ga[ ]urist, kelle nime keskmine osa on tekstist puudu. Me ei tea sellest kuningast midagi peale selle, et tema valitsemisaeg näib olevat olnud edutu ja et ta võim anti üle „taevasele Nidabale". Kuninganna Nidaba oli Enlili ämm[6] (*vt* tabelit „Anunnaki Suurkogu").

Järgnevalt nimetatakse seitset *nefilimi* inglit, kellele järgneb Kiši kuningas Atabba (ehk Atab või Abba).[7] Nii nimetati algselt esimest kuninglikust soost esiisa, kusjuures *abba* tähendas isa ja *atabba*

sedasama mis Adapa, *adâma*. Selles kontekstis ei tähendanud „isa" füüsilist eelkäijat, vaid tulenes professor Jacobseni seletuse kohaselt akadi sõnast *abûttu*, mis tähendas eestkostjat, kes suhtles *anunnaki*ga ja suutis oma kogudust kaitsta.[8] Ehkki nimi Abba (Isa) läks üle semiidi pruuki ja hiljem võeti Uues Testamendis kasutusele Jumala tähisena,[9] oli see algselt sumeri sõna, mis tähendas *sanga-lugali*.[10]

Hiljem tuleme kuningate suktsessiooni juurde tagasi, kuid praegu tasub märkida, et vanem kuninglik liin ei alanud mitte Eeva kolmandast pojast Setist, nagu ütleb *Genesis*. See liin algas vastavalt varaseimale matriarhaalsele traditsioonile Eeva esimesest, vanimast pojast Kainist – tegelasest, kelle ristiusu kirik on kuritahtlikult halba kuulsusse seadnud (*vt* tabelit „Sumeri veeuputusjärgsed kuningad").

Paabeli torn

Sumeri kuningate-eestkostjate valitsus toimis täielikult umbes 2000 aastat, olles tekkinud 3800. aasta paiku eKr, kui Sumer pani tsivilisatsiooni hällina ajalukku märgi maha. Siis aga muutus 1960. aastal eKr järsku kõik, kui igast ilmakaarest tungisid sisse vallutajad.[11] Need olid põhiliselt akadid põhjast, läänesemi hõimud amoriidid (martud) Süüriast ja elamiidid idast tänapäeva Iraani territooriumilt.

> Kui nad kukutasid, hävitasid korra,
> siis nagu veeuputus kõik asjad panid kidunema.
> Missuguseks, oo Sumer, nad su muutsid?
> Püha dünastia nad templist pagendasid.[12]

Selles Sumeri ajaloo staadiumis langeski impeerium ja Aabraham oli sunnitud põgenema Urist põhja poole. Kuid mis oli juhtunud *anunnaki*ga, jumalate koguga, kes oli kõik asutanud? Ilmselt jättis ta pesa maha. Selle kohta on kirjutatud järgmist.

> Ur on hävitatud, kibe on hala. Maa veri täidab nüüd auke nagu sula pronks valuvormis. Kehad sulavad nagu rasv päikese käes. Meie tempel on purustatud. Jumalad on meid nagu rändlinnud maha jätnud. Suits laotub meie linnade peal nagu surilina.[13]

Ajalooliselt järgnes Sumeri impeeriumi täielik kokkuvarisemine Babüloni asutamisele kuningas Urbaba ajal umbes 2000 aastat eKr. Erinevalt veeuputusest, mida *Genesise* teksti jaoks kronoloogiliselt nihutati, sobib lugu Sinearimaa (Sumeri) Paabeli tornist ja Jehoova vihast täpselt sellesse aega, mil *anunnaki* jumalad jätsid Sumeri maha.

Tänapäeva traditsiooniline õpetus Paabeli juhtumist jutustab üksnes Jehoova vihast, kuid *Genesise* tekst nimetab Jehoovat teiste jumalate hulgas. Isegi kuningas Jamesi ingliskeelses piibliväljaandes seisab, et kui Jumal nägi inimesi torni ehitamas, ütles ta: „M i n g e m nüüd alla..." (1 Ms 11:7). Sajandite jooksul on toimunud see, et Jehoova on piibli tekstidest hoolimata tõugatud täieliku ainususe identiteeti, täiesti mitteajaloolisse „ainujumala" pilti, mis valitseb tänaseni. Selles kontekstis (väljaspool traditsioonilisemaid esoteerilisi ringkondi) on Jehoova ilma jäetud oma naisest, perekonnast ja kaaslastest, teistest jumalatest. Ta on jäetud üksi mõistatuste kõrbesse, mida pole keegi iial ära lahendanud. Vanas Testamendis leidub arvukalt vihjeid „jumalatele" (*elohim*) ja „jumalate poegadele" (*bene ha-elohim*) ning need näiliselt anomaalsed sõnastused on Jehoova eraldatuse tõttu läbi aastate põhjustanud segadusi.

Üks püsiv mõistatus, millega on silmitsi seisnud kõik piibliuurijad, on Jumala selgelt lõhenenud isiksus. Ühel hetkel on ta lahke karjane, kes kutsub oma ustavaid lambaid enda juurde, järgmisel hetkel aga paiskab oma toetajate peale tuld ja väävlit. Jesaja raamatus (45:7) ütleb Jumal: „Mina toon õnnetuse." Ja Aamose raamatus (3:6) küsitakse: „Kas linnas juhtub õnnetus, mida Jehoova ei ole teinud?"

Siin pole midagi arusaadavat, aga kõik muutub täiesti mõistetavaks, kui eemaldada Jehoova (Enlil/El) usudogmade kitsastest piiridest ja panna ta tagasi tema ajaloolisse konteksti ühena jumalaist *anunnaki* panteonis, kus olid omad tõusud ja mõõnad, omad poliitilised erimeelsused, valeotsustused ja pahateod. Algses sumeri pärimuses olid *anunnaki* jumalad niisama ekslikud kui kõik tavalised inimesed ja kaanani pärimuses oli Elohim täpselt samasugune. Alati teati, millise jumala poole hoida ja millisest eemalduda. Jehoova aga on jäetud üksi vastu võtma kõiki kiitusi ja süüdistusi, ükskõik kas ta neid väärib või mitte. Kuna pole kombeks veeretada süüd Jehoova kaela, siis öeldakse halbade asjade puhul üldiselt, et see on „Tema tahe" – ning need jäetakse vaidlustamata täiesti ebaadekvaatse õigustusega „Issanda teed on imelikud".

Endine jesuiit ja Jeruusalemma Heebrea Ülikooli teadlane Jack Miles on märkinud, et suurt osa sellest, mida piibel ütleb Jumala kohta (ingl *God* oli algselt *Gudo*), jutlustatakse kantslist harva, sest kui asja lähemalt vaadata, muutuks see skandaalseks.[14] Tõlkides 4. sajandil Vana Testamenti heebrea keelest ladina keelde, kaebas püha Hieronymus, et paljud selle lood on „jõhkrad ja eemaletõukavad". Juudi rabid ja ristiusu piiskopid on keskajast peale pidanud paremaks õpetada ja tõlgendada piiblit valikuliselt, kui jutlustada seda täpselt, kuigi on õigustanud pühakirjas esinevaid silmanähtavaid anomaaliaid põhjendamatu dogmaga, et Jumala loogika on eksimatu, ainult inimese arusaamisest jääb vajaka.

Põhjus, miks veeuputuse lugu *Genesise* jaoks ajas nihutati, näib olevat olnud mõte esitada seda loomulikult kui Jumala kättemaksu pärast *nefilimi* ühteheitmist inimeste tütardega. Kuid viimast käsitlevad salmid ise paigutati *Genesise*s valesse kohta. Need kuuluvad Aadamaeelsesse aega, mitte Noa aega. *Genesise*s (1 Ms 6:5–7) öeldakse, et kui *nefilimi*le sündisid maised pojad, nägi Jumal, et „inimese kurjus maa peal oli suur... Ja Jehoova ütles: „Ma tahan inimese, kelle ma olen loonud, maa pealt kaotada."" Järgneb veeuputuse lugu, kus Jumal hävitab inimkonna, keda on eelnevalt nimetanud „väga heaks" (1 Ms 1:31). Kuid ta näib seda tegevat sellepärast, et inimesed on rikkunud mingeid reegleid, mida sinnamaani pole seletatud. Usukommentaator ja endine nunn Karen Armstrong on oletanud, et ühele osale inimkonnast, keda ta nimetab kavalalt *Homo religiosus*eks, tunduvad sellised halvasti esitatud lood tegelikult genotsiidi õigustusena.[15]

Me teame, et lugu *nefilimi*st ja inimeste tütardest kuulub palju varasemasse aega (üle 35 000 aasta eKr) ja et veeuputus on teaduslikult dateeritud toimunuks umbes 4000 aastat eKr. Kuid *Genesise* 11. peatükis on veel üks lugu, mis järgneb veeuputuse loole, ehkki neid lugusid eraldab pikk genealoogiline loend. See on umbes 2000 aastat eKr loodud lugu Paabeli tornist. Taas näeme seniste „väga heade" inimeste karmi karistamist teise kummalise üleastumise eest, mille kohta puudus kehtiv keeld. Inimeste süü seisnes selles, et nad kõik kõnelesid ühte keelt – ja see ühine keel oli mõistagi sumeri keel.

Tegelikult polnud ühe keele kõnelemine mingi üleastumine. Tõeline üleastumine seisab kirjas *Genesise* 11. peatüki 4. salmis, mis on inglise keelde ja teistesse keeltesse valesti tõlgitud. Praegu võime lugeda, et inimesed ütlesid: „Tulge, ehitagem enestele linn ja torn, mille tipp oleks

taevas, ja tehkem enestele nimi, et me ei hajuks üle kogu maailma!" Keegi pole iial õieti aru saanud, mida tähendab „tehkem enestele n i m i, et me ei hajuks üle kogu maailma". Originaali järgi aga olevat inimesed öelnud: „Tehkem enestele *šem*, et me ei hajuks üle kogu maailma." *Šem*i kirjeldati kui „ülespoolset tulekivi" ning *nefilim*i nimetati *šem*i rahvaks. Sõna *šem* (samuti *šamaim*, mis tähendab taevast) tuleb tüvisõnast *šamah*, mis tähendab ülespoolset.[16] Sumerid nimetasid *šeme naruks* ehk „kerkivateks kivideks" ja amoriidid mõtlesid nende all „lõõmavaid objekte".

Nii et *šem* polnud nimi; see oli miski, mis kõrgus, lõõmas ja oli tehtud kivist. *Nefilim* kasutas *šeme* ühel või teisel viisil ja need olid seotud taevaga. Kuningas Taavet olevat pärast süürlaste mahalöömist püstitanud ühe *šem*i kui monumendi (2 Sm 8:13). Ühes mõttes oli *šem* tõepoolest monument: kõrge kooniline rajatis, nagu näiteks Naramsini steel. Ning niisugused *šem*id olid algmudeliks asjadele, mida me tänapäeval tunneme kui koonilise tipuga kirikutorne. Kuid neid monumentaalseid kivist *šeme* ei saa pidada „lõõmavaks" nagu *nefilim*i *šeme*, mida need jäljendasid.

Kõik Ninivest Assurbanipali raamatukogust ning Egiptuse vaaraode Amenhotep III ja IV arhiivist leitud tahvlid ütlevad, et Enki muretses ühe taevaliku *šem*i preesterkuningas Atabbale, kui too läks taevasse kohtuma suure Anuga. Seepärast on mõned kirjutajad oletanud, et *šem*id võisid olla mingid piibli tulevankrite taolised transpordivahendid. Võibolla olidki, kuid lisaks sellele oli neil kultuseobjektidel märksa tähtsamaid omadusi.

Šeme seostati millegagi, mida nimetati *an-na*ks, taevakiviks – mõiste, mida kasutati ka särava metalli kohta. Sõna *šem* kasutamine millegi särava puhul ilmneb Inanna venna vürst Utu alternatiivnimes (*vt* tabelit „Anunnaki Suurkogu"). Utu epiteet oli *šem-eš* – Särav. See sõna on ilmne ka nimes „Sumer", mida oleks õigem hääldada 'šumer' – tuletatuna *šem-ur*ist. See oli *anunnaki* ja *nefilim*i, „*šem*i rahva" maa. Ning me näeme lõpuks, et *šem-an-na* „ülespoolne tulekivi", mida nii väga austati, ei tähendanud mitte ainult koonilisi torne ja taevalikku metalli, vaid midagi palju enamat.

Mingil põhjusel, mida pole piiblis seletatud, tegid Babüloni torn ja *šem* selle tipus *anunnaki*le meelepaha. *Genesis* ütleb, et Jehoova ja Elohim tulid alla ja „segasid ära kogu maailma keele". Sumeri ajaloodokumendid jutustavad enam-vähem sedasama, ainult et keele

segamist on märksa paremini seletatud sissetungijate hordide abil – võõramaalased lasti sisse koos nende erinevate keeltega. Selgub, et see invasioon oli *anunnaki* jumalate omavahelise hõõrumise otsene tulemus, sest pärast Anu lahkumist Kogust oli eesistujaks hääletatud tema vanim poeg Enlil.

Olid jumalad käed kokku pannud,
liisku heitnud ja lahku läinud.
Siis Anu läks üles taevasse.
Maa allutati Enlilile.
Mered, mis suletud justkui silmusesse,
olid antud Enkile, Maa Vürstile.

Enki polnud oma venna ülendamise üle rõõmus, sest ehkki Enlil oli vanem, oli tema ema Ki Anu noorem õde, sellal kui Enki ema Antu oli vanem. Enki meelest pidi kuningavõim edasi antama emajärgselt. Ja selle järgluse alusel leidiski Enki, et temal kui esmasündinul on õigus saada kuningaks.

Mina olen jumalate suur vend.
Mina olen see, kes on sündinud
jumaliku Anu esimese pojana.

Keset võitlust hakkas Enki poeg Marduk ise ülemvõimu taotlema ning pööras Suurkogu otsuse enda kasuks, et võita endale sumeri ja akadi rahva enamiku poolehoid. Sellepärast jutustabki babüloonia „Enuma eliš" Mardukist kui loomisjumalast ja tema isa Enkit nimetati loojaks vanemates sumeri ülestähendustes.

Ilmselt tundsid inimesed Marduki ees hirmu, kartes tema režiimile mitteallumise korral väljasaatmist. Seda kinnitab ka *Genesis*, kus nad hüüavad: „Ehitagem enestele linn ja torn ... ja tehkem enestele *šem*, et me ei hajuks üle kogu maailma!" Kuid mida inimesed ka ei mõelnud, see oli Enlilile liig. Kaotanud populaarsuse, loobus ta koos oma toetajatega inimeste kaitsmisest, kui nood püstitasid *šem*i Marduki auks, ning – nagu 1960. aastal eKr üles tähendati – algasid invasioonid ja *anunnaki* Enlili õukonna liikmed lahkusid „nagu rändlinnud".

Anunnaki lahkumisele järgnenud invasioonide õhutaja oli Enlil ise. Tema oli see, kes avas igast ilmkaarest tulnud sissetungijatele Sumeri

väravad. Kirjutajad märkisid, et kättemaksuhimuline Enlil oli see, kes tõi „suure tormi", mis hävitas rahva, kes oli üle läinud tema vennapoja Marduki poolele.

Kõrgetel väravatel, teedel olid surnud kõrges kuhjas.
Laiadel tänavatel, kuhu vanasti kogunes pidutsev rahvas,
nad laiali lebasid.
Kõigil tänavatel ja teedel surnud lebasid.
Lagedatel väljadel, mis varem olid täis tantsijaid,
nad lebasid hunnikutes.[17]

Kuid see polnud veel lõpp, sest Aabraham ja tema pere jäid Enlilile truuks ning järgnesid oma kõigekõrgemale jumalale Kaananimaale, kus tema kultus oli juba kindlustatud. Enlil kui El Eljon lubas Aabrahamile (kelle nimi oli enne seda Aabram) ja tema järglastele, et tõstab nende soo teistest kõrgemale, öeldes: „Ja ma annan sinule ja su soole pärast sind selle maa, kus sa võõrana elad, kogu Kaananimaa igaveseks omandiks. Ja mina olen neile Jumalaks" (1 Ms 17:8). Kuid sellele vaatamata ei saanud uuesti määratletud heebrea rahvas Kaananimaa valitsejaks, nagu ta oli valitsenud oma maad. Kohaliku rahva silmis olid heebrealased immigrandid ning nad jäid mitmeks põlvkonnaks raskustesse, tundsid nälga ja olid sunnitud ringi rändama, kuna El Eljon, kes oli küll heebrealaste lepinguline jumal, oli ka põliste kaananlaste jumal. Vahepeal võitis Marduk Babülooniasse tulnud amoriitide hulgas uut poolehoidu ja käivitas uue ehitusprogrammi, mis oli nii ulatuslik, et peagi sai Babülonist järgnenud ajastu tähtsaim võimukeskus.

10

HEA JA KURJA TUNDMISE PUU

Tarkus ja madu

*Genesis*es (1 Ms 2:9) juhatatakse meid kahe keskse puu juurde, mis kasvavad Eedeni aias. Need on elupuu ning hea ja kurja tundmise puu (*tov* ja *raa*). Jutustatakse, et Jumal keelas Aadamat hea ja kurja tundmise puust süüa, „sest päeval, mil sa sellest sööd, pead sa surma surema" (1 Ms 2:17). Samal ajal näib, et teine puu, elupuu, ei tekitanud otsest probleemi – kuid pole mingit märget selle kohta, kuidas Aadam pidi nende puude vahel vahet tegema.

Siis ilmus lavale Eeva (*eša* – naine[1]), kes mao soovitusel sõi hea ja kurja puu vilja, sest talle oli öeldud vastupidiselt Aadama varasemale informatsioonile: „Te ei sure kummatigi mitte ... mil päeval te sellest sööte, lähevad teie silmad lahti ja te saate Jumala sarnaseks, tundes head ja kurja" (1 Ms 3:4–6). Selgus, et Eeva ei surnudki, ja kui Aadam oli samuti sellest puust söönud, „siis nende mõlemate silmad läksid lahti ja nad tundsid endid alasti olevat ja nad õmblesid viigilehti kokku ning tegid enestele põlled" (3:7). Rääkimata sõnagi sellest, kuidas äsjaloodud inimesed oskasid õmmelda, kaotas seni kõike näinud Jumal Aadama täielikult silmist ja hüüdis: „Kus sa oled?" Mispeale Aadam vastas, et peitis enese ära. Siis küsis Jumal, kes justkui poleks toimunust midagi teadnud: „Oled sa söönud puust?" Seepeale süüdistas Aadam Eevat ja Eeva süüdistas madu (3:8–13). Sel ajal olevat Jumal „käinud rohuaias sinna ja tänna".

Pärast seda episoodi pöördus Jumal Elohimi poole: „Vaata, inimene on saanud nagu üheks m e i e hulgast, tundes head ja kurja!" Siis tekitas probleemi ka elupuu. Jumal ajas Aadama aiast välja, „et ta oma kätt ei

sirutaks ega võtaks ka elupuust ja ei sööks ega elaks igavesti". Jäämata sellega rahule, pani ta tuleleegina sähviva mõõga takistama pääsemist elupuu juurde (3:22–24), kuid problemaatilise hea ja kurja puu valvamisest pole juttu. (Piibli tulemõõgad tuletavad meelde babüloonia „Enuma eliši" tule ja võimu relvi.)

Et viia kättemaksvat karistust lõpuni, ütles Jumal Eevale: „Sinule ma saadan väga palju valu, kui sa käima peal oled. Sa pead valuga lapsi ilmale tooma!" Ning ta ütles ka Aadamale, kes oli söönud keelatud vilja: „Vaevaga pead sa sellest sööma kogu eluaja!" Kuigi Aadam polnud elupuud puutunud, tehti ta ikkagi surelikuks (3:16–22). Seejärel said Aadam ja Eeva targaks, tundes head ja kurja, ning siis võttis Jumal mingil seletamatul põhjusel endale rätsepa rolli: „Ja Jehoova Jumal tegi Aadamale ja ta naisele nahkriided ning pani neile selga" (3:21).[3]

Elupuud (*kiskanu*) peetakse üldiselt inimese surematuse allikaks, kuid spetsiifilisemalt seostus see kuningavõimu surematusega. Elupuud, mida mõnikord nimetatakse elutaimeks või sünnitaimeks, seostati otseselt kuningaametiga, kusjuures selle oksad sümboliseerisid dünastilisi karjasekeppe.[4] Sümbolism, mis on seotud surematuse äravõtmisega Aadamalt (see tähendab, et Aadamalt võeti õigus pärandada kuningavõimu oma liinis), ilmnes tõsiasjas, et kuningaametit ei pärinud mitte Aadama vanim elav poeg Sett, vaid Eeva vanim poeg Kain.

Mida sellest kõigest arvata? Kas see on kuidagi seotud Mesopotaamia ülestähendustega, mille põhjal piiblilugu koostati? On küll ja üsna ähmaselt, kuid kõigepealt peaksime uurima mao loomust, kelle osa on sajandeid täiesti valesti tõlgendatud. Piibli termin, mida kasutati nimetatud mao tähistamiseks, oli *nahaš*. Enne vokaalide lisamist nägi see heebrea originaaltüvi välja nõnda: *nhš*.[5] See tähendas „dešifreerima" („välja selgitama" või „ära mõistatama").

Madu samastati kõige varasematest aegadest peale tarkuse ja ravimisega. See oli Egiptuse vaaraode püha embleem ja Kumrani esseenide *Therapeutate* (askeetliku ravijate kogukonna) sümbol ning sellest on saanud ka tänapäeva meditsiiniinstitutsioonide märk.[6] Maol pole iial olnud mingit varjatud või pahaendelist kõrvaltähendust peale selle, mille tõid *Genesise* teksti hilisemad kirikudoktriinid.[7] Vanast Mesopotaamiast pärit kirjeldus maost on selgelt näha Ameerika ja Briti meditsiiniühingute embleemidel, kus madu on keerdunud ümber hea ja kurja tundmise ning tarkuse puu (taime/saua).[8] Vanakreeka pärimuses oli arstiteaduse isa kuulus Asklepios Tessaaliast (u 1200 eKr), keda room-

lased nimetasid Aesculapiuseks. Tema kujule (u 200 eKr) Roomas Capodimonte muuseumis on lisatud ka sau ja keerdunud madu. Asklepiose 18. põlvkonna järglane oli arstiteaduse õpetaja Hippokrates. Arstid annavad tänaseni enne tööle asumist Hippokratese vande.

See madu, kes kõneles lõpuks Eevaga, polnud mingi alandlik, rumal olend, vaid püha tarkuse kaitsja. Me teame Mesopotaamia Adapa loost, et tema looja oli Enki, kes andis talle ka tarkuse.

Ta [Enki] oli täiustanud teda suure mõistusega,
et ta tõlgitseks maa seadusi.
Ta oli andnud talle teadmised, kuid polnud andnud talle igavestelu.[9]

Samuti nähtub Mesopotaamia maopildist, et see seostub otseselt Enkiga, sest Enkit (Ead) nimetati traditsiooniliselt Eufrati Maojumalaks.[10] Kuna madu oli tarkuseandja, vihjati Enkile pidevalt kui Enki Targale – nagu veeuputuse loos, kus ta esitas Enlili võimule väljakutse, hoiatades Ziusudrat veeuputusest ette. Pärast veeuputust, kui Enki tegutses koos Ninhursagiga „loomiskambris", vastustas tema vend Enlil embrüo loomise kava. Enlil oli tekitanud veeuputuse, et vabaneda inimese probleemist, kuid Enki oli tõeline inimkonna eestvõitleja.

Kuna El Eljon/Jehoova oli Enlili sünonüüm, siis kujutatakse Eedeni aia loos jätkuvat vaenu *anunnaki* vendade vahel. Enlil tahtis, et inimesi hoitaks teadmatuses ning et nende asi oleks üksnes tööd rügada ja *anunnaki* iket kanda. Kuid Enkil olid teised plaanid – ta tahtis, et mustajuukselised inimesed saaksid haritud. Nagu eespool öeldud, olid Enki ja Ninhursag edukalt loonud vähemalt neliteist uut inimest, enne kui lõid Adapa ja Hâwa (Aadama ja Eeva). Lugu kahest neist – Ullegarrast ja Zallegarrast – jutustab, et nende ülesanne oli harida maad, püstitada hooneid ja teenida *anunnaki*t alati vastavalt Enlili nõudmistele.[11]

Kõigepealt püüdis Enlil takistada Aadamat ja Eevat omandamast igasugust tarkust, mis ületas neile määratud teenijaseisuse piirid, ning hoiatas neid, et nad surevad, kui söövad hea ja kurja tundmise puu vilja. Enki (tark madu) ütles, et see pole tõsi ja et nad peavad saama tarkusest osa: „Te ei sure kummatigi mitte, vaid Jumal näeb, et mil päeval te sellest sööte, lähevad teie silmad lahti ja te saate Jumala sarnaseks, tundes head ja kurja" (1 Ms 3:3–4).[12]

Lõpuks oli Enkil õigus: mees ja naine sõid puust, kuid ei surnud, mispeale pahur Enlil teatas, et „inimene on saanud nagu üheks meie hulgast" (3:22). Kuid sellegipoolest surus ta peale oma tahte ja saatis *adâma* „maad harima" (3:24). Sellega lõpeb *Genesis*es Aadama ja Eeva lugu ning järgnevad nende poegade lood, kuid mõned mittekanoonilised teosed jutustavad kuulsa paari seiklustest edasi.

Aadama ja Eeva algne alastiolek, mis on *Genesis*e loos ilmselt väga

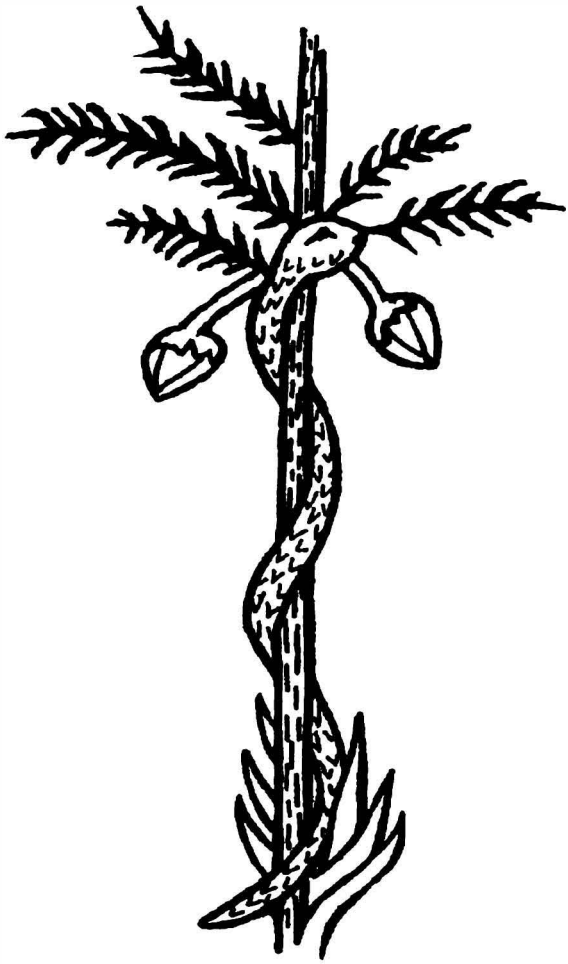

Sumeri Enki keerdunud madu, Asklepiose ning Ameerika ja Briti meditsiiniühingute embleem

tähtis, peegeldas nende alamat seisust tolles keskkonnas ning nende riietumisel polnud mingit pistmist seksuaalsusega. See oli seotud tõsiasjaga, et *anunnaki* teenrid ja töölised olidki noil päevil alasti, nagu tolleaegsetel bareljeefidel näha. Kui nende silmad avanesid, said Aadam ja Eeva aimu oma tegelikust olukorrast – nad olid koduloomade seisuses. Enne seda polnud nad oma alastusest midagi arvanud, aga kui nad said teada, et nad on alamad olendid, hakkas neil otsekohe oma olukorra pärast häbi ja nad püüdsid seda parandada.

Riided olid isandate eelisõigus ja sellepärast ütlebki „Adapa tahvel", et kui *adâma* salviti preestriks, „telliti talle riided ja ta pandi riidesse". Kartes Enlili katset sekkuda, oli Enki spetsiaalselt loonud omaenda seemnest Maa elaniku kui „juhi inimeste hulgas",[13] sellal kui teised Maa elanike soo esindajad olid loodud Kingu verest. Nii ilmus Atabba (kui anda Aadamale õige ajalooline nimi) muistse Sumeri esimese maise preesterkuningana umbes 3800 aastat eKr ja tema naine oli Ninhâwa (emand Eeva ehk Elu Emand).

Adapa looga sarnane jutt on eeposes „Gilgameš", mis räägib taas valgustatud inimeste riidesolekust vastandina koduloomade tasemel inimeste alastusele. Siin ütleb võrgutajanna paljale Enkidule (veel üks loodud *adâma*): „Sa oled tark Enkidu, sa oled nagu jumal." Seejärel tõstab ta mehe uude seisusse, andes talle mõned riided.[14]

Üdiselt arvatakse, et ristiusu terminil „pärispatt" oli midagi pistmist Aadama ja Eeva seksuaalse käitumisega. Kuid see on kiriku propageeritud mõttetus. Hetkeni, mil Aadam aetakse aiast välja, pole piiblis tema ja Eeva vahel mingit kehalist kontakti. See, mida lõpuks nimetati patuks, oli Eeva valmisolek omaenda otsuse langetamiseks – Eeva otsustas üle astuda Enlili keelust ja järgida Enki nõuannet. See oli otsus, millega nõustus ka Aadam ja mis osutus õigeks. Tegelikult ei teinud Eeva üldse mingit pattu, sest keeld süüa hea ja kurja tundmise puust oli peale pandud ainult Aadamale ja sellepärast aetigi aiast välja ainult Aadam.

Alles järgmises *Genesise* peatükis selgub, et Eeva järgnes Aadamale, ning Juubelite raamat 3:28 ütleb, et nad „elasid Eldamaal". Seal täitis Eeva oma rolli naisena, kuid siis selgub, et tema esimese poja isa polnud mitte Aadam. Siit näemegi, miks hilisemad ortodokssed usuliikumised tembeldasid Eeva lõpuks patuseks.

Saatana müüt

Enne kui lahkume Eedeni aiast, mida kreekakeelses tõlkes nimetatakse Edemiks[15] ja Paradiisiks, peaksime vabastama oma mõtted sellest hirmuäratavast saatanlikust dogmast, mille ristiusu kirik on kinnitanud Eeva ja mao juhtumi külge. Mitte kusagil *Genesis*es ei mainita ei otseselt ega kaudselt saatana sekkumist, kuid sellegipoolest on muutunud tavaliseks, et kirik portreteerib madu kui saatana saadikut või koguni saatanat ennast.[16] Seda tehes püüdis kirik toetada enda loodud põhimõtet Eeva pärispatust. See põhimõiste, mida arendas ja propageeris püha Augustinus,[17] tekkis nagu paljud varaste piiskoppide doktriinid ebatervest seksuaalsust käsitlevast paranoiast. Piiskopid mitte ainult ei tõlgendanud Aadama ja Eeva lugu teisiti, vaid ka lasksid selle loo uuesti kirjutada nii, et mõnest *Genesis*e salmist said suured biograafilised raamatud, ja just sellest võltsitud fantaasiast ongi pärit meile tuttavad pildid saatana sekkumisest.

Heebrea piiblis nagu ka judaismi põhivoolus ei näe me tänaseni saatanat sellisena, millisena teda tuntakse Lääne ristiusumaades.[18] Kristlased kujutavad saatanat ette kui kurja imperialisti, kelle põlastusväärne jõuk sõdib jumala ja inimkonna vastu. Kuid see saatana iseloomustus on Jeesuse-järgse aja leiutis, väljamõeldud müüt, millel pole rohkem ajaloolist väärtust kui mis tahes väljamõeldisel mõnest gooti romaanist.

Vanas Testamendis kirjeldatakse saatanaid (ehkki neid mainitakse harva) kui jumalate kuulekaid teenreid või poegi (*bene ha-elohim*), kes täidavad erilisi strateegilise tõkestamise ülesandeid. Saatana mõiste heebreakeelne tüvi on *stn*, mis tähendab vastast, pealekaebajat või süüdistajat, ning selle kreeka vaste on *diabolos* (siit ka ingliskeelsed sõnad *diabolical* ja *devil*), mis vihjab tõkestajale või laimajale. Kuni kristluse ajani polnud sõnal „saatan" mingit pahaendelist kaastähendust ja vanas traditsioonis kutsuti saatanateks ka mõne sirgjoonelise poliitilise opositsioonipartei liikmeid. Esimeses Saamueli raamatus 29:4 vihjatakse Taavetile endale kui saatanale – vilistite vastasele.

Ükskõik millal saatan *bene ha-elohim* Vanas Testamendis ka ei ilmu, nähakse temas ikka taevaõukonna liiget, kes täidab Jumala agressiivsemaid korraldusi. Näiteks Hiiobi raamatus (1:6–12, 2:1–7) saadab Jumal kaks korda saatana Hiiobit narrima ja kiusama, kuid ei luba teha mehele sealjuures tõsiselt viga – juhis, millest peetakse korralikult

kinni. Kui Bileam otsustas viia oma eesli sinna, kuhu Jumal ei lubanud minna, „süttis Jumala viha põlema ja Jehoova ingel seadis ennast teel temale vastu [oli tema vastane ehk saatan ehk *le-satan-lo*]" (4 Ms 22:22). Kuigi saatan etendas selles episoodis tugeva füüsilise takistuse osa, tegi ta seda Jumala käsul Bileami enda huvides.

Vana Testamendi eelviimases, Sakaria raamatus (3:1–2) näidatakse saatanat sõltumatu tahtega süüdistajana, kuna ta on ühes sotsiaalses küsimuses Jumalaga konfliktis. Babüloni pagendusest naasvad juudid püüdsid Jeruusalemmas tagasi saada oma perekondade seisusi, kuid leidsid, et ülempreester ja valitsus on juba ametisse pandud. Jumal asus vaidluses kohalike israeliitide, saatan rahulolematute juutide poolele. Kuid sellest poliitilisest seisust hoolimata ei näe me saatana iseloomus midagi musta.

Kurja saatana kuju (mõnikord nimetatud Lutsiferiks, Peltsebuliks või Baaliks, mis tähendab kõlvatut) kerkis esile peamiselt kristluse dualismi, kahe vastandliku ja jõult võrdse jumala põhimõiste pealetungi kaudu.[19] Erinevate pärimuste järgi oli saatan kas Jehoova vend või poeg või koguni Jehoova enda võistlev ja agressiivne aspekt. Oma põhiolemuselt kujutas Jehoova–saatana konflikt muistses kristluseeelses traditsioonis endast sümboolset võitlust valguse ja pimeduse vahel, nagu seda nägid pärsia müstikud. See traditsioon leidis tee näiteks Kumrani esseenide sekti askeetlikku judaismi ning seda võib mõningal määral täheldada ka Uues Testamendis, kuid mitte heebrea Vana Testamendi õpetuses, kus saatanaid nähakse täitmas erilisi maise opositsiooni ülesandeid.

Millisest algsest põhimõistest või piibli salmist siis sündis tänapäeva ristiusu saatana kuju? Vana Testamendi Jesaja raamatus on lõik (14:12), mis käsitleb Babüloni ettekuulutatud langust, kus Jesaja ütleb linnale ja selle despootlikule kuningale vihjates: „Kuidas sa ometi oled, helkjas koidutäht, alla langenud taevast, tükkidena paisatud maha, rahvaste alistaja?" Palju sajandeid pärast seda, kui need sõnad kirjutati, defineeriti langenud helkjas täht (Veenus) ümber valgusekandjaks ja ladina keelde tõlgituna sai sellest Lucifer. Niisiis ilmus Lutsifer sellesse Veenuse konteksti püha Hieronymuse 4. sajandi *Vulgatas* ja 1300 aastat hiljem[20] tegi John Milton oma „Kaotatud paradiisis" ta kurjaks saatanaks.

See Lutsifer, nii öeldud vihjates,
sest kirkast tähest saatan sigines.[21]

Tänaseks on see Jesaja raamatu salm kristlikes autoriseeritud piiblites säilitanud latiniseeritud Lutsiferi mõiste, mis tuli sellest, et ristiusu kirik lõi Rooma impeeriumi ajal omaenda saatanamütoloogia. Rooma usk põhines täielikult rahva allutamisel piiskoppide ülemvõimule[22] ning allumuse tagamiseks oli vaja antijumala/antikristuse kui tajutava vaenlase kuju. Niisuguseks vaenlaseks kuulutati kuri saatan, kes pärib kõigi nende hinge, kelles kirik ei näe absoluutset sõnakuulelikkust. Et see ähvarduste ja hirmu skeem toimiks, oli vaja inimeste usku sellesse, et saatan on eksisteerinud aegade algusest peale, ja kõige varasem sellekohane lugu oligi jutustus Aadamast ja Eevast. Ainus probleem seisnes selles, et *Genesis*es polnud saatanat mainitud – küll aga oli seal mainitud Aadamat, Eevat ja tarka madu. Maojumal oli Enki, kuid mõnes Kaldea osas oli teda nimetatud Šaitaniks ja nii otsustati lugu soovitud otstarbeks ümber kirjutada. Originaaltekst oli ikkagi juudi versioon ja kristlus oli läinud judaismist ja isegi Jeesuse läänestatud judaismist kaugele lahku.

Tol ajal polnud piibli arusaadav tõlge kristlaste laiadele hulkadele kättesaadav. Juutidel olid Vana Testamendi heebrea-, aramea- ja kreekakeelne versioon, sellal kui esimene kristlik piibel eksisteeris püha Hieronymuse 4. sajandi tõlkena ähmases kirikuladina keeles. Väljaspool Lääne rooma kirikut olid entusiastlikud ristiusu harukirikud olemas niisugustes maades nagu Süüria, Egiptus ja Etioopia ning just nendest piirkondadest, kus juutide konkurents oli tugevam, ilmusidki kristlike tarbijate jaoks uued *Genesis*e tekstid.

Nende hulgas oli egiptuse ja etioopia teos „Aadama ja Eeva raamat" alapealkirjaga „Aadama ja Eeva konflikt saatanaga", mis kirjutati 6. sajandil või pisut hiljem.[23] See paks raamat mitte ainult ei kujuta saatanat keskse tegelasena, vaid ütleb koguni, et Jeesuse rist püstitati täpselt sellesse kohta, kuhu oli maetud Aadam!

Süüria raamat pealkirjaga „Aarete koopa raamat" (*M'ārath gāze*) on varase ajaloo lühikokkuvõte alates maailma loomisest ja lõpetades Jeesuse ristilöömisega. See näib olevat koostatud 4. sajandil, kuid vanim säilinud eksemplar pärineb 6. sajandi lõpust.[24] Ka selles raamatus esineb saatan püsiva kurjuse kehastajana, pannes aluse pimedale ja pahaendelisele õhkkonnale, mis valitses kiriku propageeritud gooti traditsioonis pärast toorest katoliiklikku inkvisitsiooni. Ühel hetkel näeme Aadamat ja Eevat elamas koopas, kuhu saatan tuleb neliteist korda neid kurjale teele ahvatlema, kuid iga kord ajab Jumala ingel

deemoni põgenema. Raamatus väidetakse koguni, et ortodoksne kristlus oli olemas juba enne Aadamat ja Eevat ning heebrealaste saabumist. Nagu me 2. peatükis nägime, väidetakse sellest järelduvalt, et kui Jumal ütles „Mingem nüüd alla", pöördus ta püha kolmainsuse ehk Isa, Poja ja Püha Vaimu poole. Tegelikult seati see põhimõiste sisse alles Nikaia kirikukogul 325. aastal.[25]

Veel üks teos, mis toetab sedasama kristliku kolmainsuse mõistet, on „Mesilase raamat"[26] – nestoriaanlik vanasüüriakeelne tekst, mille koostas 1222. aasta paiku Basra (Iraak) piiskop Šelemon. Selle pealkirja seletatakse nõnda, et see „kogus kahe testamendi õitelt ja pühade raamatute lilledelt taevalikku kastet", rakendades niiviisi traditsiooniliste juudi pühakirjade puhul ristiusu doktriini ning tõlgendades neid ümber.

Kui nende raamatute kohta saab öelda midagi positiivset, siis vahest seda, et nende Vana Testamendi genealoogiad on üsnagi kooskõlas palju vanemate juudi tekstidega, näiteks Juubelite raamatuga. Muus osas pole need midagi enamat kui väljamõeldised, mille ülesanne oli õõnestada ajaloolisi ülestähendusi ja panna lugejaid hirmuga alluma piiskoppide orjastavatele reeglitele. Nende lood saatanast on täielikult fabritseeritud ning vastanduvad sumeri, kaanani ja heebrea algmaterjalile.

Kaini märk

Ehkki meile tuttavad *Genesise* tõlked viitavad püsivalt Jumalale, tuleb rõhutada, et niisugust sõna või mõistet algselt selles raamatus polnud. Kasutati vaid üldnimetust Eloh koos *jhvh*-ga – YHWH (Yod-Hay-Vav-Hay), mida traditsiooniliselt samastatakse Jumala, Issanda, Jahve või Jehoovaga.[27] Aga kuna juutidele oli keelatud hääldada *jhvh*, siis öeldi harilikult 'Yod-Yod'.[28]

Kui Aabraham propageeris Kaananimaal Mesopotaamia pärimust Enlil-Elist, olevat ta saanud juurdepääsu ühele ainulaadse kirjaga, ideogrammidega tahvlile (ideogramm on mõistemärk, mis ei väljenda häältdust – nagu mõned hiina hieroglüüfid). Seda kummardati kui „kadunud tsivilisatsiooni testamenti – kõige selle testamenti, mida inimkond on eales teadnud ja mida saadakse teada".[29] Sumerid tundsid seda kui Saatusetahvlit ja nende ajalooallikatest on teada, et selle hoidjad olid olnud Tiamati poeg Kingu ning pojapojapojad Enlil ja

Enki.[30] Esoteerilises juudi pärimuses nimetati seda tahvlit ka Razieli raamatuks, mis kujutas endast safiiri lõigatud saladuste kogu ja mille päris hiljem kuningas Saalomon.[31]

Tahvli filosoofiline šiffer sai tuntuks kui *ha qabala* (*qbl*-i valguse ja tarkuse pärimus) ning öeldi, et sellel, kellel on *qabala*, on ka *ram* – kosmilise tarkuse kõrgeim avaldis. Nimi Ab-ram (Av-ram) ise tähendabki isikut, kellel on *ram*, ja seda väljendit kasutati Indias, Tiibetis, Egiptuses ja keldi druiidide maailmas universaalse ande kõrge astme tähistamiseks. *Rami* valdajad olid igavese teadmuse esindajad-peremehed ja see paistis välja niisugustes nimedes nagu Raam, Ramtha ja Aram. Vana Testamendi lugude kontekstis näeme *ha qabala* üleminekut Aabrahamilt tema pojale Iisakile, seejärel Jaakobile jne.

Hoopis omaette tüvest, araabia *kbl*-ist, mis tähendab „keerduma", tulid saksa sõna *Kabel* ja inglise *cable* (eesti „kaabel" – *tlk*), mis tähendavad traadikeerde. Sealt on tulnud ka sõna *kabalah*, mis tähendab segadust ja mitte *qbl*-i (*qabalat*) ehk valgustumist, nagu on sageli arvatud. Tõelist intriigide pundart tähistab rõhutatud konsonanttüvi *kbbl* (sõnast *kabbalah*), millest tulevad saksa sõna *Kabal* ja inglise *cabal* („salasepitsus" – *tlk*).

Niisiis oli varases müstilises judaismis kaks erinevat liikumist. Kabalistlik liikumine (*kbbl*) tõusis Euroopas haripunkti keskajal Hispaanias ja Lõuna-Prantsusmaal, kusjuures *qabala* (*qbl*) põhimõiste tõelised väärtused olid Läänes selleks ajaks peaaegu täielikult unustatud. Muidugi on judaismi põhivoolus *ha qabala* vaimsust 18. sajandist peale peaaegu täielikult eiratud ja seda on asendanud ainelised väärtused.[32]

Ha qabala poolehoidjad, nende hulgas niisugused tänapäeva nimekad selle ala tegelased nagu Carlo Suarès, on koos professor Robert Alteri taoliste keeleteadlastega traditsiooniliselt väitnud, et meie tavapärane arusaam pühakirjast on originaaltekstide jäme moonutus. Õpetused ja tõlked on seatud vastavusse õpetamise ja tõlkimise aja kommete, uskumuste ja poliitikaga ning algne sõnum on läinud selle protsessi käigus kaduma. „Püha Graali sugupuus" näeme, kuidas see asi oli Uue Testamendiga, kuid vanemas pühakirjas, Vanas Testamendis, on võltsimine palju ilmekam.

Tuleme nüüd tagasi Aadama ja Eeva (Atabba ja Hawah) loo juurde. *Qabala* asjatundjad väidavad, et mitte madu (Enki) polnud petis, kelleks meid on pandud teda pidama. Petis oli tol hetkel hoopis Enki poolvend

Eloh-Jehoova (Enlil), kes ütles, et Aadam sureb pärast vilja söömist. Enki ehk madu rääkis tegelikult tõtt, kui ütles, et Aadam ei sure, ja Eeva uskus teda. Niisiis oli Eloh-Jehoova valetanud Aadamale, keda Eeva seejärel valgustas, ja lõppkokkuvõttes ei saanud Aadam petta. Carlo Suarès ütleb, et pettuse ohvrid on lõpuks hoopis lugejad ja moonutatud tõlgenduse vastuvõtjad.[33]

Genesise 4. peatüki avasalmis on kirjutatud, et Hawah (Eeva) ütleb: „Ma olen Issanda abiga mehe ilmale toonud!"[34] Teised variandid on „Ma olen saanud mehe Issandaga" ja „Ma olen saanud mehe issandalt". Edasi räägib tekst, et see uus mees (Eeva esimene poeg) oli Q'ayin, keda tunneme foneetilise tõlke kaudu paremini Kainina.* Seejärel olevat Eeva sünnitanud teise poja – Heveli –, keda tunneme Aabelina. Juudi traditsiooniline piiblikommentaar „Midraš" („Järeleuurimine") rõhutab, et Eeva esimene poeg oli Issanda ja teine Aadama poeg. Kuid Issandat tähistab „Midrašis" selle koha peal nimi Samael, kes on sama mis Enki/Madu. Nimi „Samael" (Sama-El)[35] tulenes faktist, et Enki (El) oli Mesopotaamia põhjaosas Haaranist ida pool asunud Sama kuningriigi kaitsejumal.

Selgub, et kuigi tuntud tegelased Kain ja Aabel olid Eeva pojad, olid neil tegelikult erinevad isad. Sellal kui Aabel oli Aadama otsene järglane *Homo sapiens sapiens*i liinis, oli tema vanem poolvend Kain varasemate kloonimiseksperimentide järg – Eeva munarakk oli rikastatud Enki *anunnaki* verega. See tähendab, et Q'ayin (Kain) sündis kõige kõrgemalt arenenud kuninglikust seemnest.

Kuigi *Genesise* originaaltekst tegi Kaini prestiiži ja tema liini vanemuse väga tähtsaks, on tõlkijad ja teoloogid lammutanud need atribuudid Eeva kolmanda poja Seti teisejärgulise liini kasuks. *Genesi*sest loeme (1 Ms 4:2), et „Aabel oli pudulojuste karjane, Kain aga oli põllumees". Kuid õigem tõlge oleks „Kain sai maa valitsejaks" – kelleks ta tõepoolest kuningana sai.[36]

Kui loeme *Genesis*est (4:3–4), et Issand võttis Aabeli ohvriannid vastu, kuid Kaini omad mitte, jääb meile mulje, nagu oleksid Kaini ohvriannid olnud kuidagi alaväärsed. Originaaltekstis aga pannakse rõhk eeldusele, et Aabeli kui alama ohvriannid (austusavaldused) olid vastuvõetavad, sellal kui Kaini ohvriannid polnud vastuvõetavad, sest Kain oli kuningas.[37] Tegelikult vihjabki *Genesis* sellele, et Kain seisis Aabelist kõrgemal (4:6–7).

* Inglise keeles Cain. – *Tlk.*

Edasi lugedes saame teada, et Kain olęvat Aabeli põllul tapnud (1 Ms 4:8–10). Kuid sõna, mis on kaudselt tõlgitud sõnaks „tapma", oli *yaqam* ja teksti tuleks mõista järgmiselt: Kain (Q'ayin) „kergitati" (tõsteti, ülendati) Aabeli kohale. Ingliskeelses tõlkes seisab, et Kain „tõusis üles" Aabeli vastu, ja mõte on sootuks teine.* Aabel oli mees, kellele oli antud oma seisus, aeg ja koht. Seetõttu neeldus tema veri maasse (1 Ms 4:10), mis tähendab, et Aabel oli nii maine, et teda polnud võimalik tema tööst eristada.[38] Seda, et Aabel (õigemini Hevel) oli ajalooliselt tähtsusetu, väljendas ka tema nimi: *hevel* tähendas aurupahvakut.

Edasi räägib *Genesis* (4:11–16), et Issand saatis Kaini maapakku. Kuid mängu tuleb Kaini seisuse tõeline olemus, kui Jumal ütleb (4:15–16), et sellele, kes Kaini tapab, peab „seitsmekordselt kätte makstama. Ja Jehoova pani Kainile märgi, et leidja teda maha ei lööks." Kain mitte ei saanud needust kaela, nagu üldiselt on arvatud, vaid pälvis Jehoova, oma isa, Enki-Samaeli õnnistuse ja kaitse. Seejärel elas Kain Noodimaal vaibumatus ebakindluses.[39]

Sageli on tõstatatud küsimus, kes võis Jumala arvates tahta Kaini tappa, kui eeldada, et Kain ja tema vanemad olid piibli järgi ainsad elavad olendid. See küsimus kerkib vaid viimaste aegade usutraditsioonide tõttu. Varasematel aegadel oli Eedeni sümbolism Sumeri keskkonna kontekstis täiesti mõistetav. Selsamal põhjusel on paljud küsinud ka seda, kuidas õnnestus Kainil leida endale naine (1 Ms 4:17), kuid õigesti mõistetud ajaloolises raamistikus on see asi enesestmõistetav.

Mis puutub Kainile pandud mõistatuslikku märki, siis see on vahest selle loo tähtsaim aspekt, sest kuigi piiblis pole seda kirjeldatud, on Kaini märk vanim ülestähendatud vapikujund monarhide ajaloos. „Midrašis" ja foiniikia pärimuses on Kaini märki kujutatud ringiga ümbritsetud ristina.[40] Põhimõtteliselt oli see kuningavõimu graafiline kujutis, mida heebrealased nimetasid *malkhut*iks („kuningriik") – akadi sõnast *malkû* („suverään").[41] See oli Graali sugulusliini suure esiema Tiamati pärand.

Vastavalt Keiserliku ja Kuningliku Draakoniõukonna ajaloole (egiptuse päritoluga vana vennaskond, asutatud umbes 2170. aastal eKr), kujutas Kaini märgi välimine ring oma saba haaravat madu – kõiksuse

---

* Eestikeelses tekstis on sõnad „kippus kallale". – *Tlk.*

ja tarkuse sümbolit *uroborost*. Hilisemad kujutised näitavad seda just selles vormis. Rist, mida nimetatakse kreeka-rooma roosiristiks (*rosicrucis*, kus *rosi* tähendab kastet ja *crucis* tulekarikat nagu ingliskeelses sõnas *crucible**) on valgustatuse märk. Seepärast oli roosirist (kaste- või veekarikas) kuningliku sugupuu asutamise originaalmärk.

Karikas sümboliseeris üska, kuningavõimu emapoolset tahku. Selles oli Kuninglik Veri. Seepärast arvatigi, et Mesopotaamia kuningad olid abielus emajumalannaga ning nagu Oxfordi assürioloog Stephen Langdon on märkinud, korraldati tseremooniaid just seda silmas pidades.[42] Oma naissoovormis (rist ringi all) muutub Kaini märk meile tuttavaks Veenuse sümboliks. Kui pöörame selle teistpidi, nii et rist jääb ringi peale, saame riigiõuna, kuningavõimu sümboli.[43]

Embleemiliste regaalide traditsioonis tähendab riigiõun täielikkust, mis on omane kõigile „ringi sisse" kogutud asjadele. Samuti seostatakse seda sümboolse kõikenägeva silmaga – Püha Silma jumala Enki silmaga.[44] Kui eeldada, et kuningavõimu (*malkhut*) päriti emaliinis Tiamati ja Lilithi kaudu, oli ka nimi „Q'ayin" (Kain ehk Kuningas) samuti otseselt seotud mõistega „kuninganna".**

Kuigi sõna *ayin* seostatakse kõikenägeva silmaga, on seda õigem siduda pimedusega, tühjusega, nagu teevad alkeemikud, kes seostavad selle saladust väikeajuga, aju tagumise osaga. „Kõige nägemine" tähendab valguse tajumist pimeduses. Sõna „alkeemia" ise tuleb araabiakeelsetest sõnadest *al* (grammatiline artikkel) ja *khame* (pimedus). *Al-khame* on teadus, mis võidab pimeduse või valgustab intuitiivse taju kaudu.

Täht *Q* – nagu sõnades Q'ayin ja *queen* – on metafüüsiliselt omistatud Kuule. Tähes *kuu* (*Q*) nähti jumalanna naiselikku kuulist (lunaarset) põhiolemust. Jumalik menstruaalveri*** tekitas kõige puhtama ja tugevama elujõu[46] ja seda kummardati kui tähetuld. Seda kehastas Kõikenägev Silm (*Ayin*), kelle maagiline sümbol oli täpp ringi keskel[47] – india müstikute *kamakala*, orientaalkoolkonna *tribindu*[48] ja egiptlaste valgusesümbol.

Täht *Q* tuleb Veenuse sümbolist, mida omistati ka Isisele, Ninhursagile, Lilithile ja Kalile – neid kõiki peeti „tõmmuks, kuid nägusaks" (Ülemlaul 1:5). „Lilith" ja „Kali" olid mõlemad tiitlid. „Kali" tuli sõnast *kala* (naise kuutsükkel). Ninhursag oli ülim Elu Emand. Temal

---

* „Tiigel" – *Tlk.*

** Ingl k on kuningas *king* ja kuninganna *queen*. – *Tlk.*

*** Ingl k *menstruum*.[45] – *Tlk.*

oli *genus*, mis rajas püha sugupuu, Püha Graali kuningate liini tõelise alge. Roosiristi traditsioonis on seda geneesi kaua samastatud Isise kõrgeima geeniga.

Sõna „genees",[49] mis tähendab teket või algust, tuleb kreekakeelsest sõnast *genes* („sündinud"), millest on tuletatud ka sõnad „geneetika", „geenius", „genitaalid", „žanr",* „generatsioon", „genealoogia" jne.[50] Alternatiivina kujutati valguse silma mõnikord kolmnurga keskel asetseva täpina, mis tähendas ust valgusse (*daleth*).

Kaini (Q'ayin/Cain) on nimetatud ka „esimeseks mister Smithiks", sest sõna *q'ayin* tähendab ka seppa**, täpsemalt mõõgaseppa. Varaseilt kuningailt nõuti sepatööoskust (*kenning* – „teadmine", „oskamine"). Seega on Kaini nimi 1. Moosese raamatus nagu paljud teisedki nimed piiblis – näiteks Hevel (Aabel) – pigem kirjeldav nimetus kui isikunimi. Alkeemilises traditsioonis oli Kain tõepoolest *q'ayin*, kõrgeima järgu metallitöömeister nagu ka tema järglased, eriti Tuubal-Kain (1 Ms 4:22), keda kummardatakse teaduslikus vabamüürluses. Tuubal-Kain oli oma ajastu suur Vulcanus,[51] kes valdas plutonistlikku teooriat (teadmised sisemise kuumuse toimetest) ja oli seetõttu silmapaistev alkeemik.

Q'ayini pärandi omandasid sumeri metallurgid, El Eljoni õukonna oskusmeistrid. Ja suurim käsitöömeister oli Q'ayini isa Enki, keda on kirjeldatud kui „oskuste avaldust ja käsitöölist *par excellence*, kes peletab minema inimeste kallale kippuvad kurjad vaimud".[52] Selle suguvõsa alkeemilised tööd olid nende ajaloos ülimalt tähtsad ja nende käsitööoskustes oligi piibli salapärase „eluleiva" ja „varjule pandud manna" võti.

Nii et kui Q'ayin polnud mehe õige nimi, kes see mees siis oli? Sumeri ajaloos vihjatakse talle kui Kiši kuningale Arviumile, Masda[53] pojale ja kuningas Atabba (Adâma) järeltulijale. Oma alternatiivnimede Masda ja Mazdao all oli Enki oma poja Arviumi ehk Q'ayini kaudu meistermaagi Zarathustra ehk Zoroasteri esiisa. Nimi „Masda" (sõnast *mas-en-da*) tähendab „seda, kes lömitab, poeb nagu madu" ja sumeri nimi „Arvium" on seotud heebrea sõnaga *arwwim*, mis tähendas madusid.[54] Pärsia pärimuses oli Enki elu- ja valgusejumal Ahura Mazda, keda kutsuti ka Ohrmazdiks ehk Ormuzdiks – Öö Maoks, ehkki selles

---

* Prantsuse sõnast *genre*. Veel on selles loetelus ingl k sõnad *gender* („sugu") ja *genie* („džinn"). – *Tlk.*

** Ingl k *smith*. – *Tlk.*

kontekstis tähendab nimi „Mazda" ka jumalat (Ahura Mazda on Tark Jumal[55]). Pärsia aaria õpetuses oli Ohrmazd see, kes lõi esimesena Õiglase Inimese,[56] täpselt nagu Sumeris olevat teinud seda Enki.

Mis puutub Q'ayini naise identiteeti (1 Ms 4:17–24), siis teda kutsuti Luluvaks – Pärliks, kuujuveeliks.[57] Mõnes kristlikus teoses kujutatakse Luluvat Eeva tütrena, ehkki teda pole piiblis nimepidi nimetatud.[58] Luluva oli Lilithi tütar ja Talmudi pärimuses[59] oli Lilith Aadama esimene abikaasa enne Eevat.[60]

Lilith oli sumeri ülestähenduste järgi Enlil-El Eljoni poja, allmaailma kuninga Nergali ehk Meslamtaea tütar. Tema ema oli Nergali nõbu Nin-Ereškigal ja Lilith oli oma emapoolse tädi, kuninganna Inanna ehk Ištari ümmardaja. Kuigi puhast *anunnaki* tõugu Lilith oli määratud Aadamale lühiajaliseks elukaaslaseks, seletab Talmud,[61] et ta keeldus olemast Aadama seksuaalpartner.[62] Tema füüsiline partner polnud seega keegi muu kui Enki, Kaini naise Luluva isa.

Nagu juba öeldud, kutsuti Enlili venda Enkit mao rollis Samaeliks ja *ha qabala* kirjandus näitab meile täpselt, kust see Eedeni haru algas, väites täiesti selgelt, et „Samaelile ja Lilithile isiklikult vihjatakse kui hea ja kurja tundmise puule".[63]

11

TAEVAKUNINGANNA

Väljendamatu nimi

Teine Moosese raamat ehk *Exodus* jutustab, et kui Mooses rääkis Hoorebi mäelt Jumalaga enne israeliitide väljarännet Egiptusest, oli ta kuidagi nõutu, sest ei teadnud, kuidas Jumalat rahvale esitleda. Ta ütles (2 Ms 3:13), et Iisraeli lapsed küsivad: „Mis ta nimi on?" Ning jätkas: „Mis ma siis neile pean vastama?" See näiliselt kummaline küsimus, olgu ajaloofaktidele vastav või mitte, kinnitab vähemalt seda, et Mooses elas paljude jumalate ajastul. Aabrahami ajast alates olid Kaananimaa heebrealased kummardanud Enlil-El Šaddaid, keda kaananlased nimetasid El Eljoniks. Kuid Mooses oli pärit Egiptusest, kus israeliidid olid harjunud teisenimeliste jumalatega.

Vastus, mille Mooses sai, oli äärmiselt ähmane. „Ja Jumal ütles Moosesele: „Ma olen see, kes ma olen! ... Ütle Iisraeli lastele nõnda: „Ma olen" on mind läkitanud teie juurde! ... teie vanemate Jumal, Aabrahami Jumal, Iisaki Jumal ja Jaakobi Jumal on mind läkitanud teie juurde; see on igavesti mu nimi ja nõnda peab mind hüütama põlvest põlve!"" (2 Ms 3:14–15.)

Nii sai Mooses teada, et tegu on tõepoolest El Eljoniga, Aabrahami jumalaga, kuid nüüd on tema nimi „Ma olen". Siis kinnitas Jumal (2 Ms 6:3), et Aabraham kutsus teda El Šaddaiks (Mäejumalaks), sest ei teadnud jumalikku nime *jhvh*, „Olen see, kes olen". See valesti tõlgitud värss lubab oletada, et nimi „El Šaddai" tähendas kõigevägevamat jumalat, kuid nagu me nägime, vihjati Enlilile Mesopotaamia pärimuses ka kui Ilu Kurgalile, Suurele Mäejumalale,[1] mistõttu Aabraham oligi pöördunud tema poole kohaliku nimevariandiga.

Üldiselt nimetab piibli Pentateuh Jumalat temast individuaalselt rääkides *Eloh-jhvh*ks ning jumalaid mitmuses rääkides Elohimiks. Kui tüvele *jhvh* lisati hiljem vokaalid, võeti kasutusele nimi Jahve ehk Jehoova. Ning kui *Genesis* oli lisatud Vana Testamendi raamatutele, sai see normiks. Kuid israeliitide usukultuuris oli jumala nimega seotud kokkuleppest täiesti sõltumatult toimunud märkimisväärne muutus, mis tõstis Jehoova kõrgemaks kui kõik algsed Mesopotaamia või kaanani arusaamad.

Vanasumeri pärimuses istusid *anunnaki* jumalad Nippuris suurkogus ja otsustasid häälteenamusega kõigi tähtsate asjade üle. Mõnikord olid inimesed tulemustega rahul ja mõnikord ei olnud, kuid nad vähemalt said aru valitsusliku otsuselangetamise protsessist, nagu saadakse aru nüüdisaegsest komisjoniprotseduurist. Alates järgnenud heebrea kultuuri koidikust aga kõik muutus, kui Jehoovas hakati järjest enam nägema individuaalset kõiksust, kõigi asjade ühepoolset ülemat isandat.

Heebrealaste nägemus Jehoovast muutus samuti täiesti abstraktseks, nii et jumal kaotas igasuguse füüsilise sideme inimestega. Mesopotaamia mõttelaadis olid taevas ja maa looduse ülevuse peegeldus ning inimesed ja *anunnaki* olid selle osa. Kuid heebrealased nägid loodust tervikuna – sealhulgas päikest ja taevast – teenimas Jehoovat, kes olevat kõik loonud.[2] „Taevad jutustavad jumala au ja taevalaotus kuulutab tema käte tööd" (Psalmid 19:2).

Heebrealased pidasid Jehoovat isegi loodusest endast kõrgemaks ning selle areneva mõtteprotsessi käigus läks inimkonna ja looduse tõeline harmoonia kaduma. Kunagises mesopotaamlaste, kaananlaste ja egiptlaste mõttelaadis oli see seletamatu jumalikkus looduses silmanähtavalt olemas ning loodus hõlmas nii jumalaid kui ka ühiskonda. Selle uskumuse aga hävitasid igaveseks piibli heebrealased, kes loobusid harmooniast alluvuse kasuks. Nii purustati inimkonna ja meeltega tajutava maailma vahelise suhte tasakaal ning lõpuks kadus ka terviklikkus.

Loodust, mida tänaseni peetakse naissooliseks, oli kummardatud kui suurt head Ema, kuid sellest Emast hoidis kõrvale arenev ühiskond, kes pidas ülimaks meessoost jumalust – ligipääsmatut, nähtamatut, üksikut jumalust, kelle nime ei saadud isegi nimetada. Hilisematel aegadel lubati Jeruusalemma templi ülempreestril öelda nime „Jehoova" üks kord aastas suurel lepituspäeval templi sees kõige pühamas paigas – ning sedagi sosinal, et teised ei kuuleks![3]

Uus õpetus põhines tervenisti suurel hirmul Enlili ees, kes olevat

tekitanud veeuputuse ning kaasa aidanud tsiviliseeritud Sumeri vallutamisele ja hävitamisele. See jumalus ei halastanud kellelegi, kes polnud rahul tema diktaatorliku võimuga. Aabraham oli kogenud Enlili kättemaksu otse Uri langemise juures ja kartnud, et temalgi pole mingit võimalust ellu jääda. Ta oli halastamatu jumala lepitamiseks isegi valmis ohverdama oma noore poja Iisaki elu (1 Ms 32:9). Mis puutus Aabrahamisse ja tema järglastesse, siis kartsid nad üliväga Enlili (El Šaddai/ Jehoova) võimu, mille põhimõiste muutus nii hirmuäratavaks, et see olevat ületanud kõik materiaalsed ja mittemateriaalsed asjad. Enam ei nähtud jumalat looduse enda osana – sestpeale usuti, et jumal lõi looduse.

1940. aastatel Chicago ülikoolile raamatut kirjutades võttis orientalist Henri Frankfort olukorra kokku tõdemusega, et „heebrea religioonis – ja ainult heebrea religioonis – hävitati vana side inimese ja looduse vahel. Need, kes teenisid Jehoovat, pidid loobuma rikkusest, soovide täitumisest ja lohutusest elus, mis kulgeb maa ja taeva suures rütmis".[4]

Aja jooksul unustati Enlili algne loomus, sellal kui uutmoodi tõlgendatud Jehoova muutus aina umbisikulisemaks ja ähmasemaks. Jehoova isik polnud identifitseeritav, tal polnud nägu ja temast sai täielikult olend *sui generis* (isesugune), nii et kõik kui tahes tähtsad väärtused omistati üksnes talle. Selle tulemusel hakkas inimeste loomupärane ausus kaduma ja muutus Jumala ees täiesti väärtusetuks. „Me kõik oleme saanud roojaseks ja kõik meie õigused on määrdunud riide sarnased" (Jesaja 64:5). Isegi inimeste õiglustunne, kõrgeimaid isiklikke ja kollektiivseid väärtusi, oli absoluutse jumalusega võrreldes väärtusetu[5] ja inimesed pandi tundma – nagu paljud tänapäevalgi tunnevad –, et nad on asjade laiemas süsteemis väga madalad.

> „Ons inimene õigem Jumalast või mees puhtam oma Loojast? Vaata, oma sulaseidki ta ei usu ja oma ingleid ta peab eksijaiks, saati siis neid, kes elavad savihooneis, mille alusmüürid on põrmus!" (Hiiobi 4:17–19.)

Niisugune armutu põhimõiste jumalast oli Lähis-Ida heebreaeelsetes kultuurides pretsedenditu ning see tekitas põhjatu ikonoklasmi – neurootilise ja argliku põlguse pühapiltide vastu. Kõikjal mujal oli olemas religioosne kunst, luule ja muusika, aga kus on varaste heebrealaste loov pärand? Seda pole olemas. Selle tegi olematuks mõte, et ükskõik kui

palju oskust ja mõistmist andekasse kunstiloomingusse ka ei panda, on tulemus ikka väärtusetu – tühine, võrreldes Jehoova hirmuäratava ülevusega. Pole ime, et nii paljud teadlased kahtlevad Vana Testamendi lugude olemuses endas, sest puuduvad füüsilised tõendid Aabrahamijärgse patriarhide kultuuriliselt tühja, väärtusetu ajastu kohta. Inimesi pandi ambitsioone vältima, sest need olid küündimatuse tõttu määratud nurjuma.

Selle alaväärsustunde vastu püüdiski Jeesus hilisematel aegadel nii visalt võidelda. Ta püüdis veenda juute ja paganaid, lombakaid ja pidalitõbiseid, et kõigil on õigus enesest lugupidamisele ja isiklikule väärikusele, kuid pühad asutused keelasid seda kõigile. Jeesuse missioon oli võrdsuse, tasakaalu ja harmoonia ehk ühtse ja vaimselt viljaka ühiskonna eeltingimuste missioon. Kuid tema taotlusel polnud määratud täituda. Lõpuks võitis ikkagi vana sektantlik allutamisdogma, nii et inimesed jäeti ebakindluse viljatusse kõrbesse. Tänase päevani valitseb messialik unistus Püha Graali õpetuse allegoorias, mis väidab, et „kõrb muutub uuesti viljakaks alles siis, kui kalameeskuninga haav on paranenud".

Jehoova pruut

Ameerika skulptor ja kunstiajaloolane Merlin Stone jutustab oma arukas teoses „Paradiisidokumendid", kuidas talle ta lapseeas räägiti, et tema kõige suurem õnnetus oli sündida naisena. Sellepärast oli ta pühakirja järgi (1 Ms 3:16) määratud täiskasvanuna lapsi valu ja kannatusega ilmale tooma – karistuseks pahateo eest, selle patu eest, et ta oli naine.[6] Umbes samas vaimus ütles Ameerika gnostikute kultuuriline juht J. Z. Knight *Ramtha's School of Enlightenment*ist[7] oma hiljutises kõnes end olevat nagu paljud teisedki naised kogu maailmas üles kasvatatud ajupesuga saadud süü- ja häbitundega selle pärast, et sündis eevatütrena.

Kahjuks esineb niisuguseid sõnavõtte külluses, sest valesti tõlgendatud piiblitekstide dogma on naissoo seisundit sajandite vältel metoodiliselt õõnestanud. Strateegiliselt eksiteele juhitud õpetajad on ammusest ajast peale oletanud, et ainult mees (Aadam) loodi Jumala näo järgi ja naine (Eeva) oli alam kõrvaltoode, kes langes pattu. Olgu kuidas on, kuid *Genesise* tekst ütleb tegelikult isegi nüüdisaegsetes autoriseeritud tõlgetes järgmist (1 Ms 5:2): „Ta lõi n e m a d meheks ja naiseks ...

ning pani neile nimeks Aadam." Sõna „mees" ümbritsevas kontekstis tähendas inimesi üldse – inimkonda.*

Meessoo ületähtsustamine ühiskonnas on hävitanud igasuguse varase traditsiooni harmoonilise mehe-naise vaimu, nii et meesjumaluse kummardamist nimetatakse nüüd religiooniks, sellal kui igasuguse naissoolise aspekti kummardamist nimetatakse kultuseks. Kuid varem polnud see nõnda. Heebrea meessoost ainujumala ideaal tekkis alles Paabeli vangipõlve aastatel (u 586–536 eKr). Pärast israeliitide naasmist Jeruusalemma ja Juudamaale kanti viis Moosese raamatut[8] juudi Toorasse (Seadus) ning ülejäänud Vana Testament lisati sinna järkjärgult 500 aasta jooksul, et stabiliseerida juudi pärandit pühade tekstidega (*Hagiographia*) ja tekitada prohvetlikku rahulolu sotsiaalse ebakindluse ajastul.[9] Enne Babüloonia invasiooni oli jumalanna Aštoret (Aštarte) heebrealaste kultuuris niisama tähtis tegelane kui Jehoova.

Semitoloog Raphael Patai sõnul tähistasid neli konsonanti heebrea tüves *jhvh* – millest sai lõpuks ainujumala akronüüm, nelja taevaliku perekonna liiget: *j* isa Eli, *h* ema Aštoreti, *v* poega Baali ja teine *h* tütart Anati.[10]

Aštoreti (Mere Emand Ašera, jumalate esiema[11]) nimetati sageli Elatiks ja tal olevat olnud El-Jehoovaga seitsekümmend järglast, sealhulgas Baal, Anat ning nende vennad Mot ja Jamm.[12] Vanas Testamendis räägitakse, et umbes 1060. aastal eKr „kõrvaldasid Iisraeli lapsed baalid ja Aštarted ning teenisid ükspäinis Jehoovat" (1 Sm 7:4), kuid üsna varsti pärast seda tuli Aštoreti kultuur Saalomoni templi ehitamisega tagasi. Esimene Kuningate raamat 11:5 seletab, et kuningas Saalomon kummardas Aštoreti. Ning kõige pühamat paika kujutleti kui jumaliku Ema üska. Aštoret kui El-Jehoova kõrgeim abikaasa etendas Juuda usuelus olulist osa kuni kuningas Joosija reformideni (2 Kn 23) Babüloonia invasiooni ajal.[13]

Olgu Aštoret või Ašera, selle jumalanna nimi esineb Vanas Testamendis tervelt neljakümnel korral.[14] Samuti figureerib see nn Amarna arhiivis (Mesopotaamiast Egiptuse vaaraodele saadetud kirjad) ja Ras Šamrast pärit kaanani tekstides.[15] Tolleaegne kirjandus vihjab ka Ašeranimelistele puust viljakuseiidolitele, kes mõnikord polnud midagi enamat kui kolm laasitud puutüve.[16] Nagu El-Jehoova ehk Enlil, oli ka Aštoret algselt Mesopotaamia jumalus, keda Babülonis nimetati Ašra-

* Eestikeelses piiblitõlkes on sõnastus järgmine: „Ta lõi tema meheks ja naiseks ... ning andis neile loomispäeval nime: Inimene!" – *Tlk.*

tuks,[17] sellal kui assüürlased tundsid teda suure jumala Assuri[18] (kes samastus sumerite Enlili ja heebrealaste Jehoovaga[19]) abikaasa Atiratina. Amoriidid kutsusid Enlili mäejumal Amurruks, mis on tema teiste nimede, Ilu Kurgali ja El Šaddai ekvivalent. Seepärast samastati Atirati ehk Aštoreti Enlili naise Ninliliga.

Kokkuvõttes leiame olukorra, kus eri rahvad eri piirkondades tundsid sedasama jumalat ja jumalannat erinevate nimede all. Jumalanna oli Aštoret, Ašera, Elat, Ašratu, Atirat, Ninlil ja Sud, jumalat aga kutsuti Enliliks, Ilu Kurgaliks, Assuriks, Amurruks, El Eljoniks, El Šaddaiks ja Jehoovaks.

Teine suur heebrealaste jumalanna oli Anat, Jehoova ja Aštoreti tütar. Anat oli taevakuninganna, keda tunti ka kui Aštartet, mis tähendab üska. Tegelikult oli kõigil neil jumalustel vähemalt kaks nime: pärisnimi ja epiteet. Nagu Aštoret oli ka Ašera, kutsuti El Eljoni Jehoovaks. Nende poeg Hadd oli üldiselt tuntud kui Baal (tiitel, mis tähendab isandat),[20] sellal kui tema vendi Motti ja Jammi tunti ka vastavalt Gaziri ja Naharina.[21] Jammi teati kui kohtumõistjat, süüdistajat ning seepärast oli ta saatan nagu kõik kohtumõistjad. Kohtumõistjate raamatu (3:31) järgi olevat saatan-kohtumõistja Samgar olnud Anati poeg. Juudamaast põhja pool Samaarias oli Baal tuntud kui Baal-Sebul (või Baal-Sebub), mis tähendab kõrget isandat (2 Kn 1:2), kuid kristlikus Uuest Testamendis[22] moonutati seda nimetust kuritahtlikult, nii et Peltsebul omandas tähenduse „saatanate pealik".[23]

Jumalustel oli ka mitmuslikke nimesid, näiteks Elohim kui Eli ja Elohi mitmuse vorm. Aštoret oli mitmuses Ašterot, Anati mitmuse vorm oli Anata ja Baal oli mitmuses Baalim. Jällegi Kohtumõistjate raamatus (10:6) öeldakse, et Iisraeli lapsed tegid pärast Moosese surma „jälle kurja Jehoova silmis ning teenisid baale ja Aštartesid ... ja nad jätsid maha Jehoova ega teeninud teda".

Jehoova tütart Anati kui taevakuningannat on kirjeldatud Jeremia raamatus (44:15–19) ning teda peeti kõrgeks armastus- ja sõjajumalannaks, kelle auks põletati viirukit ja kelle kuju järgi küpsetati leibu. Tema kuninglik elupaik oli Beet Anat ehk Anathoth[24] Jeruusalemmast põhja pool. Selles linnas, mis nüüd kannab nime Anata, sündis prohvet Jeremia, ülempreester Hilkija poeg (Jeremia 1:1). Sõjakat Anati kirjeldati sageli eriti agressiivsena – tema vend Baal püüdis teda palvetega veenda, et ta „kaotaks maa pealt sõja" ja „keelaks ära igasuguse vaenutsemise".[25]

Ha qabala[26] traditsioonis sulasid Aštoreti ning Jehoova naise ja tütre Anati naisekujud üheks vaimseks entiteediks, üldiseks abikaasaks, keda tunti Šekina nime all. See nimi tuli abstraktsest heebreakeelsest verbist *š'kinah*, mis tähendas „(kusagil) elama", ja 1. sajandi lõpuks oli Šekinast (Aštoret-Anat) saanud juutide jumalaema, nagu on öeldud varsti pärast Jeesust ilmunud aramea piiblis „Targum Onkelos".[27] Rabi Jehošua Sikninist kirjutas 1. sajandil, et „niipea kui kogudusetelk püstitati [2 Ms 36], laskus Šekina alla ja hakkas elama koos nendega [Iisraeli lastega]". Šekinat peeti Jumala abikaasaks ja esindajaks maa peal; tema algne elukoht oli kogudusetelk (*miškan*)[28] ja hiljem asus ta elama Saalomoni Aštoreti templisse Jeruusalemmas.

Šekina oli Püha Vaimu portree, Tarkuse (kreeka keeles *Sophia*, heebrea keeles *Hotšmah*[29]) epitoom. Ta esindas Jehoovat, kuid karistamise osas polnud temaga ühel meelel, nagu on öeldud Saalomoni õpetussõnades (*Proverbia*), näiteks 24. peatüki 29. salmis: „Ära ütle: „Nõnda nagu tema tegi minule, nõnda teen mina temale, ma tasun mehele ta tegu mööda!"" See on vastuolus Jehoova nõudega „hing hinge vastu, silm silma vastu, hammas hamba vastu" (2 Ms 21:23–24) – sellesama kättemaksuhimulise õpetusega, mida Enlil seletas muistses Sumeris ja mida tema õde Ninhursag, Šekina algkuju, nii väga põlgas.

Määratledes *Sophia* naiselikku tarkust Jehoova suhtes, ütleb Õpetussõnade raamat (8:29–30): „Kui ta merele pani piiri ... siis olin mina tema kõrval kui lemmiklaps, olin päevast päeva temale rõõmuks, mängisin igal ajal tema ees."

Ha qabala pärand on palju vanem Aadamast ja Eevast, kellele Enki (Samael) ja Lilith, keda koos nimetatakse hea ja kurja tundmise puuks, avaldasid oma saladused. Sõna *qabala* on seotud sõnadega „pärimus"[30] ja „kuidas see saavutati". See väljendab vanade meistrite absoluutse tõe intuitiivset mõistmist – need meistrid olid suured arhondid, kes tõid maailma välja ürgkaosest.[31] Üks arhontidest oli Tarkus (Püha Vaim), kes oli alati naissooline ja „hõljus vee kohal" päris piibliaja alguses, nagu on öeldud 1 Ms 2. Tarkus oli Tiamat, Sophia, Aštoret-Anat ja üldiselt võttes Šekina, kes kehastas neid kõiki.

Probleem seisnes selles, et Šekina olevat läinud juutide suures diasporaas kaduma. Ta oli elanud Jeruusalemma templis, kuid see tempel hävitati Paabeli vangipõlve ajal, umbes 586. aastal eKr. Kui see oli uuesti üles ehitatud, hävitasid süürlased ja roomlased selle taas. Šekina polnud tagasi tulnud ja Jehoova oli jäetud üksi valitsema –

kangelastegu, mida ta müstikute arvates ei saanud sooritada ilma pruudita, kes oli tema tarkuse allikas.

Läbi ülemääraselt pika aja rännates moondusid *ha qabala* tõekspidamised ja muutusid keskaegses Euroopas segaseks ning uued kabalistide doktriinid saavutasid ülevõimu. Kabalistide tähtsaim teos oli *„Sefer ha Zohar"* („Hiilguse raamat")[32] – ligemale miljon sõna vanadel juudi pärimustel põhinevat mingis kummalises aramea kirjanduslikus keelevormis kirjutatud rakenduslikku pühakirjafilosoofiat.[33] Selle koostas 1286. aastal Kastiilias (Hispaania) Moses de Leon, sisu ise aga pandi 2. sajandi palestiina müstiku Šimeon ben Johai arvele.[34] „Zohar" on kommentaar viie Moosese raamatu kohta ning enamik Aasia, Aafrika ja Euroopa maade diasporaa juute hoidis seda koos piibli ja Talmudiga mitusada aastat au sees.[35]

Keskajal kiusas paavstlik kristlus juute mitu sajandit taga[36] ja kuna Jehoovat peeti traditsiooniliselt vihaseks jumalaks,[37] tekkis neil tungiv vajadus taastada oma jumaluse emalik aspekt. 4 Ms 21:14 mainitakse iidset „Jehoova sõdade raamatut", mis on kirjutatud enne Vana Testamenti, kuid jäeti sellest välja.[38] Teised piiblieelsed heebrea tekstid, mida on Vanas Testamendis mainitud, kuid pole sinna lisatud, on Jehoova raamat (Jesaja 34:16) ja Õiglase raamat (Joosua 10:13 ja 2. Saamueli 1:18).

See, mida juudid vajasid kõigest ilmajäänute olukorras, oli jumalanna naiselik tarkus ja nad hakkasidki neil sajandeil rohkem kalduma Šekina poole.[39] Nad püüsid tagasi tuua kaotatud pruuti, auväärset emandat, kes võiks Jehoovale nende eest kosta, sest too polnud neid kohelnud kuigi hästi. Jehoova oli nende kõigevägevam hõimujumal, kes oli lubanud esiisa Aabrahamile, et tõstab nende soo kõigist teistest kõrgemale, kuid sellele järgnenud ajalugu oli olnud täis raskusi ja halbu aimdusi. Nii saigi Šekina „Zohari" pärimuses endale uue koduse nime Matronit (ladinakeelsest sõnast *matrona*,[40] mis tähendab emalikku emandat).

Matroniti puhul polnud tegemist mitte niipalju nägemusega Aštoretist kui pigem tema tütrest taevakuninganna Anatist. Anat oli muistses Sumeris Inanna, Süürias-Foiniikias Aštarte, Akadis Ištar, kreeka jumalanna Aphrodite sõsar.[41] Anat oli paradoksaalne käskijanna – armastus- ja sõjajumalanna Venuse kehastus, kes oli nii liiderdaja kui ka neitsi. Kuid ta oli ka see Matronit, kes oli kandnud Moosese Nebo mäelt tema salajasse matmispaika (5 Ms 34:5). Anat, keda peeti nii tema enda kui ka Aštoreti esindajaks, oli Matronit ja Šekina ning uus liit, mida

„Zohari" juudid tahtsid näha tema ja Jehoova vahel, sai nimeks *Tzaddig* (Õiglus).

Kuigi Anatile (Inanna) polnud heebrea pärimuses tähtsat õde määratud, oli tal sumeri panteonis siiski vanem õde, hirmuäratav allmaailma kuninganna Ereškigal.[42] Olles lohekuninganna Tiamati liinis kõrgeima positsiooniga naine, kandis Ereškigal kuningriigi ülimat pärandit, mida heebrealased nimetasid Malkhutiks. Ereškigali kui Malkhuti valitsevat pärijannat sarnastati hinnalise ehte ehk pärliga – *luluvaga* (see oli tütretütre nimi, kellest sai Kaini naine). Jeruusalemma Heebrea Ülikooli juudi saladuste professor Gershom Scholem märkis 1941. aastal oma uurimustes „Zohari" kohta, et lood Ereškigali tütrest Lilithist on täielikult seotud suure lohemao pärimusega – ja see lohemadu oli Malkhut.

Kuna heebrealased olid eiranud Ereškigali tema noorema õe Anati kasuks, tekkis üks tehniline probleem seoses Anati positsiooniga Šekina-Matronitina, sest juudi „Zoharis" oli Šekina-Matronit see, kes sünnitas ingel Metatroni ja tema õe Lilithi.[43] Algses sumeri pärimuses aga oli Lilith allmaailma kuninganna Ereškigali tütar ja tema nooremal õel Anatil polnud järglasi.

Metatron (sõnast *meta-ton-thronon*, mis tähendab „lähim jumalikule aujärjele"[44]) oli Lilithi isa, kuningas Nergal (Meslamtaea), kes Enlili/Eloh-*jhvh* pojana oli heebrea-kaanani Baali paarik (*vt* tabelit „Anunnaki Suurkogu"). Rangelt võttes polnud Anat traditsiooniline tarkusevaim (Sophia), sest see seisus oli Ereškigali eelisõigus enne heebrea traditsiooni ning selle päris tema tütar Lilith, kelle nimi oli tuletatud sõnast *lilutu* (akadi-assüüria keeles „tuulevaim").

Mitte ainult „Zohari" järgivad juudid ei teinud Mesopotaamia suguvõsastruktuuri mõningaid strateegilisi parandusi (näiteks tegid nad Anatist/Inannast Enlili/Eloh-*jhvh* tütre, selle asemel et kujutada teda õigesti Enlili tütretütrena), vaid ka juudid üldse olid modifitseerinud Mesopotaamia *šabattu*pidustusi. Need olid olnud igakuised täiskuupidustused, kuid juudid tegid neist iganädalase ürituse, nimetades selle ümber sabatiks.[45] Sabat polnud mitte ainult puhkepäev, vaid see esindas ka püha šabbatit (sõnast *šabattu*), Jehoova pruudi Šekina-Matroniti sisimat hinge. Viibides alates 586. aastast eKr eksiilis, olevat Šekina-Matronit-Šabbat uidanud maailmas ringi, otsides võimalust Jehoovaga uuesti tema pruudina ühineda. Kuid sellegipoolest jäi ta endiselt israeliitide koguduse emaks ning ühines sellega igal reedel

õhtuhämaruses, et kuulutada sabatit.[46] Siit ka rituaalse sünagoogilaulu „*Lekha Dodi*" („Tule, sõber") traditsioonilised sõnad.[47]

Tule, sõber, kohtuma pruudiga.
Võtame vastu Sabati palge.
Tulge kohtuma Sabatiga,
sest tema on õnnistuse allikas,
mis voolab välja muistsest ajast.

Just selle naisaspekti otsingule toetubki Talmudi traditsioon tänapäeval. Nagu me nägime, oli Jehoova *jhvh*, tetraad (nelik), mis koosnes isast, emast, pojast ja tütrest. Kuid pruut (tütre pärisosa) on ikka veel eksiilis kadunud ja nii on jumalusest järel vaid *jhv*.[48] Seepärast öeldakse, et kui Jumal ühineb taas oma pruudiga (Šekina-Matronit-Šabbat), siis saab temast jälle täielik *jhvh*.

12

KÕRBE PÄRAND

Hirmureligioon

Kombineerides kujundlikult Aštoreti, Anati, Ereškigali ning kaasmõtteliselt ka Aštoreti tütre ja Anati ema Ningali, olid vangistuses viibivad juudid loonud ainujumalanna versiooni täiendamaks tolleaegset ettekujutust ainujumalast. See oli usulises mõttes sobiv strateegia, kuid selle tulemusel sai neist sumerite ajaloo individuaalsetest tegelastest lõpuks salapärane Šekina-Matronit, kes polnud täielikult identifitseeritav, sest ta öeldi viibivat eksiilis. See tähendas, et kui *Genesist* lõplikult välja töötati, tuli algsete Mesopotaamia ülestähendustega manipuleerida ning need uue olukorraga kokku sobitada. Ja kuigi mittekanoonilised teosed säilitasid Aadama esimese naise Lilithi traditsiooni, mainiti *Genesises* ainult Eevat. Kui Lilith oleks paigutatud heakskiidetud pilti, oleks kogu „esimese mehe" ja „esimese naise" ning ainujumala ja ainujumalanna (mõistatuslik Püha Vaim) põhimõiste olnud õõnestatud.

Keset kogu seda ümberstruktureerimist tekitas Lilith piibliheebrealastele suure probleemi. Teda ei saadud piiblis samastada Jehoova või Aadamaga, sest tema *anunnaki* abikaasaks peeti Enki-Samaeli – ning too oli Enlil-El Eljoni vend ja El Eljonist oli saanud Jehoova. Mõistagi ei saanud Jehooval selles uues skeemis olla venda – saati sellist venda, kes on temaga sotsiaalsetes küsimustes nii tugevas opositsioonis. Kuid ajalooliselt oli hoopis Enki, mitte Enlil, loonud Aadama (Atabba) ja Eeva (Ninhava), hoopis Enki oli andnud neile õiguse *qabala* tarkusele ja tõstnud Atabba preesterkuninga seisusse. Need asjad olid Mesopotaamias ja Kaananimaal teada, need olid kirja pandud ja Babüloni templiraamatukogudes igati kättesaadavad, nii et neid ei saadud eirata.

Kuid neid sai ümber tõlgendada. Tarka sumeri kangelast Enkit võis kujutada vastavalt tema embleemile tülika maona – pildil, millele võis mahtuda ka Lilith kui kuningriigi, Malkhuti, lohemao võimu emajärgse liini esindaja.

Algsetes sumeri lugudes olid Enki ja Enlil sageli poliitilised vastased, kusjuures Enki oli liberaalsem ja Enlil karmikäeline. Nii nagu on tänapäeva poliitikas, polnud kummalgi neist alati õigus ja enamasti olid nende poliitilised platvormid allutatud Anunnaki Suurkogu hääletamissüsteemile. Kuid Vana Testamendi koostajad muutsid selle kõik ära oma suures ja vankumatus truuduses Enlil-Jehoovale. Nende Iisraeli laste meelest oli Jehooval alati õigus. Jehoova oli Aadamale öelnud, et too sureb, kui sööb hea ja kurja tundmise puust (1 Ms 2:17), ja kuigi see osutus valeks, peeti Jehoovat ikka õigeks. Seevastu madu (Enki), kes rääkis tõtt, kui ütles, et Aadam ei sure pärast vilja söömist, vaid hoopis saab targaks nagu Elohim (1 Ms 3:4–5), tunnistati ekslikuks – ja mitte ainult ekslikuks, vaid ka kurjaks, sest ta julges olla aus ja vasturääkiv.

See eriline ähmastatud põhimõiste Jehoovast, kellel oli õigus, kui ta valetas, ja kes oli aus, kui oli ebaaus, sündis loomupärasest hirmust tema kättemaksuhimulise väe ja piiritu viha ees. Olgu Jehoova (*Genesis*es) või Enlil (Mesopotaamia ürikutes), tema oli esile kutsunud semiidi invasioonid, mis põhjustasid „keelte ärasegamise" ja Sumeri languse. Tema oli tekitanud hävitava veeuputuse ning tema oli maatasa teinud Soodoma ja Komorra linnad – mitte nende pahelisuse pärast, nagu ütleb *Genesis* (18:19), vaid nende elanike tarkuse ja taiplikkuse pärast, nagu öeldakse kopti „Šemi parafraasis".[1] Jehoova oli saatnud israeliidid nende kodumaalt 70 aasta pikkusesse vangistusse kuningas Nebukadnetsar II ja tema järeltulijate kätte kuni kuningas Belsatsarini (545–539 eKr) välja.

Kuid miks oli Jehoova kohelnud juute nii halvasti, mõistes nad orjusse võõral maal? Sellepärast, et endine Juuda kuningas Manasse oli püstitanud altareid Jehoova pojale Baalile, nagu öeldakse Teises Kuningate raamatus 21:3. Ei lugenud see, et tema pojapoeg, kuningas Joosija oli need altarid rahva õnnistusel hävitanud (2 Kn 23:12). Jehoova otsustas igal juhul kätte maksta, öeldes: „Ma pühin Jeruusalemma, nõnda nagu pühitakse vaagnat ... ja annan nad nende vaenlaste kätte ... nad on mind vihastanud sellest päevast peale, mil nende vanemad väljusid Egiptusest" (21:14–15). Seejärel räägitakse, et „see

sündis Juudaga Jehoova käsul, et ta kõrvaldas nad oma palge eest Manasse pattude pärast, kõige pärast, mis ta oli teinud" (24:3).

Ainuüksi isiklikuks kättemaksuks ühe ammu surnud kuninga tegude eest laskis Jehoova hävitada Püha Linna ja juutide templi, sellal kui kümneid tuhandeid israeliite ja nende perekondi hoiti aastakümneid võõras keskkonnas vangis. Pärast naasmist Jeruusalemma ja Juudamaale oli neil igati põhjust karta Jehoova õiglast karistust, kuid nad pöörasid selle hirmu täielikuks austuseks ja absoluutseks kuulekuseks ning see aukartus valmistas pinda ette kõigele sellele, mis pidi järgnema juutide ja kristlaste religioonis, kus usklikke hakati nimetama jumalakartlikuks.

539. aastal eKr oli Pärsia (Iraan) kuningas Kyros II vallutanud Babüloni ja haaranud kuningriigis võimu. Seejärel abiellus ta juudi printsessi Mešariga, kelle vennal Serubbaabelil lubati 536. aastal eKr viia vangistatud israeliidid vabadusse. Sajandite möödudes langes Babülon mitmete teistegi vallutajate, nende hulgas Makedoonia Aleksandri kätte, kes suri seal 323. aastal eKr. Teised tulid Süüriast ja Musta mere ümbrusest ning Babülooniat laastati aastast aastasse, nii et umbes 600. aastaks olid sealsed kunagised suured linnad maha jäetud. Kanalid kuivasid ja enam ei niisutatud maad, mis muutus viljatuks kõrbeks.

Pikapeale mattusid Babülon ja teised Mesopotaamia linnad kuhjuva muda ja Sinearimaa tühja tasandiku tuules lendava liiva alla,[2] täpselt nagu Pompeji oli 79. aastal mattunud Vesuuvi vulkaanilise tuha ja laava alla. Sestpeale oli *anunnaki* kirjalik pärand määratud allmaailma pimeduse kätte ja kõik sumeri ja akadi tahvlid ülestähendustega, mis olid 6. sajandil eKr olnud vangistatud juutidele kättesaadavad, jäid kõrbe alla unustusse. Tegelikult olid need unustatud juba palju varem, üldise segaduse ja murrangu perioodil.

Ja nii oli Vana Testament peaaegu 2000 aastat ainus ürik Mesopotaamia patriarhide ajastu kohta. Mitte keegi ei saanud teada, kas see oli tõsilugu või väljamõeldis. Aga kuna sellest oli saanud põhiteos usukultustele, mis valitsesid Lähis-Idas ja Läänes läbi sajandite, siis võeti seda kui ajalugu. Alles 1850. aastatel hakkasid teadlased leidma esimesi muistseid silinderpitsateid ja savitahvleid ning alles 1920. aastate lõpus algasid Mesopotaamias suured väljakaevamis- ja tõlkimistööd. 1929. aastast alates hakkas Süüria loodeosas Ras Šamras päevavalgele tulema ka hulgaliselt kaanani tekste.[3]

Nende hiljutiste avastuste valguses oleme nüüd märksa targemad kui meie vanemad ja esivanemad, sest meie käes on needsamad sumeri ja

akadi ürikud, mis võimaldasid vangistatud juutidel kokku panna oma esivanematelt päritud lugu. Nüüd teame, et nende piiblilugu polnud mitte muistsete ürikute täpne ümberkirjutus, vaid strateegiliselt koostatud komplekt dokumente, mis moonutasid algsete autorite annaale loomaks uue kultuurilise ja religioosse doktriini. See oli õpetus ainujumalast Jehoovast – õpetus, mis sündis hirmust ning mis oli vastuolus kõigi tolleaegsete ja varasemate pärimuste ja ajalooliste ülestähendustega.

Niisiis tuleb Vana Testamendi koostajatele kõige üldisemalt ette heita seda, et nad panid paljud selgelt arusaadavad ülestähendused kokku ühteainsasse ürikusse, kujutades samal ajal üht individuaalset jumalat eraldatuna valitsevast panteonist. Selle tagajärjel pole judaismi põhivool igavikustunud siiski mitte kui hirmu-, vaid kui lojaalsuse religioon, sellal kui akadeemiline judaism on pidevalt püüdnud paremini seletada selle usu taga peituvat filosoofiat, kusjuures „Midraš", *qabala*, „Zohar" ja Talmud on olnud püsivad huvi- ja vaidlusallikad.

Kui mingi religioon on tõeliselt moonutanud Jehoova ja panteoni algset põhimõistet, siis on see materialistlik kristlus. See pole Jeesuse, Jaakobuse ja keldi kiriku aus 1. sajandi ristiusk, vaid riigiusk, mille leiutasid Rooma keisririigi tegelased 4. sajandil ja millel on nüüd palju konkureerivaid harusid. See hübriidkultus (Pauluse õpetuste ja paganlike tõekspidamiste segu) mitte ainult ei toonud esiplaanile uue hirmuäratava, kõikvõimsa ja kõikjal oleva jumala, vaid andis talle ka isehakanud isiklikud esindajad maa peal: kõigepealt keisrid, seejärel paavstid, kes kujutasid endast viimset ühenduslüli individuaalse lunastuse juurde. Tegelikult pole see repressiivne kultus, mis ähvardab jumaliku sekkumisega inimkonna vastu, arenenud üldse mitte niisuguse usuna, mida Jeesus oleks tunnistanud. See on arenenud hoopis piiskoppide orjastaval dogmal põhineva keskaegse „kirikluse" vormis. Juutide ammune jumal Jehoova valiti erilistel tingimustel ja tal oli traditsiooniline pärand, kuid tänapäeva kristluse nimetu jumal kujunes välja keiserlikust leiutisest. See pole kindlasti mitte Jeesuse jumal, kes kehastas ülevat eneseteadlikkuse distsipliini, mis elab kõigi sisemuses ega vaja sillaks paavsti, kes määrab juurdepääsureeglid.

Lilith ja lohemadu

Keskaegsed kabalistid nimetasid Enki-Samaeli kui Enlil-Jehoova venda teiseks jumalaks, kelle abiellumise Lilithiga olevat korraldanud pime lohemadu Taninvar.[4] Kuid Lilith polnud ainult Samaeli naine ja Aadama esimene abikaasa. Ta olevat saanud ka Jehoova partneriks pärast Jeruusalemma templi langust, kui Matronit (Aštoret-Anat) kadus maisesse eksiili. Kuigi Lilith hoidis Malkhurti ohje, oli ta Matroniti ümmardaja ja see uus abieluside näis Jehoovat alandavat. Tsiteerides Õpetussõnade raamatut (30:23), sarjab „Zohar" Jehoovat selle eest, et ta tegi ümmardajast „oma emanda pärijanna", ja küsib: „Kus on tema au? Kuningas ilma Matronitita pole kuningas!"[5]

Selle mitteteretulnud paariheitmise pärast kuulutati Lilith õelaks võrgutajaks, kes pettis Jehoova oma ilu ja võluga ära. Pärast juudi dokumendi „Ben Sira alfabeet" ilmumist 10. sajandil kasvas israeliitide viha Lilithi vastu sellises proportsioonis, et teda on portreteeritud kõigina alates lapsevargast ja lõpetades vampiiriga. Vanimad ülestähendused Lilithist, keda mõnikord on nimetatud ka Liliks, Lilimiks, Lillakeks, Lilutuks või Lilletiks, on pärit muistsest Sumerist ja üks umbes 2000. aastast eKr pärit terrakotabareljeef kujutab teda paljana ja tiivulisena ning öökullijalgadega seismas kahe lõvi seljas. Tema peas on mähitud mitmesarveline suure *anunnaki* müts[6] ning kummaski käes jumaliku õigusemõõtmise kepp ja sõrmus[7] – sellest põhjalikumalt raamatus „Sõrmuste Isandate valdused".

Mõõdukepp ehk mõõtepulk* ja igavese õiguse sõrmus olid tähtsad jumalike kaitsjate sümbolid ning nende pärast ütleb nimekas semitoloog doktor Raphael Patai Lilithi kohta järgmist: „Ilmselt pole ta mingi alandlik naisdeemon, nagu heebrealased teda hiljem kujutasid, vaid jumalanna, kes taltsutab metsloomi."[8] Tõepoolest, Lilith oli allmaailma printsess ja teda on kujutatud koos Inannaga eeposes „Gilgameš". Ühes stseenis tahvlil XII öeldakse, et Lilith tegi endale kodu *huluppu* puu (tõlke järgi arvatavasti paju) sisse, mis kuulus tema tädile ja valitsejannale Inannale.[9] Puu all oli mao (Enki võrdkuju) urg ja ladvas äikeselinnu Zu pesa.[10]

Karjääri mõttes ei saavutanud ükski *anunnaki* naisolend niisugust kuulsust nagu Lilith. Tema kui kuningas Nergali ja allmaailma kuninganna Ereškigali tütar oli Malkhuti pärijanna, kuid sellest hoolimata ka

* Ingl *ruler*, millest tuleb võimu tähistav mõiste *ruler*, „valitseja". – *Tlk.*

oma tädi, kuninganna Inanna ümmardaja. Tema ülesanne oli koguda inimesed Uruki tänavatelt kokku ja viia nad tsikuraattemplisse. Kui Enki ja Ninhursag lõid maise Aadama, määrati Lilith tema abikaasaks, kuid ta keeldus oma naiserollist ja põgenes Aadama juurest, et hakata Enki enda pruudiks. Nagu juba öeldud, peeti Talmudi pärimuses Enki-Samaeli ja Lilithit üheskoos hea ja kurja tundmise puuks. Hilisematel aegadel peeti Lilithit Aabrahami egiptuse armukese Hagari, samuti Moosese midjanlannast naise Sippora ja Saalomoni kuulsaima armastatu Seeba kuninganna kehastuseks (1 Kn 10). Seejärel tõusis ta oma vanaisa Enlil-Jehoova kuningannaks/abikaasaks.

Nagu Anat, Isis, Kali ja teised jumalannad, oli ka Lilith paradoks, olles vaimselt nii pime kui ka valge – „tõmmu, kuid nägus" –, ning sellisena kujutatakse teda Seeba kuninganna kehastuses Vana Testamendi Ülemlaulus 1:5. Iraagi gnostiku Mandaeansi pühas raamatus „Ginza" nimetatakse allmaailma kuningannat Lilithit Lilith-Sarieliks, valguse- ja gnoosisekuninga (gnoosis – elutunnetus) Manda d'Hajje naiseks.[11] Manda d'Hajje oli iraani valguse- ja elujumala Ahura Mazda ekvivalent – see, kes Enki oli sumeritele ja Samael heebrealastele.

Lilithit peeti tema karjääri algusest alates ebatavaliselt vabaks vaimuks ja seepärast nimetati heebrea patriarhaalses ühiskonnas teda deemoniks, esimeseks *femme fatale*'iks. Tema kohta öeldi „kaunis", kuid ta olevat olnud valimatu ahvatlejanna, kellest iga mees peaks eemale hoidma. „Miks peaksin ma lamama sinu all?" oli ta Aadamale karjunud.[12] „Ma olen sinuga võrdne!" Seoses sellega jutustab Talmud, et ta siirdus Punase mere, õigemini Kõrkjamere või Kõrkjate mere äärde,*[13] „halva kuulsusega paika". Jehoova saatis kolm inglit – Senoi, Sansenoi ja Semangelofi – teda tagasi tooma, kuid isegi nende missioon ebaõnnestus.

Heebrealased polnud üldse harjunud Lilithi-taoliste kindlameelsete, vabade naistega ja pole eriti üllatav, et hoolimata sellest, kui väga teda kiruti, on ta nüüdisajal ilmunud esindama juhust ärakasutavate naiste põhieetikat. 1. sajandi paiku tundsid juudid Lilithi-ohu ees meeletut hirmu ja räägiti isegi, et ta on ahistaja, kes käib öösiti mehi nende une ajal seksuaalselt ära kasutamas. Vastuabinõuna kuulutas keegi rabi Hanina: „Meesterahvas ei tohi majas üksi magada, sest muidu saab Lilith ta kätte!"

---

* Ingl Red Sea – Reed Sea. *Reed* on inglise keeles pilliroog, kuid eestikeelses piiblis on seda merd nimetatud Kõrkjamereks – *Tlk*.

Oma tegelemistes Lilithi pärandiga hakkas keskaegne juudi vaimulikkond järele jõudma Maarja Magdaleena mustamisele ristiusu kirikus[14] – just sel põhjusel kuulutatigi Lilith patuseks hooraks ja nõiaks.[15] Maarja Magdaleena oli Jeesuse naine ja 1. sajandist alanud püha vereliini (*Sangréal*) ema, kuid kõik oli alguse saanud ikkagi Lilithist, kes põlvnes Apsu (maa-aluste vete) lohekuningannast Tiamatist.[16] Seega sarnastati Lilithit kui esiema Tiamati peapärijat mao või draakoniga. Mõiste „draakon" tuleb kreeka sõnast *drakōn*, mis tähendab madu, sellal kui sumeri sõnad *usumgal* (draakon) ja *mûs-usumgal* (madu) olid metafoorid jumala või kuninga kiitmiseks.[17] Näiteks *anunnaki* ülempreestreid Ningirsut ehk Ninurtat ja Ningišzidat kutsuti suurteks lohemadudeks.[18]

Mao ja draakoni ühine pärand oli esiajaloolise krokodilli, kõige pühama olendi pärand ning pärimuste madu (ingl *serpent*) ei maksaks segi ajada selle külma ja mürgise pildiga, mille loob inglise sõna *snake*.[19] Püha krokodill oli vägev kuningavõimudraakon Draco, kelle järgi said nime Briti keldi kuningriikide Pendragonid (peadraakonid ehk kõrged kuningad).[20] Esimene Pendragon oli Camu-lôti („koolutatud valguse" püha valdus ehk Camelot) kuningas Cymbeline aastatel 10–17 ja viimane oli Gwyneddi kuningas Cadwaladr (654–664), kelle dünastia võttis kasutusele kuulsa uelsi punase draakoni sümboli.[21]

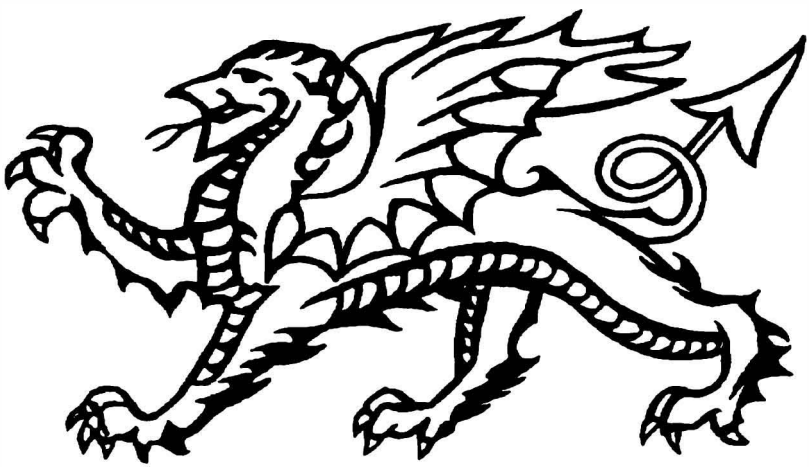

Vana uelsi draakon

Vanas Egiptuses salviti vaaraosid Mesopotaamia traditsiooni järgi püha krokodilli rasvaga. Krokodilli nimi oli Messeh ja tema epitoom oli jumal Sobek. Mesopotaamias oli tema võrdkuju õilis olend Mushus,[22] hiiglasuur maotaoline neljajalgne, umbes samasugune nagu suur harulise keelega varaan, keda võib Aafrikas, Araabias ja Idas veel tänapäevalgi kohata, või Indoneesia 3 m pikkune Komodo draakon.

Nimedest „Messeh" ja „Mushus" tuli heebrea tüvi *mssh*, millest vokaalide lisandudes sai verb *mashiah* („salvima") ja nimisõna *meshiah* („messias"), mis tähendab salvitut – näiteks kuningat või Kristust (kreeka *Kristos*).[23] Salvimise komme sai alguse sellest, kui Enki salvis Adâmat (kuningas Atabbat). Selle sündmuse kirjeldus on 1400 aastat eKr valitsenud vaarao Amenhotep III arhiivis.

Ehkki terminit „messias" kasutatakse üldiselt Jeesuse puhul, on õige öelda, et Jeesus oli pigem üks messiatest kui ainus Messias, sest kõik selle liini salvitud kuningad olid messiad ja Jeesus tõusis alles siis messia seisusse, kui preestrinna Maarja Magdaleena oli teda 33. aasta märtsis Betaanias salvinud.[24] Varastel *Sangréali* kuningatel kui salvitud messiatel arvati olevat püha krokodilli vägi – messialiku draakoni kuninglik anne.[25]

Hesekieli raamatus (29:3) nimetakse Egiptuse vaaraod „suureks krokodilliks, kes lamab jõgede keskel", ja võidulaulus vaarao Thutmosis III auks on järgmised sõnad: „Ennäe teie hiilgust krokodillina, keda kardetakse vetes."[26] Niiluse ja Palestiina Zarga jõe krokodille mitte ainult ei kummardatud sellistes keskustes nagu Krokodilopolis, Ombos, Koptos, Athribis ja Teeba, vaid neid ka mumifitseeriti ja pandi vaaraodele kuninglikku hauda kaasa.

13

JUMALATE KULD

Tähetuli

Varsti vaatame kuninglikku sugulusliini, nagu see Kainist ja tema poegadest algas – õigusjärglust, mida heebrealased ja ristiusu kirik strateegiliselt eirasid, tunnistades selle asemel nooremat, Aadama poja Seti liini. Enne seda on vaja mõista Kaini järglaste dünastia erilist tähtsust ja kindlaks teha, miks Enlil-Jehoova kartlikud jüngrid selle kõrvale jätsid.

*Genesis*es (1 Ms 4:17–18, 5:6–26) on antud põlvnemisliinid Kainist ja tema poolvennast Setist, kuid on huvitav märkida, et nimed neis nimistutes on läbi varaste põlvkondade väga sarnased, ehkki erinevas järjekorras. Sellepärast on sageli arvatud, et piibli autorid on ise leiutanud liini Setist Noani vältimaks õige põlvnemise näitamist. Aga kui see on tõsi, pidi Noa eluajal olema juhtunud midagi, mis andis põhjuse tema poja Seemi pärandi varjamiseks – ja vastus on olemas 1 Ms 9:4. Selles suguvõsa ajaloo staadiumis olevat Jehoova Noale öelnud: „Kummatigi ei tohi te liha süüa ta hingega, see on ta verega." See seadus sai juutide hilisemas eluviisis eriti tähtsaks. Kuid miks oli Jehoova nii järsku vere söömise vastu, sellal kui lubas alamatel süüa liha? Kas vahest mingi erilise traditsiooni pärast, mis ei vastanud tema enda tähtsale eesmärgile? Teadlased ja kirjanikud (näiteks nüüdisaegne filosoof Neil Freer) on viidanud sellele, et *nefilim*i soo silmatorkav pikaealisus oli „järjekindlalt ja selgelt seotud mingi manustatud ollusega".[1]

Juutidel on ammust aega olnud kombeks liha enne keetmist ja söömist vere väljalaskmiseks üles riputada, kuid seevastu ristiusk paneb

kujundlikule vere manustamisele erilist rõhku. Kristlikus traditsioonis on kombeks vastu võtta armulauasakramenti (euharistiat), juues pühast peekrist veini, sümboolset Jeesuse verd, messialiini eluverd. Kas võib nüüdisaegne kristlik komme olla ebateadlik tagasiminek mingi kauge Noa-eelse riituse juurde, kus tegelikult joodigi verd? Kui nii, siis – kuna me teame ka seda, et peeker on läbinisti naissoolise sümbolina alati olnud üsa embleem – kas võis tegu olla jumaliku menstruaalverega, mida austati kui eluandvat „tähetuld", nagu nägime 10. peatükis? Vastus neile küsimustele on jaatav: oli just selline komme, kuid see polnud üldse nii vastik, nagu võib näida.[2] Vähesed meie hulgast taipavad pärida paljude nüüdisaegsete preparaatide algainete kohta ja need, kes teavad, üldiselt ei kipu neist rääkima. Näiteks valmistatakse premariinihormooni tiinete märade uriinist ning mõningaid kasvuhormoone ja insuliini inimese väljaheidetes leiduvast kolibakterist.

Enne kui vaatleme seda vana praktikat üksikasjalikult, tasub meenutada, et verest hoidumise käsk ei tulnud mitte Enki Targalt, vaid vihaja kättemaksujumalalt Enlil-Jehoovalt, kes oli tekitanud veeuputuse, teinud Uri ja Babüloni maatasa ning üritanud petta Aadamat hea ja kurja tundmise puu suhtes. See jumal ei armastanud inimesi ja sumeri ülestähendused väljendavad seda väga selgelt. Kui ta keelas vere manustamise, siis tõenäoliselt mitte Noa ja tema järglaste kasuks, vaid arvatavasti hoopis nende kahjuks.

Jumalanna menstruaalset tähetuld (*elixir rubeus*), mida peeti põhiolemuselt vedelaks tarkuseks, kujutati sümboolselt kui kõikenägevat silma või leegitsevat roosiristi, täpselt nagu on öeldud alapeatükis „Kaini märk". Neid embleeme kasutasid hiljem muistse Egiptuse müsteeriumikoolkonnad, eriti preesterprints Ankhfn-khonsu (u 2170 eKr) koolkond, millest 12. dünastia kuninganna Sobekneferu ajal kujunes ametlikult välja Draakoniõukond.

Teine prominentne müsteeriumikoolkond oli vaarao Thutmosis III (u 1450 eKr) Suur Valge Vennaskond, mis ei saanud oma nime mitte valgete rõivaste järgi, nagu on sageli öeldud, vaid hoopis mingi salapärase valge pulbri järgi, millega selle liikmed tegelesid. Vastavalt Vana ja Müstilise Roosiristiordu kõrgeimale suurloožile oli selle vennaskonna ülemnõukogus 39 meest ja naist, kes istusid Luksoris Karnaki templis.[3] Üks ordu haru sai üldiselt tuntuks kui Egiptuse *Therapeutate*,[4] mille liikmeid Heliopolises ja Juudamaal nimetati esseenideks.[5] Just sellesse terapeutide ja ravitsejate (algsete roosiristlaste) Valgesse

Vennaskonda võeti hiljem Jeesus tõusmaks astmelt astmele ja sealse kõrge positsiooni tõttu kutsutigi teda sageli meistriks.[6] Mõiste „esseen" tuleb arameakeelsest sõnast *asajja*, mis tähendab arsti ja vastab kreeka sõnale *essenoi*, tähendades samas ka mingit *essaiost* – midagi salapärast või müstilist.[7] (Norra pärimuses nimetatakse jumalaid aasideks, puhtuse kaitsjateks, ja sellel nimel on samasugune tüvi.)

Koos lõpuks meditsiiniühingute poolt kasutusele võetud maoembleemiga seostati ka tähetulesümbolit ravimisega ja seda kasutab praegu Rahvusvaheline Punane Rist.[8] Kristlikus Euroopas tehti selle tõelist sümbolismi mitte teades selles: lohemao oletatava tapja püha Georgiose rist. Algses pärimuses samastati seda risti Enki-Samaeliga, kes viljastas lohekuninganna. Nagu me nägime, oli kuningavõim Tiamatist alates emajärgne. Kuna vereliinid on oma tegelikult olemuselt emajärgsed, pole sugugi juhus, et emaslooma kohta öeldakse inglise keeles üldiselt *dam* – nagu isaslooma kohta *sire* –, sest *dam* tähendas tõepoolest verd. Rüütliringkondades said neist algdefinitsioonidest meile tuttavad tiitlid *sir* ja *dame*. Draakon avaldus Draco tähtkujus, mida tunneme taevas Mao tähtkujuna ja mis tiirutab ümber Põhjapooluse. See on vanim teada olev kell.[9]

Rangelt võttes oli algne tähetuli jumalanna kuuline olemus, kuid isegi maises keskkonnas sisaldab menstruaalveri kõige väärtuslikumaid eritisi, näiteks käbinäärme ja ajuripatsi nõret. On huvitav tõsiasi (või väljamõeldis), et mõned naisravitsejad Austraalia sisemaal kogusid hüübinud menstruaalverd, sest sellel arvati olevat erakordselt head omadused lahtiste haavade raviks.[10] Müstikute hulgas on menstrueerivat naist („voolajat")[11] ammust aega kujutatud liilia- või lootoseõiena.* Eriti aju käbinääret seostati otseselt elupuuga, sest see tilluke nääre räägiti eritavat „ülimalt oivalist nektarit" – seda pikaealisuse ainet, mida nimetati *soma*ks[12] või mida vanad kreeklased nimetasid *ambrosia*ks.

10. peatükis nägime, et madu ning hea ja kurja tundmise puu olid esindatud Ameerika ja Briti arstide ühingute embleemidel. Mitmed teised arstiabiinstitutsioonid üle maailma aga kasutavad oma sümbolina kaht sõnumitoojajumala Mercuriuse tiivulise saua ümber keerdunud madu. Sau ja maod kujutavad selgroogu ja sensoorset närvisüsteemi, sellal kui tiivad saua ülaosas tähistavad aju lateraalseid ventrikulaarseid struktuure. Tiibade vahel selgroo kohal on kujutatud

* Inglise keeles on sõnad „voolaja" ja „õis" homograafid (*flower*). – *Tlk.*

Kahe mao ja sauaga embleem müstilise luige sümbolina. mida kasutavad mitmed kiirabiorganisatsioonid üle maailma

väikest käbinääret.[13] Mõnedes joogaringkondades nimetatakse seda käbinäärme ja külgmiste tiibade kombinatsiooni luigeks – ja luik sümboliseerib täielikult valgustatud olekut. See ongi ülim Graali teadvuslikkus, mille saavutasid keskaegsed luigerüütlid, näiteks niisugused rüütlikujud nagu Parzival ja Lohengrin.[14]

Muistsete egiptuse müsteeriumikoolkondade salaõpetuses oli valgustatud teadvuse saavutamise protsess eriti tähtis. Selle järgi toimuvat vaimne regeneratsioon astmete kaupa läbi 33 selgroolüli,[15] kuni jõuab ajuripatsini, mis aktiveerib käbikeha. Selle regeneratsiooni teadus on üks vabamüürluse „kadunud võti" ja sellepärast põhines muistne vabamüürlus 33 astmel.[16]

• Käbikeha on tilluke männikäbikujuline nääre, mis paikneb küll keset aju, kuid väljaspool ventriikuleid ega moodusta osa ajuollusest

kui sellisest. Seda umbes maisiterasuurust nääret pikkusega $^1/_4$ tolli ja kaaluga $^1/_{30}$ untsi pidas prantsuse filosoof René Descartes (1596–1650)[17] „hinge asupaigaks"[18] – punktiks, kus mõistus ja keha ühinevad. (Descartes avastas analüütilise geomeetria ja rajas optikateaduse.) Vanad kreeklased mõtlesid samamoodi ja 4. sajandil eKr kirjeldas Herophilos käbikeha kui organit, mis reguleerib mõttevoolu. Käbinääre on ammust aega anatoome intrigeerinud, sest kui aju koosneb kahest poolkerast, siis keskel paikneval käbikehal pole paarikut.[19]

Muistses Sumeris täiustasid ja viimistlesid anuistid arstiteaduse haru elusollustest, kus menstruaalne tähetuli oli elutähtis algkomponent. Kõigepealt oli see puhas *anunnaki* lunaarekstrakt, mida nimetati jumalate kullaks, kuid hiljem Egiptuses ja Vahemere maades koguti rituaalselt menstruaalverd pühadelt preestrinnadelt („punastelt naistelt") ja seda vääristati kui „emaka rammusat toitu". Sõna „rituaal" ise tuleb sellest kombest ja sanskriti sõnast *ritu* – „punane kuld" (mõnikord nimetati seda mustaks kullaks).[20] Sisenõrelisandeid kasutatakse tänapäeval organoteraapias, kuid nõresid (näiteks melatoniini ja serotoniini) võetakse kuivatatud loomanäärmetest, kust ei saa tõeliselt tähtsaid elemente, mida leidub üksnes inimese näärmete toodangus.[21]

Alkeemia tulesümbolismis samastatakse punast värvi kullaga ja india tantrates on punane või must aja-, aastaaegade, perioodide ja tsüklite jumalanna Kali värv.[22] Meil tarvitseb vaid *Oxford English Dictionary*st üles otsida märgusõna *menstruum* saamaks teada, et menstruatsiooni on kirjeldatud ka kui „alkeemilist paralleeli kullaks muutumisega". Alkeemikute metallid polnud niisiis algselt mitte tavalised metallid, vaid elusollused ning muistsed saladused polnud mitte metafüüsilist, vaid füüsilist laadi. Inglise sõna *secret* juured peituvad salateadmistes neist sekreetidest. Tõde (*ritu* – punane või must värv)[23] ilmutab end kui füüsiline aine kõige puhtama metalli, kulla vormis, mida peetakse lõplikult õilsaks.

Täpselt nagu sõna *secret* juured peituvad ühe muistse sõna varasemas tõlkes inglise keelde, on ka teistel sellega seonduvatel sõnadel samasugune baas. Nagu 7. peatükis öeldud, tähendas sõna *amen* Egiptuses midagi peidetut või varjatut. Sõna „okultne" tähendab enamvähem sedasama – „pilgu eest varjatud" – kuid ometi kasutame sõna „aamen" tänapäeval kirikulaulude ja palvete lõpetuseks, sellal kui midagi „okultset" peetakse ekslikult pahaendeliseks. Tegelikult on mõlemad sõnad seotud sõnaga *secret* ja kõik need kolm sõna olid mingil ajal seotud müstilise teadusega sisenõristustest.

Kuna Kali ol: „tõmmu, kuid nägus", tuleneb inglise sõna *coal* („süsi", s.t must) tema nimest vahepealsete sõnade *kuhl*, *kohl* ja *kol* kaudu (*vt* 15. peatükk). Heebrea pärimuses nimetati taevalikku Bath-koli (Bath-q'oul) hääle tütreks ja hääl (*vach* või *vox*), mis hüüdis pimedusest, olevat tulnud naise puberteedi ajal. Lõpuks seostati üska häälega (*q'oul* ehk *call**) ja tähetuli olevat olnud mõistatuslik „üsa sõna", kusjuures üsk ise oli *utterer* („ütleja") ehk uterus.[24] Varaseimates müstikakoolkondades oli „sõna" (*logos*) sümboliks madu – Püha Vaimu ehk vete kohal hõljunud lohemao austatud embleem.[25]

„Punaseid naisi" nimetati niiviisi sellepärast, et nad olid preesterliku tähetule otsene allikas. Nad olid Kreekas tuntud kui *hierodulai* („pühad naised"). Sellest sõnast sai hiljem keskaegse prantsuse keele vahendusel ingliskeelne sõna *harlot* („hoor", „libu").[26] Varases germaani keeles olid nad *horés* (sellest sai hiljem inglise sõna *whores***), mis tähendas lihtsalt armastatuid.[27] *Skeat's Etymological Dictionary* ütleb, et neid üliväga austatud sõnu ei aetud iial segi selliste sõnadega nagu „prostituut" või „abielurikkuja", ja praegune üldlevinud seostatus on täielikult rooma kiriku leiutatud strateegia eesmärgiga mustata pühade preestrinnade õilsat staatust.

Tõelise tähetule traditsiooni eemaldumine avalikkusest toimus siis, kui ajaloolise kristluse sepitsejad lämmatasid varaste asjatundjate ja hilisemate kristlike gnostikute teaduse. Teatud kogus algset *gnosist* (teadmine) on säilinud Talmudis ja kabala õpetuses, kuid üldiselt tegid juudid ja ortodokssed kristlased kõik, mis oli nende võimuses, et rikkuda ja hävitada kõik muistse kunsti jäljed.[28] Tuleneitsite traditsioon võeti hiljem pinnapealselt omaks Roomas, kus kuus Vesta neitsit teenisid templis 30 aastat, kuid nende olemuse tõeline tähendus oli kadunud. Sõna *vesta* on tulnud ühest vanast idamaisest tüvest, mis tähendas tuld – sellepärast kutsutakse tuletikke inglise keeles tänaseni vestadeks. Algselt oli Vesta Trooja tulejumalanna[29] ja tema igavese leegi auks põletati küünlaid. Selle vestaalse kombe muutis rooma kirik aja jooksul tänini tuntud „kiriklikuks" küünlasüütamisrituaaliks.

Menstruaalverd kui jumalate kulda nimetati ka valguse sõidukiks, sest see oli ilmutuse esmane allikas[30] ja seda samastati müstiliste loomisvetega, igavese tarkuse vooluga. Valgust kujutleti ka maona nimega Kundalini, kes india müstikute sõnul magab keerdununa vaim-

* „Hüüe" inglise keeles. – *Tlk.*
** „Hoorad" – *Tlk.*

selt ärkamata inimese selgroo alaosas.[31] Kundalini (inimorganismi maagiline vägi) ärkab vaid tahte korral ja veri on vaimu sõiduk. Käbinääre on otsese vaimse energia kanal ja seda saab mõjutada pideva eneseküsitluse teel.[32] See pole silmanähtav vaimne protsess, vaid mõttevaba teadvuslikkus – puhta olemise vormitu tasand.

Just see olemise või terviklikkuse põhimõiste tekitas Enlil-Jehoovale olulise probleemi. Seevastu tema vend Enki-Samael teadis, et need inimesed, kes söövad hea ja kurja tundmise puust (*anunnaki* tarkus) ning elupuust (*anunnaki* tähetuli), võivad muutuda peaaegu jumalate sarnaseks. Seda oli tunnistanud isegi Enlil-Jehoova, kes ütles: „Vaata, inimene on saanud nagu üheks m e i e hulgast" (1 Ms 3:22). Vanasti öeldi, et midagi pole võimalik saavutada lihtsalt tahtmisega või vastutuse veeretamisega kõrgema võimu peale. Usk on elamise akt; elada tähendab uskuda* ja tahe on mina tähtis vahend. See on tee tõelise teadmuse juurde, sest ainus isiklik jumal on jumal inimese sees ja mina on Jumal, absoluutne teadvuslikkus (*kia* või *ka*), *jhvh*.

Sünnitaim

Järgime nüüd lugu, nagu see paistis päris algusest peale. Nõnda saame teada, miks *anunnaki* taevatule manustamine oli nii tähtis ning kuidas keemialaboratooriumis lisati sellesse lõpuks kasulikke komponente, täpselt nagu tänapäeval valmistatakse raviaineid.

Eelmistes peatükkides nägime, et Aadam ja Eeva (koos *adamae* – Maa elanikud) olid Enki ja Ninhursagi kliiniline looming: Enki viljastas Šimti kojas inimese munaraku, nagu ütlevad sumeri ülestähendused. Kain (Q'ayin) oli Eeva ja Enki-Samaeli poeg, kelle sünnipärane *anunnaki* veri oli ülimalt võimas. Kaini naine oli allmaailma kuninganna ja matriarhaalse Malku (kuningriigi kuningavõim) pärijanna Lilithi tütar Luluva. Ta oli puhastverd *anunnaki* tõugu ja nende pojad, kellega me pole veel kohtunud, olid Atun ja Henokh. Selle tulemusena kõrgenes nende *anunnaki* veri veelgi. Atunist sai umbes 3500 aastat eKr isa järel Kiši kuningas. Temast jutustavad sumeri annaalid kui kuningas Etanast, karjasest, kes tõusis taevasse ja sõi sünnitaimest, et sigitada endale poeg ja pärija, kuningas Balih.[33] Teine poeg, Henokh, on meile paremini tuntud piibli Eenokina.

---

* Inglise keeles *to be live is to believe*. – *Tlk.*

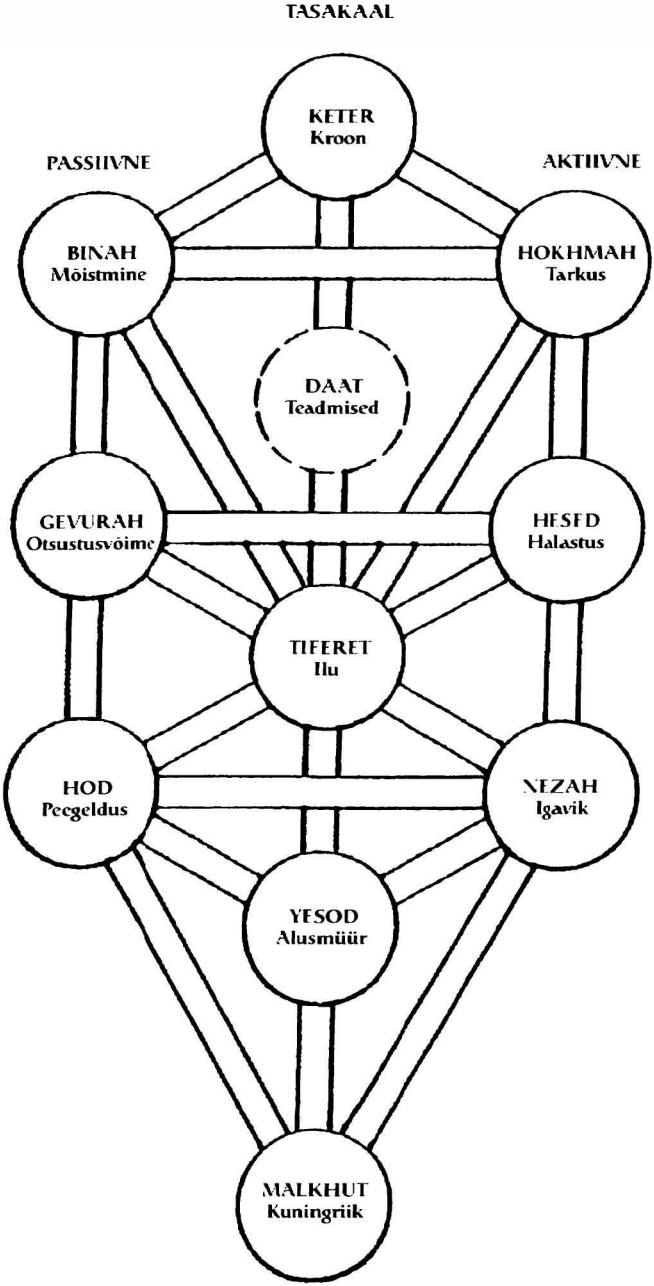

Kabalistlik elupuu näitab jumalike omaduste kosmilisi sfääre

Sünnitaim oli seesama mis elupuu. See oli otseselt seotud pikaealisuse ja kuningaametiga. Samuti oli see seotud tähetulega ja käbinäärme talitlusega. Nii tähendas sünnipuust söömine tähetuleekstrakti ehk *anunnaki* kange naisessentsi, „ülimalt oivalise nektari" Gra-ali (hiljem Graal) manustamist.[34] Selles mõttes peeti jumalannat „karikatäitjaks", *anunnaki* väe ülekandjaks. Teda kutsuti ka Šaroni Roosiks – sõnadest *ša*, mis tähendas orbiiti (*vt* 7. peatükk), ja *on*, mis tähendas valgust, või seoses Egiptuse Annu ja Ra Heliopolise templilinnaga, mida nimetati Päikese Majaks[35]. Sellest ka nimi *Ša-Ra-On*. Nagu eespool öeldud, samastati „voolajat" (*flower – flow-er*) liiliaga ja need kaks mõistet saavad kokku piibli ülimalt esoteerilises Saalomoni Ülemlaulus (2:1), kus messialik pruut ütleb: „Ma olen Saaroni liilia, orgude lilleke!"

• Alles üsna hiljuti tegid arstiteadlased kindlaks käbinäärme hormooni. See eraldati 1968. aastal ja sai nimeks „melatoniin", mis tähendab öötöölist (kreeka *melos* – „must" ja *tosos* – „töö"), kuna kõrge melatoniinitootlikkusega inimesed reageerivad tugevalt päikesevalgusele, mis mõjutab nende vaimseid võimeid. Seetõttu on nad rohkem öise eluviisiga ja melatoniini nimetatakse pimedusehormooniks, sest organism toodab seda vaid öösel või pimedas.[36] (Pimedate inimeste organism toodab melatoniini keskmisest rohkem ja see teravdab nende teisi meeli.) Kui inimene satub ülemäära tugeva päikesevalguse kätte, muutub tema käbinääre väiksemaks ja vaimne teadlikkus väheneb. Pimedus ja käbinäärme suur aktiivsus teravdab peenmõistuse intuitiivset teadvuslikkust ja nõrgendab stressifaktorit.

• Käbinääre toodab melatoniini aktiviseeritud keemilise sõnumikandja serotoniini abil. See aine edastab närviimpulsse kromosoomipaaridele niinimetatud meioosi hetkel, kui rakutuumad jagunevad ning kromosoomid poolduvad ja kombineeruvad pärast viljastumist teiste pooltega.[37] Melatoniin tugevdab ka keha immuunsüsteemi ja kõrge käbinäärmesekretsiooniga inimeste tõenäosus vähki haigestuda on väiksem. Suur melatoniinitootlikkus tõstab energia, vastupidavuse ja füüsilise taluvuse taset ning on otseselt seotud une mudelitega, lastes südamel ja veresoonkonnal keha parajalt reguleerida. Melatoniin on keha võimsaim ja mõjusaim antioksüdant, mis avaldab toimet nii vaimse kui ka füüsilise vananemise vastu.[38]

Kuld oli traditsiooniline kuningavõimu sümbol, sellal kui männivaiku, mida samastati käbinäärmeeritise melatoniiniga, kasutati viiruki valmistamiseks. Niisiis olid kuld ja viiruk messialiini preesterkuningate

traditsioonilised ained, koos mürriga (rahustina kasutatud kummivaik), mis sümboliseeris surma. Muistsel ajal tähistati kõrgemat teadvuslikkust sõnaga *daath* (siit inglise sõna *death* – „surm") ning sõnu „haud" ja „üsk" peeti teineteisega asendatavaks* ja teineteist toetavaks teel kõrgema teadvuslikkuse poole.[39] Uus Testament jutustab (Matteuse 2:11), kuidas askeetlikud maagid tõid Jeesusele kingiks neid kolme ainet – kulda, viirukit ja mürri –, tunnustades teda niiviisi kui Graali dünastia õigusjärgset preesterkuningat.

Käbinääre on küllastunud igavestest ideedest ja annab meile võimaluse sõnastada oma kontseptsioone. See on mõtlemisorgan, mille abil me omandame sisetaju ja muudame igavesed ideed maisteks kontseptsioonideks. Joogameistrid seostavad käbinääret *adžna tšakraga* (*adžna* tähendab sanskriti keeles käsku ja *tšakra* ratast). Tšakrad on energiakeskused, mis vastavad igale näärmele sisesekretsioonisüsteemis, ja joogid usuvad, et käbinääre võtab vastu ja saadab peeni vibratsioone, mis kannavad mõtteid ja psüühilisi nähtusi. (Endokriinnäärmed – need on nime saanud kreeka verbi järgi, mis tähendab „virgutama" – on juhadeta näärmed, mis eritavad aineid otse vereringesse.) Käbinääret on nimetatud ka „tarkusesilmaks", mõistuse, kõrgendatud eneseteadvuse ja sisemise nägemise tšakraks,[40] mis võimaldab näha asju selgelt intuitsiooni abil.

Pineaalne ehk kolmas silm on metafoorne silm, kuid see esineb paljudel sisalikel aju ja koljuõõne vahel kui füüsiline, nägev organ. Hinduism väidab, et kõigil on kolmas silm – pühade vägede kõikenägev kanal, mis paikneb keset otsmikku. Tegelikult ongi see kolmas silm anatoomiline tegelikkus käbinäärme kujul. Joogaõpetuse kohaselt on käbisilm teadlikuks saamise protsessis oluline, sest see eristab lõplikult valgust pimedusest – salajane *ayin*.[41] Vaimne isik pigem tajub automaatselt kolmanda silma, sisemise arusaamise peene silma abil, kui usaldab maiseid silmi, mis näitavad üksnes asjade füüsilist olemust. Need on määratletud kohaga suvalises ajas, kuid „käbinäärmega nägijate" jaoks aega ei eksisteeri, sest nemad elavad dimensioonis, kus aeg ja ruum on vähetähtsad.

Käbinäärme talitlused on otseselt seotud aju alaosas paikneva teise väikese organi, ajuripatsi omadega. Ajuripatsi eespoolne sagar stimuleerib aju otsmikusagara intellektuaalseid keskusi ja tagapoolne sagar

---

* Inglise keeles peaaegu ühesuguse kõlaga: *tomb* ja *womb*. – *Tlk.*

mõjutab aju alaosa, kus asetsevad luuleinspiratsiooni ja kõrgete püüdluste keskused.

Meid kõiki ümbritsevad ja pommitavad mõtteväljad ning mõtted, mida me peame enda omaks, on nagu pidev universumi ringhäälingusaade. Ühed mõtted on kosmilise päritoluga, teised aga justkui kohalikud jaamad.[42] Ajuripats on esmane raadiovastuvõtja, mis kontrollib üle kõik lainealad ja sagedused. Ta edastab valitud sagedused nõrede kaudu otse käbinäärmele, mis seejärel võimendab teatud saateid ülekandeks kogu kehale.[43] Käbinääre kontrollib täielikult seda, mida ta reguleeritud melatoniini tootmisega üle kannab ja mida ei kanna. Nii suurendab kõrge melatoniinitootlikkus võimet vastu võtta ja edastada kõrgsagedus-likke kosmilisi ja kohalikke saateid ja tõstab kosmilise teadlikkuse ehk lihtsalt „teadmise" taset. Selles suhtes on huvitav märkida, et kolmandast ehk käbinäärmesilmast on leitud ülipeeni graanuleid, mis kangesti meenutavad kristalle traadita vastuvõtuaparaadis.[44]

14

Fööniks ja tulekivi

Varjulepandud manna

Mesopotaamia Kaini järglastest kuningad – messialiku sugupuu esimesed Pendragonid – koosnesid kõrgest *anunnaki* ollusest ja seepärast toideti neid *anunnaki* tähetule ekstraktidega suurendamaks nende tajumisvõimet, teadlikkust ja intuitsiooni, nii et neist said teadvuslikkuse meistrid, peaaegu nagu jumalad ise. Samal ajal suurenes nende vastupidavus ja tugevnesid nende immuunsüsteemid, nii et regulaarselt manustatud *anunnaki* melatoniini vananemisvastased omadused tekitasid ülipikki eluigasid. Kõik tolleaegsed ülestähendused kinnitavad, et see oli nii, ja sestap pole põhjust olla *Genesis*es nimetatud esiisade kõrge vanuse suhtes ülemäära skeptiline.

Kanoonilises piiblis räägitakse meile, et Jehoova andis Noa eluajal käsu, millega keelas edaspidise vere manustamise – vähemalt sellesse aega paigutasid selle seaduse Vana Testamendi koostajad 6. sajandil eKr. Pole siiski tõenäoline, et see ajamäärang on õige, sest Enlil-Jehooval polnud nii suurt võimu Enki-Samaeli ja Anunnaki Suurkogu üle. Kuid sellegipoolest sobib märkida, et sellest ajast alates hakkasid piiblis nimetatud esiisade liini vanused oluliselt kahanema ning alates Aabrahami ja Iisaki ajast esitatakse meile juba märksa normaalsemaid eluigasid. Seevastu Sumeri kuningate eluead Arviumi ehk Kaini ja Etana liinis olid endiselt kõrged.[1]

Olgu Jehoova käsu ja selle kronoloogiaga kuidas on, kuid pole kahtlust, et suur muutus tähetule praktikas sai vajalikuks umbes 1960 aastat eKr. See oli siis, kui Terah siirdus koos oma poja Aabrahami ja perekonnaga Urist põhja poole Haaranisse, sest nende linn oli laastatud

ja *anunnaki* jumalad olid lahkunud „nagu rändlinnud". Mis iganes ka selle ajahetkeni polnud juhtunud, kuid olud muutusid suuresti, sest *anunnaki* tähetuld polnud enam saada ja tuli leida mingi aseaine. Näib, et see polnud probleem, sest oli olemas terve provintsitäis väljaõpetatud käsitöömeistreid, suuri metallurge, kes olid järginud Tuubal-Kaini traditsiooni (1 Ms 4:22). Ning printsiip, nagu seisab nende arhiivis kirjas, oli selge: „Selleks et kulda teha, pead sa kulda võtma."[2]

Piibli Uue Testamendi sümboolikat arvestades on eriti huvitav märkida, et Eeli pojast Joosepist, kes lõi põhjuse kulla, viiruki ja mürri kinkimiseks oma pojale Jeesusele, kirjutati varastes evangeeliumides kui käsitöömeistrist. Nüüdisaegsed ingliskeelsed piiblid nimetavad teda puusepaks, kuid tegu on jämeda tõlkeveaga. Sõna „puusepp" on valesti tuletatud kreekakeelsest sõnast *hotekton*, mis omakorda oli tuletatud semiidi sõnast *naggar*[3] ja tähendas käsitöömeistrit. See aga tähendas, et Joosep polnud mitte puutööline, vaid kogenud alkeemiametallurg nagu tema esiisad.

Vana Testamendi Teises Moosese raamatus tutvustatakse meile kedagi Moosese kaasaegset Betsaleeli, Huuri poja Uuri poega, kes olevat olnud täidetud Elohimi vaimu, tarkuse, mõistmise ja teadmistega. Me saame teada, et Betsaleel oli osav kullassepp, kes tundis igasuguseid töid (2 Ms 35:30–31), ning et talle tehti ülesandeks valmistada seaduselaegas ja ehitada kogudusetelk. Täpsustades, kuidas Betsaleel pidi valmistama kroone, rõngaid, kausse ja ühe küünlajala – kõik puhtas kullast –, lisab piiblitekst sellese nimistusse mingi vaateleibade laua (25:29–31). Ning ilma et vahepeal midagi seletataks, saab kõik tehtud (39:37). Seda meenutatakse taas Uue Testamendi Kirjas heebrealastele 9:1–2, kus öeldakse, et esimese lepingu järgi püstitatud esimeses pühas telgis olid küünlajalg ja laud vaateleibadega. Siinkohal sobib märkida, et meieisapalves on sõnad „meie igapäevast leiba anna meile tänapäev". Selle all on sageli mõeldud peatoidust üldises mõttes, kuid vanade gnostikute traditsioonis tähendas see siiski täpsemalt püha lepingu mõistatuslikku vaateleiba.

Kolmas Moosese raamat pöördub vaateleiva teema juurde tagasi, ehkki ei nimeta selle toidu nime (24:5–7): „Ja võta peent jahu ning küpseta sellest kaksteistkümmend kooki... Ja pane kummalegi reale puhast viirukit." Kuid sõna „jahu" kasutamine tõlgetes on eksitav. Parem oleks sõna „pulber", sest nagu vene-juudi psühhiaater doktor Immanuel Velikovsky on märkinud, „polnud vaateleivad ilmselt mitte

jahust, vaid hõbedast või kullast".[4] See on eriti tähenduslik, sest *Exoduses* on öeldud, et Mooses võttis israeliitide tehtud kuldvasika, „põletas selle tules ning jahvatas, kuni see sai peeneks; siis ta puistas selle vette ja andis Iisraeli lastele juua" (2 Ms 32:20). Siin on kasutatud õiget sõna – „pulber" –, kuid kuld ei muutu põletamisel pulbriks, vaid ainult sulab. Mis maagiline pulber see siis oli, mida Mooses israeliitidele sisse söötis?

Kuningad olid *anunnaki* tähetule melatoniini ja serotoniini regulaarse manustamise kaudu saavutanud kõrgema teadlikkuse ja teadvuse. Nad olid pääsenud valgustatumasse riiki (valgusevälja dimensiooni), mida nimetati Šaroni (Saaroni) tasandikuks ja mida hiljem hakati ekslikult pidama Šaroni rannikualaks Iisraelis.[5] Tähetule kulda peeti tähtsaimaks teeks valguse juurde. Maine inimene (tina) võis niiviisi tõusta kõrgema teadlikkuse staadiumini (kuld) – ja see oli üks alkeemia õpetuse juuri, mille järgi odav metall räägiti muutuvat kullaks.

Siinkohal tasub märkida järgmist. Piiblitekstist ilmneb, et püha lepingu vaateleib jäi Moosese ajast peale preestrite pärusmaaks. Kui Petlemma Taavetist sai mõned põlvkonnad hiljem Iisraeli kuningas, lubati tal võtta vaateleiba. Kuid preester, kes andis Taavetile selle privileegi, rõhutas, et see pole kuningate õigus (1 Sm 21:3–6). Uue Testamendi evangeeliumid toetavad seda kinnitusega, et kuigi Taavet oli kuningas, polnud tal õigust osa saada vaateleivast.[6] Nii polnud aga Kaini kuningliku liiniga, nii polnud ka Egiptuse kuningatega sellestsamast messialikust liinist. Vaateleib oli alati olnud varaste vaaraode traditsiooniline privileeg, sest nad olid täielikult pühitsetud lohemaojärgsed preesterkuningad. Sellest traditsioonist peeti kinni nii mehe kui ka naise puhul, sest mõisted „kuningas" ja „kuninganna" olid täielikud sünonüümid. Varane kuningaamet ehk Malkhut oli „kainlus" (ingl *kainship*) ja kuningannaamet *q'ayin*lus ning mõlemad tiitlid tulenevad nimest Kain (Q'ayin). Ingliskeelne sõna *kinship* („sugulus"), kus *kin* tähendab veresugulast, on sama päritoluga.

Vaatleme nüüd teist müstilist toitu – seda, mida tuntakse mannana. Pühakirjast teame, et manna oli midagi muud kui vaateleib, kuid see ei tähenda, et need polnud üldse omavahel seotud. Mida me siis teame mannast? Hea oleks järele vaadata teosest „Juudi muinsused", mille koostas 1. sajandil Josephus Flavius. Jutustades lugu Moosesest ja israeliitidest Kaananimaal, selgitab Josephus, et esimest korda nähti mannat siis, kui see langes maa peale ning „inimesed ei teadnud, mis

see on, ja pidasid seda lumesajuks".[7] Josephus jätkab: „Nii jumalik ja imeline toit oli see... Nüüd kutsuvad heebrealased seda toitu mannaks, sest partikkel *man* [*man-hu*, millest tuleb *manna*] on meie keeles küsimuse esitamine: mis see on?"[8]

Vastav koht piibli *Exoduses* (2 Ms 16:15) ütleb, et „kui Iisraeli lapsed seda nägid, siis nad küsisid üksteiselt: „Mis see on?" Sest nad ei teadnud, mis see oli. Aga Mooses vastas neile: „See on leib mida Jehoova annab teile süüa."" Seejärel kirjeldatakse, et manna oli valge, meenutas seemet ja oli magusa maitsega nagu mesi (16:31). Mooses oli nimetanud seda leivaks, kuid inimesed küsisid ikka: „Mis see on?"

Tegelikult oli see manna, mis langes maa peale nagu lumi ja mida israeliidid Siinais sõid (2 Ms 16:16–36), tamariskitaime vaigutaoline eritis[9] – hästi tuntud loodusnähtus selles piirkonnas.[10] Kuid tamariskimanna, mida israeliidid tol perioodil tarvitasid, erines sootuks kullamannast, mida neile pakuti vaid üks kord, siis kui põletati kuldvasikat (2 Ms 32:20). Kuldmannast tehti vaateleiba ja see oli üldiselt preestrite jagu.

Preestriamet loodi israeliitide vennaskonnas esimest korda Siinais Moosese ja Aaroni ajal, kuid preestri põhimõiste tuli Sumerist Egiptuse kaudu. Egiptuse „Surnuraamatus", maailma vanimas terviklikus raamatus,[11] on öeldud, et vaaraod sõid valget kullamannat alates III aastatuhandest eKr. See oli tõeliselt müstiline, alkeemiline manna, mille Aaron pani seaduselaekasse (2 Ms 16:33–34), ja Uue Testamendi Ilmutusraamat 2:17 ütleb: „Kes võidab, sellele ma annan süüa varjule pandud mannat ja annan temale valge kivikese ja kivikese peale kirjutatud uue nime, mida ükski muu ei tunne, kui aga see, kes selle saab." Palju hilisemas keskaegse Euroopa Graali-pärimuses, Wolfram von Eschenbachi rüütliromaanis „Parzival", on umbes samasugune lõik. Selles öeldakse:

> Ümber kivi otsa ütlevad kirjatähed nende nime ja päritolu – olgu tüdrukud või poisid –, kes on kutsutud retkele Püha Graali juurde. Kellelgi pole vaja seda kirja lugeda, sest niipea kui seda loetakse, see kaob.[12]

Saalemi preesterkuninga Melkisedeki kuju Prantsusmaal Chartres'i katedraalis hoiab käes karikat. Kivi selles karikas kujutab leiba ja veini, mida kuningas ilmselt pakkus Aabrahamile (1 Ms 14:18). Nagu me

teame, sümboliseeris vein püha tähetuld, kuid see kujutis on tähtis selle poolest, et leib on pandud karika **sisse**. See tähendab, et tähetuli asendati toiduainega just Melkisedeki ja Aabrahami ajal. Aseaine oli kullast tehtud valge pulber, algsete vaateleibade põhikomponent.

Vanas Egiptuses oli vaateleibade asemel *skefa*, mida kujutati alati koonilise (*šem*ikujulise) koogina. Sellega toideti valguskeha kui füüsilise keha vastandit – ja valguskehaks peeti teadvust. Ühel bareljeefil Karnakis suures Amoni templis on kujutatud vaarao Thutmosis III kullast ja hõbedast sõjasaaki ning seitsmendas reas on üks kooniline objekt kirjega „valge leib".[13] See vastab leiba tähistavale hieroglüüfile, nagu tõendab *Ashmolean Museum*i raamat *„Egyptian Grammar"*.[14] Sellega paralleelselt ilmub salasilma *ayin* sümbol uuesti välja egiptuse hieroglüüfina, mis tähistab valgust,[15] tähendades ühtlasi ka aega ja päikest.

Vaaraod tarvitasid *skefa*t juba 2180 aastat eKr, et suurendada käbinäärme aktiivsust ning seeläbi kõrgendada taju, teadlikkust ja intuitsiooni. Kuid selle valmistamise saladust tundsid üksnes müsteeriumikoolkondade vilunud metallurgid (käsitöömeistrid). Need meistrid olid tegevpreestrid ning Memphise ülempreester kandis tiitlit Suur Oskusmeister.[16] Nagu eespool öeldud, koosnes üldine noorendamisprotsess 33 astmest. Selle lihtsustamiseks õpetasid salateaduste filosoofid pühendatuile, kuidas valmistada imelist „projitseerimispulbrit", mille abil oli võimalik muuta inimese teadmatust vaimseks kullakangiks.[17] „Surnuraamatus" esitab lõpliku valgustatuse poole pürgiv vaarao igal rännaku etapil põhiküsimuse: „Mis see on?" Heebrea keeles väljendati seda üheainsa küsisõnaga: *„Manna?"*

Käsitöömeistrite pärand

Nüüd võime tagasi pöörduda teema juurde, mida käsitlesime 9. peatükis, kus nägime, et muistsed sumerid austasid salapärast asja nimega „ülespoolne tulekivi" – mõistatuslikku metallist objekti, mida nimetati *šem-an-na*ks. Kui seda pisut foneetiliselt moonutada, saame lausa vaateleiva (*shewbread*) ekvivalendi (*še*[w]*manna*).

On tähelepanuväärne, et nüüd ilmuvad uuesti kõik need tunnused, mis on seotud vaaraode ja Püha Graali kuningate eksootilise toiduga. Maagiline „eluleib" oli ühes *šem*i kohta käivas repliigis koonilise

kujuga. See oli tehtud valgest kullamannast (säravast metallist ehk *annast*) ning see oli *anunnaki* tähetule aseaine. Samuti on piibli ja Graali õpetuses öeldud, et see oli kivist, ning mõlemas pärimuses olevat see kandnud eri „nime", mida teadsid üksnes selle saajad. Siit hakkab võib-olla selguma põhjus, miks piibli tõlkijad on tõlkinud *šem*id „nimedeks".

Kui vaatame kivi Melkisedeki karikas, Ilmutusraamatu valget kivi või salapärast kivi Graali lossis, huvitab meid alati see aspekt, mida nimetatakse tarkade ehk filosoofide kiviks. Nii vaimulikus kui ka romantilises pärimuses on seda müstilist kivi seostatud mingi nime või nimedega, mida teavad vaid need, kes saavad sellest kivist väge – ning nimi samastub mingi *šem*iga või „ülespoolse tulekivi" särava metalliga, *šem-annaga*.

Alkeemia teoorias ja praktikas on tarkade kivi midagi niisugust, mis muudab odava metalli kullaks. Ja seda nii metallurgilises kui ka vaimses kõrgema valgustatuse mõttes. Füüsilisest muutumisest räägime pisut hiljem, kuid praegu vaatleme kivi üht funktsiooni, mis on seotud kulla enda erinevate määratlustega. Füüsilisel kullal on tegelikult kaks vastandlikku vormi: metall kuld, nagu me seda tunneme, ja palju kõrgem („ülespoolne") vorm. Viimane on kuld teises tajutava aine dimensioonis, valge pulberkuld, varjulepandud manna, mille saladust teadsid vaid käsitöömeistrid.

Alkeemiateoses „*Rosarium Philosophorum*" kirjeldati Peidetud Kivi geomeetriliselt: „Tehke ümmargune mehe ja naise ring ning joonistage sellest väljapoole ruut – ja ruudust väljapoole kolmnurk. Tõmmake ring ümber ja te saate tarkade kivi."[18]

Kivi põhimõiste sõltub täielikult vaataja tajust. See on nagu poole klaasi veega: ühtede meelest on klaas poolenisti tühi, teiste meelest poolenisti täis. Samamoodi näevad ühed kivis lihtsalt munakivi, teised aga kujutlevad seda vääriskivina. Kuulsas Graali-romaanis „Parzival. Ühe rüütli vaimne elulugu" (u 1200) öeldakse Graali lossi templirüütlite kohta järgmist.

> Nad elavad kõige puhtama kivi jõul. Kui te ei tea selle nime, siis võtke teadmiseks: selle nimi on *lapis exilis*. Selle kivi väel põleb fööniks tuhaks, kuid tuhk toob ta kiiresti tagasi ellu. Nõnda fööniks sulib ja seejärel saadab välja eredat valgust – ning on niisama ilus kui enne.[19]

Paljusid on huvitanud nimi *lapis exilis*,[20] sest tegu näib olevat kahest elemendist koosneva sõnamänguga. Esiteks on see *lapis ex caelis* – „kivi taevast", Veenuse smaragdist gemm – ja teiseks *lapis philosophorum* ehk tarkade kivi ise. Nii või teisiti on see fööniksi kontekstis seotud „ülespoolse tulekivi" *šem-an-na*ga, eksootilise tähetule aseaine vaateleivaga.

Praktikas muutus aseaine vajalikuks, kui *anunnaki* jumalad lahkusid Mesopotaamiast. Kuid käsitöömeistrid olid hästi välja õpetatud. Tähetulerituaal jätkus, asendades *anunnaki* soost toitjad kõrgest soost preestrinnadega, keda kutsuti punasteks naisteks. Ent selle allika hormoonieritised olid nõrgemad ja nõrgenesid läbi põlvkondade edasi. Kuningliku õigusjärgluse kindlustamiseks täiustasid käsitöölised valge pulberkulla tootmise tehnoloogiat. Pulbril oli üks selge eelis. Selle asemel et anda hormoonilisasid välisest allikast, mõjutas eksootiline toit tugevalt käbinääret ja ajuripatsit, mistõttu toidu saajad tõstsid ise oma melatoniini ja serotoniini tootmise ülikõrgele tasemele.

„Parzivali" allegooria võti peitub „tuhaks põlenud" fööniksi kirjelduses. Kuid just sellest tuhast tuleb suur vaimuvalgus. Mis siis täpselt on fööniks? Võidakse vastata, et see on üks müütiline lind (*bennu*), kes põles Heliopolise templis tuhaks ja ärkas heledas valguses uuesti ellu. Heliopolis oli Käsitöömeistrite Suure Valge Vennaskonna ja esseenide terapeutika keskus. Kuid *phoenix* on tegelikult vana kreeka-foiniikia sõna, mis tähendas karmiini või punast kulda.[21] Kreeka ajaloolane Herodotos (u 450 eKr) väitis, et fööniks esindab loojuva ja tõusva päikese punast ja kuldset värvust. Tegelikult sümboliseerib fööniks *ritut*, pulbriks põlevat punast kulda – *šem-an-na*t, „ülespoolset tulekivi".

Makedoonia Aleksandril (356–323 eKr) olevat olnud paradiisikivi, mis tegi vanad nooreks.[22] Ühe keskaegse juudi õpetlase sõnul kaalus see kivi üles sama koguse kulda, aga kui see oleks põletatud tuhaks, olnuks isegi linnu sulg sellest raskem. Matemaatiliselt kirjutati seda nõnda: 0 = (+1) + (–1). Esmapilgul tundub see olevat väga selge summa, sest (+1) + (–1) võrdub tõepoolest nulliga. Aga kui seda rakendada füüsilise aine puhul, tähendab see võimatut, sest eimillegi tootmiseks oleks vaja midagi positiivset ja midagi samaväärselt negatiivset.

Kui meil on tükike millestki positiivsest, ei saa me lisada sellele samaväärselt negatiivset osa sellestsamast millestki, et saada eimidagi. Parimal juhul võime viia selle positiivse miski kuhugi mujale, nii et see poleks enam vaateväljas. Kuid see eksisteeriks ikka ega oleks

sellepärast eimiski. Ainus võimalus muuta midagi eimillekski on kanda see üle teise dimensiooni, nii et see kaoks füüsiliselt maisest keskkonnast. Kui niisugune protsess oleks teostatav, siis kinnitaks selle saavutamist ka kaalu kadumine.

Mis asi see siis on, mis võib olla iseendast raskem, kuid võib olla ka iseendast kergem ja muutuda eimillekski? See on fööniks, kes põleb tuhaks, kuid seejärel taastub valgusse. See on kuldvasikas, mille Mooses põletas tuhaks ja mida ta söötis israeliitidele. See on peidetud nime kivi, *šem-an-na*, „ülespoolne tulekivi" – ja ülestähendused ütlevad, et sumeri käsitöömeistrite tulekivi polnud üldse mitte kivist, vaid säravast metallist.

Nii et kui arvestada tänapäeva teaduse saavutusi ning meie teadmisi aatomitest ja aatomituumadest, kas on siis võimalik – nagu oli võimalik kauges minevikus – muuta kulda maitsvaks ja seeditavaks valgeks pulbriks? Kas on võimalik, et see pulber kaalub üles oma optimaalse kullakoguse? Kas on ka võimalik, et seesama pulber kaalub endast ja eimillestki vähem? Kas sellistes tingimustes on võimalik, et see pulber kaob meie vaateväljast teise aegruumi dimensiooni ja tuleb siis tagasi oma algsesse olekusse? Vastus kõigile neile küsimustele on jaatav, sest see on tähetulele järgnenud fööniksi saladus ja see seletab messialiku sugulusliini tõusmist läbi tulekivi. Seda, miks muistsed mesopotaamlased nimetasid tulekivi ülespoolseks, saame teada, kui hakkame vaatlema kõrgspinnimetallurgiat.

Kulla muundumine

Enne selle osa alustamist tuleb rõhutada, et kuna kõrgspinniliste aatomitega tegelda on potentsiaalselt ohtlik ettevõtmine, on lähemad selgitused sihilikult varjatud. Seetõttu on alljärgnev esitatud üldülevaatena ega täpsusta spetsiifilisi kaalusid, temperatuure, laboratoorseid tingimusi ja põlemisaegu. Nii on välditud igasugused asjatundmatute entusiastide mõtlematud katsetused ja töötamine valitsevate rahvusvaheliste patentide vastu, mis valitsevad seda valdkonda.

Hakatuseks peaksime vaatlema alkeemikute Lapiduse ja Eirenaeus Philalethese märkusi tarkade kivi kohta: „Filosoofide kivi pole mitte kivi, vaid pulber, millel on võime muuta odavaid metalle kullaks ja hõbedaks."[23] Ja veel:

Kivi, mis peab muutma metalle kullaks, tuleb otsida väärismetallidest, millesse see on suletud ja talletatud. Seda nimetatakse kiviks selle kindla loomuse pärast, sest see peab tule toimele vastu nagu igasugune kivi – kuid see on väga peen pulber, mida pole puudutades tunda [nagu talgipulber], mis on lõhna poolest fragmentaarne [puudulik], millel on kõige läbitungivama vaimuga vägi. See tundub kuiv, kuid ometi on libe ja võib kergesti värvida metallplaati. Seda kivi ei eksisteeri looduses, seda tuleb kunstlikult valmistada, alludes looduse seadustele. Nii näete, et meie kivi on tehtud üksnes kullast, kuigi see pole tavaline kuld.[24]

Need märkused vihjavad mõistatuslikule kivile, mis on tegelikult peen pulber. Ning rääkides väärismetallidest, mis sisaldavad seda kivi, ei pea nüüdisaegsed praktikud silmas mitte ainult kulda ja hõbedat, vaid ka plaatinametalle. Lisaks plaatinale kuuluvad sellesse rühma pallaadium, iriidium, osmium, roodium ja ruteenium. Kuna need metallid on ülitugevad, kasutatakse neid kirurgia-, optika- ja stomatoloogiainstrumentide, samuti tiiglite, termoelementide, laagrite, elektrikontaktide, igasuguste täppisriistade, nõelateravike ja suleotste valmistamiseks.

Metall, mida juveelitööstuses tuntakse üldiselt kui valget kulda, on kulla ja pallaadiumi sulam. Pallaadiumi olevat esimest korda leitud 1803. aastal Brasiiliast, Californiast ja Uuralitest ning samal aastal pandi sellele nimi asteroid Pallase järgi. Selsamal aastal olevat avastatud ka iriidium, osmium ja roodium ning 1843. aastal ruteenium. Tegelikult aga ei avastatud plaatinarühma metalle sugugi mitte 19. sajandil, sest vähemalt üks neist, iriidium, taasavastati; iriidium oli algselt muistse Sumeri peamine tulekivi. Särava hõbedase värvuse ja nüüdisaegse nime puudumise tõttu (nimi pandi 1803. aastal sillerdava värvuse järgi*) peeti seda vanades ülestähenduses kirjeldatud salapärast läikivat metalli pikka aega tinaks.

Iriidium on Maal väga haruldane element, kuid geoloogid on avastanud selle olemasolu tavalisest 30 korda suuremates kogustes neis maakoore kihtides, kuhu kauges minevikus on kukkunud seda metalli sisaldavad meteoriidid.[25] Niisiis pole iriidium väljaspool meie planeeti sugugi nii ebatavaline. Sumerid ja vanad egiptlased tundsid hästi kulla

* Kreekakeelsest sõnast *iris*, mis tähendab vikerkaart. – *Tlk.*

omadusi ja oskasid teha sellest sulameid teiste väärismetallidega. Käsitöömeistrid oskasid töödelda ka iriidiumi, mida võidi nagu kuldagi viia *šem-an-na* eksootilisse „ülespoolsesse" seisundisse.

See tähendab, et nad mitte ainult ei teadnud neid metalle ega osanud neid töödelda, vaid ka tundsid aatomite ja aatomituumade teadust, sest valge pulbri „ülespoolne" olek on saavutatav üksnes läbi teadmiste kõrgspinnilisest metallurgiast. Üksnes seda osalt füüsikalist ja osalt metafüüsikalist teadust tundes võib võtta füüsilise miski ja muuta selle eimillekski, rakendades põhimõtet 0 = (+1) + (−1). On huvitav, et kõrgspinniline kullapulber avaldab silmanähtavat mõju käbinäärmele, pannes selle tootma rohkem melatoniini, sellal kui samasugune iriidiumipulber paneb ajuripatsi tootma rohkem serotoniini.

Ehkki plaatinametallide praegused nimed on võrdlemisi uued, pole need metallid ise seda kaugeltki. Viimased testid on näidanud, et üle 5% meie aju kuivmassist koosneb kõrgspinnilises olekus iriidiumist ja roodiumist.[26]

Milline on siis see ülespoolne ehk kõrgspinniline seisund, mis muudab need väärismetallid mittekombitavaks valgeks pulbriks? Normaalset aatomit ümbritseb kate, tuuma tekitatud positiivne kaitse. Kõik tuuma ümber tiirlevad elektronid peale kõige välimiste paiknevad seespool katet. Tuum läheb ülespoolsesse ehk kõrgspinnilisse olekusse, kui positiivne kate laieneb ja toob kõik elektronid tuuma kontrolli alla.

Normaalselt tiirlevad need elektronid ümber tuuma paaridena, kusjuures üks pöörleb päri- ja teine vastupäeva. Kuid kõrgspinnilise tuuma mõju alla sattudes lähevad kõik päripidised elektronid korrelatsiooni äraspidiste elektronidega. Täielikus korrelatsioonis muutuvad elektronid puhtaks valgeks valguseks ja üksikutel aatomitel on kõrgspinnilises substantsis täiesti võimatu liituda. Seetõttu ei saa need loomulikul teel metallina ümber formeeruda ja järele jääb lihtsalt valge pulber.[27]

Lihtsas sõnastuses: valge pulber tekib metalliproovi kõrgkuumutamisel teatud kindla aja jooksul rangelt kontrollitud tingimustes – näiteks alalisvoolu kaarleegis kahe elektroodi vahel. Kuid tõeliselt ebaharilik asi kõnesoleva pulbri juures on see, et kui seda pidevalt vaheldumisi kuumutada ja jahutada, suureneb ja väheneb selle kaal mitusada protsenti üle optimumi, langedes absoluutsest eimillestki allapoole. Pealegi moodustab selle optimummass tegelikult 56% pulbriks muudetud metalli massist. Kuhu kaob siis ülejäänud 44%? Sellest saab üksnes

puhas valgus, mis kandub üle mingisse dimensiooni väljaspool füüsilist tasandit. See jutt ühtib täpselt ülalpool mainitud Aleksandria tekstiga, mis ütleb, et paradiisikivi võib üles kaaluda niisama suure kullakoguse, aga kui see muuta tolmuks (pulbriks), võib isegi udusulg olla sellest raskem.

„Püha Graali sugupuu" esimese väljaandes[28] oli esitatud küsimus, kuidas templirüütlid ja Umar Hajjami alkeemikud suutsid 12. sajandi Prantsusmaal valmistada jumalaemale pühendatud kirikutele erakordselt säravat värvilist klaasi. Nende väitel oli saladus *spiritus mundi*s ehk „maailma vaimus" ja nüüd teatakse, et tegu oli paradiisikivi valge valgusega, sest klaas tehti metallist. Kui ülespoolse metalli valget pulbrit kuumutada teatud temperatuuril, muutub see otsemaid klaasiks, mille värvus ja omadused sõltuvad metallist. Sel meetodil saab mitte ainult imeliselt selget klaasi, vaid sellesse klaasi naaseb ka valguseks (*spiritus mundi*) muundunud 44% ning klaas omandab taas kogu metalli kaalu. See muidugi tõestab, et 44% tegelikult ei kadunudki, vaid läks üle kaaluta olekusse.

1970. aastate lõpus viidi USA-s läbi katse, mis tegi ilmsiks salapärase valge valguse toime vabaõhutingimustes, ilma et täpsete tulemuste saamiseks oleks kasutatud vaakumit ja inertgaase. Selles katses kadus substants täielikult võimsas valgusepahvakus, mis võrdus umbes 50 000 välklambi valgusega. Tegelikult oli see plahvatus, kuid ei kostnud mingit pauku ja selle sisse püsti pandud pliiats jäi seisma.[29]

Veel üks valge pulbri erijoon on see, et isegi need 56% substantsist, mis jäävad alles pärast 44% eemaldumist valgusena, võib vaateväljast täielikult kaotada, teise dimensiooni üle viia. Selles eksperimendi staadiumis (muide, see protsess võib olla ka täiesti vastupidine) mitte ainult ei kaalu nähtamatu substants vähem kui mitte midagi, vaid ka seda sisaldanud anum kaalub vähem kui enne. Eriti just sellest tulekivi omadusest võib teha mõned üpris jalustrabavad järeldused, milleni jõuame siis, kui uurimise viimases järgus käsitleme muistse Egiptuse teadust antigravitatsioonist.

Ajakirja *Scientific American* 1995. aasta maikuunumbris käsitleti plaatina mõju ruteeniumile seoses inimese DNA-ga. Märgiti, et kui DNA kaksikspiraali kummassegi otsa panna üksikuid ruteeniumiaatomeid, muutub see 10 000 korda juhtivamaks. Selles saab tegelikult ülijuht.[30] Ka väljaandes *Platinum Metals Review*[31] ilmub regulaarselt artikleid plaatina, iriidiumi ja ruteeniumi kasutamisest ravis keharak-

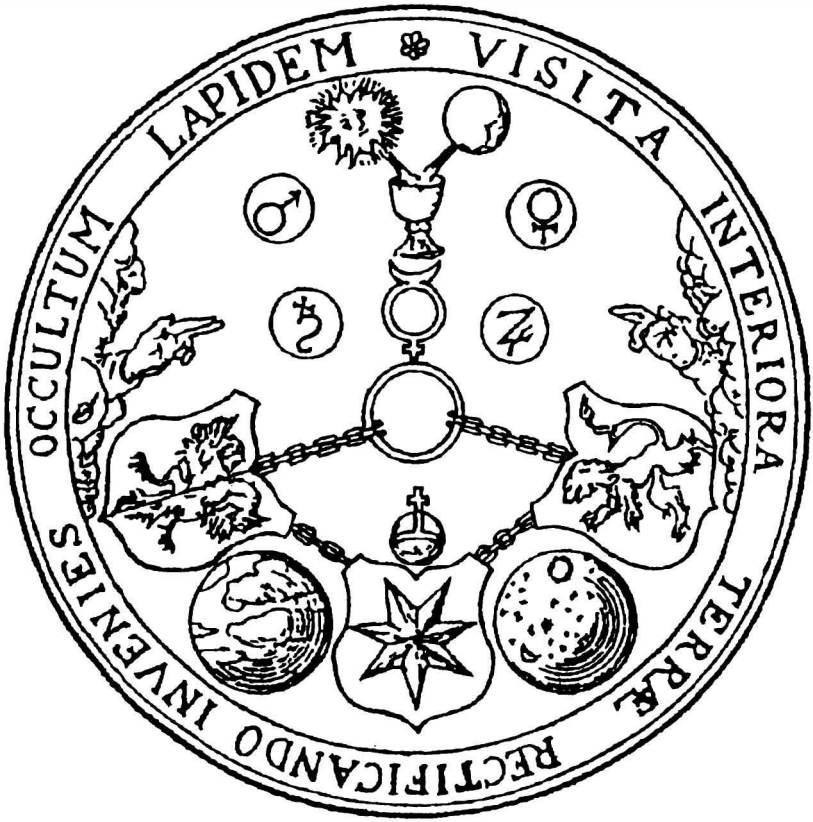

Peidetud Kivi alkeemiline medaljon. Äärele kirjutatud sõnade VISITA INTERIORA TERRÆ RECTIFICANDO INVENIES OCCULTUM LAPIDEM *esitähtedest saame sõna „vitriol", mis tähendab klaasjat sulfaati. See on seotud* oleum vitriga – *klaasiõliga, mis on antimoni kõrgeim olemus.*

kude ebanormaalsest ja kontrollimatust jagunemisest tingitud vähktõbede vastu. Kui DNA olek on muutunud, nagu näiteks vähi puhul, võib mingi plaatinaühendi abil mõjutada moondunud rakku, nii et see kutsub esile DNA relaksatsiooni ja korrigeerumise. Selline ravi ei nõua lõikust, ei hävita kiirgusega ümbritsevaid kudesid ega riku immuunsüsteemi nagu keemiaravi. See on otsene ravi, mis parandab moondunud rakke. Kindlasti kuuleme meditsiiniasutustelt varsti selle kohta midagi enamat. Või kas ikka kuuleme? Vaevalt et see vastab mõjukate ravimifirmade finantshuvidele. Võib-olla teavitavad meid sellest teised allikad.

On eriliselt huvitav, et meie esivanemad tundsid „ülespoolsete" tulekivide saladusi juba aastatuhandeid tagasi, teadmata veel midagi nüüdisaegsetest kulukatest ja ulatuslikest uurimistöödest neis valdkondades. Nad teadsid, et inimkehas leidub ülijuhte, mis on meie teadvuse ehk valguskeha (*ka*) elemendid.[32] Nad teadsid, et nii füüsilist kui ka valguskeha tuleb toita[33] – ja viimase ülim toit oli *šem-an-na*, mida valmistasid templites preestrid-käsitöömeistrid spetsiaalselt kuningate jumalustamiseks.

On teada, et nii iriidiumil kui ka roodiumil on vananemisvastased omadused, aga ruteeniumi- ja plaatinaühendid mõjutavad DNA-d ja rakukeha. Samuti teatakse, et kuld ja plaatinarühma metallid võivad monoatomaarses kõrgspinnilises olekus aktiveerida sisenõristussüsteemi, tõstes teadvuse ja võimed enneolematutele tasanditele. Ülespoolne *šem-an-na* on võimeline trotsima gravitatsiooni ning võib-olla ka aktiveerima keha niinimetatud rämps-DNA-d ja kasutamata ajuosi.

Nüüd oleme astunud piibli piiridest välja, et vaadelda alkeemilisi ja teaduslikke protsesse, mis hõlbustasid Graali kuningate sündi. Kaini dünastiline liin (läbi Sumeri kuningate ja Egiptuse vaaraode) kuningas Taavetini ja Jeesuseni oli sihikindlalt aretatud maiste valgusetarnijate tõug. Nemad olid tõelised jumalate pojad, keda toideti algul, alates u 3800. aastast eKr *anunnaki* tähetulega ja hiljem kõrgspinnilisest metallist tehtud lisanditega. Ühesõnaga, nad aretati inimkonna juhtideks ning neid hoiti nii vaimselt kui ka füüsiliselt kõrgemas seisundis.

Ülalöeldu kontekstis vaatlesime tarkade kivi üht eriliselt selget aspekti, kuid ranges mõttes on sel mõistatuslikul kivil üks palju laiem toimesfäär, sest see on tõeline alkeemia produkt nimega Suur Teos. Selle „mineviku ja tuleviku teaduse" meistrid tunnevad seda kivi kui Suurt Tinktuuri. Seni vaatasime, kuidas kulda ennast võib viia kõrgemasse olekusse, kuid ühes edaspidises Graali sarja raamatus süveneme alkeemilise protsessi paeluvatesse füüsikalistesse ja metafüüsikalistesse toimetesse, et näha, kuidas taevakivi saab lihtsustada põhilist muundumisprotsessi. Vahepeal aga tasub märkida, et alkeemia on otseselt seotud draakoni suverääänse õpetusega, sellal kui mehe ja naise uroboroslikud sümbolid on koos Graali karikaga kantud kõige vanematesse hermetistlikesse regaalidesse.

Peidetud Kivi alkeemilise medaljoni äärele on kirjutatud: „Külasta Maa seesmisi osi; puhastumise läbi pead sa leidma peidetud kivi." Embleemilise ketta keskel kallavad Päike (hing) ja Kuu (vaim) oma

essentse karikasse, mis seisab Veenuse sirbi ja Uroborose kohal. Embleemil on kujutatud „filosoofilist elavhõbedat", mille all on Platoni sõrmus, mis sümboliseerib kivi Maa keskel ja on kinnitatud Homerose kuldketi külge. Sõrmuse all on riigiõun, mis sümboliseerib antimoni (*vt* 15. peatükk) – ja seda kasutatakse rektifikatsiooniprotsessis, et saada tarkade kivi, alkeemia Suurt Tinktuuri.

15

VULCANUS JA PENTAGRAMM

Hea Maa kangelane

Eeva poja Kaini liini käsitledes on piibel väga napisõnaline (1 Ms 4:17–18), nimetades vaid üht Kaini poega, Hanokit, kelle järglased on Iirad, Mehuujael, Metuusael ja Lemek. Paralleelselt selle liiniga on antud Eeva poja Seti liin (1 Ms 4:26, 5:1–25), milles on kaks põlvkonda lisaks ja mis jõuab samuti välja kellegi Lemekini.

Kain	Sett
Hanok	Enos
	Keenan
	Mhalalel
Iirad	Jered
Mehuujael	Eenok
Metuusael	Metuusala
Lemek	Lemek

Seti liinis on keegi Keenan – tema nimi on üks „Kaini" variante – ja Enos, kellel ei näi olevat otsest paarikut. Kuid lisaks neile kõrvalekalletele esineb nimistuis nimede ligilähedasi kopeerimisi. See on pannud oletama, et üks liin on Vana Testamendi koostajate väljamõeldis. Ja kuna Kaini järglaskond oli kuningate tõttu ajalooliselt tähtsam, siis on leiutatud ilmselt Seti liin. Siiski jääb faktiks, et kuigi Kaini liin oli kuningate liin, oli Seti liin preestrite dünastia, kuhu kuulus ka Lemeki poeg Noa, keda „Zoharis" nimetatakse Õiglaseks (Tzaddik).[1] Juutidel tähendas sõna *tzaddik* pühakut.[2]

Ei paista olevat erilist kahtlust, et Noani ja seejärel Aabrahamini ulatunud liin sai alguse Setist, nagu *Genesis*es näha. Kuid on ka täiesti võimalik, et nimed Setist Lemekini olid osaliselt näpatud Kaini järglaste hulgast lisamaks varasele patriarhaalsele järglusele kaalu. Preester Saadoki nimi (2 Sm 8:17) on tulnud ilmselt kuningas Taaveti ajal sõnast *tzaddik*. Varase Uue Testamendi säilinud käsikirjades on nii Jeesust kui ka tema venda Jaakobust nimetatud *tzaddik*iks.[3]

Muistse draakoni õpetus kinnitab, et Kaini järglus põlistati algusest peale, ilma et sellel oleks olnud mingeid abielusidemeid Seti liiniga (*vt* tabeleid „Tuubal-Kaini ja Noa põlvnemine" ning „Lemeki ja Noa järglased"). Nii hoiti selle *anunnaki* verd võimalikult puhtana ning seda Kaini järglaste kuninglikku liini, roosiristi liini toidetigi jumalanna tähetuleessentsiga. Seevastu Seti liin oli märksa maisema päritoluga ja sellepärast püüdsidki *Genesis*e-järgsed kirjutajad tõsta selle mainet alates Noa ajast, mõeldes välja loo, mis lubab oletada, et Noa polnud Lemeki poeg.

5. peatükis nägime, et alates umbes 2. sajandist eKr ilustati üht osa heebrea originaalkirjandusest, et sobitada seda kokku tol ajal tekkinud kreeka-Aleksandria mütoloogiaga. Neil uutel kirjutistel oli ajalooga vähe pistmist, need pühendusid rohkem seiklusjuttudele ning nende autorid kasutasid võimalust lisada kaunis selgetele tegelastele ja sündmustele pisut salapära.

Nende värvikate tööde hulgast leiame ühe arameakeelse dokumendi, millele Iisraeli õpetlased on andnud nimeks *Genesis Apocryphon*. See on pärit ajaarvamiste vahetusest, Herodes Antipase ajast, ning see leiti 1948. aastal Juudamaalt Kumranist. Erinevalt enamikust tollal välja kaevatud Surnumere rullraamatutest polnud *Genesis Apocryphon*it hoitud pitseeritud purgis ning selle kokkuõmmeldud nahast lehed olid väga halvas seisundis.[4] Ometi on mõningaid katkendeid selle tekstist olnud võimalik tõlkida. Need on kirjutatud pseudoautobiograafilises stiilis ning niisugused tegelased nagu Lemek ja Aabraham jutustavad oma lugusid esimeses isikus. See võimaldas täita Vanas Testamendis mõne tühimiku lisamaterjaliga patriarhide, nende hulgas Noa kohta, kelle sündi piibel küll mainis, kuid ei täpsustanud. Nii avanes suurepärane võimalus kõrgendada Noa füüsilist seisust väitega, et ta võis olla mõne ingli (*nefilim*i ehk saadiku) poeg.

Lugu räägib, et Noa oli sündides nii kahvatu ja ilus, et Lemek hakkas kahtlema, kas ta ongi tema isa.

Ennäe, ma mõtlesin oma südames, et sigitaja oli inglite hulgast, ja see püha olend oli [ ]. Ja et mu süda muudeti selle lapse pärast ära. Siis kiirustasin mina, Lemek [oma] naise Baat-Enoši juurde ja ütlesin talle, Kõigevägevama nimel, suure Jumala nimel, Kuninga nimel räägi mulle tõtt ilma valeta [ ].

Kuigi selles tekstis esitatakse oletus Noa ingellikust päritolust, vastab Lemeki naine süüdistavale küsimusele eitavalt.

Kui minu naine Baat-Enoš nägi, et mu nägu oli muutunud [ ], siis ta võttis ennast kokku, hakkas minuga rääkima ja ütles: „Vannun sulle suure püha Jumala nimel, Taeva Kuninga nimel, et see seeme on päriselt sinust ja see eostus on päriselt sinust ja see laps on päriselt sinu [ ] ja mitte kellegi teise oma, ei mõne ingli ega taeva poja oma."[5]

Tegelikult näib, nagu oleks ürituse eesmärk aetud jutuga nurja, kuid oletus Noa ingellikust päritolust oli strateegiline ja kogu tõde sõltus sellest, kas Lemeki naise vastust võis uskuda. Kahtlus andis piisavalt põhjust kirjutada veel üks raamat, Noa raamat, mille katkendeid on säilinud ladina ja etioopia keeles. See tähtsustab veelgi enam Lemeki dilemmat, märkides, et väike Noa oli „valgem kui lumi ja punasem kui roosiõis; juuksed tema peas olid valgemad kui vill ja ta silmad olid nagu päikesekiired".[6] Kuid sellest hoolimata öeldakse lõpus, et Noa oli tõesti Lemeki poeg – ja ta jäetakse ikka kindlalt Aadama ja Eeva poja Seti liini. Et see liin oli maine, on väidetud juba päris algusest peale, öeldes, et Setile sündis Enos (1 Ms 4:26), sest *enos* oli heebrea keeles üldine sõna inimese kohta.[7]

Mis puutub teise Lemekisse, Eeva ja Enki-Samaeli järglasse, siis tema kohta ütleb *Genesis*, et tal oli kaks naist: Aada tõi ilmale kaks poega ning Silla sünnitas poja ja tütre (1 Ms 4:20–22). Aada esimene poeg oli Jaabal, kes olevat olnud „nende isaks, kes elasid telkides". Ajakirja *Journal of Near Eastern Studies* järgi on see märge eriti oluline, sest Mesopotaamia ülestähendused ütlevad meile täpselt, kes need telgielanikud olid. 1942. aastal avaldati vanad „Khorsabadi kuninganimistud", mis täpsustavad Assüüria esimese 17 kuninga järglust, ja neid kuningaid nimetataksegi „nendeks, kes elavad telkides" väljaspool Assuri linna.[8]

Jaabali vend Juubal olevat olnud „kõigi kandlelööjate ja vilepuhujate[9] isa", sellal kui tema poolvend, Silla poeg Tuubal-Kain olevat „õpetanud sepist taguma kõiki, kes tegid vask- ja raudsepa tööd". Heebreakeelses nn ankurpiiblis (*Anchor Bible*) märgitakse, et sõna „raud" on muidugi anakronism, sest loo tegevus toimus enne rauaaega, ja õigem oleks mõelda selle all sõna „metall". Tõepoolest, Tuubal-Kain oli tolle aja suurim metallurg ja teda austati kaua kui käsitöömeistrite suurt esiisa.[10]

Enne selle suguvõsa täpsemat uurimist tasub vaadata ankurpiibli kommentaare, sest need annavad ettekujutuse suguvõsa ajaloolisest seisundist vastandina ingliskeelsetele piiblitele, mis osutavad kainiitide järglusele vähe tähelepanu. *Genesise* selle osa allikad pärinevad III aastatuhandest eKr ja ankurpiibli tekst kinnitab, et selle genealoogilise andmestiku taust on lahutamatult seotud pärimustega Mesopotaamia kuningatest.[11] Heebrea nimel Metuusael (Lemeki isa) on akadi tüvi *mâtu-sâ-îli* – „jumala inimene" – ja Lemek on üks sumeri nime Akalem variante, peaaegu anagramm.

Kas oli siis Sumeris keegi silmapaistev Kaini soost kuningas nimega Akalem, kes valitses millalgi pärast 3500. aastat eKr? Kindlasti oli – tema haua leidis *sir* Charles Woolley 16 dünastiaeelse Uri kuninga (*lugali*) haua hulgast.[12] See kuulus kuningas oli Akalemdug[13] ja tema poja Meškalamdugi (*vt* 3. peatükk) uhke kiiver on kullassepakunsti suurepärane näide.[14] Tolleaegne suur Vulcanus ja käsitöömeister oli Lemeki (Akalemdugi) poeg Tuubal-Kain; teda tuleb samastada kuningas Meškalamdugiga, keda nimetati „Hea Maa kangelaseks". Tema naine Ninbanda oli Uri kuninga Abarageusi ehk Abarazi tütar. Woolley leidis ka Abarageusi haua. Ja selle kuninga naine oli Uri kuninganna Šubad, Lilithi-järgse matriarhaalse draakoniliini valitsejanna. Šubad, keda tunti ka Nin Pu-abi nime all, on meile *Genesis*est paremini tuntud kui Lemeki ja Silla eriliselt võluv tütar Naama (*vt* tabelit „Tuubal-Kaini ja Noa põlvnemine").

Järelikult valitsesid Kaini õigusjärglased oma erinevates kuningriikides alates Urist Lõuna-Mesopotaamias kuni Assurini Mesopotaamia põhjaosas ja nad moodustasid tolle aja kõige silmapaistvama suguvõsa, hoides algset Malkhuti pärandit. Ja just selle silmapaistvuse tõttu otsustasidki piiblikirjutajad eirata neid vägevaid valitsejaid ning soosida paralleelset Aabrahami poja Seti liini. Sellel oli mitu põhjust, kuid peamine eesmärk oli varjata Kaini suguvõsa ühe liikme tõelist päritolu.

Jutt on ühest Tuubal-Kaini pojast, kes oli tähtsaim lüli Sumeri kuningate ja varaste Egiptuse vaaraode vahel. Side Egiptusega polnud heebrea kirjutajaile meelepärane, sest nad püüdsid kujutada puhast järglust Aadamast Taavetini ja lõpuks Juuda kuningateni – patriarhaalset liini, milles poleks lohekuningannade matriarhaalset pärandit. Lõpuks öeldi, et Tuubal-Kaini ehk Meškalamdugi poeg olevat olnud Noa poeg ning seejärel seati ta halba valgusse, nagu oli tehtud tema esiisa Kainiga. See poeg oli piibli Haam.

Haam ja Mendese kits

Juubelite raamat ütleb, et Noa naine oli Emzara, ja *Genesis*es (5:32) öeldakse, et ta sünnitas Noale kolm poega – Seemi, Haami ja Jaafeti. Pärast veeuputust olevat Noa joonud end oma viinamäe veinist purju ja Haam olevat leidnud ta paljana. Pole öeldud põhjust, miks Noa poleks tohtinud olla oma telgis alasti, kuid Seem ja Jaafet tormasid sisse, et katta ta vaibaga kinni. Kainena ärgates sai Noa teada, et Haam oli näinud teda paljana, ning pani Haami pojale Kaananile needuse peale.

Seda kummalist ja näiliselt ülekohtust needust pole iial rahuldavalt seletatud. Samuti pole selgeks tehtud, miks Haami nimetatakse selles kohas Noa noorimaks pojaks (1 Ms 9:24),[15] kuigi sinnamaani on teda kirjeldatud keskmise pojana (1 Ms 5:32, 6:10). Ometi tehakse Haamile ja Seemile needmise ajal selget kultuurilist vahet, kuna üksnes Seemile tagatakse juurdepääs Jehoovale ja Haami poeg Kaanan mõistetakse ilma silmanähtava põhjuseta hukka (1 Ms 9:25–26): „Neetud olgu Kaanan, saagu ta oma vendadele sulaste sulasteks! ... Kiidetud olgu Jehoova, Seemi Jumal, ja Kaanan olgu tema sulane!"

Nagu ankurpiiblist nähtub, tõstatab kogu see järjestus „rohkem küsimusi, kui annab vastuseid".[16] Tegelikult ei anna see üldse mingeid vastuseid, kuid mingi arutluskäigu leiame täpsemast pärimusest, mille kohaselt Kaanan polnud mitte Noa pojapoeg, vaid hoopis poeg, ning Haam polnud üldse selle pere liige. Kaanan oli see, kellest algas Babüloni esimene dünastia – ning see tekitas tõelise probleemi *Genesis*e koostajatele, kes olid ise Babüloni kuningate käes vangis. Babüloni pärandit tuli diskrediteerida ja selle eest hoolitses needus, mõistes kaananlased hukka ja samal ajal võimaldades õõnestada võimukat Haami liini Seemi õigusjärglusega selles täiesti segases sündide loetelus. Kui Haam oleks

kirja pandud Tuubal-Kaini ajaloolise pojana, poleks riugas osutunud võimalikuks ja Haami tähtsat pojapoega Nimrodi poleks saadud kõrvale lükata, nagu temaga tehti, sest teda mainitakse *Genesis*es vaid põgusalt (10:9–10).

Kuningate sugupuust rangelt lähtudes kuulus Kainist, Lemekist ja Tuubal-Kainist põlvnevale Haami ja Nimrodi liinile Graali kuningavõimu tõeline pärand, sellal kui Noast ja Seemist alguse saanud Seti liinist peeti vähem lugu, ehkki selle vahetult Aabrahamile eelnenud liikmetest said linnavalitsejad. Haami pärand oli messialiku ajaloo jaoks nii tähtis, et kavandati vapikilp, mida kasutati silmapaistvalt veel nii hilistes dokumentides nagu *Stemma Jacobi* 1630. aasta *Genethliacon*is (hoitakse roosiristlaste arhiivis). Pole üllatav, et Haami vappidel oli kujutatud lohemadu väljal, ja *Genethliacon* pühendati Charles I Stuartile, kelle valitsemisajal 1645. aastal asutati Nähtamatu Kolleegium (hiljem sai sellest Kuninglik Selts).

Kui vaatlesime Haami pojapoja Nimrod Vägeva (3. peatükk) kuningriiki piibli järgi, lugesime üles tema valduses olnud Mesopotaamia linnad. Jõudnud kronoloogilises järjestuses Nimrodi ajastusse, peame vaatama, mida on temast kirjutatud väljaspool piiblit – eriti sellepärast, et Haami liin on saanud Graali sugulusliini ajaloos niivõrd tähtsaks. Ühe tähtsaima sissekande Nimrodi kohta leiame „Targumist", Vana Testamendiga seotud arameakeelsete tekstide kogumikust, mis pandi kokku 1. sajandil. Aramea keelt kõnelesid aramealased, kes tulid 13. sajandil eKr Mesopotaamiasse ning levisid sealt pisut hiljem Süüriasse ja Palestiinasse.[17]

„Targum"[18] jutustab, et Nimrod oli ühe Egiptuse vaarao isa, kuid ei nimeta selle vaarao nime. Üks etioopia tekst[19] aga vihjab kellelegi Janufi-nimelisele vaaraole, kes oli Nimrodi kaasaegne. See vaarao on lihtsasti identifitseeritav. Tema nimi on õigupoolest Anedžib (foneetiliselt Januf) ja ta oli Egiptuse 1. dünastia kuningas, kes valitses umbes 3000 aastat eKr, just Nimrodi ajal.

Üsna varsti pärast Anedžibi valitsemisaega (u 2890 eKr) kerkis Egiptuses esile uus dünastia ja selles suguvõsas pandi Nimrodi pärand kindalt paika. Me ei pea selles kahtlema, sest selle dünastia teine vaarao Raneb algatas Egiptuses Mendese kitse austamise kombe.[20] See on eriti oluline, sest nii Graali kui ka lohemao traditsioonis, mis on põhiolemuselt üks ja seesama, on Mendese kitse otseselt seostatud Nimrodi vanaisa Haamiga. Mendes oli linn Egiptuse deltas Avarisest

loode pool ja püha kits, keda sageli nimetati Khemiks, Chemiks või Hamiks, oli Kaljukitse tähtkuju kits. Vastavalt Draakoniõukonna traditsioonile oli Haam määratud Kaljukitse kümnenda ajastu arhondiks ja seetõttu oli tema sümbol ümberpööratud pentagramm. Sellel viietipulisel tähel on kaks ülemist tippu, mis kujutavad Mendese kitse sarvi. Kaks külgmist tippu kujutavad kõrvu ning alumine tipp kujutab lõuga ja habet,[21] nagu on märkinud rüütel David Wood oma väljapaistvates uurimustes pühast geomeetriast.

Kui vaadata pentagrammi ümberpööratud (mees-) asendis, on Khem ise identifitseeritav keskele sarvede aluspunkti paigutatud smaragdi järgi. Teistpidi pööratuna on pentagramm naisasendis, kus ülemine tipp kujutab jumalanna Venuse/Lilithi pead. Külgmised tipud kujutavad käsi ja alumised, mis enne olid sarved, on nüüd jumalanna jalad. Ja Venuse kivi on paigutatud häbemekohta. Mõnikord on Khemi pentagrammile lisatud sarvede vahelt kalliskivist tõusvad leegid, mida nimetatakse tähevalguseks, ning Venuse asendis väljuvad need leegid üsast ja kujutavad tähetuld, jumalanna universaalset essentsi.

Kõige varasematest aegadest alates on pentagramm nii tähevalguse kui ka -tulena sümboliseerinud valgustatust ja seostunud juba enne juute sabatiga, rituaalse mõtisklus- ja läbielamisperioodiga puhkeajal. Seepärast nimetati Mendese Khemi sabatikitseks. Nii nagu madugi, oli kits teadmiste sümbol ja mitte juhuslikult ei paigutanud 16. sajandi kunstnik Albrecht Dürer oma allegoorilise maali „Aadam ja Eeva" keskele kitse koos maoga.

Seda iidset traditsiooni silmas pidades on vaevalt üllatav, et pentagramm ja sabatikits said keskajast alates seotuks heterodokssete kristlastega, näiteks Languedoci kataritega. Seevastu ortodoksne ristiusu kirik püüdis õõnestada müsteeriumikoolkondade vana tarkust, luues hübriidreligiooni, mis põhines päästmisel tundmatust – lunastusel, mida oli võimalik saada üksnes rahva allutamisega piiskoppide võimule. Tulemuseks oli see, et inkvisitsioon kuulutas jumalat teotavaks gnostikute liikumise vaimsed doktriinid, mis püüdsid leida seda tundmatut, ning pentagramm ja kits mõisteti avalikult hukka kui musta maagia ja nõiduse sümbolid.

Tollest ajast peale – mõnedes kiriku mõju all olevates ringkondades kuni tänase päevani – on peetud ketserlikuks niisuguseid teadmisi ja õpetusi, mis ei vasta piiskoppide arvamusele. Individuaalselt omandatud tarkus muutus nii kardetavaks, et Mendest on nimetatud lausa saatana

enda epitoomiks. Seda on näha paljudes väärtusetutes propagandistlikes romaanides, kus krutsifikse ja pühitsetud vett kasutatakse relvadena niinimetatud saatana käsilaste vastu.

Mendese kits oli otseselt seotud ka alkeemiaga ja kuigi sõna „alkeemia" tuleb sõnast *al-khame*, mis tähendab pimeduse võitmise teadust (10. peatükk), oli sellel ka kõrvaltüvi *al-Khem* (Khem). Seepärast samastati Khemi kui Mendese musta valitsejat kellegi Kaljukitse Azazeliga, keda Eenoki raamatus nimetatakse ingliks. Eenoki raamatus öeldakse, et Azazel tegi inimestele teatavaks „kõik metallid ja nende töötlemise kunsti ... ja antimoni [51. element *stibium*, Sb] kasutamise".[22] Antimon on tarkade kivi tootmisel ettevalmistava alkeemilise protsessi põhikoostisosa. Muistses araabia maailmas nimetati seda *kuhliks* või *kohliks*. Sõna „alkohol" tuleb araabia sõnast *al-kuhul*, mis tähendab antimoniga rektifitseeritud piiritusest tehtud ülirafineeritud „filosoofilist elavhõbedat".

Azazel esineb ka piiblis, kuid mitte autoriseeritud ingliskeelses tõlkes. *Vulgata* Kolmandas Moosese raamatus 16:18 on varane viide lunastuse kombele (heebrea keeles *kippur*, mis tuleb assüüria sõnast *kuppir*[23]): Aaron heidab liisku kahele kitsele, kellest „üks on Jumala, teine Azazeli jaoks". See kits, kelle sai Jumal, tuli tuua „patuohvriks", ja teine tuli saata „lunastuseks" kõrbesse. Tuttavam ingliskeelne tõlge tekitab mõneti segadust, sest nimi „Azazel" on asendatud sõnaga „patuoinas". Asendamise põhjus oli lihtsalt järgmine. Originaalis ilmneb täiesti selgelt, et ohver toodi nii Jehoovale kui ka Khem-Azazelile, sellal kui Eenoki raamat, mis on piiblist strateegiliselt välja jäetud, juhtis lugejate tähelepanu otsesele seosele Azazeli ja maagilise alkeemia vahel. Seal mitte ainult ei nimetatud Azazeli meistermetallurgiks, vaid ka öeldi, et Azazel õpetas inimesi antimoni kasutama.

Sõna „hermeetiline"* tuleb kreeka jumala Hermes Trismegistose („kolmeli suurim Hermes") nimest. See nimi on pärit *anunnaki* teaduse suurteostest, kus jumal ütles: „Minu nimi on Hermes Trismegistos ja mul on kolm osa kogu maailma filosoofiast."[24] Egüptoloogid tunnevad teda paremini kirjajumal Thothi või Dželina.[25] Hinnatud „Thothi raamat" kirjeldab, kuidas teatud ajuosi on võimalik müsteeriumide protsessi kaudu stimuleerida laiendamaks teadvust üle igasuguse kujutluse piiri.

Me oleme juba uurinud kulla mõju aju käbinäärmele (salasilmale ehk *ayin*ile) hermetistlikult seisukohalt ja kirjutised Thothist kinnitavad seda

* Inglk tähendab sõna *hermetic* ka midagi maagilist, alkeemilist. – *Tlk.*

seost kulda tähistava päikese hieroglüüfiga (punkt ringi keskel), mis tähistab ka *ayini*. Sellest ilmneb otsene seos Thothi ja Kaini (Q'ayin) vahel, mis muutub arusaadavamaks, kui avastame, et Thothi isikut samastati piibli Haamiga (*vt* tabelit „Lemeki ja Noa järglased"); alkeemikute ringkondades seostati teda ka preesterkuningas Melkisedekiga. 3. sajandil eKr pani Ptolemaioste kroonik Manethon Thothi arvele 36 525 tarkusesõna – niisama palju kui on algseid tolle Cheopsi püramiidi ümbermõõdus[26] – ning räägiti, et Thoth kirjutas „Surnuraamatu".[27]

Niisiis polnud Haam mitte Noa poeg, vaid hoopis Kaini kuninglikust soost. Alkeemilisi saladusi hoiti suguvõsas hoolega ja abielud Seti järglastega olid keelatud, et Lilithi Malkhuti vereliin jääks võimalikult puhtaks. Roosiristlikud ja hermetistlikud filosoofiateosed nendivad, et suur osa Moosese raamatute materjalist on pärit egiptuse müsteeriumide pühendamisrituaalidest,[28] ning varaseimate vabamüürluse õpetuste kohaselt oli Haam-Thoth Lemeki tarkuse pärija.

Nagu 10. peatükis öeldud, oli Kain Zarathustrate ehk Zoroasterite, maagidest preesterkuningate dünastia esiisa. See dünastia valitses mitme inimpõlve vältel enne meie ajaarvamist. Selle Sumeri Kaldeast pärit

Haami vapikilp

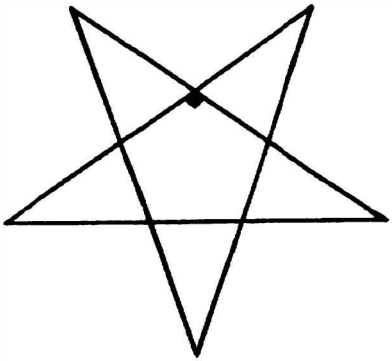

Mendese kitse pentagramm

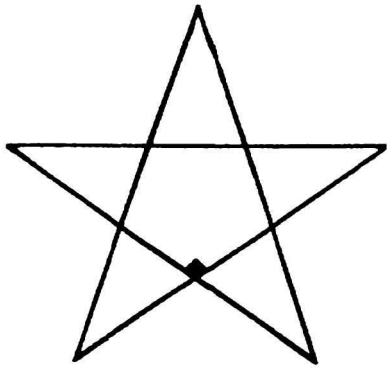

Jumalanna pentagramm

Pärsia õigusjärgluse rajaja oli Chem-Zarathustra, piibli Haam. Sellepärast arvasidki abee de Villars[29] ja teised keskaegsed kommentaatorid, et Zarathustra oli üks Noa naise poegadest.

Muistne Pärsia on nüüd Iraan – sõnast *arja*, mille järgi on nimetatud aarialasi, suursugust rahvast, kes oli kaugetel aegadel teadmata kohast Pärsiasse rännanud. Erinevalt heebrealastest kummardasid aarialased tarka valgusejumalat Ahura Mazdat (Ohrmazdi), keda tuntakse paremini Enki-Samaeli nime all ja kelle maapealse riigi nimi oli vanas avesta keeles[30] Pairi Daize, millest tuleb meile tuttav sõna „paradiis", Eedeni ekvivalent.

Tarkusesambad

Kõige iidsema müsteeriumiõpetuse järgi oli Lemek vabamüürluse sümbolismi isa ja tema poeg Jaabal meistergeomeeter.[31] Vanad vabamüürlaste käsikirjad (näiteks Harley, Sloane'i, Lansdowne'i, Edinburghi ja Kilwinningi käsikirjad) ütlevad, et vabamüürlus tekkis kõige ammusematel piibliaegadel ja et paljud varaste loožide põhiseadused nimetavad vennaskondade asutajaiks Lemeki poegi ja tütart – Jaabalit, Juubalit, Tuubal-Kaini ja Naamat, kes olevat kirjutanud oma tarkused kahele sambale, millest üks oli tulekindel Marbell ja teine veekindel Laturus.

Kogu see informatsioon, „Lemeki tarkus", põhines *anunnaki* testa-

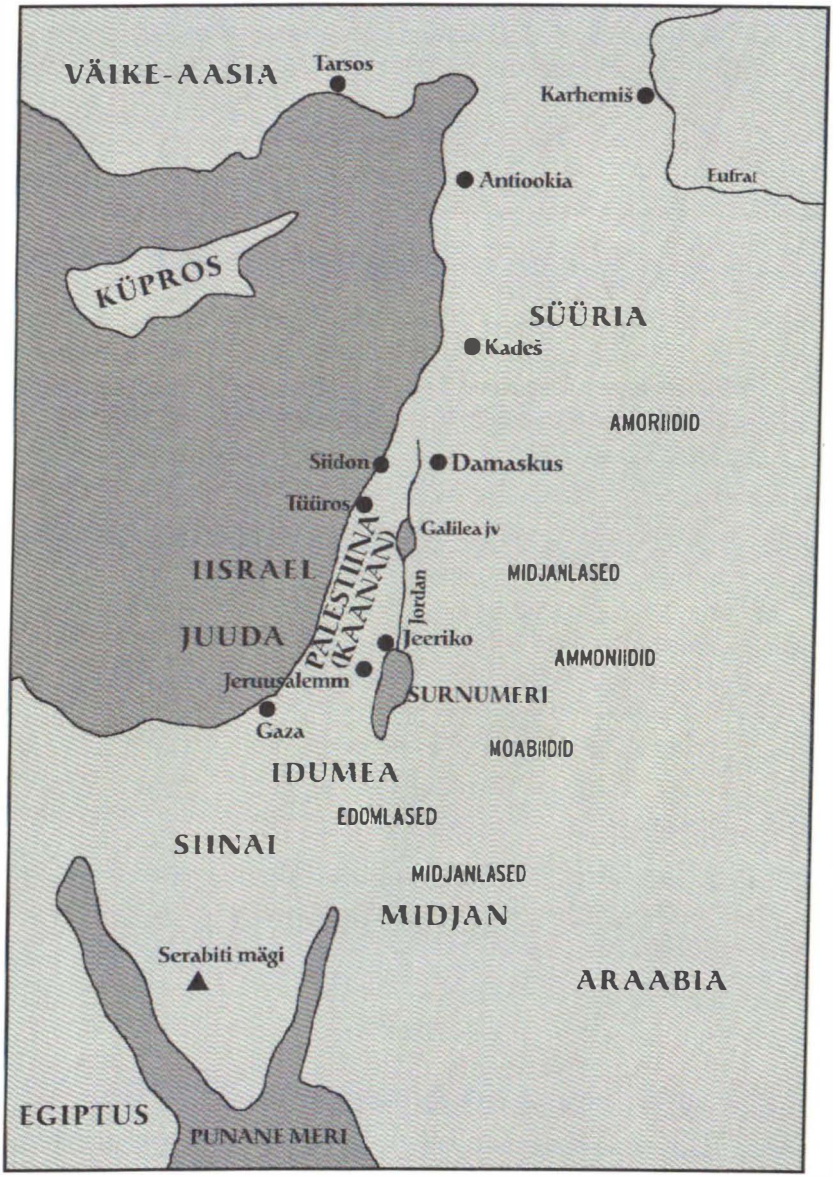

Süüria ja Palestiina

mendil, mida tuntakse kui Saatusetahvlit. Nagu me eespool nägime, sisaldas see „kõike, mida inimkond on eales teadnud ja mida saadakse teada".[32] Tarkusesammaste olemuse kohta on palju erinevaid ülestähendusi, kuid üldiselt arvatakse, et Tuubal-Kaini pojapoeg Haam,[33] keda egiptlased tundsid kui Khemi või Thothi, tõlkis nende sisu ühele smaragdtahvlile.

Ühe ülevaate, mis on teistega vastuolus, esitas Josephus Flavius 1. sajandil teoses „Juudi muinsused". See oli järjekordne katse seostada kuningliku tarkuse omandamist pigem Seti liiniga kui Kaini sugupuuga. Josephus väidab, et tarkusesammaste loojad olid Seti lapsed (teise Lemeki, Noa isa liinis). Kuid tema parandatud loost on selgelt näha, et ta ajas strateegiliselt segi Aadama poja Seti (Seth) ja Egiptuse 19. dünastia vaarao Seti I oletatava mälestise.[34]

Selle loo teine versioon, mida võib leida mõnest inglise vabamüürluse moonutatud pärimusest, peab sambaid (üks marmorist, teine metallist) patriarh Eenoki tööks.[35] Kuid inglise vabamüürluse süsteem, mida 18. sajandil kuningate George'ide ajal ulatuslikult revideeriti, võttis omaks ainult Lääne doktriini, kus Thoth, keda traditsiooniliselt nimetati Suureks Arhitektiks, oli kujundlikult asendatud juutide-kristlaste jumalaga. Selle paranduse tõttu väidetakse, et vabamüürluse algsed saladused on kadunud. Õigem aga oleks öelda, et neid vanu saladusi eiras Hannoveri dünastia, kes leiutas Yorki riitusel põhineva inglise süsteemi, mis peab kinni üksnes ähmastest allegooriatest ja tähtsusetust rituaalist.[36] Neis loožides ei õpetata enam alkeemiateadust nagu varases šoti riituses ja rõhk on pandud auväärsele heategevusele, millega kaasnevad mõttetud tseremooniad jätavad looži liikmed segadusse ordu tõelise teadusliku olemuse suhtes.

Mõned Ida mõju all olevad ordud peavad siiski kinni traditsioonilisest doktriinist ja kuueastmelisel pühamusse vastuvõtmise tseremoonial öeldakse: „Käigem mao rada." Kummardatakse põhiliselt valgusejumalat (Enki-Samael-Ohrmazdi) ja Isist kui „Graali kandjat".[37] Tseremoonia jätkub järgmiste sõnadega.

Me püha piik ei väärata.
Graal kata kinni, paljasta.
Verd, veini vabalt vala sa
nüüd igavest ees Jumala.

16

LEPINGUIMPEERIUM

Rahvaste ema

Nüüd, kus Mesopotaamia Haami õigusjärglus on üle läinud Egiptusse, oleme jäänud Seemi ja tema suguvõsa, piibli Noa põhilise patriarhaalse liini juurde. Haami ja Jaafeti kõrvalliinid ulatusid Araabiasse, Anatooliasse ja Musta mere äärde Suur-Sküütiasse ning lõpuks üle Euroopa Iirimaale. Jaafet oli tõepoolest Haami vend, nagu ütleb piibel. Niisiis oli ta ka Tuubal-Kaini poeg – mitte Noa poeg, nagu märgib *Genesis*. Haam ja Jaafet olid Šoti gaelide tähtsaimad esivanemad ning nagu nimekas teadlane Robert Graves[1] on õigesti määratlenud, tundsid kreeklased Jaafetit kui titaan Iapetost. Õigemini oli ta Iapetos II, sest suur Anu oli olnud Iapetos I.

Noa poja Kaanani äraneetud järglasi kutsuti kaananlasteks, kelle Vahemere-äärne piir olevat ulatunud Siidonist Gazani ja sisemaapiir Soodoma ja Komorrani Surnumere ääres (1 Ms 10:19). Enlil-Jehoova hävitas lõpuks need linnad (*vt* 12. peatükk) ja kaananlasi peeti üldiselt Seemi liinist põlvnenud heebrealaste vaenlasteks.

*Genesis*es räägitakse Seemi suguvõsast väga vähe, kuid selle liikmeid loetletakse läbi üheksa põlvkonna (1 Ms 11:10–27) ning üksikasjalikumad lood esiisade kohta algavad uuesti Aabrahamist ja tema naisest Saaraist (Saarast). Taas ümbritseb seda paari segadus, sest kuigi heebrealased olevat põlvnenud nendest, oli Saarai esimestel abieluaastatel olnud viljatu (11:30). See on üsna tavaline joon piibli ülestähendustes selle perekonna kohta: Iisaki naine Rebeka (25:21) ja nende hilisema poja Jaakobi naine Raahel (29:31) olevat samuti olnud viljatud. Kuid tol ajal oli tavaline, et tüdrukud abiellusid enne suguküpsesse

ikka jõudmist ning vanad tekstid vihjavadki üldiselt abielude varasele viljatule perioodile.[2]

Kuid Saarai lugu on sellegipoolest kummaline. Kõigepealt öeldakse meile, et Saarai ei saa käima peale, kuid mõne salmi järel saame teada, et tema mehest Aabrahamist tehakse suure rahva esiisa (1 Ms 12:2). Seejärel annab Saarai Aabrahamile „naiseks" oma egiptlannast ümmardaja Haagari, aga kui Haagar rasestub, karistab Saarai teda ja saadab ta minema, justkui poleks tulemus olnudki oodatud (16:1–16). Igatahes sünnitab Haagar Ismaeli, Aabrahami esimese poja, kuid siis teatatakse, et tema pärandus läheb üle seni viljatu olnud Saarai tulevasele pojale, kellele pannakse nimeks Iisak.

Siinkohal teeb Jehoova, keda varastes tekstides nimetatakse El Šaddaiks, veel kolm avaldust. Esiteks nimetatakse Aabram ümber Aabrahamiks. Teiseks kehtestatakse perekondades ümberlõikamise seadus. Kolmandaks muudetakse Saarai Mesopotaamia nimi, mis tähendab tülitsemishimulist, ümber Saaraks, mis tähendab printsessi.[3] Seoses Saarai nimevahetusega teatab El Šaddai veel Aabrahamile, et vastsest Saarast saab rahvaste ema ja et „rahvaste kuningadki põlvnevad temast" (1 Ms 17:15–16). Ehkki Aabrahami esivanemate suguvõsa oli olnud Mesopotaamias mõjukas, mainib piibel siin esimest korda heebrea kuningavõimu, kuid selle näiliselt tähtsa tulevikuväljavaate selgituseks ei esitata ühtki põhjendust. Tegelikult aga ei sõlmitud seda lepingut mitte Aabrahamiga, vaid hoopis veel sündimata Iisakiga (17:19): „Ja ma teen temaga lepingu, igaveseks lepinguks tema soole pärast teda."

Samuti antakse (1 Ms 15:18) lubadus, et Iisaki järglased pärivad Egiptuse impeeriumi „Egiptuseojast suure jõeni, Frati jõeni". Sellist lubadust ei anta aga Aabrahami vanima poja Ismaeli ega ka Aabrahami ülejäänud kuue poja suhtes, kelle ema on tema uus naine Ketuura (25:1–2). Aabraham sattus sellest pisut segadusse ja küsis Ismaeli väljavaadete kohta, mispeale El Šaddai kostis, et teeb ta viljakaks, kuid oma lepingu teeb Iisakiga (17:18–21). Siit järeldub üsna selgelt, et kuigi Ismael oli poolvendadest vanim, pidi Iisak tunnistatama tulevaste kuningate esiisaks. Mispärast siis nõustus Aabraham hiljem Iisaki Morija mäe altaril noaga tapma (22:9)? Ja miks nimetas ingel tapmist peatades Iisakit Aabrahami ainsaks pojaks (22:11), kui me teame, et Aabraham oli eelnevalt sigitanud Ismaeli?

Neid kaht küsimust arutades on huvitav märkida, et Koraan, mis jutustab sedasama peatatud ohverdamise lugu, ei nimeta poja nime.

Tegelikult arvavad paljud islami õpetlased, et ohverdada ei kavatsetud mitte Iisakit, vaid Ismaeli,[4] kelle ema Haagarit kirjeldatakse Aadama raamatus kui ühe Nimrodi soost vaarao tütart.

Teadlased on kaua vaielnud ja mõtisklenud kogu selle sündmuste jada kahemõttelisuse üle, küsides endalt eelkõige, miks pidi Egiptuse impeerium lubatama Iisaki õigusjärglastele. Ajalooliselt oleks see mõistetav vaid juhul, kui *Genesise* koostajad teadsid, et ühest Iisaki liinist said Egiptuse vaaraod.[5] Samuti on teadlasi kaua hämmeldanud ümberlõikamise nõude kehtestamine selles heebrea saaga eriti varases staadiumis (1 Ms 17:10–14).

Kreeka kultuuriloolane ja „ajaloo isa" Herodotos, kes külastas Egiptust umbes 450. aastal eKr, märkis, et heebrealaste „päritud" ümberlõikamiskommet järgiti algselt üksnes vanas Egiptuses, nagu on kinnitanud ka väljakaevatud muumiate uurimised[6] ja üks Karnaki bareljeef, mis kujutab seda kirurgilist protseduuri.[7] Kui nii, siis mitte ainult Iisaki kuningaametileping ei tõotanud tulevast Egiptuse ülemvalitsust Niilusest Eufratini, vaid ka ümberlõikamisleping tõi seni üksnes Egiptuses järgitud kombe Aabrahami ajast alates heebrea kultuuri.[8] Mispärast? Milline oli Egiptuse mõju sellele suguvõsale just sel ajal?

Ainus side Egiptusega, millest meile räägitakse, on Saarai minek vaarao juurde, kes tahtis teda endale naiseks – kusjuures Aabraham salgas, et Saarai on tema naine, nimetades teda selle asemel hoopis oma õeks (1 Ms 12:12–15)! Pisut hiljem teatatakse meile, et Aabraham ja Saarai olid mõlemad Terahi järglased, ning Aabraham selgitab (20:12): „Ja tema ongi tõepoolest mu õde, mu isa tütar, kuigi mitte mu ema tütar; seetõttu sai ta mu naiseks."

Etioopia kroonikas „*Nazum al-džavahir*" („Kalliskivikee") on antud Terahi naiste nimed: Saarai ema Tohvait ja Aabrahami ema Javnu. Süüria allikas „*M'arath Gaze*" esineb Tohvait Naharjathi nime all ning teda samastatakse vaarao Amenemhet I endise naise Nfry-ta-Tjewneniga. Sellest abielust sündinud pojast sai vaarao Senusert I – seesama vaarao, kes nõudis Saaraid endale naiseks (*vt* tabelit „Egiptus ja Iisraeli suguharud"). See pole üllatav, sest Saarai oli Senuserti emapoolne poolõde – täpselt nagu ta oli Aabrahami isapoolne poolõde – ja Egiptuse vaaraodel oli kombeks abielluda oma õdedega, et pärandada kuningavõimu naisliini kaudu. Kui nii, kas siis ei pruukinudki Iisak olla Aabrahami poeg, vaid oli hoopis Saarai ja vaarao poeg? Vaatame veel kord, mida tegid Aabraham ja Saarai Egiptuses.

Esimese Moosese raamatu 12:19 on inglise keelde tõlgitud järgmiselt. Vaarao küsib Aabrahamilt: „Miks sa ütlesid: Ta on mu õde, nõnda et ma oleksin võinud tema enesele naiseks võtta?" Heebreakeelses piiblis aga on teistmoodi. Seesama küsimus kõlaks otse heebrea keelest tõlgituna nii: „Miks sa ütlesid: Ta on mu õde, nõnda et ma tema enesele naiseks võtsin?"[9] Siin on selge vahe ja heebrea kirjutajad olid täiesti kindlad faktis, et Saarai ja vaarao olid mõnda aega abielus. Seevastu öeldakse nii heebrea- kui ka ingliskeelses tekstis, mis jutustab Saarai hilisemast viibimisest Gerari kuninga Abimeleki juures (1 Ms 20:1–6), et „Abimelek ei olnud temasse puutunud". Midagi niisugust aga pole öeldud Saarai ja vaarao suhte kohta.

Kui Iisak oleks olnud vaarao Senuserti poeg, oleksid lepingu näiliselt mõistatuslikud detailid langenud ilusasti paika. Siis oleks täiesti mõistetav Saarai nime muutmine Saaraks (Printsessiks). Samuti oleksid mõistetav egiptuse ümberlõikamiskombe juurutamine ja tulevase dünastilise kuningavõimu perspektiiv Egiptuse alal. See seletaks ära ka salapärase tähtsa „esmasünniõiguse", mille Iisaki poeg Eesav müüs oma vennale Jaakobile (1 Ms 25:30–34).

See on vaieldamatu tõend sellest, et Iisak võis väga vabalt olla mitte Aabrahami, vaid vaarao poeg. Ometi jääb see veenev ja täiesti loogiline oletus siiski vaid kaudseks tõendiks. Võib-olla kaevatakse ühel päeval välja lisainformatsiooni, mis seda üht- või teistmoodi kinnitab. Seniks aga jääb Iisak vastavalt pikaajalisele traditsioonile Aabrahami pojaks.

Lugu Iisakist ja sellest, kuidas talle otsitakse naist (1 Ms 24), maalib Aabrahamist senisest sootuks erineva pildi. Järsku pole Aabraham enam mitte lihtne nomaad, vaid jõukas valitseja, kellel on kulda, hõbedat, kaameleid, kariloomi ja suur teenijaskond. See sobib märksa paremini kokku tema varasema lühikirjeldusega, mille järgi ta oli väejuht, kes lõi nelja kuninga vägesid, et päästa oma vennapoeg Lott (1 Ms 14). Samuti sobib see paremini kokku tema perekonna kõrge seisusega Kaldea Uris. Ühtlasi on tähtis, et seoses Iisaki väljavaatega sigitada kuningate sugu ei valitud talle abikaasat Kaananimaa naiste hulgast – selle valis Aabrahami saadik spetsiaalselt tema suguvõsast Mesopotaamias ja kui Iisak abiellus oma nõo Rebekaga Haaranist, ehiti too kalliskividega ja ümmardajad hoolitsesid tema eest nagu suursuguses pulmas.

Nende kaksikud pojad olid Eesav ja Jaakob; viimane nimetati hiljem ümber Iisraeliks. Jaakob abiellus nagu tema isagi Rebeka Haarani

suguvõsa liikmega, valides naiseks oma ema vennatütre Raaheli. Kuid nende pulmaööl sokutas Raaheli isa Laaban Jaakobi voodisse oma vanema tütre Lea, et too abielluks vastavalt kombele esimesena. Nii saigi Jaakob endale kaks naist (1 Ms 29:28), kellega tal oli palju järglasi. Jäämata sellega rahule, sigitas ta lapsi ka oma naiste ümmardajate Billa ja Silpaga. Nende nelja naise sünnitatud poegadest saidki alguse kaksteist Iisraeli suguharu.

Kumrani käsikirjas „*Genesis Apocryphon*" näeb Aabraham unes, et ta on seedripuu ja tema naine Saara on palm.[10] Ta kartis, et vaarao võib palmijahil olles seedri maha raiuda – mis tähendab, et Aabraham kartis oma elu pärast, kuna oli abiellunud Saaraga, vaarao Senuserti õiguspärase õe ja abikaasaga. Kõige vanemates sumeri liturgiates ja kuninglikel pitsatitel sümboliseeris mahalangenud seeder surnud jumalat. Jumalanna Ištar olevat „üles tõstnud ülla seedripuu", kui äratas ellu oma armastatud mehe Dumuzi. Kummaline küll, sest Sumeris ei kasvanud seedreid – ainus puu, mis seal kasvas, oli datlipalm.[11] Seedrid kasvasid vaid Põhja-Mesopotaamia mägialadel ja naabermaal Liibanonis.

Kuningliku palmipuu austamine oli iseenesest araabiapärane komme ja see näib olevat välja arenenud ühes Tuubal-Kaini poja Haami liinis. Suurt palmioaasi Siinaist kagu pool Akabi lahe taga kutsuti sealse piirkonna tulikuuma liiva järgi Tehamaks, Teimaks või Temaks[12] ja sellest tüvest tuli ka heebrea nimi Taamar, mis sai messialikus liinis nii tähtsaks. Algne piibli Taamar oli Iisaki pojapoja Juuda minia ja *Genesis*es (1 Ms 38:1–30) on kummaline lugu sellest, kuidas ta sai käima peale oma äiast, kes ei tundnud teda.

Juuda teo kohta on esitatud mõned mitte eriti veenvad vabandused, kuid Haami liini Palmipuu tiitli kandja Taamar sobis kõige paremini Iisaki järglastele lubatud kuningasoo esiemaks. Seepärast oligi Juuda valinud ta oma esimesele pojale Eerile naiseks, aga kui Eer ootamatult suri (1 Ms 38:7), anti Taamar tema nooremale vennale Oonanile, kes saadeti samuti surma. Kirjutajad panid mõlemad surmad Jehoova tahte arvele ja jutustasid siis, kuidas Taamari poole pöördus Juuda, kes nähtavasti pidas teda hooraks ja lubas talle tasuks karjast ühe sikutalle. Pole öeldud põhjust, miks Taamar ei tunnistanud, kes ta on, kuid lõpuks sünnitas ta Peretsi, kellest hakkaski põlvnema kuningas Taaveti liin.

Milline ka ei olnud Juuda lubamatu suhe oma lesestunud miniaga, on ometigi selge, et kultuuris, kus kuningavõimu pärandati emaliinis, oli seesama Taamar selles õigusjärgluses tähtis, täpselt nagu oli olnud

kunagine Taamariks tituleeritu, Aabrahami naine Saara. Ent hilisemad piibli kirjutajad moonutasid selle loo kohta käivaid fakte, kui heebrea ühiskonnas, kus valitsesid mehed, propageeriti patriarhaalse dünastia põhimõtet. Seetõttu läks Taamari päruslik tähtsus kaduma. Samuti oli Juudast alanud liin Taamari seadusevastase rasestumise tõttu rangelt ebaseaduslik ja alles hulk aega hiljem tekitas üks seaduslik abielu sobiva ühenduse Kaini järglaste kuningliku liiniga.

Kuningas Taaveti tütrena ilmub välja veel üks Taamar (2 Sm 13) ja umbes samasugune lugu räägib, kuidas ta pandi pettuse teel magama oma venna Ammoniga. Siis oli Taaveti teisel pojal Absalomil Taamarinimeline tütar (2 Sm 14:27), nagu hiljem ka kuningas Sidkijal ja Jeesusel endal.[13] Kõik lood meestest, kes pidasid vajalikuks ühte heita mõne Taamariga, on kummalise seletusega looritatud, kuid need naised olid kõrgest seisusest ja valmis igavikustama selle liini tõelist suveräänsust, mis oli kulgenud alates Iisaki ajast paralleelselt Egiptuse põhidünastiaga.

Eesav ja lohekuninganna

Iisaki ja Rebeka poeg Eesav oli Jaakobi/Iisraeli vanem kaksikvend. *Genesis* (1 Ms 25:30–34) jutustab, et Jaakob ostis temalt punase leeme eest esmasünniõiguse.[14] Algselt punase värvuse tähistamiseks kasutatud sõnast *adom* sai Eesav, kes olevat olnud sündides punakas (25:25), endale teiseks nimeks Edom,[15] mille järgi said tuntuks tema järglased edomlased.

Lisaks olevat Eesav olnud karvane (1 Ms 27:11), mis tuletab meelde looduslast sumeri eeposes „Gilgameš".[16] Mõned kirjutajad on oletanud, et sõna *se'ar*, mis tõlgiti Eesavi puhul „karvaseks", pidanuks vist olema *adom*i sünonüüm *seir* („punane").[17] Kuid pole tõenäoline, et varased kirjutajad tegid sellise vea – eriti sellepärast, et omadussõna „karvane" kasutati araabia ja juudi pärimustes teistegi tegelaste, näiteks Haami, Lilithi ja Seeba kuninganna kohta.

Kui 1955. aastal koostati Etioopia põhiseadust, märgiti keiser Haile Selassie kohta, et ta põlvnes Saalomoni ja Seeba kuninganna järglasest kuningas Menelekist, kes figureeris 13. sajandi raamatus *„Kebra Nagast"* („Kuningate hiilgus").[18] Meneleki kuninganna oli Makeda, kes olevat samuti olnud „karvane", kuid seal on seda sõna tõlkes paremini seletatud: „karvane nagu särav komeet – karvane rändav täht". Rän-

davad tähed olid tegelikult piibli Kaini ja tema naise Luluva suguvõsa ning mõistet „karvane" kasutati sageli *anunnaki* kuningast Nergalist ja tema kuningannast Ereškigalist põlvnenud Luluva õigusjärgluse silmapaistvate valitsejate puhul (*vt* tabelit „Kaini ja Seti põlvnemine").

Eesavi nimi (E-sa-um) on leitud tahvlitelt, mis avastati 1975. aastal Süürias Tel Mardikhis (muistne Elba linn). Seal on vihjatud ka teistele piiblinimedele, näiteks Ab-ra-mule (Aabraham), Is-ra-ilule (Iisrael) ja Ib-numile (Eeber),[19] kinnitades seeläbi nimesid *Genesis*es. Kuid *Genesis* ei täpsusta, mida kujutas endast esmasünniõigus, mille Eesav müüs Jaakobile. Nii palju kui me teame, ei puudutanud see valitsemis- või tiitlikandmisõigust, ja kuna mõlemad olid Iisaki pojad, pidi ainsa ilmse esmasünniõiguse saama isa vanem järglane ning isast pidi alguse saama kuningate sugu (1 Ms 17:16). Piibel jutustab, et Iisraeli kuningas Taavet ja tema dünastia põlvnesid Juuda liinist, ühest Eesavi venna Jaakobi pojast. Aga kui esmasünniõigust poleks müüdud, oleks kuningate sugu alanud algse skeemi järgi Eesavist.

Enne kui läheme mööda Jaakobi liini edasi, tasub vaadelda Eesavi suguvõsa: Eesavi järglased kandsid otsest draakonipärandit tema abikaasade, Aabrahami poja Ismaeli tütre Baasmati ja Egiptuse kuningannaks saanud Mahalati kaudu.[20] Mahalati tunti ka kui vaarao Amenemhet II tütart ja Aabrahami naise Saara poolvenna Senusert I pojatütart Nefrusobekit (*vt* tabelit „Egiptus ja Iisraeli suguharud").

Eesavi ja Mahalati tütar oli Igrat, kelle tütar vaarao Amenemhet III-ga oli Sobekneferu, Egiptuse draakonikuninganna umbes aastatel 1783–1782 eKr. Sobekneferu ehk Sobekhkare oli Egiptuse 12. dünastia viimane valitsejanna ja tema nimi tähendas „jumal Sobeki iludus".[21] Sobek oli vägev krokodill, Messehi enda vaim, kellele kuninganna Sobekneferu isa Faris püstitas Kimanisse suure templi.[22]

Üldiselt on öeldud, et Sobekneferul polnud meespärijat. Seetõttu algaski pärast tema surma uus, 13. dünastia. Aga kuna Egiptuse kuningavõimu pärandati naisliinis, algasid uued dünastiad sageli pärijanna abielust mehega teisest suguvõsast. Nii näib olevat olnud ka kõnesoleval juhul ja 13. dünastias valitsesid üksteise järel Sobeki vaaraod Sobekhotep I-st Sobekhotep IV-ni.[23] Enne seda oli kuninganna Sobekneferu välja kujundanud Ankhfn-khonsu Draakoniõukonna (13. peatükk), luues kindla aluse preestrite püüdlustele seoses Thothi teaduslike õpetustega, mis olid valitsenud alates Nimrodi pojapoja kuningas Ranebi 2. dünastiast.

Kui 13. dünastia lähenes lõpule, hakkasid põhijärgluse kõrval valitsema paralleelsed dünastiad, mille kuningad valitsesid idapoolses deltas, alates lühiealisest 14. dünastiast; sellele järgnesid üheaegselt 15. ja 16. dünastia ehk hüksose deltakuningad. Nad valitsesid umbes 1663. aastast eKr kõrvuti põhijärgluse 17. Teeba dünastiaga, kuni umbes 1550. aastal eKr tuli võimule 18. dünastia asutaja vaarao Ahmos.

Hüksoslastest valitsejaid, kelle pealinn oli peamiselt Avaris, nimetati niiviisi nende tiitli *hikau-hosvet* järgi, mis tähendavat kõrbevürste. Neile vihjatakse sageli kui karjastekuningatele, ehkki paljud peavad seda valenimetuseks. Tegelikult olid nad tõepoolest „karjased" vastavalt muistse Mesopotaamia kuningate nimetusele, mis oli kandunud Süüria-Foiniikia Hyksose riiki, kust lähtus õitsev karavanikaubavahetus Mesopotaamia kuningriigi Mariga.[24] Hyksose valitsejatest kirjutades ei nimetanud Manethon neid mitte ainult karjusteks, vaid ka vendadeks – ja just seda nimetust kasutati Mesopotaamia eri piirkondade (Mari, Babüloni ja Larsa) kuningate võrdse seisuse määratlemisel.[25]

Hüksoslased olid Haami amoriitidest[26] järglased, kes seetõttu võisid olla varase 2. dünastiaga ja võib-olla isegi kuninganna Sobekneferu 12. dünastiaga seotud liinist. Igatahes esitasid nad 17. Teeba dünastiale väljakutse ning võtsid sõdades kasutusele hobuse, vankri ja liitvibu, millest ühtegi polnud Egiptuses varem kasutatud. Neid asju aga oli eelnevalt nähtud Troojas, kust merekuningad ja nende järglased levisid Vahemere-äärsetesse maadesse pärast viienda Trooja hävimist 1624. aastal eKr Thera vulkaani tuha all. Seepärast on tõenäoline, et hüksoslased, keda kutsuti ka võõramaisteks valitsejateks, olid pärit Troojast.

Ehkki teatmeteosed tähtsustavad fakti, et Ahmos I-l õnnestus hüksoslased kukutada, on ilmne, et võistlevate Avarise ja Teeba dünastiate vahel oli abieluliite. Üldiselt tunnistatakse, et Apopi II (Apophis) oli viimane Egiptuses valitsenud päruslik draakonikuningas, kuid ilmneb, et see pärand kanti ühe naisliini kaudu uude dünastiasse. Isegi Ahmose poja Amenhotep I hauas oli säilinud Apophise tütre vaasikartušš,[27] mis tähendab, et vaen dünastiate vahel polnud nii suur, nagu traditsioonilisel arvatakse.

Apophise (Sobeki armastatu) Sobeki-traditsiooni jätkasid 18. dünastia vaaraod ja Thutmosis III oli see, kes rajas kuulsa alkeemilise müsteeriumikoolkonna *Therapeutate* Valge Vennaskond, mille üks haru asutas hiljem Kumranis esseenide sekti. Algset koolkonda juhtisid metallurgide, arhitektide ja müürseppade jumala Ptahi preestrid. Ptahi peeti

Egiptuse suureks Vulcanuseks[28] ja Ptahi ülempreestrit nimetati suureks käsitöömeistriks.

Hoolimata hüksoslaste sekkumisest, oli Egiptus I. dünastiast alates (u 3050 eKr) ühtne riik, mis koosnes lõunapoolsest Ülem-Egiptusest ja põhjapoolsest Alam-Egiptusest.[29] Mõlemal kuningriigil olid oma regaalid: Ülem-Egiptusel valge kroon (*hedžet*), Alam-Egiptusel punane kroon (*dešret*) ja lisaks ühine topeltkroon (*šmti*). Peale selle sümboliseerisid lootos ja raisakotkas valget ning papüürus ja kobra punast kuningriiki. Meie otsiskelus aga on olulisem see, et kummalgi kuningriigil oli oma eriti tähtis kivisammas, mis kujutas vaimset nabavääti preestrite ja jumalate vahel.[30]

Alam-Egiptuses Heliopolise linnas oli iidne Annu sammas. Annu nimi meenutab suure sumeri jumala, Enki ja Enlili isa Anu nime. Selle samba paarik Ülem-Egiptuses Teebas oli Ivnu Šema, mis tähendas lihtsalt lõunasammast. Need kaks esiküljega ida poole pööratud sammast, mis olid riigi ühendamise ajal olemas ja mida kummardasid Thutmosise *Therapeutate* liikmed, olid Jeruusalemma Saalomoni templi idapoolse portikuse kahe samba (ehitatud umbes 2000 aastat pärast Egiptuse ühendamist) prototüübid. Jeruusalemma sambad figureerivad nüüdisaegses vabamüürluses ikka veel kui Jaakin („asutama") ja Boas („jõus"), nagu neid nimetatakse Esimeses Kuningate raamatus 7:21. Egiptuses sümboliseerisid need sambad ühtsust ja Maati põhimõistet, mis tähendas loodis alusmüüri.[31] See õiglase kohtumõistmise ideaal tähendas sedasama mis jumalik kuningavõim ja heebrea Malkhut ning pole üllatav, et tõe- ja seadusejumalannat Maati peeti Thothi õeks. Ta kaalus tõde linnusulega[32] ning tõde samastati kullaga, kõige õilsama metalliga.

Kui varaste vaaraode hinged läksid teise ilma ehk hauatagusesse ellu, kaalus matusejumal Anubis neid Maati õigusemõistmise sulega. Ja nagu tolleaegsetel reljeefidel näha, oli Anubis otseselt seotud valgest pulbrist koonilise leivaga, templipreestrite ülespoolse tulekiviga. Nüüdisaegsed metafüüsilised uurimused väidavad, et mõne Vana riigi vaarao keha võidi mingi ülijuhtivuse protsessi abil väga vabalt füüsiliselt üle kanda teise aegruumi dimensiooni, kus nad vanade tekstide kohaselt jäid hõljuma. Sellel puudub veel lõplik tõestus, kuid tõestust on leidnud võime midagi niisugust korda saata ning selles peitub ka seni leidmata Giza püramiidikuningate Cheopsi, Chephreni ja Mykerinose (Menkaura) saladus.

Egiptuse kuningatel oli eriline traditsioon, mille kohaselt matuseriitused, mis pühitsesid surnud igavesteks jumalateks, olid identsed nende riitustega, mis tõstsid vaaraod nende eluajal jumalikku seisusse.[33] Paljude kuningavõimu tunnuste hulgas olid karjasesau ja skepter nagu muistses Sumeris – ja kuigi legitiimseid jumalaid austati mõlemal maal, oli ritualistliku religiooni varaseim vorm entusiastlik usk kuningate jumalikkusse.[34] Kuid üle kõige valitses suveräänivõimu printsiip, mis kõlas: „Mees ei või saada kuningaks ilma kuningannata ja kuninganna peab olema kuninglikku verd."[35]

Hoolimata sellest, et piibel heidab kõrvale Egiptuse valitsejate põlvnemise Eesavist kuninganna Sobekneferu kaudu, tunnistasid Vana Testamendi kirjutajad Lilithi pärandit Eesavi naise Baasmatini ulatunud liinis (*vt* tabelit „Egiptus ja Iisraeli suguharud"). On öeldud, et Eesavi pärijatest Baasmati ja tema teiste naiste kaudu said Edomi vürstid, kelle kohta märgitakse *Genesis*es (36:31), et „need olid kuningad, kes valitsesid Edomimaal, enne kui ükski kuningas valitses Iisraeli laste üle".

Heebrea kirjanduse tundjad peavad eriti tähtsaks, et *Genesise* koostajad nimetasid Edomi (Idumea) legitiimseid vürste loetledes kahtteist iseseisvat vürstkonda, mis vastavad kaheteistkümnele Iisraeli suguharule.[36] Samuti oli kaksteist „suguharuvürsti", kes olevat olnud Aabrahami poja Ismaeli pojad (1 Ms 25:13–16). Ehkki Iisraeli suguharud on üldiselt hästi teada, on neid teisi mõjukaid kaheteistkümnelisi gruppe strateegiliselt eiratud, olgugi et Ismaeli ja Eesavi suguvõsa liikmeid on nimetatud kõrgest soost vürstideks. Ismaeliidid kerkivad esile kaheteistkümne süüria-araabia suguharuna, sellal kui islami pärimus austab Ismaeli ja Aabrahami kui Meka püha dünastia kaasrajajaid.[37] Eesavi edomlased kui igaviku draakonid (kuningad) ja öökullid (kuningannad) olid määratud pärima Idumea kuningriigi, nagu öeldakse Jesaja raamatus (34:17 ja 35:1): „Nad pärivad selle igaveseks, nad elavad seal põlvest põlve! Kõrb ja liivik rõõmustavad, nõmmemaa hõiskab ja õitseb nagu liilia!"

17

KIRJU KUUB

Väljamõeldud kronoloogia

Põhiosa sellest, mida me teame Egiptuse vaaraodest, on pärit Heliopolise kreeka-egiptuse preestri Manethoni sulest. Manethon sündis Egiptuse deltas Sebennytoses ja temast sai vaarao Ptolemaios I (u 305–282 eKr) nõunik. Ta kirjeldas oma kroonikates Egiptuse ajaloo aspekte valitsevate dünastiate järgi, koostades kronoloogia kondikava alates umbes 3100. aastast eKr, mil Ülem- ja Alam-Egiptus ühendati, kuni vaarao Nektanebo II surmani 343. aastal eKr.[1]

Kahjuks pole Manethoni teksti täielikku versiooni säilinud ja tema töid tunneme peamiselt hilisemate kroonikute, näiteks Josephus Flaviuse (1. sajand), Julius Africanuse (3. sajand) ja Caesarea Eusebiose (4. sajand) kaudu. Veel ühe dilemma on põhjustanud asjaolu, et kuigi Manethon pääses ligi Heliopolise templi ülestähendustele, ei saanud ta kusagilt täpseid kronoloogilisi andmeid oma vaaraonimistu tarvis.

Ehkki hilisematel aegadel leiti Manethoni-eelsetest aegadest pärit raidkirju, olid need vanade piltsümbolite ehk hieroglüüfide vormis ja alles 1822. aastal murdis prantsuse egüptoloog Jean François Champollion nende märkide koodi. Dešifreerimine sai võimalikuks tänu kuulsale Rosette'i kivile,[2] mille leidis Aleksandria lähedalt leitnant Bouchard 1799. aastal Napoleoni sõjaretkel Egiptusse. Sellel mustast basaldist kivil umbes 196. aastast eKr on üks ja seesama tekst kolmes eri kirjas: egiptuse hieroglüüfides, egiptuse demootses kirjas (tarbekiri) ja kreeka tähestikus. Nende kirjade võrdleva analüüsi tulemusena (kreeka keel oli ju tuntud) dešifreeritigi hieroglüüfid. Seejärel kõrvutati

teksti Egiptuse vaaraode kartuššidega (ornamentaalsed ovaalsed pealiskirjad kuningate nimedega).[3]

Kui hieroglüüfe hakati mõistma, võidi dekodeerida ka teiste muistsete ülestähenduste sisu. Mõned neist sisaldavad kuningate loetelusid, mida võib võrrelda Manethoni ürikutega. Nende hulgas on Palermo kivi,[4] mustast dioriidist plaat, millel on kirjas viimased dünastiaeelsed kuningad enne 3100. aastat eKr. Neile järgnevad vaaraod kuni 5. dünastia Nefererkereni, kes valitses umbes aastal 2490 eKr.[5] Tänaseks on tõlgitud ka „Karnaki kuninglik nimistu" (Teeba),[6] „Abydose kuninglik nimistu",[7] „Abydose kuninganimistu",[8] „Sakkara kuninglik nimistu"[9] ja „Torino kuningatepapüürus" – papüürusrull umbes 1200. aastast eKr.

Kuid kõigist neist tekstidest hoolimata on ikka raske koostada täpset Egiptuse kronoloogiat, sest nimistutes pole aastaarve kui selliseid. Parimal juhul on antud individuaalsete valitsemisaegade pikkused ja mõned astronoomilised viited ning mõned märkused teiste Vahemere maade kohta. Kuid nende ülestähenduste kontekstis võib palju vaielda selle üle, kas teatud vaaraod või isegi terved dünastiad valitsesid eri aegadel või ühel ajal. Seetõttu on praegu saadaval alternatiivsed kronoloogiad, kus dünastiate ja vaaraode valitsemisaegade aastaarvud kõiguvad 50 ja 200 aasta vahel.

Lõpptulemuseks on meil oletuslik standardne keskmine kronoloogia, mida üldiselt kasutatakse õpikutes. Kuid see põhineb suuresti 17. sajandi piiblist lähtuval dateerimissüsteemil, mille koostas Armaghi peapiiskop Ussher (*vt* 2. peatükk). Kuna suurem osa Ussheri arvestustest on ebatäpsed, võib järeldada, et tema süsteemi järgi arvutatud aastaarvud Egiptuse kohta on samuti väärad.

Üksnes Palestiina daatumeid vahemikus 897–586 eKr võib lugeda enam-vähem täpseks, sest sel perioodil vastasid Põhja-Mesopotaamia ülestähendused kuningate järglusele Palestiinas. Need leidis 1862. aastal Ninivest *sir* Henry Creswicke Rawlinson ja neid tuntakse kui „Assüüria eponüümi kaanonit". Seal kirjeldatakse üksikasjalikult Assüüria eponüümide (Rooma konsulitele vastavad ametnikud) ametissemääramisi ja kuningate trooniletõusmisi.[10] Esimene täiesti täpne aastaarv, mis seob üht Assüüria kuningat ühe israeliitide kuningaga, on 853. aasta eKr, mil Assüüria kuningas Salmanassar III pani seoses Karkari lahinguga kirja Iisraeli kuninga Ahabi nime.

Assüüria ürikute järgi arvestades öeldakse nüüd, et Taavet oli Iisraeli kuningas alates 1001. aastast eKr (Ussheri arvestuse järgi 1048. aastast

eKr) ja tema poeg Saalomon valitses alates 968. aastast eKr (Ussheri arvestuse kohaselt 1015. aastast eKr). Mõlemal juhul on erinevus 47 aastat. Peapiiskop Ussheril polnud 1650. aastal käepärast ühtegi sellist originaalteksti ja kui ka oleks olnud, poleks ta kindlasti osanud neid vanaassüüria keelest tõlkida. Niisiis on Ussheri ebatäpsed aastaarvud israeliitide kuningate kohta olnud aluseks ebaõigetele daatumitele paralleelse Egiptuse suktsessiooni kohta. See on põhjustanud palju ajaloolisi vääritimõistmisi. Viimastel aastatel on egüptoloog David M. Rohl põhjalikult uurinud vaaraode väga juhuslikku dateerimist[11] ja tema avastused näitavad täpselt, kuidas mõned vead on tekkinud.

Champollion, kes dešifreeris 1822. aastal muistsed egiptuse hieroglüüfid, samastas vaarao Šešonk I piibli Siisakiga, kes rüüstas Jeruusalemma templi Saalomoni poja Juuda kuninga Rehabeami valitsemisajal (1 Kn 14:25–26, 1 Aj 12:2–9).[12] Kuna Ussher oli märkinud Rehabeami valitsemisaastateks 975–957 eKr, paigutati Egiptuse vaarao Šešonk I (22. dünastia asutaja) samasse aega, sest tema valitsemisaeg polnud eelnevalt teada. Seejärel dateeriti selle järgi teised vaaraod, kasutades juhisena märgitud valitsemisaegade pikkusi. Järgnevalt asutati 1882. aastal Briti Egiptuse Uurimise Fond peaeesmärgiga kinnitada Vana Testamendi informatsiooni Egiptuses tehtavate arheoloogiliste avastuste abil,[13] kuid jätkus seesama kronoloogiline manipuleerimine, et seada Egiptus vaaraode aastaarvude suvalise määramise teel piiblilugudega vastavusse.

Põhiprobleem Šešonki ehk Siisaki kronoloogiaga seisnes selles, et Ussheri daatum Rehabeami kohta erines üle 50 aasta võrra sellest, mis tulenes Mesopotaamia ürikutest. Seepärast on Rehabeami viimasel ajal ümber dateeritud, nii et Jeruusalemma piiramine öeldakse olevat toimunud 925. aastal eKr ja Šešonk I on sellega kokku sobitamiseks samuti ümber paigutatud aastatesse 945–925 eKr. Kuid peale Champollioni algset oletust pole ikka midagi tõestamas seda, et Šešonk ja Siisak olid üks ja seesama isik.

Üks märksa usaldusväärsem vaaraodateering on seotud aastaga 664 eKr, mil pandi kirja, et Assüüria kuningas Assurbanipal viis oma armee Egiptusse ja rüüstas Teeba linna. Seda invasiooni kinnitab Egiptuse arhiiv ja seda on võimalik paigutada otse 25. dünastia vaarao Taharka viimasesse valitsemisaastasse. Enamikus nimistutes on nüüd selle vaarao valitsemisajaks märgitud aastad 690–664 eKr. Kuid käesolevas raamatus ei huvita meid mitte hiline kuningas Taaveti aeg, vaid hoopis

Taaveti-eelsete vaaraode ajajärk ning sidemed Egiptusega alates Aabrahamist kuni Mooseseni.

Viibimine Egiptuses

Vastavalt *Genesis*ele (1 Ms 46–47) viis Aabrahami pojapoeg Jaakob-Iisrael oma suure, 70-liikmelise perekonna Kaananimaalt Egiptusse ja asus elama Gooseni maakonda Niiluse deltas. Olles põgenenud Kaananimaalt näljahädast, jäid nad sinna paigale ja paljunesid mitme põlvkonna vältel (2 Ms 1:7), kuni Mooses viis nad lõpuks Egiptusest välja. Ussheri standardse kronoloogia järgi siirdus Jaakob Kaananimaalt Egiptusse 1706. aastal eKr ja Moosese väljaränne toimus 215 aastat hiljem, 1491. aastal eKr.[14]

Kinnitades näiliselt israeliitide viibimist Egiptuses, viitavad vaarao Ramses II (Suure) annaalid semiidi rahvale, kes elas deltas Gooseni maakonnas. Kuid sellest pole suurt abi, sest annaalides pole öeldud, et tegu on israeliitidega. Sealse piirkonna semiidid polnud siis ega ole ka praegu mitte ainult israeliidid, vaid ka araabia rahvad Süüriast, Foiniikiast, Mesopotaamiast ja üldse Viljaka Poolkuu aladelt.[15] Lisaks semiidi rahvale Goosenis nimetatakse Ramses II ja tema eelkäija Seti I ülestähendustes Aaseri linna Kaananimaal.[16] Kuid Aaser (Joosua 17:7) sai nime ühe Iisraeli suguharu järgi, kes naasis sinna Moosese väljarände ajal (4 Ms 1:41), mis tähendab, et väljaränne pidi olema toimunud enne Seti valitsemisaega (u 1333–1304 eKr).

*Genesis*es (47:11) öeldakse, et israeliidid paigutati elama Raamsese maakonda, sellal kui *Exodus* (1:11) väidab, et nad ehitasid Raamsese (Pi-Raamses) linna. Kuid Ramses I tuli võimule alles 1333. ja Ramses II alles 1304. aastal eKr[17] – peaaegu kaks sajandit pärast israeliitide lahkumist tema maalt Ussheri arvestuse järgi. Tegelikult ei saanud Jaakob ja tema perekond mitte kuidagi elama asuda Ramsese maale, sest nad jõudsid Egiptusse palju sajandeid enne Ramses I valitsemisaega.

Need ühtimatud piibli väited on hämmeldanud ajaloolasi kuninganna Victoria ajast peale ja kommentaare Ramsese kohta on juba kaua peetud anakronismideks. Need tulid sellest, et Vana Testamendi koostajad nimetasid seda Egiptuse delta maakonda selle nimega, mis oli neile tuttav 6. sajandil eKr – ja seda Niiluse delta osa nimetati Ramsese maaks kuni 4. sajandini pKr.[18] Kuigi piibli viited võivad olla anakronistlikud, ei pruugi need tingimata olla ebaõiged, sest väljaränne näib

olevat toimunud pikkade lainetena Moosese ajast alates ja paljud israeliidid paistavad olevat jäänud pärast rahva põhiosa lahkumist Egiptusse.[19]

Sellest hoolimata on mõned teadlased viimasel ajal uuesti määratlenud israeliitide Egiptuses viibimise aega, nii et selle viimased päevad ühtivad Ramses II valitsemisajaga ja uueks piibli Moosese väljarände aastaks on märgitud 1300 eKr.[20] Selles on oma loogika, sest on selge, et Ussheri aastaarv 1491 eKr oli ajaloolise Moosese jaoks liiga varane. Kuid see jääb ikkagi vaid oletuseks.

Märksa täpsem ajamäärang israeliitide lahkumisele Egiptusest anti alles 1997. aastal, kui Jeeriko langemise eelsest arheoloogilisest kihist leitud viljaterade dateerimine radiosüsinikumeetodil näitas nende vanuseks umbes 3311 aastat.[21] Seega on need terad pärit umbes 1315. aastast eKr, mis tähendab, et Joosua israeliitide armee, kes linna hävitas, polnud selleks ajaks veel saabunud. Samuti tähendab see, et 1360. aastal eKr olid israeliidid veel Egiptuses ega olnud koos Moosesega Siinaisse kolinud.

Lisaks on teadusajakiri *Nature*[22] seostanud Vahemere Thera vulkaani tuhka piiblis mainitud pimedusenuhtlusega Egiptimaal (2 Ms 10:22–23), viies vulkaani purske niiviisi väljarände ajaraamidest välja. Selle 1624. aastal eKr (geoloogiline dateering) toimunud vulkaanipurske ja sellega kaasnenud maavärina mõjust Egiptusele on juttu Ipuweri papüürusrullil, mille sai 1828. aastal oma valdusse Leideni muuseum. See ühe varasema allika põhjal koostatud mahukas 19. dünastia dokument kõneleb mitmest laastavast sündmusest Egiptuses kooskõlas Teises Moosese raamatus kirjeldatud nuhtlustega ning väidab, et maad kahjustanud tuli ja tuhk „langesid taevast"[23] umbes 300 aastat enne Moosese aega.

Naaseme nüüd uuesti Aabrahami aega. Juubelite raamatust teame,[24] et Aabrahami vaarisa isa Reu (Raguel) oli abielus Sumeri Uri kuninga Umammu tütre Oraga. Umammu oli see, kes ehitas Uri viimase suure tsikuraadi ja asutas 3. Kaldea dünastia, mis valitses umbes aastatel 2113–2096 eKr.[25] Järgnevalt toimus 1960. aastal eKr Uri langus, mispeale Aabraham siirdus koos oma isa Terahi ja perekonnaga põhja poole Haaranisse. Pärast Terahi surma rändas Aabraham koos oma naise Saarai ehk Saara ja vennapoja Lotiga Kaananimaale (1 Ms 11:32, 12:5).

Sellest järjestusest leiame väga hea näite Vanale Testamendile omasest segadusest aastaarvude ja vanuste ümber. 1 Ms 11:26 öeldakse, et Terah oli 70-aastane, kui sündis tema poeg Aabraham. Mõni salm edasi

aga öeldakse, et Terah elas 205-aastaseks (11:32). Nii pidi Aabraham isa surma hetkel olema 135-aastane. Kuid veel neli salmi edasi (12:4) teatatakse meile, et kui Aabraham pärast Terahi surma Haaranist lahkus, oli ta 75-aastane!

Kronoloogilises mõttes on nüüdisaegsed ülestähendused selgelt usaldusväärsemad kui piibel ja neist võib järeldada, et piibli ülestähendused Haarani, Kaanani ja Egiptuse heebrealaste kohta Aabrahami ajast Moosese ajani on paigutatud 600 aastasse ajavahemikus 1960–1360 eKr ja väljaränne Siinaisse on pandud toimuma varsti pärast seda viimast aastat.

Aabrahami pojapoeg Jaakob nimetati Peeteli lepingu kohaselt ümber Iisraeliks ja tema järglased said tuntuks kui israeliidid ehk Iisraeli lapsed. Kui tema pojad said täiskasvanuks, viis Jaakob-Iisrael kogu oma pere, mille ta oli sigitanud oma naiste Raaheli ja Leaga ning nende ümmardajate Billa ja Silpaga, samuti lapselapsed umbes 1760. aastal eKr Egiptusse. Selleks ajaks, nagu jutustatakse, oli tema pojast Joosepist, kelle tema kadedad vennad olid müünud Egiptusse, saanud vaarao vesiir (asekuningas).

Seda, kui kaua israeliidid Egiptuses viibisid, kinnitab masoreetide heebrea Vana Testament, mis ütleb (1 Ms 12:40): „Iisraeli laste elamisaega, mis nad Egiptuses olid elanud, oli nelisada kolmkümmend aastat."[26] Kui see arvestus on enam-vähem õige, pidi israeliitide lahkumine koos Moosesega olema toimunud umbes 430 aastat pärast 1760. aastat eKr, mis paigutab väljarände umbes aastasse 1330 eKr.

Neli sajandit vaikust

Vana Testamendi näiliselt arusaadavate perekonnanimistute tekitatud peamised genealoogilised probleemid ilmuvad alates Egiptuses viibimise algusest. Enne Aabrahami aega pandi selle suursuguse patriarhaalse suguvõsa kõik põlvkonnad Mesopotaamias läbi ajastute kirja ja need ürikud olid *Genesise* koostajatele Babülonis kättesaadavad. Kuid alates Aabrahami minekust Kaananisse ja tema järglaste nomaadilisest eluviisist on põlvkondade kohta kuni kuningas Taaveti ja tema järeltulijateni väga vähe materjali.

Erinevad piibli 1. Ajaraamatusse pandud nimistud Aabrahamist Taavetini identifitseerivad kolmeteistkümmend inimpõlve, millest iga-

ühe pikkus oli keskeltläbi 72 aastat. Kui välja arvata Joosepi lugu, on piibel silmatorkavalt vaikiv 430-aastase perioodi suhtes, mis hõlmas israeliitide viibimist Egiptuses. *Genesis* lõpeb Joosepi surma, palsameerimise ja matmisega Egiptuses, mispeale *Exodus* algab lühiülevaatega sigimistülidest egiptlaste ja israeliitide vahel ning seejärel hüppab mitu sajandit edasi Moosese sünni juurde. Asi muutub üpris segaseks, kui ilmneb, et Joosepi ja Moosese lood on esitatud nii, nagu oleksid need ühendatud ilma mingi vahepealse ajata (2 Ms 1). Ja üsnagi häiriv on lugeda Neljandast Moosese raamatust, et kui Mooses viis israeliidid üle Punase mere Siinaisse, olid Joosepi isa Jaakob-Iisraeli 70 perekonnaliiget (1 Ms 46:27) kuidagimoodi paljunenud umbes kahe miljoni inimeseni, kaasa arvatud armee, kuhu kuulus 603 550 üle 20-aastast meest![27]

1 Ms 41:39–46 öeldakse, et Joosep sai 30-aastaselt valitsejaks „kogu Egiptusemaa üle" ja nimetati Sofnat Paneahiks, mis Iisraeli piibliteadlase Moshe Weinfeldi sõnul tähendas umbes „Jumal räägib – ta elab",[28] kuid mis vanas Egiptuses ei saanud muidugi vihjata heebrealaste jumalale. Seda nime on täpsemalt tõlkinud saksa keeleteadlane Georg Steindorff: „Jumal räägib – las ta elab."

Kui poleks eraldiseisvaid egiptuse ülestähendusi vesiir Joosepist ja tema genealoogilisest sidemest Moosesega 14. sajandil eKr, oleks väga raske – kui mitte võimatu – eristada teda Jaakob-Iisraeli pojast Joosepist 18. sajandil eKr. Minnes *Genesise* ajaraamidest strateegiliselt üle *Exoduse* omadesse, väidab piibel, et need kaks Joosepit olid üks ja seesama isik – kaotades selleks nende raamatute vahelt 400 aastat ajalugu,[29] täpselt nagu Vana ja Uue Testamendi vahelt.

Järgnevalt kerkib esile võimalus, et kogu loo Joosepi tülidest vendadega ja legendaarsest kirjust kuuest mõtlesid piiblikirjutajad välja ühe kronoloogilise perioodi ühendamiseks teisega. Ajalooliselt valitses vesiir Joosep Egiptust veidi aega enne Moosese päevi, kuid kõigist populaarsetest pärimustest hoolimata polnud ta seesama Jaakobi poeg Joosep, kes elas neli sajandit varem.

Nii *Exoduses* (2 Ms 13:19) kui ka Joosua raamatus (24:32) on juttu Joosepi „luudest", mis israeliidid tõid Egiptusest kaasa, et matta need Sekemisse. See aga on vastuolus *Genesisega* (1 Ms 50:26), kus öeldakse, et vesiir Joosepi keha palsameeriti (mumifitseeriti) Egiptuses. Seda füüsilise säilitamise moodust rakendati eriti kõrgete isikute puhul ja neist ei jäänud järele luid, mida kaasa viia. Kui israeliidid üldse

võtsid mingeid luid kaasa, siis võisid need kuuluda algsele Joosepile – igatahes mitte vesiir Joosepile, kelle surnukeha on nüüdseks Egiptuses välja kaevatud.

Mida me siis teame Jaakobi pojast, algsest Joosepist? Meile räägitakse, et Joosep sündis Jaakobi elus hilja, et tema paljud vennad vihkasid teda, sest ta oli isa lemmik, ja et talle kingiti kirju kuub (1 Ms 37:3). Tegelikult on tegu moonutatud tõlkega heebrea keelest, milles mainitakse lihtsalt „kaunistatud rüüd",[30] vihjamata mingitele värvidele. Kaunistatud rüüle (*ketonet pasim*) vihjatakse hiljem 2. Saamueli raamatus (13:18), kus see on tõlkides tehtud jälle „kirjuks". Originaaltekstis on juttu ainult „varrukatega rüüst".[31] Selles viimases näites kannab rüüd kuningas Taaveti tütar Taamar ja tekst selgitab, et *ketonet pasim* (nii meeste kui ka naiste ülekuub) oli nii vürstlikkuse kui ka neitsilikkuse tunnus.[32]

Ankurpiiblis (*Anchor Bible*) selgitatakse, et lugu sellest, kuidas vennad müüsid Joosepi Egiptusse (1 Ms 37), on keelelise analüüsi põhjal järeldades kahe erineva autori liitteos.[33] Mõnikord nimetatakse Joosepi isa Jaakobiks, mõnikord Iisraeliks. Neis kattuvates lugudes ütleb kõigepealt Ruuben Juudale ja teistele, et Joosepit ei pea tapma, ning siis ütleb Juuda sedasama Ruubenile ja teistele. Seal, kus Joosepi isa nimetatakse Jaakobiks, kaitseb Joosepit Ruuben. Kuid seal, kus isa nimetatakse Iisraeliks, astub Joosepi kaitseks välja Juuda.

Silma torkab hulk anomaaliaid, mis teevad noore Joosepi loo täiesti kaootiliseks. Alguses viskasid vennad Joosepi kaevu kavatsusega ta tappa (1 Ms 37:24), kuid siis muutsid meelt ja müüsid ta mööduvale ismaeliitide karavanile (37:27). Seejärel tulid mõned Midjani kaupmehed – ning vennad tõmbasid Joosepi uuesti kaevust välja ja müüsid ta midjanlastele, kes viisid ta Egiptusse (37:28). Siis aga, kui Joosep oli juba kaks korda müüdud, vaatas Ruuben kaevu (37:29–30) ja oli Joosepi kadumist nähes üllatunud!

Kuigi see lugu oli ülesehituselt saamatu, oli selle eesmärk kinnitada Joosepi minekut Egiptusse sõltumatult isast ja ülejäänud perekonnaliikmetest, kes olevat talle mõni aeg hiljem järgnenud. Niiviisi eemaldati Joosep oma perekonnast, et lasta teda strateegiliselt samastada hilisema Joosepiga, kellest sai Egiptuse asevalitseja.

Kui 17-aastane Joosep oli jõudnud Egiptusse, müüdi ta kõrgele õukondlasele Pootifarile (1 Ms 39:1), kelle nime edaspidi ei mainita. Ent selle nime varane sissetoomine oli mõeldud aitama hiljem samas-

tada Joosepit tema nimekaimuga, kes 33-aastaselt abiellus Ra preestri Pooti-Fera[34] tütre Asnatiga (1 Ms 41:45). Kuigi nimed „Pootifar" ja „Pooti-Fera" näivad olevat sarnased, olid nende taga täiesti erinevad isikud, kellest üks oli õukondlane ja teine preester.[35]

Lõpuks on väljamõeldud varase Joosepi loo toetamiseks lisatud lugu sellest, kuidas Pootifari naine püüdis Joosepit võrgutada (1 Ms 39:7–18). Kui Joosep keeldus järele andmast, võttis naine tema kuue ja andis selle oma mehe kätte, väites, et Joosep oleks teda äärepealt häbistanud. Veel mõned aastakümned tagasi ei nähtud selles diskreetses lookeses midagi võltsi, kuid siis tõlkisid egüptoloogid ära Egiptuse 19. dünastia aegse (u 1250 eKr) hieroglüüfdokumendi „Orbiney papüürus", mis osutus loo originaalprototüübiks vanaegiptuse armukunsti õpetuses[36] – ning sellel polnud Joosepiga mingit pistmist.

Vesiir Joosep

Tänapäeva Kairost umbes 129 km lõuna pool asub Medinet el-Faijumi linn, kus üks 322 km pikkune Niilusest tulev kanal on ammu muutnud kõrbe õitsvaks viljapuuaedade paradiisiks. Kohalikele elanikele (fellahitele) ja üldse kogu Egiptuse rahvale on see veetee tuntud kui Bahr Jusuf (Joosepi kanal), mis olevat nimetatud suurvesiir Joosepi järgi.[37]

Genesis (41:39–43) jutustab, kuidas Joosepist tehti Egiptuse asevalitseja.

> Ja vaarao ütles Joosepile: ... „Sina pead olema mu koja üle ja kogu mu rahvas kuulaku sinu sõna. Ainult aujärje poolest tahan ma olla suurem sinust!" ... Ja ta pani tema kogu Egiptusemaa üle.

Ühes edasises *Genesise* lõigus, mida tsiteeritakse harva (1 Ms 45:8), on Joosep pandud ütlema, et Jumal on pannud ta vaaraole isaks. Neid muljetavaldavaid sõnu ei saanud öelda Jaakobi poeg Joosep, kes müüdi orjusse. Aga võib-olla oli üks suurvesiir, kes hoolitses isalikult vaarao eest – prestiižikas valitseja, kelle järgi võidi nimetada kanal ja kes võis sõita kuninga järel teises tõllas, nagu öeldakse *Genesise*s (41:43)? Tõepoolest, oli üks vesiir, kes normaalse tava vastaselt palsameeriti nagu vaarao, täpselt nagu ütleb *Genesise* viimane salm, ja maeti uhkes

sarkofaagis ei kuhugi mujale kui Kuningate orgu Teebast (tänapäeva Luksor) lääne pool.

Egiptuse hauakirjad on harilikult ühel või teisel viisil seotud jumalustega, kelle kaitse all maetud olid eluajal, kasutades selliste jumalate nimesid nagu Ra, Amon ja Ptah. Antud juhul aga ei viita suurvesiiri hauakirjad ühelegi tuntud egiptuse jumalale. Neis on sellised nimed nagu Ja-ja ja Ju-ja ehk foneetiliselt Jouija, mis vastab Yaouaile – nime Jahve ehk Jehoova ühele variandile.[38] Pealiskirjadest on vesiiri isik saanud tuntuks kui Juja. See on eriti huvitav sellepärast, et tema pojapoeg vaarao Ehnaton arendas hiljem Egiptuses välja ainujumala põhimõiste.

Juja (Jusuf) oli 18. dünastia vaarao Thutmosis IV (u 1413–1405 eKr) ja tema poja Amenhotep III (u 1405–1367 eKr) peaminister.[39] Tema haud leiti 1905. aastal koos ta naise Tuja (Asnat) hauaga ning Juja ja Tuja muumiad on Kairo Muuseumis kõige paremini säilinud muumiate hulgas.[40] Egüptoloogid olid väga üllatunud, kui leidsid, et keegi väljastpoolt kuninglikku perekonda on mumifitseeritud ja maetud Kuningate orgu. Ilmselt oli see paar omal ajal ülitähtis, nagu on näha ka Juja matusepapüürusel, mis nimetab maetut „kahe maa isanda pühaks isaks" (*it ntr n nb tavi*) nagu ka tema kuninglik matusekujuke.[41] See vaaraode tiitel oli seotud Ülem- ja Alam-Egiptuse kuningriikidega.[42] Nii on selge, et Juja polnud mitte ainult asekuningas ja kõrgeim riigiametnik, vaid ka ühe vaarao isa, täpselt nagu on öeldud 1 Ms 45:8. Tal oli koguni oma kuninglik seisus, nagu märgib ka tema vaaraotiitel „hea jumala usaldusalune kogu maal".[43]

Juja perekond oli väga mõjukas. Tal olid deltas pärusmaavaldused. Samuti oli Juja võimukas väejuht.[44] Juja ja Tuja vanem poeg Anen tõusis Amenhotep III ajal samuti kõrgetele ametikohtadele. Temast sai Alam-Egiptuse kantsler, Heliopolise ülempreester ja rahva jumalik isa. Noorem poeg Eje aga pälvis Jumala Isa eritiitli[45] ja sai 1352. aastal eKr vaaraoks nagu teisedki Jusuf-Juja järglased, nende hulgas Tutanhamon.

Kuninglikult tähtis polnud mitte ainult Juja, vaid ka tema naine Tuja. *Genesis* jutustab (41:45), et Tuja (Toutou) kandis nime Asnat (*iv-s-n-t*), mis tuleb 18. dünastia aegse egiptuse keele ühest dialektist ja tähendab „ta kuulub jumalanna Neithile".[46] Tuja oli ühe Heliopolise preestri tütar ja vastavalt dokumendile *Corpus of Hieroglyphic Inscriptions* Brooklyni muuseumis nimetati teda Kuninga Ehteks (*kheret nesv*).

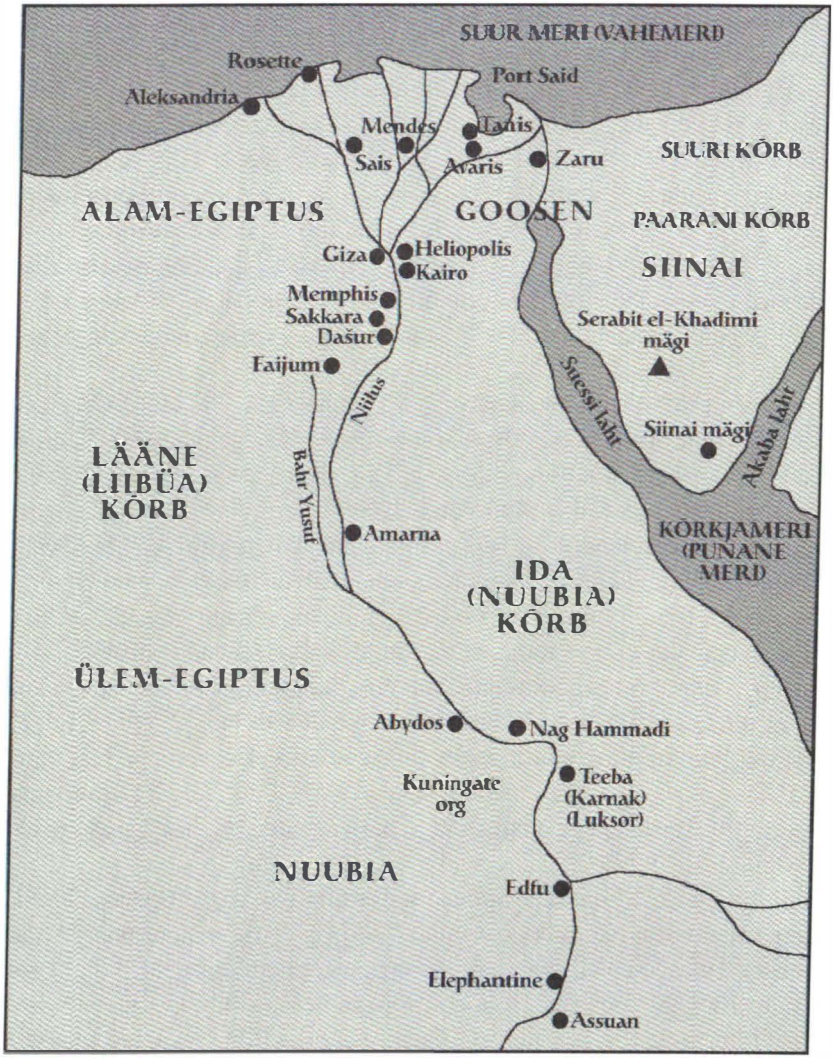

Vaaraode Egiptus

Ema poolt arvatakse ta olevat olnud Thutmosis III, *Therapeutate* Suure Valge Vennaskonna asutaja tütretütar,[47] isa kaudu aga põlvnes ta Eesavi ja Mahalati tütrest Igratist, kelle ema kuninganna Sobekneferu asutas Draakoniõukonna kui Egiptuse kuningliku institutsiooni.

Niisiis oleme sattunud Iisakiga sõlmitud algse lepingu riiki. Iisaki poeg Eesav võis küll müüa oma esmasünniõiguse nooremale kaksikvennale Jaakob-Iisraelile, kelle järglastest said Juudamaa kuningad, kuid nüüd avastame, et Eesavi järglased said Tuja ja Juja kaudu tõepoolest Egiptuse vaaraodeks. Need erilised vaaraod on tuntuks saanud kui Amarna kuningad; need olid Ehnaton, Semenhkare, Tutanhamon ja Eje, kes valitsesid üksteise järel umbes aastatel 1367–1348 eKr.

Alates Ehnatoni vaarisa isa Thutmosis III (u 1490–1436 eKr) vallutustest 18. dünastia ajal oli Palestiina Egiptuse võimu all, kus püsis ka Amarna kuningate ajal. Ameerika egüptoloog James Henry Breasted nimetas Thutmosis III Egiptuse Napoleoniks[48] ning selle vaarao ja tema poja Amenhotep II rajatud impeerium Süüriast Lääne-Aasiani oli kindlasti seesama Iisaki järglastele lubatud kuninglik valdus, mis ulatus „Egiptuseojast Frati jõeni" (1 Ms 15:18). Kui lepingut sõna-sõnalt võtta, siis ilmneb, et esmasünniõiguse müümine Jaakobile ei avaldanud mingit mõju. Alles pärast Amarna perioodi ühinesid Eesavi ja Jaakobi liinid abielu kaudu ning jõudsid Juudamaa Taaveti soost kuningateni.

18

Egiptuse Mooses

Pilliroost laegas

Exodus (2 Ms 11:3) ütleb meile, et „Mooses oli väga suur mees Egiptusemaal vaarao sulaste ja rahva silmis". Kuid hoolimata tema tähtsusest piibli järgi on sageli öeldud, et Egiptuse ülestähenduste hulgas pole Moosese kohta mingeid kirjalikke tõendeid. Tegelikult pole see päris tõsi, sest Moosesest kirjutas teoses *„Aegyptiaca"* („Egiptuse ajalugu") nimeliselt Manethon, kes – nagu eespool öeldud – oli umbes 300. aastal eKr vaarao Ptolemaios I nõunik. 1. sajandil märkis juudi ajaloolane Josephus Flavius teoses „Apioni vastu", et Manethoni järgi oli Mooses Egiptuses Heliopolise preester.[1] Hiljem aga vaidles Josephus, keda õpetati Juudamaal variseride preestriks, sellessamas kirjutises vastu Manethoni väitele, et Mooses oli egiptlane: „Nad oleksid hea meelega tahtnud ise teda endale nõuda ... ja öelda, et ta on Heliopolisest."[2]

Kontrastiks sellele Manethoni vastu esitatud väitele tähendas Josephus ka ise, et Mooses oli Egiptuse vägede juht Etioopia sõjaretkel. Edasi jutustab tema „Juudi muinsused", et Mooses võttis Etioopia kuninga tütre Tharbise endale naiseks säilitamaks rahu Egiptuse ja Etioopia vahel.[3] Piiblis pole väejuhiametist juttu, kuid Manethoni toetuseks nimetab *Exodus* (2 Ms 2:19) Moosest selgelt egiptlaseks.

Mis puutub Vanasse Testamenti, siis selles on Moosese lugu eriliselt ebatäielik. Hakatuseks saame teada, kuidas Mooses sündis ja kuidas ta peideti pigitatud pilliroolaekas jõe äärde. Seejärel mõned salmid edasi on ta juba täiskasvanu ja abielus midjani naise Sipporaga (2 Ms 2:21). Kõik, mida meile temast vahepeal räägitakse, on see, et ta tappis

ühe egiptlase, kes peksis üht heebrealast (2 Ms 2:11–12). Nagu paljud värvikamad Vana Testamendi lood, on Moosese ja pilliroolaeka lugu ühe Mesopotaamiast pärit originaali adaptatsioon. Antud juhul oli prototüübiks „Legend Šarrukenust" – lugu mehest, kellest sai Akadi kuningas Sargon Suur (2371–2316 eKr). Üks Sargoniga seotud assüüria tekst jutustab.

> Minu vahetatud ema eostas mu ja tõi mu salaja ilmale. Ta pani mu pilliroost korvi ja pigitas kaane peale. Ta viskas mu jõkke, mis ei uputanud mind. Jõgi hoidis mind pinnal ja kandis mu Akki, vee väljatõmbaja juurde.[4]

Mõiste „väljatõmbaja" on siin tähis, sest vastavalt *Exodus*ele (2:10) pani Moosesele nime vaarao tütar, kes tõmbas ta veest välja. Josephus selgitab, et vesi oli egiptuse keeles *mo* ja need, kes veest päästeti, olid *uses*. Neid sõnu kombineerides saadigi piiblinimi *Mo-uses*/Mooses.[5]

Tegelikult aga, nagu märkis 1937. aastal Sigmund Freud, kirjutatakse Moosese nimi heebrea keeles *Mošeh* või *Moše* ning seda peetakse üldiselt pärinevaks heebrea sõnast *moske*, mis tähendab väljatõmbajat,[6] või verbist *m-š-a*, mis tähendab „tõmbama".[7] On siiski väga kaheldav, et Egiptuse printsess tundis heebrea keele etümoloogiat. Tõenäolisemalt võis ta panna lapsendatud poisile egiptuse nime, mis välistab „Moosese" igasuguse heebrea päritolu. Kuid nii või teisiti on selge, et selle nime päritolu, nagu seda *Exodus*es seletatakse, on sihilikult kokku sobitatud vee väljatõmbaja Akki rolliga Šarrukenu legendis.

Nagu on märkinud Freud, James Henry Breasted, Ahmed Osman ja teised, kes on uurinud Moosese nime etümoloogiat, on see nimi tegelikult tulnud egiptuse sõnast *mose* (kreeka *mosis*), mis tähendab järglast või pärijat[8] – näiteks nimedes Thutmosis („Thothist sündinud") ja Amenmos ehk Amenmosis („Amonist sündinud").

Kairos sündinud ajaloolane ja keeleteadlane Ahmed Osman, kes on juhtinud Joosepi ja Moosese süvauurimist nende kaasaegses Egiptuse keskkonnas, on teinud hulgaliselt tähtsaid tähelepanekuid Vana Testamendi Moosese lugude kohta. Ta peab täiesti ebatõenäoliseks, et tolle aja kombed lubasid vallalisel printsessil adopteerida last.[9] Samuti juhib ta tähelepanu faktile, et Moosese äia nimetatakse *Exodus*es Reueliks (2 Ms 2:18–21), kuid juba viis salmi edasi (3:1) muutub selle mehe nimi kummalisel kombel Jetroks. Tegu on veel ühe näitega sellest, kuidas

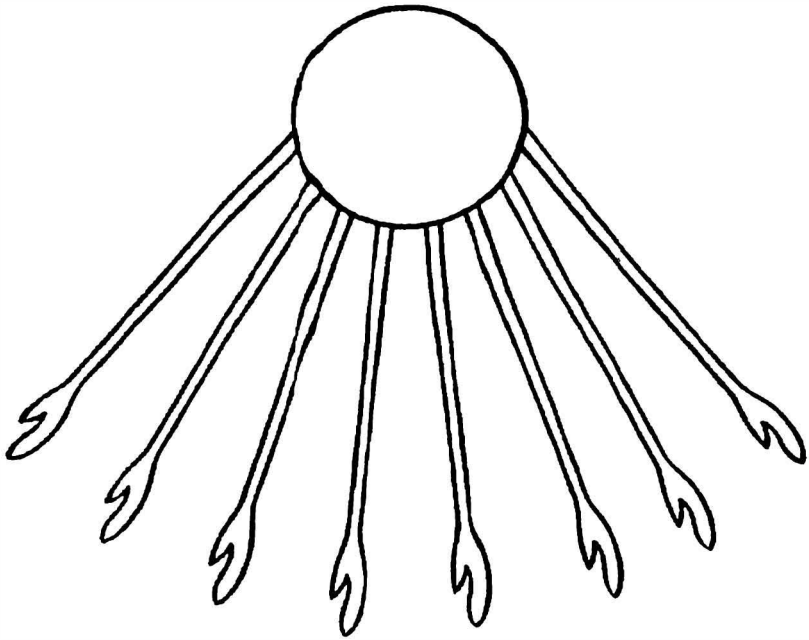

Atoni sümbol

Vana testamendi koostajatel õnnestus mitte just eriti nutikalt hüpata üle 400 aasta Eesavi poja Reueli juurest (1 Ms 36:4) tema järglase Midjani preestri Jitro juurde, kes elas palju inimpõlvi hiljem.

Exodus seletab, et Egiptuse võimud kujutasid endast väikesele Moosesele ohtu, sest vaarao oli käskinud surmata kõik vastsündinud heebrea poisslapsed (see teema võetakse taas üles Uues Testamendis, kus kuningas Herodes laseb tappa kõik poeglapsed). Niisuguse otsuse põhjus oli see, et israeliidid „siginesid ja paljunesid ning said üpris väga vägevaiks ja maa oli neid täis" (2 Ms 1:7). Vaarao andis käsu: „Kõik poeglapsed, kes sünnivad, peate viskama jõkke." Kuid üks Leevi soost naine üritas teda petta, pannes oma kolmekuuse poja pigitatud pillirookorvi, mille peitis kõrkjatesse.

Hoolimata selle teo täielikust ebaloogilisusest, millele on tähelepanu juhtinud paljud uurijad, muutub lugu veelgi ebausutavamaks, kui mängu tuleb vaarao tütar, kes ei näi isa käsku millekski pidavat. Too leiab lapse ja astub otsemaid vestlusse poisi õega, kes lihtsalt juhtub olema seal-

samas. Seejärel tagastab õde imiku tema emale, kellele printsess tasub lapse imetamise eest. Nii jõuab poisike tagasi sinna, kust ta toodi, ning igasugune hirm võimude ja nende surmaähvarduse ees näib olevat sobilikult unustatud. Lõpuks võtab printsess poisi endale pojaks ja paneb talle nimeks Mooses – ning keegi ei küsi midagi lapse pärisvanemate kohta. Nii palju siis räägib piibel Moosese lapsepõlvest. Järgmises salmis (2 Ms 2:11) on ta juba suureks kasvanud.

Selle jutu sisu on pärit mesopotaamia folkloorist Šarrukenu kohta, kuid kas lisaks loole laekasse pandud poisist on Egiptuse ülestähendustes veel midagi sellesarnast? Vahest lugu karistusalusest poisist, kes pääseb ja tõuseb Egiptuse valitsejaks? Vastus on jaatav.

Jusuf-Juja oli vaaraode Thutmosis IV ja Amenhotep III peaminister. Kui Thutmosis suri, abiellus tema poeg Amenhotep vaaraode traditsiooni kohaselt oma väikese õe Sitamuniga, et pärida troon. Sitamun oli sel ajal väga noor, mis on pannud mõned egüptoloogid arvama, et ta võis olla Amenhotepi tütar. Kuid ta oli siiski tema noorem õde.[10] Üks Sitamuni kartušš,[11] mida hoitakse New Yorgi *Metropolitan Museumis*, kirjeldab teda kui „suure kuninga tütart", mis tähendab, et ta oli Thutmosis IV, mitte Amenhotep III tütar.

Varsti pärast seda abiellus Amenhotep veel Jusuf-Juja tütre Tejega, et tal oleks ka täiskasvanud naine. Kuid vastuvõetud määruse kohaselt ei tohtinud ükski Teje poeg pärida trooni, sest Teje isa oli kaua valitsenud ja üldiselt kardeti, et tema israeliitidest sugulased saavutavad Egiptuses liiga suure võimu. Pealegi ei saanud Teje esindada riigijumal Amonit (Amun),[12] sest ta polnud legitiimne pärijanna. Nii et kui ta jäi rasedaks, leidus neid, kes pidasid vajalikuks tema laps tappa, kui sünnib poiss. Teje esimese poja nimi oli Thutmosis ja see poeg suri tõepoolest varakult: Tutanhamoni hauast leiti piits tema nimega.[13]

Siis jäi Teje uuesti rasedaks ja seekord võeti koos Niiluse deltas Goosenis elavate israeliitidest sugulastega tarvitusele julgeolekumeetmed. Tejel oli seal lähedal Zarus (Zarukha) suvepalee, kuhu ta läks sünnitama. Sündis jälle poeg, kuid kuninglikud ämmaemandad korraldasid nii, et poissi hakkas imetama Teje vennanaine, Leevi soost Ti. (Kindlustatud piiriasula Zaru rajati hüksoslaste linna Avarise kohale. Hiljem Ramses II ajal ehitati see ümber Pi-Raamseseks, kuna Ramses oli olnud Zaru linnavalitseja.)[14]

Teje poeg Amenhotep sündis umbes 1394. aastal eKr. Hiljem harisid teda Heliopolises egiptuse Ra preestrid, nagu Manethon on märkinud

Moosese kohta. Teismelisena läks ta elama Teebasse. Selleks ajaks oli tema ema muutunud mõjukamaks kui vanemkuninganna Sitamun, kellel polnud ühtegi poega, vaarao pärijat – ta oli sünnitanud vaid ühe tütre, kelle nimi oli Nofretete.

Vaarao Amenhotep III haigestus ja kuna tema kuninglikul dünastial polnud otsest meespärijat, abiellus noor Amenhotep oma poolõe Nofretetega, et olla sel raskel ajal kaasvalitseja. Kui nende isa suri, tõusis ta tänu abielule Nofretetega troonile Amenhotep IV-na.[15] Kui seda abielu poleks olnud, oleks 18. dünastia nende isa surres hääbunud.

Oma osaliselt israeliitliku kasvatuse tõttu ei saanud Amenhotep IV, keda mõnikord nimetati Amenophis IV-ks,[16] tunnistada egiptuse jumalusi ja nende lugematuid iidoleid. Niisiis arendas ta välja Atoni mõiste – see oli kõikvõimas jumal, kellel polnud kuju ja keda kujutas allapoole suunatud kiirtega päikeseketas. Ometi polnud Aton päikesejumal, sest egiptuse päikesejumal oli Ra. Nimi Aton samastus heebrea „Adoniga", mis oli laenatud foiniikia keelest ja tähendas jumalat, ning „Adonaiga", mis tähendas „mu Jumal".[17] Samal ajal muutis Amenhotep („Amen on rahul") oma nime Ehnatoniks („Atoni hiilgav vaim"[18]) ning sulges kõik egiptuse jumalate templid. Sellega tegi ta enda väga ebapopulaarseks – eriti Ra ja endise riigijumaluse Amoni preestrite hulgas.

Ehnaton elas väga koduselt, sootuks erinevalt muistse Egiptuse kuninglikest normidest. Tal oli Nofretetega kuus tütart. Kuid tema vastu sepitseti salaplaane ja teda ähvardati relvastatud ülestõusuga, kui ta ei luba kummardada traditsioonilisi jumalaid kujutu Atoni kõrval. Ehnaton keeldus ja oli lõpuks sunnitud loovutama trooni lühikest aega valitsenud nõole Semenhkarele, kellele järgnes Tutanhaton, Ehnatoni poeg liignaise Kijaga.

Astudes umbes 11-aastaselt troonile, oli Tutanhaton sunnitud muutma oma nime Tutanhamoniks vandumaks truudust Atoni asemel Amonile (Amen). Kuid talle jäi elada veel kõigest üheksa või kümme aastat. Vahepeal, umbes 1361. aastal eKr.[19] pagendati Ehnaton Egiptusest, ehkki ta oli oma poolehoidjate silmis endiselt seaduslik valitseja. Ta oli ikka veel selle trooni elav pärija, kust ta kukutati, ning temasse suhtuti ikka veel kui kuninglikku *mose*sse või *mosis*esse.

Enne Ehnatoni (*mosis*) lahkumist oli tema ema Teje veennud teda Teebast ära kolima. Seda Ehnaton tegigi, siirdudes oma vastehitatud pealinna nimega Ahet-Aton („Atoni silmapiir")[20] – tänapäeva Tell el-Amarna. Kuid üks fakt, mida teatmeteosed üldiselt ei seleta, on see, et

Ehnaton ei leiutanud jumal Atonit. Juba enne Ehnatoni sündi kandis paat, millega tema isa Amenhotep III sõitis Zaru järvel, nime „Tehen Aton" („Aton hiilgab").[21] Enne kui Ehnaton ehitas Karnaki ja Luksorisse oma Atoni templid, oli Zarus juba Atoni tempel olemas.[22]

Israeliitide ilma kujuta jumala põhimõiste oli Egiptuses juurdunud juba enne Ehnatoni tõusmist troonile. Kuid erinevus seisnes selles, et Ehnaton tegi Atonist egiptuse ainujumala. Tegu oli maailma esimese näitega usulisest sallimatusest riiklikul tasandil – rahvale peale sunnitud range monoteismiga. Just see mõneti vastuoluline põhimõiste ainujumalast Egiptuses ajendaski Sigmund Freudi 1930. aastatel asja uurima, pannes teda seostama Moosest vaarao Ehnatoni valitsemisajaga.[23]

Aton taandati Tutanhamoni valitsemisajal egiptuse panteonis küll tavajumaluse positsioonile, kuid noor vaarao ei keelustanud tema kummardamist. Seda kinnitab tema trooni kirevavärviline kullast ja inkrustatsiooniga kaunistatud seljatoepaneel, millel on kujutatud teda ja ta naist Anhesenpatonit koos Atoni kettaga. Siiski viis Tutanhamon pealinna Ahet-Atonist üle Memphisesse.[24] Atoni kultus jätkus pärast Tutanhamoni surma, kui troon anti tema vanaonule Ejele, kelle abikaasa Ti oli imetanud nii Ehnatoni kui ka tema poolõde Nofretetet. Ent Eje osutus niinimetatud Amama kuningatest viimaseks; pärast teda asus troonile tema väimees, väepealik Horemheb, kes salgas Atoni maha, keelas Ehnatoni nime mainimise ja kustutas Amarna kuningad ametlikust kuninganimistust. Samuti hävitas ta hulga tolleaegseid mälestisi[25] ja sellepärast tuligi Tutanhamoni haua avastamine 1922. aasta novembris meeldiva üllatusena – enne seda teati sellest vaaraost väga vähe.[26]

Aaroni kepp

Nagu piibel ütleb (2 Ms 2:15, 3:1), põgenes Mooses kõigepealt Midjanimaale Siinai poolsaarest ida pool. Tema vanemkuninganna Nofretete näib olevat vahepeal surnud ja kuigi tema säilmeid pole avastatud, leiti 1930. aastatel Amarna kuningate hauast tema nimega kartušš.[27]

Midjanis abiellus Mooses preester Jitro tütre Sipporaga ning neile sündis kaks poega: Geersom ja Elieser (2 Ms 2:22, 18:4). Väljaspool piiblit on Sippora (nimi tähendab emaslindu[28]) juudi mütoloogias omaette teema: tema jalgadel olevat olnud küünised,[29] täpselt nagu kirjeldati

muistses Sumeris ta esiema Lilithit. Sippora isa Jitro oli Eesavi ja tema naise, Aabrahami poja Ismaeli tütre Baasmati järglane.

Seejärel jutustab piibel Moosesest ja põlevast kibuvitsapõõsast Siinais Hoorebi mäel. Põõsas oli lõõmavates leekides, kuid ei põlenud ära (2 Ms 3:3), ja selle seest väljus ingel. Siis ilmus sinna El Šaddai ise ja teatas Moosesele, et tema nimi on „Ma olen see, kes ma olen" (Jehoova). Pärast seda tehti korraldused Moosese naasmiseks Egiptusse, et päästa israeliidid uute võimude orjamisest.

Selleks ajaks olid Amarna dünastia ja väepealik Horemhebi valitsemisaeg lõppenud. Egiptuses oli alanud täiesti uus režiim – võimule oli tulnud Ramses I rajatud 19. dünastia. Mooses (Ehnaton), kes oli olnud palju aastaid Egiptusest eemal, ilmselt küsis Jehoovalt, kuidas ta peaks tõendama israeliitidele oma isikut, ja sai kolm juhist. Need juhised on hämmeldanud teoloogе kõige kauem, sest kuigi piibel on igasuguse nõiakunsti vastu, soovitati Moosesel teha kolm võlutrikki. Võlutrikkidest rääkides nimetatakse neid üldiselt imetegudeks, nii et inimese vägi jääb alati Jumala ülimatele võimetele alla. Antud juhul aga kingiti näiliselt Moosesele jumalikud võimed, mis võimaldaksid tal veenda israeliite, et ta on Jehoova volitatud sõnumitooja (2 Ms 4:1–9).

Esiteks soovitati tal visata oma kepp maha, kus see muutuks maoks, üles tõstetuna aga jälle kepiks. Teiseks pidi Mooses pistma käe põue, kust välja tõmmatuna oli käsi pidalitõvest valge. Sama liigutuse kordamisel sai käsi uuesti terveks. Kolmandaks soovitati Moosesel valada jõevett kuivale maale, kus see pidi muutuma vereks.

Pole selgitatud, kuidas need asjad pidid tõestama, et mängus on Jehoova, mitte mõni teine jumal. Kuid Mooses näis olevat plaaniga rahul, tunnistades ometi, et ta „pole sõnakas" ning et tal on „raskevõitu suu ja raskevõitu keel". Sellega andis ta mõista, et ei räägi kuigi ladusalt israeliitide keelt. Siis pandi tema vend Aaron, kes oskas seda keelt paremini, talle tõlgiks.

Kuni selle kohani on mainitud vaid üht õde, kelle nime pole nimetatud, kuid nüüd ilmub lavale vend nimega Aaron (2 Ms 4:14). Tulemus on mõneti hämmeldav. Mooses ja Aaron rändasid Egiptusse ja andsid endast israeliitidele teada. Kuid võlutrikki kepi ja maoga ei tehtud mitte israeliitide, vaid vaarao ees. Pealegi ei teinud seda mitte Mooses, nagu oli plaanitud, vaid Aaron (2 Ms 7:10–12).

See sündmuste käik on eriti tähtis, sest näitab, et ka Aaronil oli vaaraoseisus. Kepi-mao ja närbunud käe rituaalid olid mõlemad

Egiptuse kuningate noorenemispidustuste aspektid – tseremooniad, mille käigus suurenes vaaraode jumalik vägi. Vaaraodel oli erinevateks puhkudeks mitmesuguseid skeptreid (keppe) ja noorendamisskepter oli kepp, mille otsas oli valgevasest madu. Samuti oli komme, et kuningas asetas paremma käe jõuetult üle rinna rippu, toetades seda vasaku käega.[30] Ettevalmistust selleks tseremooniaks on piltlikult kujutatud Herofi, kuninganna Teje kojaülema hauakambris. Pildil on kujutatud kuninganna abikaasat Amenhotep III (Moosese isa).

Kas siis Ehnatonil (Moosesel) oli vend, kes oli ka ise vaarao, kelle saatus on teadmata ja kelle kohta on samuti kirjutatud, et ta pigem kadus kui suri? Tõepoolest, tal oli vähemalt piimavend, kelle lihane ema oli T., Ehnatoni ja Nofretete israeliidist amm. Vaarao sai ta olla vaid lühikest aega pärast Ehnatoni lahkumist troonilt ja tema nimi oli Semenhkare. Ta oli vesiir Jusuf-Juja pojapoeg ja Ehnatoni ema Teje venna Eje poeg. Õigemini oli tema vaaraonimi Smenhkara („tugev on Ra hing").[31] Kuna Ra oli päikesejumal Heliopolise Valguse Majas nimega On,[32] oli vaarao Semenhkara nimi ka Semenhkaraon, mille foneetilisest lõpust tulebki nimi „Aaron".

Manethoni „Egiptuse kuningate nimistus" esineb Semenhkare (Aaron) Achencherese nime all,[33] mille kristlik kirikuisa Eusebios moonutas hiljem Cenchereseks.[34] Selle nime all, mis hiljem muutus gaeli annaalides Cinciriseks, oli vaarao Semenhkare Iirimaa ja Šotimaa ajaloos eriti tähtis, sest tema tütar oli printsess Scota, kellest põlvnesid algsed šotlased-gaelid.[35] Scota abikaasa oli Punase mere ääres asunud Kapakyronti valitseja Niul,[36] sünni poolest Musta mere äärse Sküütia vürst, ning 17. sajandi „Iirimaa ajaloo" järgi „sõlmisid Niul ja Aaron omavahel sõprusliidu".[37] Edasi räägib gaeli tekst, et Niuli ja printsess Scota poeg Gaedheal (Gael) sündis Egiptuses „ajal, mil Mooses hakkas tegutsema kui Iisraeli laste juht".[38] Oma nime, mis tähendab sküüdi keeles rahva valitsejat, sai printsess Scota Niuliga abielludes.

Hauakambrite mõistatus

Ajakirjas *Journal of Near Eastern Studies*[39] on öeldud, et kuna Nofretetet nimetati Ehnatoni suureks kuninglikuks abikaasaks, oli ta kahtlemata kõrgest kuninglikust soost. Ehnaton saavutas kuningliku staatuse abielludes temaga kui vaaraodünastia kõrgeima pärijannaga, kuid

püüdes jätkuvalt maha teha Amarna kuningaid, kelle ajalooline lugu on Vana Testamendiga vastuolus, ei võta paljud sellest heidutatud egüptoloogid Nofretete päritolu tõsiselt. Nad meelsamini oletavad, et Nofretete ei pruukinud olla Amenhotep III ja Sitamuni tütar, ega hooli eriti faktist, et üks Ehnatoni piiristeel (püstine tahvel) nimetab teda spetsiaalselt pärijannaks,[40] Ülem- ja Alam-Egiptuse valitsejannaks, Kahe Maa emandaks. Tegelikult on Nofretete esile kerkinud läbi umbes 3000-aastase dünastilise ajaloo kui kõige tuntum Egiptuse kuninganna ja tema suurt tähtsust rõhutab tema nime hämmastav esinemissagedus kartuššidel – 67 korda. Seevastu tema abikaasa Ehnatoni nime on mainitud kõigest kolmel korral.[41]

Seoses Ehnatoni maapaos viibimisega Siinail võib öelda, et pole leitud pisimatki tõendit tema surma kohta – ta lihtsalt kadus Egiptusest.[42] Samuti tehakse jätkuvalt igasuguseid oletusi Semenhkare kohta, sest temagi surma ei kinnita ükski tõend. Üks haud, mille üle käivad vaidlused seoses Semenhkare ja Ehnatoniga, ei asu mitte Amarnas. Jutt on hauast tähisega KV55, mis asub Teebas Kuningate orus. See avastati lõpetamata kujul ja veest kahjustatuna 1907. aasta jaanuaris. Selles on vaid üks matusekamber, kust leiti naise surnukeha. Alguses arvati, et see naine oli Ehnatoni ema Teje – ainult arvati, sest hauakambris polnud kartušše maetu nimega. Kuid selles olid Teje kullatud sarkofaagi jäänused. Järgnevalt leiti sealtsamast lähedalt Amenhotep II hauast KV35 teine identifitseerimata naise surnukeha, mida nüüd peetakse kuninganna Teje omaks.[43]

Pärast seda avastust näib hauast KV55 leitud surnukeha, mis on kõigest halvasti säilinud skelett, olevat salapärasel moel vahetanud sugu ning seda hakati pidama Ehnatoni maisteks jäänusteks.[44] Arvamuse muutuse tingisid mõned muistsed pildid, millel Ehnatoni on kujutatud tavatult ümara vaagnavöötmega. Kuid Amarna kunst, nagu seda nüüd tuntakse, oli Egiptuses eriti ainulaadne ja sisaldas kehade kujutamisel hulgaliselt veidrusi – näiteks Nofretete kuulsa büsti ülemäära pikk kael. Püüda reaalseid tegelasi kokku sobitada selle revolutsioonilise kunstistiiliga on umbes sama mis otsida Picasso maalide järgi nende ebardlikke modelle. Seda tunnistades ja mööndes, et tegu on naisekehaga, oletavad mõned egüptoloogid oma Ehnatoni-teooria toetuseks koguni, et Ehnaton võis olla meheks maskeerunud naine. Sealjuures ei hooli nad üldse faktist, et teatavasti oli tal Nofretetega kuus tütart. Teised, kes samuti pooldavad mõtet, et jäänused kuuluvad

tavatute kehavormidega mehele, peavad neid Semenhkare jäänusteks.[45] Kuid seda arvamust ei toeta miski ja pole ka ühtegi tekstikatket, kust võiks välja lugeda tema nime.

Hauakambrist leiti ka neli alabastrist peenelt nikerdatud naisepeadega kanoobianumat, mida kasutati palsameeritud kehade sisikonna hoidmiseks, kuid neil polnud mingeid pealiskirju. Ikka veel vaieldakse selle üle, kas skelett on Ehnatoni (Moosese) või Semenhkare (Aaroni) oma, ehkki ainsatest säilinud tekstikatketest nähtub, et hauakamber oli valmistatud kuninglikust soost naise jaoks. Ja kuigi pealiskirjad on saanud tugevasti kannatada, on maetu nimi igatahes naissoolõpuline.

Mis puutub Ehnatoni, siis tema korrektselt kavandatud hauakamber on leitud Amarnast, kus see näib olevat kaljusse raiutud tema 17 aasta pikkuse valitsemisaja kuuendal aastal. Samuti on leitud kolmest muumia jaoks mõeldud üksteise sisse pandavast kivikirstust kõige välimine (peasarkofaag). Puuduvad aga sisemised, kus võinuks olla muumia. Samuti puudub hauakambri sisustus ja sellest võib järeldada, et hauda pole iial kasutatud. Veel on leitud Ehnatoni alabastrist kanoobikirst, milles on neli lahtrit sisikonnaanumate jaoks. Kuid ka see oli tühi, plekkideta ja täiesti kasutamata. See oli lihtsalt ettevalmistuse käigus pandud hauakambrisse anumaid ootama.[46]

Väljaränne

Oleme kindlaks teinud, et israeliitide väljaränne Egiptusest leidis aset umbes 1330. aastal eKr. Aga enne kui juttu jätkame, peame tingimata tähelepanu pöörama lausele Esimeses Kuningate raamatus 6:1, mis ütleb, et Saalomoni tempel ehitati 480 aastat pärast väljarännet. Saalomoni valitsemisaeg on üsna täpselt kindlaks määratav astronoomiliselt dateeritud Assüüria ülestähendusest 853. aastal eKr toimunud Karkari lahingu kohta. Iisraeli kuningas Ahab osales selles lahingus ja tema liitlane oli Damaskuse kuningas Hadad-idri. Oli Ahabi 21. valitsemisaasta. Minnes tagasi läbi Juuda ja Iisraeli kuningate valitsemisaastate, jõuame Saalomoni juurde aastasse 968 eKr ja Jeruusalemma templi ehitamise algusse umbes 966. aastal eKr.[47] Minnes veel 480 aasta võrra tagasi, jõuame aastasse 1446 eKr, mis peaks olema väljarände aasta. See aastaarv aga on arvestatust tunduvalt varasem. Kuid 1. Kuningate raamatu sissekannet lugedes tuleb silmas pidada veel üht olulist tegurit.

Kõige esmalt alustati Vana Testamendi kirjutamist israeliitide Paabeli vangipõlve ajal alates 596. aastast eKr. Selleks ajaks olid valitsenud kõik Taaveti soost Juuda kuningad Saalomonist peale. Selle käigus kehtestati kujundlik kuningliku sugupõlve normpikkus – sümboolne „neljakümne aasta" standard iga põlvkonna jaoks.[48] Sellepärast ongi Taaveti ja Saalomoni valitsemisaja pikkuseks märgitud täpselt 40 aastat (2 Sm 5:4, 1. Kuningate 11:42). Piibel loetleb kokku 12 põlvkonda – alates Jaakobist, kes viis israeliidid Egiptusse, ja lõpetades Saalomoniga – ning lihtne tehe 12 × 40 annab vastuseks 480 aastat. Algselt arvestati seda ajast, mil israeliidid jõudsid Egiptusse, mitte väljarändamise algusest. Kirjutajate ette, kes tegid selle arvutuse, kerkis probleem seoses sellega, et *Genesise* ja *Exoduse* vahelt on täielikult välja jäetud umbes neli sajandit ajalugu, ning seetõttu ei saadud dünastia 40 aasta standardit kasutada tagasi Jaakobini. Nii rakendati seda strateegiliselt väljarände ja kuningas Saalomoni vahele jäänud perioodi suhtes, ehkki see ei ühtinud põlvkonna standardiga. Nagu egüptoloogiaprofessor T. Eric Peet 1923. aastal märkis, on 480 aastat Esimeses Kuningate raamatus „ülimalt kahtlustäratav arv".[49]

Viibinud pärast seda, kui ta umbes 1361. aastal eKr troonilt kõrvaldati, Siinail ja Midjanimaal, naasis Mooses (Ehnaton) koos Aaroniga (Semenhkarega) Egiptusse juhtima israeliitide liikumist vaarao Ramses I vastu, kes ilmselt hoidis paljusid juudi perekondi orjuses. Kuna Ehnatoni enda 18. dünastia oli lõppenud vaarao Horemhebiga, kellel polnud seaduslikku pärijat, oli umbes 1335. aastal eKr alanud uus dünastia. Troonile oli tõusnud Horemhebi kunagine vesiir, kellegi Seti-nimelise väeülema poeg Ramses.[50]

Tehes läbi salajased mao-kepi ja närbunud käe rituaalid, esitasid Mooses ja Aaron selgelt väljakutse Ramsese troonipärimisõigusele. Ent Ramses käsutas Egiptuse armeed ja see osutus võimuvõitluses otsustavaks teguriks.[51] Moosesel õnnestus oma israeliitidest poolehoidjad Zarus kogukonnana sisse seada ja kuigi ta ei saanud tagasioma vaaraoseisust, suutis ta veenda Ramsest lubama tal koos israeliitidega maalt lahkuda.

Ramses I ei elanud oma teise valitsemisaasta lõpuni. See võib, kuid ei pruugi vastata vaarao surmale piiblis israeliitide tagaajamisel (2 Ms 15:19), ent kohe pärast seda – isegi enne Ramsese palsameerimist[52] – alustas tema poeg Seti I sõjaretke Siinaisse ja Süüriasse, viies oma väed kiirrünnakule Palestiina vastu.[53] Juba see fakt, et Iisraeli maad nimetatakse nimepidi ühes ülestähenduses selle sõjaretke kohta, tõestab, et

israeliidid olid sel ajal Palestiinas, sest israeliidid (Iisraeli lapsed) olid just Jaakob-Iisraeli Egiptuses sündinud järglased. Väljaspool Egiptust oli palju heebrealasi, kuid polnud israeliite ega Iisraeli maad.[54]

Palestiina heebrealasi oli dokumenteeritud juba ammu enne israeliitide väljarändamist Egiptusest Amenhotep III ja Ehnatoni aegsetes tekstides. 1887. aastal tuhnis üks maanaine Amarna varemetes ja kaevas välja hulga savitahvleid, mis osutusid diplomaatiliseks kirjavahetuseks Palestiina valitsejate ja Egiptuse 18. dünastia vaaraode vahel. Neist nn Amarna arhiivina tuntud dokumentidest on nüüdseks järeldatud, et Egiptuse impeerium oli Ehnatoni ajal tõsises madalseisus. Hetiidid tungisid Süüriasse ja Jeruusalemma asevalitseja, Mitannist pärit Abdakiba, palus Ehnatonilt abi heebrealaste (*habiru*) invasiooni vastu.[55]

Teave Seti sõjaretke kohta pärineb suurelt graniitsteelilt, mille avastas 1896. aastal inglise arheoloog W. M. Flinders Petrie. See leiti vaarao Merneptahi (u 1236–1202 eKr) matusetemplist Teebas ja sellele oli hakatud tegema ülestähendusi Ehnatoni isa Amenhotep III valitsemisajal. Seti I pojapoeg Merneptah oli jätkanud ajaloo kirjutamist steeli tagaküljele märgitud aastaarvuni ning oma viiendal valitsemisaastal jutustas ta Palestiina israeliitidest. Israeliidid olid mitte ainult lõpetanud oma eluperioodi Siinai kõrbes, vaid olid ka Palestiinas olnud juba piisavalt kaua, et kujutada vaaraole tõsist ohtu. Iisraeli steel, nagu seda nimetatakse, asub praegu Kairo Muuseumis ja Merneptahi ülestähendused sellel kõnelevad israeliitidevastastest sõjakäikudest, mis egüptoloogid on paigutanud Merneptahi eelkäijate Ramses II ja Seti I valitsemisaega.[56] „Iisrael on laastatud", ütleb steel. „Tema seemet pole enam. Palestiinast on saanud Egiptuse lesk."[57]

Sellest sündmuste järjestusest võib järeldada, et israeliitide väljaränne Egiptusest toimus Ramses I surma-aastal ehk vaarao Seti I esimesel valitsemisaastal (u 1333 eKr). Aga kui uurida Vana Testamendi kirjeldust väljarändest ja dramaatilisest minekust läbi Punase mere, mille vesi „oli neil müürina paremal ja vasakul pool" (2 Ms 14:22), leiame, et tegelikult ei olnudki israeliitide teel merd, mida läbida. Piibel ütleb, et Mooses alustas koos rahvaga teekonda Avarisest (Pi-Raamses) Gooseni tasandikul Niiluse deltas, kust mindi läbi Siinai (2 Ms 16:1) Midjanimaale (2 Ms 18:1). Nii mööduti Punasest merest põhja poolt kõrbe kaudu, kus praegu asub 1869. aastal avatud 165 km pikkune Suessi kanal. See muidugi teeb loo veemasse lahutavast Moosesest niisama müütiliseks, kui oli pilliroost laeka lugu.

19

Mäe maagia

Sulatusahi ja püramiidid

Lõpuks jõuame sinnamaani, kus Mooses ja israeliidid peatuvad laagris püha mäe juures – arvatavasti sellesama mäe juures, kus Mooses oli kohtunud Jehoovaga ja näinud põlevat põõsast. Nüüd nimetatakse seda paika Siinai mäeks (2 Ms 19:11), kuigi seni oli seda mäge nimetatud Hoorebiks (2 Ms 3:1, 17:6) ja hiljem kutsutakse seda jälle nõnda (2 Ms 33:6). Seetõttu on paljud küsinud, kas tegu polnud mitte kahe püha mäega, ehkki jätkuv lugu näib rääkivat vaid ühest kahe nimega mäest.

Siinkohal on tähtis teada, et enne 4. sajandit polnud Siinai mäge kui sellist olemas. Täpselt nagu oletatav Ararati mägi Noa loos on tegelikult mäeahelik, on ka Siinai poolsaarel palju mägesid. Ja see lõunapoolne mäetipp, mida üldiselt tuntakse kui Siinai mäge, sai oma nime kreeka ristiusu munkadelt 1700 aastat pärast Moosese aega.[1] Kuid see mägi (praegu nimetatakse seda Gebel Musaks ehk Moosese mäeks) polnud piibli Hoorebi mägi, mida praegu nimetatakse hoopis Serabiti mäeks.

Ulatudes rohkem kui 2600 jalga üle merepinna, paikneb see mägi Egiptuse delta ja Gebel Musa vahelisel teel paigas nimega Serabit el-Khadim. See on türkiisikaevanduste piirkond ja ühtlasi koht, kus on tehtud tähtsaim piibliteemaline avastus, ehkki uurijad ei mõistnud tollal selle tõelist tähtsust. Tõepoolest, sellest on vähe kirjutatud. Mispärast? Nagu 6. peatükis öeldud, sedastati Egiptuse Uurimise Fondi dokumendis „Ühingu memorandum ja artiklid" sõnaselgelt, et uurimused ja väljakaevamised kiidetakse heaks vaid juhul, kui need toetavad piiblilugu. See avastus aga ei toetanud. Vähemasti ei kinnitanud see loo kirikupoolset tõlgendust ja õpetust.

Siinaid peeti juba ammustest aegadest peale Egiptuse osaks, kuid seal polnud ei sõjaväge ega kohalikku haldurit. 18. dünastia (Ehnatoni dünastia) ajal pandi poolsaar kahe ametniku – kuningliku kantsleri ja võõraste maade kuningliku käskjala – kontrolli alla. Thutmosis IV ja Amenhotep III valitsemisajal (vesiir Jusuf-Juja ajal) oli kuninglik käskjalg ametnik nimega Nebi. Ta oli ühtlasi linnavalitseja ja väeülem Zarus, kus pärast Ehnatoni tagasiastumist Eje ja Tutanhamoni valitsemisajal õitses Atoni kultus. Alates Amenhotep III-st (Moosese isast) oli kuningliku käskjala amet hüksoslaste Pa-Nehase suguvõsas pärus-lik[2] ja Ehnaton ehk Mooses oli määranud ühe Panahesi-nimelise järglase Siinai halduriks. Seepärast teadis Mooses Egiptuse deltast taandudes, et Siinai on ohutu varjupaik ja et Serabiti mäel on tegev egiptuse tempel.

Tempel paiknes ühel umbes 70 m laiusel lagendikul, mis ulatus välja suurest koopast kõrgel platool sügava oru kohal. Alates vähemalt 4. dünastia vaaraost Snofrust[3] (u 2613–2589 eKr), kes olevat ehitanud Dahšuri püramiidid, kuni oletatavalt tema järeltulijate ehitatud suurte Giza püramiididenі oli tempel pühendatud jumalanna Hathorile, kuid varsti pärast Mooses aega oli selle tähtsa pühamu saatuseks rohkem kui 3000 aastaks maailma jaoks kaduda. Alles 1904. aastal leidsid W. M. Flinders Petrie ja tema töörühm selle paiga ja ootamatult ka piibli püha mäe.

Templi maapealne osa oli ehitatud mäe küljest murtud liivakivist. See koosnes paljudest üksteisega külgnevatest saalidest, pühamutest, hoovidest, magamistubadest ja kambritest; kõike ümbritses kaitsemüür. Kõige tähtsamateks nende hulgast, mis on välja kaevatud, võib pidada Hathori saali, peapühamut, Kuningate pühamut ja sammasõue. Kõikjal on sambaid ja steele, millel on kujutatud kuningaid läbi ajastute ning mõnda kuningat, nagu näiteks Thutmosis III, on kujutatud püstistel kividel ja bareljeefidel mitu korda. Pärast seda avastust kirjutas Petrie: „Pole teada teist sellist mälestist, mis paneks meid rohkem kahetsema, et see pole paremini säilinud. See oli üleni maetud ja mitte keegi ei teadnud sellest midagi, enne kui me puhastasime paiga."[4]

Hathori koobas on raiutud looduslikku kaljusse ja selle seinad on hoolikalt tasandatud. Koopa keskel seisab suur Eesavi väimehe ja draakonikuninganna Sobekneferu isa Amenemhet III (u 1841–1797 eKr) sammas. Samuti on seal kujutatud selle vaarao kojaülemat Henemsut ja pitsatihoidjat Amenisenbi. Sügavalt koopa sisemusest leidis Petrie

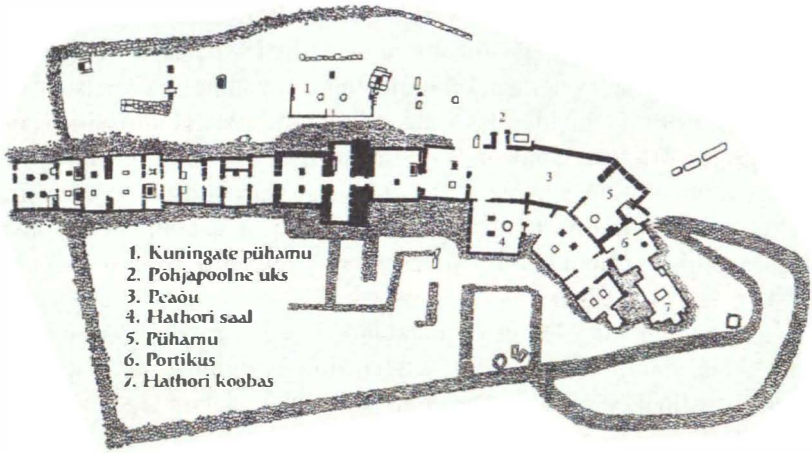

Serabit el-Khadimi Siinai mäe templi plaan

vaarao Ramses I paekivisteeli – tahvli, millel Ramses (keda enamik egüptoloogе peab traditsiooniliselt Atoni vastaseks) on üllataval kombel nimetanud end „kõige selle valitsejaks, mida Aton embab".[5] Samuti leidis Petrie ühe Moosese ema Teje Amarna kujukese pea koos krooni sisse paigutatud kartušiga.

Templi välimistest hoovidest ja saalidest leiti hulgaliselt nelinurkseid nikerdustega veemahuteid ja ümmargusi vaagnaid, samuti mitmesuguseid kummalise kujuga orvalise esikülje ja ebaühtlase pinnaga pinkaltareid. Oli ka ümmargusi laudu, kandikuid ja alustaldrikuid, alabastrist vaase ja karikaid, millest paljud olid lootoseõiekujulised. Lisaks oli ruumides tubli kollektsioon glasuurplaadikesi, kartušše, skarabeusekujulisi ehteid ning muid spiraalide, ruutude ja punutistega kujundatud pühasid kaunistusi. Oli mingist tundmatust kõvast materjalist valitsuskeppe ja portikusest leiti kaks koonilist (*šem*ikujulist) kivi, millest üks oli umbes 13 cm ja teine 22,5 cm kõrgune. Uurijad olid neid nähes suures hämmingus, kuid veelgi hämmastavam oli metallurgitiigli ja hoolikalt paigaldatud kiviplaatide alla peidetud märkimisväärse koguse puhta valge pulbri leidmine.

Egüptoloogid on aastakümneid vaielnud selle üle, milleks vajati templis tiiglit. Samuti on tekitanud vaidlusi mingi salapärane ollus nimega *mfkzt*, mida on seintel ja steelidel mainitud kümneid kordi.[6]

Ühtede väitel võis *mfkzt* olla vask, teised on eelistanud pidada seda türkiisiks, kolmandate arvates võis tegu olla malahhiidiga. Ent need on olnud vaid tühipaljad oletused, sest kohapeal pole leitud neist materjalidest mingeid jälgi. Kui türkiisikaevandamine oleks olnud templi meistrite peamine ülesanne läbi nii paljude dünastiaperioodide, oleks türkiise leitud mitte ainult kõnesolevast templist, vaid hulgaliselt ka egiptuse haudadest. Aga neid pole leitud. Samuti on imestust äratanud loendamatud raidkirjalised viited „leivale" ja Kuningate pühamust leitud traditsiooniline *ayini* hieroglüüf, mis tähistab valgust.

Pärast mõningast arupidamist oletati, et pulber on vasesulatamise jääk, kuid Petrie märkis, et vase sulatamisel ei teki valget pulbrit – järele jääb vaid tihke must räbu. Pealegi ei leidu vasemaaki. Siinai peamist metalli, templist miilide raadiuses. Igatahes jõuti arvamusele, et sulatamine toimus kaugetes orgudes. Teised oletasid, et pulber on leelise saamiseks põletatud taimede tuhk, kuid mingeid taimseid jääke pole leitud.

Muude seletuste puudumisel jõuti arvamusele, et valge pulber ja *šem*ikivid võisid olla seotud mingi ohvritalitusega,[7] kuid tegu oli egiptuse templiga ja loomaohverdused polnud Egiptuses kombeks. Pealegi ei leitud tonnide kaupa hoidlatesse kuhjatud valgest pulbrist luude jäänuseid või muud kõrvalist ainet. Pulber oli täiesti puhas. Petrie märkis: „Kuigi otsisin selle tuha kümneid kordi tuulates läbi, ei leidnud ma ühtegi luutükki või midagi muud."[8]

Tegelikult oli Petrie leidnud Ehnatoni ja talle eelnenud vaaraode alkeemiatöökoja – templilaboratooriumi, kus võis mühiseda ja suitseda sulatusahi, mis tootis kõrgspinnilise *šem-an-na* püha tulekivi, mõistatuslikku valget pulbrit, mida templi preestrid tähistasid sõnaga *mfkzt*. Äkitselt hakkavad *Exoduse* sõnad (19:18) omandama mõtet, kui loeme neid täiesti uue pilguga: „Ja kogu Siinai mägi suitses, kui Jehoova laskus sinna tule sees; selle suits tõusis üles nagu sulatusahju suits ja kogu mägi vabises kõvasti!" See muidugi meenutab üht *Genesise* lõiku (15:17), mis eelneb lepingu sõlmimisele Aadamaga: „Ja kui päike oli loojunud ja kui oli pime, siis nähti suitsevat küpsetusahju ja tuleleeki, mis nende lõigatud tükkide vahelt läbi käis!"

Nüüd võime uuesti järele mõelda selle põleva põõsa üle, mis oli küll leekides, kuid ei põlenud ära (2 Ms 3:4). See kirjeldus vastab katsele, kus pliiats pandi plahvatavasse valgusse püsti seisma ja plahvatus ei liigutanudki seda (13. peatükk). *Exodus*est loeme (32:20), et Mooses

võttis israeliitide tehtud kuldvasika, „põletas seda tules ja jahvatas, kuni see sai peeneks". See on täpselt *šem-an-na* sulatusahju protsess ja ilmselt olid egiptuse jumalanna Hathori preestrid tulega tegelnud juba loendamatuid põlvkondi enne Atoni preestrite asjassesekkumist Ehnatoni ajal. Muidugi oli Ehnatoni vaarvanaisa Thutmosis III see, kes oli ümber korraldanud muistsed müsteeriumikoolkonnad ja asutanud Käsitöömeistrite Suure Valge Vennaskonna. Samuti oli Thutmosis III ehitanud maalingutega kaljutempli Hathorile, keda kujutati kui tema poja Amenhotep II amme.[9] Egiptlased tundsid Hathorit kui „türkiisi emandat"[10] ja Serabit el-Khadim Siinais oli kuulus suurte türkiisikaevanduste poolest.

Hathor oli üks Suure Ema Isise aspekt[11] ja tema traditsioon on eriti tähtis, sest teda on kujutatud muistse Egiptuse kõige vanemal tehisel[12] – enne Egiptuse 1. dünastiat Tuubal-Kaini ajal valitsenud kuningas Narmeri ajast (u 3200 eKr) pärit rohelisel kivipaletil. Kuna mõned jumalad ja jumalannad olid dünastiate vahetumise käigus kõrvale heidetud ja unustatud, ehitas Ptolemaios IX vahetult enne Egiptuse Rooma alla langemist Hathorile templi ning kõikidest vaaraodest viimane, kuulus kuninganna Kleopatra VII (u 51–30 eKr) laskis oma ainsa bareljeefi raiuda selle templi seinale. (Aja mõõduks olgu öeldud, et ajavahemik kuningas Narmerist Kleopatrani on tuhande aasta võrra pikem kui ajavahemik Kleopatrast meieni.)

Kuid miks oli Hathor nii tähtis ja kuidas oli ta seotud Atoni päikesekettaga? Ta oli kõige silmapaistvam emajumalanna ja tema kui Ra tütar olevat sünnitanud päikese. Ühel vaarao Menkaura aegsel (u 2520 eKr) kiviplaadil kannab Hathor Atoni ketast oma sarvede vahel. Täpselt samamoodi on Hathorit kujutatud ka mujal.

Hathorit kujutati traditsiooniliselt sarvedega nagu mõnikord ka Isist ja teisi jumalusi, sest sarved olid tarkuse vastuvõtmise vahend – jumalik kommunikatsiooniseadeldis, umbes nagu antennid või kaablid. Sellepärast kujutati jumalaid ja jumalannasid sageli pullide, lehmade, kitsede või jääradena ning Hathori-taolised lehmjumalannad sümboliseerisid ka imetavaid emasid. Jumalannade sarvi kujutati sageli selili kuusirbina, sellal kui meessoost jumaluste embleem oli päikeseketas. Kuna sarvi peeti sidevahendiks jumalatega, said need hiljem kuningate ja sõdalaste ehteks. Neid hakati kinnitama kiivrite külge. Näiteks kandis niisugust sarvedega peakatet ka 5. sajandi Frangi riigi kuningas Chlodovech.[13] Need, kes pidasid jumalatega otsesidet, olid üldiselt

varustatud sarvedega. Sellepärast lisas ka Michelangelo (1475–1564) need oma kuulsale Moosese kujule paavst Julius II hauamonumendil. Kirikuvõimud olid sellest mõneti heidutatud, sest tolleks ajaks oli sarvi hakatud seostama rohkem saatanaga ja Kaljukitse traditsiooniline kits, piibli Haami sümbol, kuulutati ketserlikuks.

Hathorit peeti algselt Lääne kuningannaks ja Lilithi allmaailma valitsejannaks. Ta olevat viinud allmaailma neid, kes teadsid õigeid nõiasõnu.[14] Ta oli naissoo austatud kaitsja, „viigipuu emand", armastus-, haua- ja laulujumalanna. Hathori piim olevad andnud vaaraodele jumalikkuse, teinud neist omakorda jumalad. Varasematel Sumeri aegadel, algsete tähetulituaalide ajal, olevat jumalate liini kuningad, keda toideti *anunnaki* jumalannade hormoonirikka kuuessentsiga, toitunud ka nende piimast – eriti Ištari piimast. Seetõttu näib see piim olevat sisaldanud erilist pikaealisuse ensüümi ja väga tõenäoliselt oli tegu ensüümiga, millele geeniuurijad on pannud nimeks telomeraas.

Ajakirja *Science*[15] teatel on mitmete korporatiivsete ja Texase Ülikooli Edela Meditsiinikeskuse uuringute käigus selgunud, et telomeraasil on ainulaadsed vananemisvastased omadused. Organismi terved rakud on programmeeritud poolduma eluaja jooksul palju kordi, kuid pooldumis- ja replikatsiooniprotsessil on oma piir – lõpuks saabub staadium, kus rakud enam ei jagune. See ongi vananemise kriitiline tegur. Pooldumispotentsiaali kontrollivad otsakud DNA keermete otsas (nagu kingapaelte plastmassist otsad) ja need otsakud on telomeerid. Kui rakk pooldub, läheb tükike telomeerist kaduma, ning pooldumisprotsess lakkab, kui telomeerid on lühenenud optimumini ja kriitilise pikkuseni. Uut replikatsiooni ei toimu ja järgneb vaid hääbumine.

Laborikatsed koeproovidega on nüüdseks näidanud, et geeniensüüm telomeraas võib takistada telomeeri lühenemist raku pooldumise ja replikatsiooni protsessis. Nii võivad organismi rakud jätkata pooldumist üle looduslikult programmeeritud piiri, nagu teevad vähirakud, mis on suure telomeraasisisalduse tõttu surematud. Normaalses koes telomeraas harilikult ei avaldu, kuid peale pahaloomuliste kasvajate leidub seda ka sigimisrakkudes. Seepärast näib kusagil meie DNA struktuuris olevat geneetiline võime toota seda vananemisvastast ensüümi, kuid see potentsiaal on millegipärast välja lülitatud.

Egiptuse 12. dünastia kuninganna Sobekneferu ajaks olid jumalanna piima ja tähetule rituaalid asendunud püha tulekivi tseremooniatega. Sellest meisterdatud lisandist sai uus tee valguse juurde ja

nagu me 14. peatükis nägime, kujutati seda sümboolselt leivana.

Ühel kivitahvlil Serabiti mäe koopa sissekäigu juures on kujutatud Thutmosis IV Hathori juures. Tema ees on kaks ohvrilauda lootoseõitega ja selja taga mees valge leiva pätsiga. Teisel steelil pakub müürsepp Anhib kuningale kaht koonilist leiba ja samasuguseid pilte on templikompleksis mujalgi. Üks kõige ilmekamaid on vahest pilt Hathorist ja Amenhotep III-st. Sarvede ja päikesekettaga jumalanna hoiab ühes käes keed ja teisega ulatab vaaraole elu ja võimu embleemi.[16] Tema taga hoiab varahoidja Sobekhotep valmis koonilist „valge leiva" *šemi*. Mujal templis[17] on varahoidja Sobekhotepit tähtsalt kirjeldatud kui „Kulla Maja saladuste valvajat, kes tõi tema majesteedile õilsa vääriskivi".

Mitte juhuslikult ei lasknud vaarao Menkaura kujutada Hathorit enda ja oma naise kõrval kolmiktahvlil, millel on ka Atoni ketas.[18] Nimelt on Hathori tempel Serabiti mäel otseselt seotud püramiidiehitusega. Menkaura 4. dünastia oli võimas Giza püramiidide dünastia, kuhu kuulusid ka Hufu (Cheops), kes ehitas Suure püramiidi kõrgusega umbes 146 m, ja Hafra (Chephren), kes ehitas teise püramiidi (umbes 143 m). Kolmanda, umbes 65 m kõrguse püramiidi ehitas Menkaura (Mykerinos) ise.

Kui valget kullapulbrit valmistati vaaraode valguskeha toitmiseks tähetuletraditsiooni järgides, ei vajatud seda kindlasti mitte suurtes kogustes. Ometi oli Siinai Hathori laboratooriumi ahi mõeldud tootma seda ollust suuremal hulgal. Mispärast?

Kui me nüüd tuletame meelde neid katseid, millest rääkisime 14. peatükis, siis meenub, et „ülespoolse tulekivi" pulber mitte ainult pole suuteline tõstma inimese teadvuslikkust, vaid on ka monoatomaarne ülijuht, millel puudub gravitatsioon. Üks suur gravitatsiooniuurija oli 1960. aastatel vene füüsik Andrei Sahharov, kelle matemaatilise teooria gravitatsioonist kui nullpunktist avaldas Hal Puthoff (*Institute of Advanced Studies*).[19] Üheaatomilise valge pulbri kohta on Puthoff märkinud, et kuna gravitatsioon määrab aegruumi, siis võib pulber seda aegruumi painutada.[20] Ta on nimetanud seda „eksootiliseks aineks", mille gravitatsioonijõud on negatiivne (alla nulli). Nagu me analüüsist teada saime, saab mitte ainult see pulber kaaluda vähem kui eimiski ja kaduda mingisse tundmatusse dimensiooni, vaid ka anum, mis seda pulbrit sisaldab, võib kaaluda vähem kui eimiski. Seetõttu võib pulber õigetes tingimustes oma kaalutuse üle kanda

Amenhotep III, jumalanna Hathor ja varahoidja Sobekhotep koonilise *šem-an-na*ga

„peremeesainele", milleks võib olla anum, kuid väga vabalt ka tohutu kiviplokk.

Kuidas ehitati püramiidid? Kas sajad tuhanded orjad tõstsid teadmata aja jooksul köite ja kaldteede abil tuhanded palju tonne kaaluvad liivakiviplokid[21] suurtesse kõrgustesse ja panid need täpselt paika, nagu üldiselt oletatakse? Kindlasti mitte. Selleks et ehitada Suure püramiidi tippu ulatuvat kaldpinda kallakuga 1:10, olnuks vaja umbes 1460 meetri pikkust rampi, mille maht oleks kolmekordselt ületanud püramiidi enda mahu.[22] Tegelikult oli ehitusprotsess märksa lihtsam – püramiidid püstitati kahtlemata „ülespoolse tulekivi", Serabiti mäel Hathori templis valmistatud püha antigravitatsioonilise *šem-an-na* ülijuhtivuse tehnoloogia abil. Tõepoolest, sõna „püramiid" ise tuleb kreeka sõnast *pyr*

(„tuli"), millest omakorda tuleb eesliide „püro-". Niisiis on püramiidid oma olemuselt „tule sünnitatud".[23]

Kolme suurt Giza püramiidi peetakse Cheopsi, Chephreni ja Mykerinose hauaks, ehkki ühestki teada olevast sisemisest ja maa-alusest kambrist ja käigust neis monumentides pole leitud inimjäänuseid. Nende Vana riigi vaaraode surnukehasid pole leitud ka kusagilt mujalt. Suure püramiidi Cheopsi hauakambri salahoidlasse olevat ehitajad vana pärimuse järgi pannud „rauast tööriistu ja mitteroostetavaid relvi ja painutatavat, kuid purunematut klaasi ja kummalisi loitse",[24] kuid mida võisid leida 9. sajandi kaliifi al-Mamuni esimesed uurijad, kes tungisid pitseeritud kambrisse? Siis oli seal – nagu on praegugi – ainsaks sisustuseks kaaneta kivikirst,[25] mis ei sisaldanud mitte surnukeha, vaid hoopis mingit salapärast pulbrilist ollust. See määrati pealiskaudselt koosnevaks põldpaost ja vilgukivist,[26] mis kuuluvad mõlemad alumiiniumsilikaatide hulka.

Viimaste valge pulbri uuringute käigus on ühe teatavalt 100%-liselt plaatinarühma metallidest koosneva granulaarse proovi tavaanalüüs toonud kahe koostisosana päevavalgele alumiiniumi ja räniokssiidi. Standardses laboratoorses katses kuumutati proovi 15 sekundit kaarleegis Päikese pinna temperatuuril (5500 °C). Kuid kuumutuse pikendamine tublisti üle normaalaja tõi esile väärismetallid, millest ollus tegelikult koosnes. Just katse traditsioonilisele kestusele peale pandud piirangute tõttuõeldakse, et 5% meie aju kuivmassist moodustab süsinik, sellal kui täpsem analüüs näitab selle asemel hoopis plaatinametalle iriidiumi ja roodiumi kõrgspinnilises olekus.

Näib, et kunagi kinni pitseeritud Cheopsi kamber oli mõeldud ülijuhina kandma vaarao teise aegruumi dimensiooni Meissneri välja, keha polaarse magnetilise aura kaudu. Seal juhitigi vaarao üleminekuriitust vastavalt „Surnuraamatule" ja seda üleminekut lihtsustas küsimus „Mis see on?" (*Manna?*).

Praegu Serabiti mäel ilmnev suur pühaduserüvetamine seisneb selles, et Hathori templi paik näeb välja sootuks erinev Petrie kirjeldustest ja fotodest, valmistades suure pettumuse külastajaile. Pärast templi leidmist viisid muuseumide võimud sealt ära kõik, mis viia andis, sealhulgas arvukad tähtsad steelid, graveeringutega kivitahvlid, raidkirjadega sambad, obeliskid ja bareljeefid, mis on avalikkuse eest peidetud hoidlatesse. Nende praegusest asukohast tuleb juttu järgmises Püha Graali raamatus pealkirjaga „Kulla Maja saatus".

Nüüd on meil jäänud avastada veel üks egiptuse perekonna liige – Moosese õde Mirjam. Kõigepealt ilmub üks vanem õde välja pilliroost laeka loos (2 Ms 2:7), kuid tema nime veel ei nimetata. Märksa hiljem (2 Ms 15:20) esitletakse meile üht Mirjami-nimelist naist, kes olevat Aaroni õde. Ning lõpuks öeldakse, et Mirjam oli nii Moosese kui ka Aaroni õde (4 Ms 26:59).

Heebrea nime Mirjam kreeka vaste on Maria (inglise Mary) ja see nimi tuleb algselt egiptuse nimest Meri, mis tähendab armastatut.[27] Pole üllatav leida Ehnatoni perekonna ülestähendustest kaht printsessi nimega Meritaton („Atoni armastatu"). Üks printsessidest oli Ehnatoni tütar, teine tütretütar. Epiteeti „Meri" kasutati ka Ehnatoni vanema poolõe ja abikaasa Nofretete puhul. Ka Nofretete oli Semenhkare piimaõde, sest tema amm oli Semenhkare Leevi soost ema Ti, keda üks pealiskiri tema Amarna hauas nimetab „kuninganna imetajaks ja õpetajaks". Samuti on teda nimetatud „suureks ammeks, jumala toitjaks, kuninga ehtijaks",[28] pidades kuninga all silmas Ehnatoni. Selle järgi leiti mõned aastad tagasi, et Nofretete võis olla Moosese õde, kes ilmus jõe äärde, kui Mooses oli veel rinnalaps.[29] Teoorias võib selline järeldus olla täiesti loogiline, aga kuna pilliroolaeka lugu on väljamõeldis, pole selles sündmustikus portreteeritud õe identiteet tähtis.

Palju tähtsam asjade arengus on hilisem Mirjam, kes ilmub esimest korda välja Siinais koos Moosese ja Aaroniga. Selles suhtes leiame epiteedi „Meri" kasutatuna Ehnatoni ühe teise poolõe ja naise puhul. Seda nooremkuningannat nimetati „kuninga soosikuks, elava Atoni lapseks".[30] Ta oli kuninganna Nofretete asemik ja ületas viimast mitmeti. See silmapaistev Ehnatoni (Moosese) naine, keda tänapäeval tuntakse paremini kui kuninganna Kijat, oli „suuresti armastatud" Merikiba[31] – Amenhotep III ja tema kolmanda naise Giluhepa tütar. Üks põhjus, miks Kija oli nii mõjukas, seisnes selles, et erinevalt peakuningannast Nofretetest sünnitas ta Ehnatonile poja, kellest hiljem sai vaarao Tutanhamon.

Teine Kija kõrge staatuse põhjus oli see, et tema ema oli enne Amenhotep III-ga abiellumist Mesopotaamia printsess, Mitanni kuninga Šutarna tütar. Nimi Kija tuli Mitanni jumalanna Kiba nimest, mida hääldati 'kija'. Jeruusalemma asevalitseja Abdakiba („Kiba teener") oli see, kes palus Ehnatonilt abi heebrealaste sissetungi vastu. Mitanni

valitsejad olid tollal võimukad kogu Palestiinas ja nende Mesopotaamia sugupuu oli Lilithi kuninglikust Haami liinist. See suguvõsa oli sumeri *anunnaki* õpetusest sedavõrd läbi imbunud, et kui Kija nõbu Tadukiba saadeti samuti Egiptusse, kirjutas tema vend Mitanni kuningas Tušratta: „Käigu Šamaš ja Ištar tema ees."[32]

Kõik ülestähendused ütlevad, et Ehnatoni valitsemisaja lõpu poole oli Merikibast („Kiba armastatust") saanud võimukas kuninganna Meriamon („Amoni armastatu"), kes oli nii Egiptuse kui ka Mesopotaamia kuningliku liini järeltulija. Tema oli see, kes läks koos Ehnatoniga (Moosesega) eksiili ja sai israeliitidele tuntuks kui Mirjam (Meriamon). Ja emajärgse kuningliku vereliini kandjana kindlustas ta tütar, Tutanhamoni õde, lõpuks Juuda kuningadünastia õigusjärgluse. Kahjuks hävitas vaarao Horemheb Amarna ülestähendused, mistõttu selle tütre nimi on kogu Egiptusest kustutatud.[33] Meie aga nimetame teda oma tekstis Kija-tašeritiks (Kija Nooremaks).

Hoolimata Mirjami kuninglikust päritolust annab Vana Testament talle väga vähe ruumi. Mirjam esineb piiblis vaid ümmardajana, kes juhatab Siinais naisi oma trummi või tamburiiniga (2 Ms 15:20). Neljandas Moosese raamatus 12:1 noomivad Mirjam ja Aaron Moosest sellepärast, et too võttis endale naiseks etiooplanna. Jutt näib olevat Etioopia printsessist Tharbisest, kes „Juudi muinsuste" järgi abiellus Moosesega tema varase Egiptuse sõjaretke ajal.[34] Tegelikult ajas Mirjami (Meriamoni) vihale teadasaamine oma mehe abielust midjanlanna Sipporaga. Seejärel teavitatakse meid Mirjami surmast Kaadesis (4 Ms 12:10, 20:1) ja sellega lõpebki tema etteaste piiblis. Kuid väljaspool piiblit räägitakse Mirjamist pikemalt – eriti Õiglase raamatus, mis jäeti kanoonilisest Vanast Testamendist välja.

Alles pärast Jeesuse aega pandi juutide pühakirjad kokku ühte köitesse ja siis jäetigi mõned raamatud sellest välja, sest need olid koostamisstrateegiaga vastuolus. Üks väljajäetutest oli Õiglase raamat. See raamat oli olnud varasematele heebrealastele siiski nii tähtis, et seda mainitakse kanoonilise piiblis kaks korda. Fakt, et Õiglase raamatule vihjatakse Joosua (10:13) ja 2. Saamueli raamatus (1:18), kõneleb sellest, et see oli olemas enne neid raamatuid – ja mõlemas raamatus peetakse seda oluliste teadmiste varaaidaks. Ent kuigi põhivoolu kirik seda ei propageeri, pole Õiglase raamat olnud ajalooliselt nii salastatud, nagu võiks ette kujutada. See umbes 3 m pikkune heebreakeelne rullraamat oli keiser Karl Suure (800–814) õukonna aare. Selle leidis

Pärsiast munk Alkuin, kes hiljem asutas Pariisi ülikooli.[35] Tasuks avastuse eest anti Alkuinile kolm abtkonda ja temast sai Inglismaal Canterbury peapiiskop.

14. sajandil kirjutas briti reformaator ja piiblitõlkija John Wyckliffe (1320–1384): „Olen lugenud Õiglase raamatut kaks korda ja kiidan seda kui väga iidset teost." Üldiselt arvatakse, et Õiglase raamatu koht piiblis peaks olema *Deuteronomiumi* ja Joosua raamatu vahel. Kuid Õiglase raamat jäeti kõrvale, sest see heidab Hoorebi mäe sündmustele sootuks teistsugust valgust.

Õiglane (Jeeser) oli Kaalebi poeg, kes sündis Egiptuses. Ta oli israeliitide esimese kohtumõistja Otnieli naisevend ja ta määrati Moosese kuningliku saua kandjaks. Õiglase raamat ei tee seda piibli viga, et nimetab Moosese midjanlasest äia kõigepealt Reueliks. Selles raamatus nimetatakse teda algusest peale Jitroks.[36] (Nimi Jitro ehk õigemini „Ithra" tähendab küllust.) Teine erinevus, mis muutub järjest ilmsemaks, on see, et Õiglase raamat teeb ülimalt tähtsaks Mirjami, kes on Moosese ja Aaroni alaline nõuandja ning keda israeliidid austavad väga kui oma kultuurijuhti. Siit leiame veel ühe põhjuse, miks Õiglase raamat jäeti piiblist välja – erinevalt teistest raamatutest on selles juttu naisest, kelle antud juhiseid täidavad kõik, kes küsivad temalt nõu. Igatahes ei jää lugejale mingit kahtlust Mirjami eriti kõrges kuninglikus päritolus.

Peamine erinevus *Exoduse* ja Õiglase raamatu vahel algab hetkest, kui Jumal annab Moosesele Hoorebi mäel üle oma seadused ja korraldused. Need üldtuntud seadused järgivad kümmet käsku, mida Õiglase raamatus kusagil eraldi ei mainita. *Exodus* räägib (21:1–36), et Jehoova andis Moosesele juhised isandate ja sulaste, ahnuse, heanaaberliku käitumise, kuritegude, abielu, moraali ja palju muu kohta, sealhulgas ülitähtsa sabatikäsu. Kuid Õiglase raamatus ei anna Moosesele neid seadusi ja juhiseid mitte Jehoova – need annab Hoorebi mäe jalamil edasi Midjani preester Jitro.[37] Alternatiivne arusaam sellest lähtuvast olukorrast on niisugune, et kui nime „Jehoova "(„Jahve") oleks tollal kasutatud Enlili (Ilu Kurgali, mäejumala) õigusjärglasi eristava tiitlina, võinuks Jitro väga hästi olla valitsev Jahve. Nagu 7. peatükis öeldud, seletab *Exodus* selgesti, kuidas Issand rääkis Moosesele, et tema nimi on ka El Šaddai, mis tähendab otseselt mäejumalat.

Selle koha peal ütleb Õiglase raamat, et Mirjam hakkas vastu, küsides, miks vanadest kommetest tuleb loobuda mingi võõra rahva seaduste kasuks. „Kas Jitro peab õpetama heebrealasi?" hüüdis ta. „Kas

Jaakobi lastel puudub mõistus?" Seejärel tuletas ta Moosesele meelde israeliitide vanu egiptuse traditsioone, millest too püüdis loobuda Midjanimaa kommete kasuks. Kuid selle kõige juures pole juttu mitte Jehoovast, vaid ainult preester Jitrost. Taas vastandina *Exoduse* jutule israeliitide truudusest Moosesele märgib Õiglase raamat, et „koguduse suguharude hääled olid Mirjami poolt". Mooses sai sedavõrd vihaseks, et laskis Mirjami vangistada, „ja Iisraeli rahvas kogunes Moosese juurde kokku ja ütles: „Too meie nõuandja Mirjam meile tagasi!""[38] Mispeale Mooses oli sunnitud Mirjami seitsme päeva pärast vabaks laskma.

Mirjam (Meriamon) oli selgelt populaarsem kui tema isapoolne vend Mooses (*mosis* Ehnaton) ja Õiglase raamat peab tema positsiooni tähtsaks, kirjeldades, kuidas israeliidid kurvastasid, kui ta Kaadesis suri.

> Iisraeli lapsed leinasid Mirjamit nelikümmend päeva, keegi ei läinud oma maja juurest ära. Hala oli nii suur, sest pärast Mirjamit ei ilmunud ühtegi temasugust. ... Ja sellest läks leek kõikidesse maadesse ... jah, läbi kogu Kaanani ja rahvad kartsid väga.[39]

Keegi Tobiase-nimeline kirjasaatja märkis kirjutises „Jeeseri tunnistused", et Mirjam „tõi Egiptusest viljaseemet ja külvas seda põllule", kuid seda eirasid täielikult piibli koostajad, kes propageerisid üksnes heebrea esiisade pärandit katses sepistada meeste ülemvõimuga religiooni. Piibel tahab oma juttu jätkates meid uskuma panna, et Taaveti ja Saalomoni kuningadünastia tõusis sellepärast võimule, et üks karjapoiss tappis kiviga ühe hiiglase. Piibel ei räägi meile üldse midagi sellest, et Taavet põlvnes vägevatest Mesopotaamia ja Egiptuse dünastiatest. Ja see on raamat, mille peal kohtutes vannutatakse rääkima „tõtt ja ainult tõtt"!

Pole kahtlust, et hoolimata kirjutajate manipuleerimistest vanade tekstidega kerkib Mirjam väljaspool piiblit esile kui võtmetegelane Vana Testamendi Püha Graali sugupuus, kuid meeste võimu institutsioonidena rajatud kirik on teda eiranud ja ta unustanud nagu Maarja Magdaleena Uue Testamendi aegadel. Aaroni raamat, mille olevat kirjutanud Huur, kelle poja Uuri poeg Betsaleel valmistas seaduselaeka (2 Ms 35:30–31), ütleb Mirjami kohta järgmist.

Sestpeale hakkasid heebrealased Mirjamit imetlema, iga keel

laulis talle kiidulaulu. Ta õpetas Iisraeli, ta kasvatas Jaakobi lapsi – ja inimesed kutsusid teda tunnustuseks Õpetajaks. Ta püüdles rahva heaolu poole ning Aaron ja rahvas kuulasid teda. Inimesed kummardasid tema ees, vaevatud tulid tema juurde.

Amram ja Jookebed

Eriliselt tähtis on Moosese loos Amarna nimi, mille järgi nimetati Egiptuse Ehnatoni liini kuningaid, kelle hulgas olid ka Semenhkare, Eje ja Tutanhamon. Nimi Amarna tuli nimest *Im-r-n* („Imran"), millega Ehnaton nimetas oma vaimset isa Atonit.[40] Selle heebrea vorm oli „Amram", mis pandi Vanas Testamendis nimeks Moosese isale (2 Ms 6:20).

Samas nimetatakse Moosese emaks Jookebedi, keda eespool mainitakse kui Leevi tütart (Leevi soost). Samuti olevat Jookebed olnud Aaroni ema. Juudi traditsioonis olid preestriõigused üksnes Leevi järglastel, kuid tegelikult põlvnes leviidi preesterlik õigusjärglus vaid Aaronist. Sageli on küsitud, miks Mooses ja tema pojad polnud preestrid, kuigi nad olid samuti Leevi järglased, eriti kui Mooses ja Aaron olid vennad. Seda piibli anomaaliat seletab fakt, et Mooses polnud Aaroni lihane vend ja Mooses polnud ka Leevi järglane. Kuid Aaroni pärisema oli tõepoolest Moosese amm ja teda nimetasidki piibli kirjutajad Jookebediks.

Jookebed või õigemini Jokabar oli Leevi soost israeliit.[41] Ta abiellus vesiir Jusuf-Juja poja Ejega, kes oli ise vaarao Amenhotep III vesiir. Amenhotep oli omakorda abielus Eje õe, nooremkuninganna Tejega. Eje ja Jookebedi vanim poeg oli Semenhkare (Aaron), sellal kui Ehnaton (Mooses) ja Meriamon (Mirjam) olid Amenhotepi järglased vastavalt Teje ja Giluhepaga.

Kui Jookebed imetas oma lapsi, nende hulgas Semenhkaret, sai temast ka Ehnatoni amm ning nii tõusis ta oma emanda ja meheõe Teje seisusse. Seetõttu on temale vihjatud ka kui Tejele. Segaduse vältimiseks nimetavad kirjalikud allikad teda Tiks või Teiks (sellesama nime variatsioonid) ja seepärast kannab ta ka käesolevas raamatus nime Ti. Niisiis olid Ti ja Jookebed üks ja seesama isik. Aga kuidas on lood Jookebedi piiblijärgse abikaasa Amramiga? Kuidas samastub tema ajaloolise Ejega?

Nime Amram juured on sõnas *ram*, mis tähendab kõrgust või kõrgeausust, ning kõik seesugused nimed, nende hulgas Rama. Aram, Ramtha jne, olid seotud kõrge staatusega. Nii oli ka hilisema vürstitiitliga *ha-Rama-Theo*, „jumalik kõrgus", mis moonutati Uues Testamendis „Arimaatiaks".[42] Egiptuse keskkonnas kutsuti Ejet „Jumala isaks"[43] ning ta oli nii egiptlaste kui ka israeliitide hulgas patriarhaalne Amram (*Imran* – „rahva kõrgeausus")[44] – täpselt nagu piibel seletab. Samuti oli ta Atoni filosoofia toetaja ja Eje hauast leitigi Ehnatoni „Hümn Atonile", mille järgi kirjutati piibli Psalmide 104. laul.

Amarnast üle jõe asub nüüdisaegne Mallavi (Malleui) linn, mille nimi tähendab sõna-sõnalt leviitide linna, ja Amarna Ehnatoni templi ülempreester oli Merira II,[45] kelle nime heebrea vaste on Merari, mis oli ühe Leevi poja nimi (1 Ms 46:11). On ilmne, et Ehnaton oli sõlminud Egiptuse israeliitidega liidu juba ammu enne nende viimist Siinaisse. Samuti on ilmne, et väljarände ajal oli nende israeliitide ainujumal Aton, piibli algne Adon ehk Issand – vastandina Jehoovale.

Juuda kuningadünastia

Nüüdseks oleme leidnud hulgaliselt vasturääkivusi piiblis esitatud genealoogia ja ajalooliste ülestähenduste vahel. Nagu me nägime, on need tekkinud peamiselt sellepärast, et Vana Testamendi kirjutajad järgisid hoopis Eeva kolmanda poja Seti, mitte esimese poja Kaini liini. Mõningaid tegelasi on nüüd portreteeritud meile harjumatus valguses, kuid lugu ise jääb oma lõppkursile Taaveti ja temast põlvnenud messialike Juuda kuningate suunas. Oleme jõudnud staadiumi, kus kaks suguvõsa koonduvad ühte punkti: üks liin, mitteõiguslik, lähtub Iisraelist, kes põlvnes Juudast ja Taamarist, sellal kui teine, õiguslik kuninglik liin, tuleb Egiptusest, Moosese ja Mirjami tütrest Kija-tašeritist.

Tolleaegne israeliitide liin on *Genesise*s esitatud väga kasinalt ja 1. Ajaraamat (2:3–15) nimetab vaid selle liini mehi, ütlemata midagi nende ülimalt tähtsate naiste kohta. *Genesise* ja *Exoduse* vahelt jäeti strateegiliselt välja 400 aastat ajalugu pärast Juudat ja Taamarit ning seda lünka ei täida ka 1. Ajaraamat. Isegi hiljem koostatud Uue Testamendi nimistud järgivad seda eeskuju – genealoogiad Matteuse (1:3–6) ja Luuka (3:31–35) evangeeliumis võeti ilmselt heebrea allikast.

Pisut rohkem abi on Vana Testamendi Ruti raamatust. Rutt oli moabi

naine, Loti järglane, kes abiellus Taaveti vaarisa Boasiga (Ruti 4:12–22). Teised naised, keda pole heakskiidetud kirjanduses nimetatud, esinevad mõnes Egiptusest pärit araabia tekstis,[46] mis nõustuvad piibliga, väites, et israeliitide preestrite liin (vastandina kuningate liinile) algas Juudast ja Taamarist põlvnenud Aaronist ja Raami poja Amminadabi tütrest Elisebast (2 Ms 6:23). Nimi „Amminadab", mis näitab vürstiseisust, oli egiptuse vaaraonime „Amenhotep" variant (ka Ehnatoni algne nimi oli Amenhotep). Israeliitide kuningaliin arenes paralleelselt Eliseba vennast Nahsonist, kelle isa Amminadab oli Raami ja Tutanhamoni õe Kija-tašeriti poeg.

On üpris tähelepanuväärne, et neljale põlvkonnale Raamist Boasini on piiblis antud nii vähe ruumi, sest nende käes on võti õigusjärglusse, mis määrati lõpuks Boasi pojapojapojale Taavetile (Boasi kujutatakse väga esiletõstvalt vabamüürlaste rituaalis). Tähelepanuväärne küll, kuid mitte üllatav, sest nende ajalugu varjati propageerimaks Seti esiisade traditsiooni vastandina Kaini järglaste kuninglikule suguvõsale, mis tuli Egiptusest ja õitses Iisraelis alates Moosese ajast.

20

TARKUS JA SEADUS

Käsud

On selge, et kümme käsku, mis Jumal olevat Moosesele mäel suusõnaliselt edastanud (2 Ms 20), olid otse egiptuse traditsioonist võetud seadlused. See polnud uus israeliitide jaoks leiutatud käitumiskoodeks, vaid lihtsalt uuesti sõnastatud versioonid vaaraode pihtimustest egiptuse „Surnuraamatu" 125. loitsus. Näiteks tõlgiti pihtimus „Ma pole tapnud" käsuks „Sa ei tohi tappa". Pihtimusest „Ma pole varastanud" sai „Sa ei tohi varastada". Pihtimusest „Ma pole valetanud" sai „Sa ei tohi anda valetunnistusi" jne.

Siinai sündmustiku aspektid, mis polnud egiptlaste koodeksiga seotud, olid Jehoova sissejuhatavad ütlused. Jehoova olevat muu hulgas teatanud: „Mina olen püha vihaga Jumal, kes vanemate süü nuhtleb laste kätte kolmanda ja neljanda põlveni neile, kes mind vihkavad" (2 Ms 20:5). Sellised märkused näitavad, et piibli kirjutajad teadsid, et nende jumal on viha- ja kättemaksujumal, ning niisuguste kohtumõistjalike väljaütlemiste lisamine teksti võimaldas 6. Kristuse-eelse sajandi templivõimudel muuta lihtrahvas orjalikuks ning teha preestritest sillad Jehoova ja inimeste vahel. Niiviisi allutati rahvas strateegiliselt preestritele, kelle õigus suhelda Jehoovaga oli vaieldamatu. Sedasama järeleproovitud protsessi kordasid hiljem ristiusu paavstid ja piiskopid.

Enne Moosese aega polnud israeliitidel preestriametit, polnud juudi templeid. Aabrahami-eelsetel esiisadel olid küll Mesopotaamias kogenud preestrid ja uhked templid, kuid Kaananis muutusid Aabrahami, Jaakobi ja teiste tegelaste rituaalid väga algeliseks. Nemad kummardasid oma jumalat El Šaddaid kivist välialtaritel (1 Ms 12:7, 33:20), kuhu tõid

joomaohvreid ja valasid õli (1 Ms 35:15) ning kus viisid läbi rituaalseid ohverdusi (31:54, 46:1). Kuid koos Moosesega tuli uudne israeliitide preestriameti põhimõiste, mis põhines egiptuse mudelil, ja nende esimene tempel oli Siinais püstitatud kogudusetelk. Teine tollal sisse toodud egiptuse põhimõiste oli seaduselaegas. Selles protsessioonide jaoks mõeldud laekas hoiti seadusedokumente.[1]

Milline jumalakummardamise vorm muistsetel Kaananimaa heebrealastel ka ei olnud, on selge, et Egiptuses harjusid israeliitide põlvkonnad kohalike tavadega. Kuna nende perekonnad elasid Niiluse delta idaosas ja olid seotud Zaru (Avaris/Pi-Raamses) Atoni kultusega, kerkis Aton väljarände ajal esile kui nende loomulik jumalus. Ainus vahe oli see, et nad nimetasid Atonit Adoniks.

Israeliidid säilitasid isegi egiptuse varasema riigijumala Ameni nime ritualistliku kasutuse. Amen (Amon) oli Moosese isa Amenhotepi („Amen on rahul") jumal ja nimi Amen või Amun tähendas algselt „varjatut".[2] See lisati palvete lõppu kinnitamaks, et paluti Amenit, ja isegi kui need palved olid lõpuks kokku sobitatud heebrea doktriiniga, kasutati palve lõpus egiptuse nime Amen edasi, sest israeliidid ei tohtinud öelda „Jehoova". Seejärel, et õigustada nime „Amen" kasutamist hilisematel aegadel (isegi tänapäevani välja), väideti ekslikult, et see on suguluses vana Mesopotaamia sõnaga *haem*, mis tähendas „nii olgu".

Kui israeliidid jõudsid Moosese (Ehnatoni) seltsis Hathori templisse Siinais Serabiti (Hoorebi) mäel, ei osanud nad oodata, et vahetavad Atoni Jehoova vastu. Samuti ei uskunud nad, et kuulevad Atoni või Jehoova häält, sest nad tajusid Atonit ilma tema juureolekuta ja Jehoova oli neile tollal vaevalt tuntud. Isik, keda nad tõesti lootsid kohata, oli Mäejumal, Hathori templi preester – ja tema poole oleksid israeliidid pöördunud nimega Adonai („mu jumal").[3] Nimetus „mäejumal" oli see, mida Vana Testamendi kirjutajad palju sajandeid hiljem valesti tõlgendasid, sest nad teadsid, et Aabrahami jumalat kutsuti just nõnda. Nagu me teame, nimetatakse heebrea piiblis teda El Šaddaiks (2 Ms 6:3), mis samastub tema sumeri nimega Ilu Kurgal („suur mäejumal").[4]

Sobitades lugu israeliitidest Siinais kokku Jehoova kasvava kultusega, mis oli Vana Testamendi raamatute koostamise ajal pärast juutide Paabeli vangipõlve tugevalt valitsev, püüdsid kirjutajad säilitada jumala kujutamisel järjepidevust. Kuid ikkagi viitasid nad eraldi Elohile, El Šaddaile, Jehoovale ja Adonile, ent hilisemates tõlgetes, eriti

esilekerkivas kristlikus traditsioonis, kirjutati nende erinevate nimede asemel lihtsalt Jumal ja Issand.

Smaragdtahvli saladused

Sellal kui israeliidid elasid Egiptuses, jätkasid Kaananimaa ja Midjanimaa heebrealased Enlil-Jehoova (El Šaddai) kummardamist Aabrahami traditsiooni järgi. Kuid Siinai polnud Kaanani osa ja selles piirkonnas valitses nagu Egiptuseski Atoni–Hathori (Päikese–Kuu) duaalsus. Abiellunud Midjani preestri Jitro tütre Sipporaga, oli Mooses kohustatud Atoni kultuse Jehoova kultusega kokku sulatama, et israeliidid leiaksid vastuvõtmist põliste heebrealaste hulgas. Selleks andis Jitro üle midjanlaste korraldused, mis liideti juudi seadustega. Need seoti kümne käsuga, mis olid selgelt egiptuse päritoluga. Selle kokkusulatamise pärast astusid Mirjam ja Aaron Moosese vastu välja. Mooses kõrvaldati israeliitide endi nõudel igasugusest preestriametist ja tempel läks kindlalt Aaroni liini, põhiliselt tema poja Eleasari ja pojapoja Piinehasi hoolde (2 Ms 6:25). Nime Piinehas („mao suu") egiptuse ekvivalent oli Panahesi ja seda nime kandis Egiptuse Siinai asevalitseja, kes oli olnud ka Amarna Atoni templi ülemteener.[5]

Kui Mooses sündis 1394. aasta paiku eKr ja pagendati esimest korda umbkaudu 1361. aastal eKr ning kui väljaränne toimus umbes 1334. aastal eKr, pidi ta Siinai lepingu sõlmimise ajal olema ligemale 60-aastane. See sobib kokku meile tuttava pildiga, kus Moosest kujutatakse vananeva ja habetununa, kuid on huvitav märkida, et vastandina heebrea prohvetite kujutamise normile näitavad mõned keskajaeelsed pildid teda täiesti ilma habemeta ja rohkem egiptuse stiilile vastavana.

Rääkides sellest, kuidas Mooses võtab vastu käsulauad, pole *Exodus* vastuolus mitte ainult Õiglase raamatuga, vaid ka viisiga, kuidas seda lugu üldiselt õpetatakse. See on eeskätt juudi vaimulike ja ristiusu kiriku süü ning pildiraamatute illustraatorid ja Hollywoodi filmitööstus teevad neid vigu edasi. Lõpptulemuseks on dramaatiline pilt sellest, kuidas Jumala sõrm raiub suurtele kivitahvlitele seadusesõnu. Paljudel piltidel meenutavad need tahvlid pigem raskeid hauakive kui kaasaskantavaid laudu.

Õiglase raamat[6] ütleb täiesti selgelt, et Mooses sai seadused ja määrused Midjani preestrilt Jitrolt, mitte Jehoovalt. Jitrot kujutatakse

kui Eesavi järglast ja kivitahvlite asemel käib jutt Seaduseraamatust.[7] Aga *Exodus*? Isegi see Vana Testamendi raamat teeb Jehoovast ja kivitahvlitest jutustades selget vahet kümne käsu ja seaduselaekasse pandud tunnistuslaudade vahel.

Piibel seletab, et Jumal andis Moosesele ja rahvale Siinai mäel üle kümme käsku (2 Ms 19:20–23), millega kaasnesid mitmed suusõnalised korraldused. Jumal ütles Moosesele (24:12): „Tule üles minu juurde mäele ja ole siin, siis ma annan sulle kivilauad ning käsuõpetuse ja käsud, mis ma olen kirjutanud neile õpetuseks!" Siin on juttu kahest täiesti erinevast asjast: käsuõpetuse laudadest ja käskudest. Edasi ütles Jumal (25:16): „Pane laekasse tunnistus, mille ma sulle annan." Hiljem öeldakse, et „ta andis temale kaks tunnistuslauda, kivilauda..." (31:18).

Meile räägitakse, et Mooses purustas originaallauad, visates need vastu maad (32:19), ja et siis ütles Jumal talle (34:1): „Raiu endale kaks kivilauda, esimeste sarnased, ja m a k i r j u t a n laudade peale sõnad, mis olid esimestel laudadel, mis sa purustasid." Järgnevalt kordas Jumal käsud suusõnaliselt üle ja ütles Moosesele (34:27–28): „K i r j u t a enesele üles needsinatsed sõnad." Mispeale Mooses „kirjutas ... seaduse sõnad, need kümme käsusõna". Niisiis tehakse piiblis selget vahet tunnistuslaudade ja kümne käsu vahel: ühed kirjutas Jumal, teised pani kirja Mooses.[8]

Hoolimata faktist, et *Exoduse* järgi esitas seaduse Jehoova ja Õiglase raamatu järgi midjanlane Jitro, on tekkinud väike segadus ja kirik on sajandeid pidanud selles paketis tähtsaks kümmet käsku, mistõttu tunnistuslaudu on strateegiliselt eiratud.

Sõna „kivi" tõttu on kõnesolevad lauad loonud kujutluspilte graniiditaolisest materjalist tahvlitest. Seda ettekujutust on mõningal määral mõjutanud ka Babüloni kuninga Hammurapi (u 1780 eKr) ümaratipuline steel. See tuntud basaltmälestis[9] avastati 1901. aastal ja sellele on kaunilt graveeritud Hammurapi seadused. Kuid kabalistlike meistrite rangelt järgitud juudi pärimuse järgi öeldi Moosese lauad olevat tehtud jumalikust safiirist nimega *schethiya*.[10]

Kivist laudadele kirjutatud tunnistusi ei tohi segi ajada ei kümne käsuga ega midjanlaste seadusega, ükskõik kas need andis edasi Jehoova või Jitro. Pigem on need seotud *anunnaki* algse Saatusetahvliga (*vt* 4. peatükk). See muistne arhiiv on omakorda otseselt seotud Thothi–Hermese smaragdtahvliga ja nagu egiptuse alkeemilistes ülestähendustes öeldakse, oli nende säilinud kirjutiste autor piibli Haam,[11] Püha Graali

suguvõsa suur arhont. Haam oli läbi ajastute voolava esoteerilise ja salajase „maa-aluse jõe" põhiline rajaja ja tema kreekapärane nimi Hermes seostus otseselt püramiidiehituse teadusega, tulles sõnast *herma*, mis tähendab kivihunnikut.[12] Tõepoolest, Suurt püramiidi nimetatakse mõnikord Thothi pühamuks.

Hardalt austatud smaragdtahvel sisaldab kõige vanemaid alkeemilisi valemeid, millele omistati varastes müsteeriumikoolkondades suurt tähtsust. Kuid nende saladusi varjati kaua nüüdisaegsete vabamüürlaste eest, kelle juhid on rohkem kui kahe viimase sajandi vältel kinni pidanud strateegiliselt leiutatud võltsrituaalist, mis ei õpeta midagi algsete käsitöömeistrite tõelisest kunstist. Põhiliselt kõneleb smaragdtahvli tekst nii metallide alkeemiast kui ka jumalikust inimese uuestisünni alkeemiast ühes loodusteaduste, astronoomia ja numeroloogiaga. Haami (Chem-Zarathustra) tahvel sai kord roosiristlastele tuntuks kui *Tabula Smaragdina Hermetis* ning selle kohta kirjutati, et see on „kaldealaste vanim *Lapis Philosophorum*isse [tarkade kivisse] puutuv mälestis".

Väljaspool Egiptust ja Mesopotaamiat oli see tahvel tuntud niisugustele kreeka ja rooma suurkujudele nagu Homeros, Vergilius, Pythagoras, Platon ja Ovidius ning palju hiljem, 17. sajandil, tegeles Stuartiteaegne Briti Kuninglik Selts[13] usinalt selle püha tarkuse analüüsimise ja rakendamisega. Ühenduses templirüütlite ja roosiristlaste liikumisega õitses algne Kuninglik Selts niisuguste silmapaistvate õpetlaste juhtimisel, nagu Isaac Newton, Christopher Wren, Robert Hooke, Robert Boyle ja Edmond Halley.[14] Ehkki kirikuvõimud süüdistasid neid ketserluses näiteks sellise väite pärast, et Maa tiirleb ümber Päikese, ja sellepärast, et nad suhtlesid vabalt juutide ja moslemitega, said just nende meeste avastuste läbi üldtuntuks gravitatsiooniseadus ja Boyle'i seadus.[15] Neid avastusi seostati otseselt muistse maagilise tahvli arhiiviga. (Muistsest hermetistlikust klaasisulatamisest on tulnud ka tänapäeva termin „hermeetiliselt suletud".[16])

Smaragdtahvli ülim tähtsus, millest tuleb juttu ühes edaspidises selle sarja raamatus, ilmneb juba mõnest selle teksti katkendist: „Seeläbi saad sa osa kogu maailma aust... Ja pimedus kaob sinu pealt... Selle abil saad sa jagu kõigist asjadest."[17]

Targa sõnad

Mitte ainult kümme käsku polnud tuletatud egiptuse „Surnuraamatu" loitsudest. Ka Taaveti laulud (Psalmid) olid võetud egiptuse päritoluga hümnidest, nagu suurem osa Vana Testamendi õpetusest oli võetud otse muistsete egiptlaste tarkusest. Täpselt samamoodi oli varane piibli patriarhide ajalugu kirjutatud vanade Mesopotaamia ülestähenduste põhjal. Side Egiptusega on eriti märgatav piibli prohvetite raamatutes ja palju näiteid sellest võib leida ka Õpetussõnade raamatust – „targa sõnadest", mida harilikult omistatakse kuningas Saalomonile endale (*vt* lisa „Amenemope ja Tarkuseraamat" L. Gardneri teoses „Püha seaduselaeka saladused").

Tuntud Õpetussõnad tõlgiti tegelikult peaaegu sõna-sõnalt heebrea keelde ühe Amenemope-nimelise egiptuse targa tekstidest, mida praegu hoitakse Briti Muuseumis. Piibli Õpetussõnade raamatut võib värss värsi järel võrrelda selle egiptuse originaaliga ja nüüdseks on avastatud, et Amenemope enda tekstid on võetud ühest märksa vanemast kirjutisest, mis kannab pealkirja „Ptahhotepi elutarkus"[19] ning on kirjutatud üle 2000 aasta enne Saalomoni aega.

Lisaks „Surnuraamatule" ja muistsele „Ptahhotepi elutarkusele" on Vana Testamendi koostamisel kasutatud mitmeid teisigi egiptuse tekste, sealhulgas niinimetatud püramiidi- ja sargatekste, milles päikesejumal Ra lihtsalt asendati heebrea jumala Jehoovaga. Isegi kristlaste meieisapalve, nagu see seisab Uue Testamendi Matteuse evangeeliumis (6:9–13), on võetud egiptuse palvest riigijumalale, mis algas sõnadega „Amen, Amen, kes sa oled taevas...".

Üsna hiljutise ajani valitsenud õnnetu stsenaarium tõstis küll piibli meie kultuuriteadvuses esiplaanile, kuid kaotas muistse Mesopotaamia ja Egiptuse kirjalikud allikad. Kui seda poleks juhtunud, oleksid nende israeliitide-eelsete tsivilisatsioonide tarkus ja ajaloolised ülestähendused peale jäänud ning mitte keegi poleks tulnud mõttele pidada Vana Testamenti millekski muuks kui üheks etapiks jätkuvas moraali ja religiooni arengus. Aga kuna polnud leitud mingeid tolleaegseid annaale, tõusis heebrea pühakiri usaldusväärse ajalooteosena ülitähtsale kohale.

Alles viimase 150 aasta jooksul, eriti aga alates umbes 1920. aastast on kõrbeliivast välja kaevatud suuri Egiptuse, Mesopotaamia, Süüria ja Kaananimaa ürikute varamuid. Esmased kirjalikud tõendid piibliaegsest ajast ilmusid välja kivi- ja savitahvlitel, pärgamendil ja papüürusel ning

need kümned tuhanded ürikud annavad tunnistust märksa põnevamast ajaloost kui see, millest meile on eales jutustatud. Kui need dokumendid oleksid olnud kättesaadavad läbi põlvkondade, poleks iial tekkinud versiooni jumala ilmutusest ühele konkreetsele rahvale, ning Jehoova erilisus, mis on meid pimestanud kõige pikemat aega ja pannud sõjakalt suhtuma oma traditsioone järgivatesse muu-usulistesse, poleks iial saavutanud nii jultunud haaret.

Pärast nende originaaldokumentide leidmist ja tõlkimist on saanud ilmseks, et kuigi meie tsivilisatsioonid on jõudnud kõrgele teaduse ja tehnoloogia tasemele, oleme me ikka mõne muistse meistriga võrreldes algajad. Samuti on ilmne, et me oleme vaevalt väljumas oma alusetute eelarvamuste pimedusest, ja sajandeid kestnud kiriku ajupesu tõttu on väga raske loobuda meie sisse kasvatatud pärimusest – mis polegi otsesest allikast, vaid kolmandatelt isikutelt pärit – piiblisündmuste keskel elanud inimeste eredama vaimuvalguse kasuks.

Tõeliselt innustav on teadmine, et õppimine pole veel lõppenud, sest igal aastal tehakse uusi avastusi. Täpselt nagu jääliustikud jätkavad oma igivana liikumist, jõuavad ka muistsed tarkused ükshaaval meieni ja iga nende tahk on valmis asetuma meie seniste teadmiste kõrvale. Niiviisi avardub paratamatult meie silmaring, ükskõik kui raske võibki olla keskaegsete sidemete katkestamine – sest mitte eriti kauges tulevikus näeme me selgelt silmapiiri taha. Teadlikkuse koidik on juba möödas ja kuigi paljud eelistavad vaadata tagasi selle loori taha, astuvad need, kellel on silmad peas, tarmukalt uude tarkuse aastatuhandesse, et näha uut eredat päikesetõusu – piiramatute võimaluste ilmutust ja meie tõelise universaalse pärandi taastumist.

MÄRKUSED JA VIITED

1. Tsivilisatsiooni häll

[1] Kuningas Herodese ajal põletati ametlikult tema käsul ära tähtsad genealoogilised dokumendid Jeesuse suguvõsa (*desposyni*) kohta. Eusebios, *The History of the Church from Christ to Constantine*, rmt 1:7, lk 22. Samuti Schonfield, *The Passover Plot*, lk 245–246. Ja selle kohta, kuidas roomlased 70. a väejuht Tituse juhtimisel Jeruusalemma piirates ürikuid põletasid, *vt* Baigent, Leigh, ja Lincoln, *The Messianic Legacy*, lk 89.

2. saj Palestiina ajaloolane Hegesippus märkis teoses „*Hypomnemata*" („Mälestused"), et Rooma keisri Domitianuse valitsemisajal (81–96) anti käsk hukata kõik Taaveti soost *desposyni* pärijad. Ent kuigi paljud (nende hulgas Jeesuse venna Juuda tuntud järeltulijad) võeti kinni, lasti mõned vabaks ning „pärast vabanemist said neist kirikute juhid nii sellepärast, et nad olid tunnistanud usku, kui ka sellepärast, et nad olid Issanda suguvõsast". Seda on kinnitanud ka Caesarea piiskop Eusebios (u 260–340), *The History of the Church from Christ to Constantine*, rmt 3:17, lk 80–82.

Ajaloolane Julius Africanus Anatoolia Edessast (160–240) kirjutas, et pärast Jeesuse suguvõsa genealoogiliste ürikute põletamist 1. saj „olid mõnel hoolikal inimesel isiklikud ülestähendused, nad olid jätnud nimed meelde või leidnud need dokumendikoopiatest, ning pidasid aukohuseks hoida oma aristokraatliku lätte mälestust. Nende hulgas oli inimesi ... keda tunti kui *desposynos*eid, kuna nad olid seotud Lunastaja suguvõsaga". *Ibid.*, rmt 1:7, lk 22.

Julius Africanus sai kuulsaks sellega, et tõlkis ladina keelde hulga 1. saj Babüloni natsareenist piiskopi Abdiase teoseid. Abdiase raamatutest sai kokku 10 köidet otsestest allikatest kogutud apostellikku ajalugu. Kuid need heideti 4. saj lõplikust Uuest Testamendist täielikult kõrvale. (Abdiast on nimetatud üheks 70 Jeesuse jüngrist, kellest on kirjutatud näiteks Luuka 10. Ta oli esimene Babüloni piiskop, kelle pühitsesid ametisse Jeesuse vennad Siimon ja Juuda.)

*Desposynos*teks (tähendab kuulumist Jumalale või tema pärijatele) kvalifitseeriti üksnes Jeesuse emaliini veresugulasi. Neid ja nende poolehoidjaid jälitati ja tapeti Rooma keisri käsul. Kuid 318. a (nagu kinnitas jesuiidist professor Fr. Malachi Martin, kes teenis Roomas koos kardinal Augustinus Bea ja paavst Johannes XXIII-ga) rändas üks *desposynos*te delegatsioon Rooma, kus piiskop Silvester andis neile äsja sisse pühitsetud Lateraani palees audientsi. Delegaadid väitsid oma peamise eestkõneleja Joosese (Jeesuse venna Juuda järglane) vahendusel, et kiriku keskus peaks õiguslikult

asuma Jeruusalemmas, mitte Roomas. Nad väitsid, et Jeruusalemma piiskop peaks olema tõeline *desposynoste* järglane, sellal kui teiste tähtsamate keskuste (Aleksandria, Antiookia ja Efesose) omad peaksid olema nende sugulased. Polnud üllatav, et nende nõudmised olid asjatud, sest Silvester tahtis vaevalt minna keisri dekreetidega vastuollu. Jeesuse õpetused olid asendatud doktriiniga, mis vastas rohkem keiserlikele nõuetele, ja Silvester tegi meestele selgeks, et lunastamine pole enam mitte Jeesuse, vaid keiser Constantinuse võimuses! *Vt* Martin, Malachi, *The Decline and Fall of the Roman Church*, lk 42–44.

[2] Paavst Gelasius I (492–496) tõi ristiusu kirikusse leiva- ja veini missasakramendi. Ta mõistis avalikult hukka ja kuulutas ketseriks kõik need, kes ei joonud alkoholi.

[3] See lugu on jutustatud Genova peapiiskopi Jacobus de Voragine'i raamatus „Kuldlegend", mille tõlkis inglise keelde ja avaldas 1483. a William Caxton.

[4] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 166 ja 175.

[5] Osman, *The House of the Messiah*, lk 151–152.

[6] Bodde, D., „China", *Mythologies of the Ancient World*, Anchor Books, Garden City, New York 1961, lk 400.

[7] *Times Atlas of Archaeology, The (Past Worlds)*, lk 80.

[8] Alkeemilises pärimuses kujutab *briah* (loomine) „briaatilise" (olemuslikuloova) maailma *materia primat* (projekti). *Vt* ka Speiser, E. A., *The Anchor Bible – Genesis* (tõlge heebreakeelsest tekstist), lk xvii ja 12.

[9] Roux, *Ancient Iraq*, lk 75.

2. Nagu rändlinnud

[1] Charles Darwin polnud esimene evolutsiooniuurija. Prantsuse loodusteadlane Georges de Buffon, *Jardin de Roi* pidaja avaldas 1778. a teose „Looduse epohhid". Šoti arst James Hutton, keda peetakse geoloogia rajajaks, avaldas 1785. a „Maa teooria". Prantsuse anatoom parun Georges Cuvier, paleontoloogia isa – 1798. a *Tableau élémentaire de l'histoire naturelle des animaux*, millele järgnes tema suurteos *Le Règne Animal*. Prantsuse loodusteadlane, Pariisi ülikooli zooloogiaprofessor rüütel Jean-Baptiste de Monet Lamarck – 1809. a *Philosophie Zoologique*, millele järgnes *Histoire naturelle des animaux sans vertebrates*. Šotlane *sir* Charles Lyell avaldas 1830. aastate alguses *Principles of Geology*. Charles Darwinilt ilmus 1859. a teos „Liikide tekkest loodusliku valiku teel", millele järgnes 1871. a „Inimese põlvnemine".

[2] *Oxford Concordance to the Bible.*

[3] *The Universal History* 42 köite koostaja oli üks Londoni raamatukaupmeeste konsortsium. *Vt* ka Wells, *The Outline of History*, lk 977.

[4] Tegelikult baseerus Juliuse kalender 365-päevasel ja 6-tunnisel aastal, kuna õige troopilise päikeseaasta pikkus on 365 päeva 5 tundi 48 minutit 46 sekundit. Sel põhjusel läks Juliuse kalendri järgi iga 128 aasta järel üks päev kaduma. 16. sajandiks tekkis kümnepäevane vahe ja 1582. a koostas paavst Gregorius XIII uue, parandatud Gregoriuse kalendri. Katoliiklikud rahvad võtsid selle omaks, kuid protestantlikud maad tegid oma paranduse hiljem. Inglismaa ühines nende maadega pärast 1751. a – selleks ajaks oli viga suurenenud 11 päevani. Prantsusmaa, kus uus kalender oli omaks võetud 1582. a, kasutas aastatel 1793–1805 revolutsioonikalendrit. Türgi ja Venemaa kehtestasid Gregoriuse kalendri 1917. a, kuid Ida õigeusukirik Venemaal ja Balkanil tegi muudatused alles 1923. a. Nii kehtis eri maades hulk aega erinev ajaarvamine. Selleks, et 128-aastastel perioodidel ei tekiks enam lisapäevi, on liigaastad nüüd

kitsendatud sajandiaastateni, mis on jagatavad 400-ga (näiteks 1600 ja 2000). See vähendab aastakalendri keskmist pikkust märksa vastuvõetavamalt 365,2425 päevani.

[5] Keller, *The Bible as History*, lk 68.

[6] Wood, *Legacy – A Search for the Origins of Civilization*, lk 34.

[7] Need kivisilindrid leidis 1854. a J. E. Taylor, Briti konsul Basras, tavalisel Briti välisministeeriumi uurimismissioonil. Olles arheoloogia alal asjatundmatud, suutsid Taylor ja tema kaevamissalgad täielikult lammutada künka sees olnud kõrgeima hoone ülemise osa. Selle paiga tegelik tähtsus sai ilmsiks alles 1915. a Esimese maailmasõja ajal, kui üks Briti Muuseumi ametnik peatus koos Briti luure staabiga Irzagis. R. Campbell Thompson oli see, kes uuris taas küngast ja määras kindlaks selle tähtsuse.

[8] Keller, *The Bible as History*, lk 40.

[9] 1 Ms 10:10.

[10] Need olid ehitatud suurtele 23 m kõrgustele võlvkaartele ja neid kasteti Eufrati jõe veega keerulise mehhaanilise süsteemi abil.

[11] Woolley, *Ur of the Chaldees*, lk 119.

[12] Norvill, *Giants – The Vanished Race of Mighty Men*, lk 58.

[13] Woolley, *Ur of the Chaldees*, lk 137–138.

[14] *Ibid.*, lk 25.

3. Karmiinpunased rüüd ja hõbekammid

[1] Carpenter, *The Guinness Book of Kings, Rulers and Statesmen*, lk 15.

[2] Woolley, *Ur of the Chaldees*, 2. ptk.

[3] Hoiul Bagdadis Iraagi Muuseumis.

[4] Roux, *Ancient Iraq*, lk 117.

[5] Woolley, *Ur of the Chaldees*, lk 26.

[6] Keller, *The Bible as History*, lk 30.

[7] Porter, *The Illustrated Guide to the Bible*, lk 26.

[8] Kaost on väljendatud sõnadega *tohu* ja *bohu*, mis tähendavad vastavalt segadust ja tühjust. *Vt* ka Church, *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible*, *Genesis* 1:1 – 2:1(1).

[9] *Ibid.*, *Genesis* 1:1 – 2:1(2).

[10] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 75.

[11] Kohtumõistjate 3:13; 1. Kuningate 16:31–32.

[12] Gordon, „Canaan" teoses *Mythologies of the Ancient World*, lk 201.

[13] Kaananit nimetati niiviisi teatud merikarbi, ogakodalase värvaine järgi, mis oli vanal ajal kuulsaim purpurne värvaine. *Vt* ka Keller, *The Bible as History*, lk 72.

[14] Porter, *The Illustrated Guide to the Bible*, lk 72.

[15] Kohtumõistjate 2:13 ja 1. Kuningate 11:5, 33.

[16] Davies, „The Canaanite Hebrew Goddess" teoses *The Book of the Goddess – Past and Present*, lk 68.

[17] Edessa, nüüd Urfa Türgis, vastandina Edessale Kreekas.

[18] Collins, *From the Ashes of Angels*, lk 35.

[19] Church, *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible*, 1 Ms 14:13 – 16/1.

[20] Patai, *The Jewish Mind*, lk 15.

[21] *Ibid.*, lk 17–19.

[22] Tegelikult ei piirdu Toora üksnes seaduse või seadustega. See kujutab endast pigem õpetlikku lugu, mis on seotud Moosese kirjutatud käsuõpetusega (5 Ms 31:9). *Vt* ka Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk xviii–xx.

[23] Reed, *The Asherah in the Old Testament*, lk 63.
[24] Selle avastasid väljakaevamistel G. Lankester Harding ja isa Ronald de Vaux.
[25] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 23–24.
[26] Tuntud kui *Codex Petropolitanus*.
[27] Roux, *Ancient Iraq*, lk 242.
[28] *Ibid.*, lk 68.
[29] *Ibid.*, lk 111. (Akkadi variant oli *edin*.) *Vt* ka Speiser, *The Anchor Bible* – 1 Ms, lk 16.
[30] Roux, *Ancient Iraq*, lk 62.
[31] *Ibid.*, lk 97.
[32] Rohl, *A Test of Time – The Bible from Myth to History*, lk 22 ja 123.
[33] *Hutchinson's New 20th Century Encyclopedia*, London 1970.
[34] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk.17.
[35] *Ibid.*, 2:14, 17.

4. Kaldea tekkelugu

[1] Heidel, *The Babylonian Genesis*, lk 14.
[2] Roux, *Ancient Iraq*, lk 86.
[3] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 216.
[4] Heidel, *The Babylonian Genesis*, lk 1.
[5] Porter, *The Illustrated Guide to the Bible*, lk 20.
[6] Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 31.
[7] Robinson, *The Nag Hammadi Library*, „The Origin", lk 163.
[8] Graves ja Patai, *op. cit.*, lk 31.
[9] Heidel, *The Babylonian Genesis*, lk 16.
[10] *Ibid.*, lk 46.
[11] Woolley, *Ur of the Chaldees*, lk 19.
[12] Kramer, *The Sacred Marriage Rite*, lk 5.
[13] Roux, *Ancient Iraq*, lk 75.
[14] *Ibid.*, lk 78.
[15] *Ibid.*, lk 75.
[16] Kramer, *Sumerian Mythology*, lk 21.
[17] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 21. Sedasama on rõhutanud ka keeleprofessor I. J. Gelb teoses *A Study of Writing*. Klassifitseerimata sumeri keel on vastu pannud kõigile katsetele leida selle sugulust mõne teise keelega. *Vt* ka Norvill, *Giants – The Vanished Race of Mighty Men*, lk 57.
[18] Kramer, *Sumerian Mythology*, lk 21.
[19] Black ja Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, lk 11.
[20] Woolley, *The Sumerians*, lk 20.
[21] Kalicz, *Clay Gods*, lk 49.
[22] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 22.
[23] Budge, (tlk.), *The Book of the Dead*, lk 379. Saatusetahvel („asjadest, mis on tehtud, ja asjadest, mis tehakse") on ka egiptuse „Ani õpetuses".

5. Inglite riik

[1] See tuleb sellest, et mõiste *nefilim* tõlkimisel kreeka keelde kasutati sõna *gigantes*. *Vt* ka Norvill, *Giants – The Vanished Race of Mighty Men*, lk 36.

[2] Josephus Flavius, *The Works of Flavius Josephus*, London 1870; *Antiquities of the Jews* I, 3:1.
[3] Sitchin, *The 12th Planet*, lk vii.
[4] 1. Eenoki 6. *Vt* Charles, *The Book of Enoch*.
[5] Collins, *From the Ashes of Angels*, lk 10.
[6] *Ibid.*, lk 62.
[7] 1. Eenoki 10:16.
[8] Dupont-Sommer, *The Essene Writings from Qumrân*, lk 167.
[9] *Ibid.*, lk 116.
[10] „Damaskuse dokument", käsikiri A, 2:17–19.
[11] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 171.
[12] Oakeley, *Blue Blood on the Mat*, lk 159.
[13] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 52–57.
[14] 1. Eenoki 20:20.
[15] Juubelite 4:16–18. *Vt* Schodde, *The Book of Jubilees*.
[16] Juubelite 8:3.
[17] 1. Eenoki 20:20. (Muistses Egiptuses nimetati taeva saadikuid *neter*ideks.) *Vt* ka Sitchin, *The Stairway to Heaven*, lk 77.
[18] Nagu on märgitud Austin Spare'i avaldamata käsikirjas „*The Zoetic Grimoire of Zos*", 13. *Vt* ka Grant, *The Magical Revival*, lk 189–190.
[19] 1. Eenoki 8:1-3.
[20] *Ibid.*, 8:6.
[21] Juubelite 7:19.
[22] *Ibid.*, 7:18.
[23] 1. Eenoki 1:2.
[24] Seda teemat on hästi käsitletud Erich von Dänikeni teoses *Chariots of the Gods*.

6. Valgustuse ajastu

[1] Wilson, *From Atlantis to the Sphinx*, lk 145.
[2] Wells, *The Outline of History*, lk 76.
[3] *The Times*, 11. juuli 1997; ettekandest teadusajakirjas *Cell*.
[4] Behe, *Darwin's Black Box*, lk 102. (DNA paikneb rakutuumas.)
[5] Jones, *In the Blood – God, Genes and Destiny*, lk 93.
[6] Mitokondrid on taimsete ja loomsete rakkude energiaallikad. *Vt* ka Behe, *Darwin's Black Box*, lk 26 ja 102.
[7] *The Times*, 23. dets 1996. Sellest kirjutasid samal kuul ka Ameerika ajakirjad *Newsweek* ja *Science*.
[8] Wilson, *From Atlantis to the Sphinx*, lk 153–161.
[9] *Times Atlas of Archaeology (Past Worlds)*, lk 51–63.
[10] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 5–6.
[11] Cremo ja Thompson, *The Hidden History of the Human Race*, lk 260–265.
[12] Däniken, *The Return of the Gods*, lk 103 ja 135.
[13] Behe, *Darwin's Black Box*, lk 43.
[14] *Ibid.*, lk 30.
[15] Mivart, *On the Genesis of the Species*, lk 21.
[16] Inglise koole kontrollis täielikult anglikaani kirik, kuni 1870. aastatel asutati riigikoolid.
[17] Rohl, *A Test of Time*, lk 113.

[18] Graves; Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 45.
[19] Wells, *The Outline of History*, lk 164.

7. Kui kuningavõim alla toodi

[1] Heidel, *The Babylonian Genesis*, lk 9–10.
[2] Sitchin, *When Time Began*, lk 10.
[3] Jacobsen, *The Treasures of Darkness – A History of Mesopotamian Religion*, lk 86.
[4] *Ibid.*, lk 86.
[5] *Ibid.*, lk 117.
[6] Kramer, *The Sacred Marriage Rite*, lk 18.
[7] Allmaailm oli Maa vaimsuse kodu, kus olid Apsu maa-alused veed ja ojad – maailm, kus hoiti kõiki mineviku tegelasi ja teadmisi. See oli hoolikalt valvatud saladuste ja põhjuste maailm teisel pool maist elu. Sellest pärineb ka mõiste „allmaailma jõgi" hilisemate esoteeriliste liikumiste kohta. *Vt* ka Kramer, *Sumerian Mythology*, lk 44–45.
[8] Kramer, *Mythologies of the Ancient World*, lk 124.
[9] Black; Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, lk 34.
[10] Kramer, *Sumerian Mythology*, lk 44 ja 59.
[11] Piggot, *The Earliest Wheeled Transport*, lk 60–63.
[12] Heidel, *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels*, lk 137–138.
[13] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 337.
[14] Jacobsen, *The Sumerian King List*, (Assyrialogical Studies, nr 11). („Kuninganimistud" koostati enne Uri kuninga Šusini valitsemisaega aastail 2038–2030 eKr ja seda tehti oletatavasti Urukis, nagu on öeldud lk 141.)
[15] Rohl, *A Test of Time*, lk 10, jj.
[16] Woolley, *The Sumerians*, lk 27; Jacobsen, *The Sumerian King List*, lk 129–131.
[17] Roux, *Ancient Iraq*, lk 97.
[18] *Ibid.*, lk 97.
[19] Kramer, *History Begins at Sumer*, lk 314.
[20] Frankfort, *Kingship and the Gods*, lk 231.
[21] *Ibid.*, lk 224.
[22] *Ibid.*, lk 237.
[23] Heidel, *The Babylonian Genesis*, lk 77.
[24] Roux, *Ancient Iraq*, lk 350.
[25] Woolley, *The Sumerians*, lk 29.
[26] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 95.
[27] Jacobsen, *The Sumerian King List*, lk 76.
[28] „Gilgameš", tahvel XI.
[29] Transilvaania kirjast ja sellega seotud arheoloogilisest avastusest on pikemalt juttu L. Gardnen raamatus „Sõrmuste Isandate valdused".
[30] O'Brien, *Genius of the Few*, lk 121.

8. Elu Ernand

[1] Selle eepose õige pealkiri on „*Sa nagba imurur*" („Tema, kes nägi kõike"). *Vt* ka Cottrell, *The Land of Shinar*, lk 42.
[2] Heidel, *The Gilgamesh Epic*, lk 15.

[3] Lemesurier. *The Great Pyramid Decoded*. lk 261.
[4] Juubelite 5:26.
[5] Kramer, *History Begins at Sumer*. lk 214 ja 260.
[6] Heidel, *The Gilgamesh Epic*, lk 234.
[7] *Ibid*.. lk 105.
[8] „Gilgameš", tahvel XI:19–31.
[9] Heidel. *The Gilgamesh Epic*, lk 225.
[10] Babüloni kuninga Ammisaduki ajast (u 1640 eKr).
[11] Heidel. *The Gilgamesh Epic*, lk 161.
[12] Alter, *Genesis*, lk 5.
[13] Josephus F.. *Antiquities of the Jews*. I 1:2.
[14] Sitchin. *The 12th Planet*, lk 349.
[15] *Oxford Concordance to the Bible*.
[16] Heidel. *The Babylonian Genesis*. lk 80. *Vt* ka „Enuma eliš", tahvel VI, rida 33.
[17] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 349.
[18] Heidel. *The Babylonian Genesis*, lk 67 ja 118.
[19] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 16.
[20] Alter, *Genesis*, lk xii.
[21] Kramer. *Sumerian Mythology*. lk 69.
[22] Sitchin, *The 12th Planet*. lk 348.
[23] Kramer, *History Begins at Sumer*, lk 215.
[24] Kramer, *Sumerian Mythology*. lk 53 ja 115, märkus 53.
[25] Kramer, *History Begins at Sumer*, lk 164–165.
[26] Kramer, *Sumerian Mythology*. lk 73.
[27] Kramer, *Mythologies of the Ancient World*, lk 103.
[28] *Ibid*., lk 122.
[29] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 113–114.
[30] Sitchin. Z., *The 12th Planet*, lk 350.
[31] Eepos „Atrahasis", tahvlifragment IV, veerg 4.
[32] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 108.
[33] *Ibid*., lk 107.
[34] Sõna „arhetüüp" heebreakeelne vaste alkeemilise *prima causa* (eostumise) tähenduses oli *atsiluth*.
[35] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 106.
[36] Kramer. *History Begins at Sumer*, lk 157.
[37] Kramer, *Sumerian Mythology*, lk 59–62.
[38] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 351.
[39] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 16.
[40] Roux, *Ancient Iraq*, lk 95.
[41] „Adapa tahvel", fragment I.
[42] *Ibid*., fragment IV.
[43] Heidel, *The Babylonian Genesis*, lk 152 ja 153, märkus 23.
[44] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 357.
[45] Josephus F.. *Antiquities of the Jews*. I 1:2.
[46] Alter, *Genesis*, lk 15.
[47] Kramer, *History Begins at Sumer*, lk 210.
[48] Church, *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible*, 1 Ms 2:21–28/2.
[49] Mundkur, *The Cult of the Serpent*, lk 70.

9. Kuningliku seemne karjased

[1] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*. lk 97.
[2] Sõnadest *lu* („mees") ja *gal* („suur") – „suur mees". *Vt* ka Frankfort, *Kingship and the Gods*, lk 246.
[3] Frankfort, Wilson ja Jacobsen, *Before Philosophy*, lk 204.
[4] Roux, *Ancient Iraq*, lk 115.
[5] Frankfort, *Kingship and the Gods*, lk 252.
[6] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 10.
[7] Jacobsen, *The Sumerian King List*, lk 15–23.
[8] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 159.
[9] Markuse 14:36; Pauluse kiri roomlastele 8:15; Pauluse kiri galaatlastele 4:6.
[10] Frankfort, *Kingship and the Gods*, lk 215.
[11] Keller, *The Bible as History*, lk 30.
[12] Woolley, *The Sumerians*, lk 169.
[13] Wood, *Legacy*, *lk* 34.
[14] Miles, *God – a Biography*, lk 7.
[15] *Time*, 28. okt 1996, lk 72.
[16] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 145–148.
[17] Jacobsen, „Mesopotamia" teoses *Mythologies of the Ancient World*, lk 155.
[18] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 181.

10. Hea ja kurja tundmise puu

[1] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 18. (Inglise sõna *woman* tuleb sõnadest *wife of man* – mehe abikaasa.)
[2] Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, lk 63 ja 160.
[3] Jumala käsk 5 Ms 22:11 kõlab tõlkes järgmiselt: „Ära pane selga riiet, mis on segatud lõngast, villasest ja linasest." Originaaltekstis aga pole juttu mitte villast ja linast, vaid maonahast ning vaimses: rüüst vastandina ainelisele riidele. Erinevus on tekkinud konsonantide paigutuse muutusest ümberkirjutamisel, nii et sõnadest *ša'atnez metsar u-tofsim* said sõnad *ša'atnez tsemer u-fištim*. *Vt* ka Scholem, *On the Kabbalah and its Symbolism*, lk 71–72.
[4] Engnell, *Studies in Divine Kingship in the Ancient Near East*, lk 29, märkus 2.
[5] Sitchin, *The 12th Planet*, lk 371.
[6] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 311.
[7] Alter, *Genesis*, lk 13.
[8] *Journal of the American Medical Association*, 270. kd, nr 18, 10. nov 1993. Professionaalsed meditsiiniinstitutsioonid kasutavad tavaliselt embleemi, mis kujutab üht madu ja saua, sellal kui ärilised meditsiiniühingud, näiteks Ameerika Meditsiinikolledžite Ühing, kasutavad alates 19. sajoma embleemina üldiselt Hermese (Mercuriuse) kahe maoga tiivulist keppi.
[9] „Adapa tahvel", fragment I.
[10] Graves: Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 87.
[11] Kramer, *Mythologies of the Ancient World*, lk 123.
[12] Puuvili, mida kõige tavalisemalt seostatakse selle stseeniga, on õun. Kuid see on hilisemate kunstnike leiutis. I Ms ei identifitseeri vilja – see on lihtsalt tarkuse sümbol.
[13] „Adapa tahvel", fragment I.
[14] „Gilgameš", tahvel I. *Vt* ka Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 198 ja Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 26.

[15] Scholem, *On the Kabbalah and its Symbolism*, lk 164.
[16] Nagu ka Ilmutusraamatus (12:9).
[17] Armstrong, *In the Beginning*, lk 21.
[18] Pagels, *The Origin of Satan*, lk 39.
[19] Stoyanov, *The Hidden Tradition in Europe*, (siin-seal dualismist).
[20] Pagels, *op. cit.*, lk 48.
[21] Milton, *Paradise Lost*, X rmt, read 425–426.
[22] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, alates 11. ptk.
[23] Malan, *The Book of Adam and Eve*, lk v–vi.
[24] Budge, *The Book of the Cave of Treasures*, lk xi.
[25] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 159–161.
[26] Budge, *The Book of the Bee*, 13. ptk.
[27] Suarès, *The Cipher of Genesis*, lk 55.
[28] *Ibid.*, lk 103.
[29] *Ibid.*, lk 19 ja 21.
[30] Pärast Kingu surma oli Enlil Saatusetahvli peamine kaitsja, olles pärinud Anu võimu (*anûtu*, mida sestpeale nimetati Enlili võimuks ehk *enlilûtuks*). Ent sumeri kirjanduses (nt poeemis „Ninurta ja kilpkonn") öeldakse, et Enki oli kõige üle valitseja. *Vt* ka Black ja Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, lk 173.
[31] Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 53. Raziel oli püha valvur Raguel, üks seitsmest peainglist Eenoki raamatus (20:4).
[32] Scholem, *On the Kabbalah and its Symbolism*, lk 1.
[33] Suarès, *The Cipher of Genesis*, lk 120.
[34] Kuningas Jamesi autoriseeritud piibliversioon.
[35] Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 83.
[36] Mõnikord on arvatud, et nimi „Kain" tähendab omandit. Vt *Oxford Concordance to the Bible*. Nimi „Aabel" arvatakse tähendavat edevust. *Vt* ka Church, *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible*, 1 Ms IV:1–2/1.
[37] Suarès, *The Cipher of Genesis*, lk 137.
[38] *Ibid.*, lk 140–141.
[39] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 31.
[40] Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 97.
[41] Engnell, *Studies in Divine Kingship in the Ancient Near East*, lk 37.
[42] Langdon, *Tammuz and Ishtar*, lk 27 ja 64.
[43] Alkeemikute ringkondades tähendab riigiõun meest (seemne/energia) ning Veenuse sümbol naist (veri/elu). *Vt* ka Grant, *The Magical Revival*, lk 37.
[44] Carlyon, *A Guide to the Gods*, lk 312.
[45] Ladinakeelsest sõnast *mensis*, mis tähendab kuud.
[46] Grant, *The Magical Revival*, lk 7, 43 ja 121.
[47] Seda sümbolit kasutasid müstilised illuminaadid, kelle vennaskonna asutas 1776. a Jean Adam Weishaupt. *Vt* ka Grant, *The Magical Revival*, lk.10, 12, 13, 21 ja 128.
[48] *Ibid.*, lk 128.
[49] Esimest korda kasutati seda sõna kreeka *Septuagintas*, kust see võeti käibele.
[50] Tänapäeva geneetikale pani aluse Columbia ülikooli embrüoloog Thomas Hunt Morgan, keda tunnustati 1933. a Nobeli preemiaga. Tema töö põhines aga Müncheni ülikooli embrüoloogi Theodor Heinrich Boveri ülestähendustel. Juba 1880. aastatel, ammu enne elektronmikroskoobi leiutamist teadis Boveri peaaegu kõike raku jagunemisest ja kromosoomidest. *Vt* Becker ja Selden, *The Body Electric*, lk 42–44.
[51] Church, *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible*, 1 Ms V:19–22/1.
[52] Frankfort, *Before Philosophy*, lk 160.

[53] Jacobsen, *The Sumerian King List*, lk 17–21.
[54] Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 106.
[55] Stoyanov, *The Hidden Tradition in Europe*, lk 6.
[56] *Ibid.*, lk 25.
[57] Platt, *The Forgotten Books of Eden*, „Adam and Eve", LXXIV, lk 53.
[58] Juubelite raamatus on Luluwat nimetatud Awaniks.
[59] Browne, *The Wisdom of Israel*, lk 167.
[60] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 223.
[61] Talmud (õpetus) on põhiolemuselt Mišna kommentaar, mis koostati algselt heebrea ja aramea keeles ja mis pärineb kahest sõltumatult tähtsast juudi pärimuste allikast: Palestiina ja Babüloonia omast. Mišna (kordamine) on juudi seaduse varane koodeks, mis põhineb vanadel kompilatsioonidel ja mille andis 3. saj alguses Palestiinas välja etnarh (valitseja) Juuda I. See koosneb tavaseadusest (*halakhah*) suure hulga asjade kohta, mis on võetud osalt vanadest kommetest ja osalt piibliseadustest (*tannaim*), mida tõlgendasid rabid (õpetajad).
[62] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 223.
[63] *Ibid.*, lk 247.

11. Taevakuninganna

[1] Kramer, *Sumerian Mythology*, 2:44, 59.
[2] Frankfort, *Before Philosophy*, lk 240–248.
[3] Graves, *The White Goddess*, lk 287.
[4] Frankfort, *Kingship and the Gods*, lk 343.
[5] Frankfort, *Before Philosophy*, lk 242.
[6] Stone, *The Paradise Papers*, lk, 22.
[7] Ramtha's School of Enlightenment, PO Box 1210 Yelm, WA 1995.
[8] *Genesis*, *Exodus*, *Leviticus*, *Numeri* ja *Deuteronomium*.
[9] *Hagiographa* ehk *Kethubim*: 12 raamatut heebrea Vana Testamendi kolmes viimases põhijaos, mis lisati kaanonile 100. a. Lisaks Seaduse ja Prohvetite raamatute jaole hõlmab see Psalme, Õpetussõnu, Hiiobi ja Ruti raamatut, Jeremia Nutulaule, Saalomoni Ülemlaulu. Koguja, Estrija Taanieli raamatut, 1. ja 2. Ajaraamatut ning Esra ja Nehemja raamatut.
[10] Patai, *The Hebrew Goddess*.
[11] Davies, „The Canaanite Hebrew Goddess" teoses *The Book of the Goddess – Past and Present*, lk 69.
[12] Elati sadam Punase mere Akaba lahe ääres on nimetatud tema järgi. Lea ümmardaja Silpa pojale (Jaakobiga) pandi samuti emand Ašera järgi nimeks Aaser (*vt* 1 Ms 30:13).
[13] 1. Kuningate raamatus 18:19 on öeldud, et Iisraeli kuninga Ahabi (u 876 eKr) naise Tüürose Iisebeli lauas istus 400 Ašera preestrit ehk Ašera kultuse nime järgi metsasalude preestrit.
[14] Üks kord *Exoduses*, kolm korda *Deuteronomiumis*, viis korda Kohtumõistjate raamatus, kaks korda Jesaja raamatus, üks kord Miika raamatus ning 27 korda Kuningate raamatutes ja Ajaraamatutes.
[15] Reed, *The Asherah in the Old Testament*, lk 2.
[16] *ibid.*, lk 4.
[17] *Ibid.*, lk 25–26 ja 72.
[18] *Ibid.*, lk 27.
[19] Carlyon, *A Guide to the Gods*, lk 307.

[20] Heebrea naised nimetasid sageli oma abikaasasid *Ba'al*ideks, mis tähendab Isandat või Issandat. *Vt* ka Stone, *The Paradise Papers*, lk. 71.
[21] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 54.
[22] Matteuse 12:24, Markuse 3:22, Luuka 11:15.
[23] Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 13.
[24] Smith, *The Religion of the Semites*, lk 211. (*Anathoth* tähendab „Anati pildid".)
[25] Davies, „The Canaanite Hebrew Goddess" teoses *The Book of the Goddess – Past and Present*, lk 70.
[26] Kabala pole intellektuaalne õpetus kui niisugune. Samuti pole see juudi seaduse mõistuslik eksegees nagu Talmud. See on eelkõige müstiline praktika, mis moodustab judaismiga ühtse terviku. *Vt* ka Epstein, *Kabalah – The Way of the Jewish Mystic*, lk xvii.
[27] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 98–99.
[28] *Ibid.*, lk 97 ja 99.
[29] Davies, „The Canaanite Hebrew Goddess" teoses *The Book of the Goddess – Past and Present*, lk 77.
[30] Browne, *The Wisdom of Israel*, lk 13.
[31] Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, lk 20.
[32] *Ibid.*, lk 156. (*Zohar* tähendab kiirgust.) *Vt* ka Browne, *The Wisdom of Israel*, lk 380.
[33] Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, lk 163.
[34] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 114.
[35] Scholem, *op. cit.*, lk 156.
[36] Juudid, kellel polnud Euroopas maad, mida harida, olid hakanud tegelema kaubanduse ja pangandusega, kuid siis keelas rooma kirik rahalaenutamise ära. Kuningas Edward I Plantagenet laskis 1209. a kõik juudid peale vilunud arstide Inglismaalt välja saata. *Vt* Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 178.
[37] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 148.
[38] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk xxxix.
[39] Scholem, *Major Trends in Jewish Mysticism*, lk 229.
[40] Davies, „The Canaanite Hebrew Goddess", *The Book of the Goddess – Past and Present*, lk 78.
[41] Guirand, *Greek Mythology*, lk 63.
[42] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 142.
[43] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 150.
[44] Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 106.
[45] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 255.
[46] *Ibid.*, lk 33.
[47] *Ibid.*, lk 250.
[48] *Ibid.*, lk 165.

12. Kõrbe pärand

[1] Kopti keel oli üks Egiptuse keeltest meie ajaarvamise esimestel sajanditel. *Vt* ka Robinson, *The Nag Hammadi Library*, VII, 1:29.
[2] Roux, *Ancient Iraq*, lk 353.
[3] Nende tekstide ingliskeelne tõlge H. L. Ginsbergilt raamatus *Pritchard's Ancient Near Eastern Texts*.
[4] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 246.
[5] *Zohar* 3:69.
[6] Black ja Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, lk 102.
[7] Seda sõrmust on mõnikord kujutatud helmestest rõngana, mis on seotud ka jumaliku

numeroloogiaga. *Vt* ka Black ja Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, lk 156.

[8] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 222.

[9] Kramer, *Sumerian Mythology*, lk 33 ja Heidel, *The Gilgamesh Epic*, lk 94.

[10] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 132.

[11] Begg, *The Cult of the Black Virgin*, lk 39.

[12] Patai, *The Hebrew Goddess*, lk 223.

[13] Lemesurier, *The Great Pyramid Decoded*, lk 274 ja 294.

[14] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*.

[15] See polnud sugugi ebatavaline kirjeldus. Eeposes „Lugalbanda" on isegi Inannat/Anati kujutatud kui hoora – nagu enamikku jumalannasid ühel või teisel ajal. *Vt* ka Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 139.

[16] *Ibid.*, lk 172.

[17] Black ja Green, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*, lk 71.

[18] Mundkur, *The Cult of the Serpent*, lk 286.

[19] *Ibid.*, lk 2.

[20] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 179–191 ja 204.

[21] *Complete Oxford Dictionary*, märksõna Dragon 7a.

[22] Mundkur, *The Cult of the Serpent*, lk 2 ja 67.

[23] Osman, *The House of the Messiah*, lk 151–152.

[24] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 66–73.

[25] *Ibidem*. Kirikuvõimud kiusasid Iisraeli kuninga Taaveti messialiku liini *Sangréali* (Püha Graali) dünastiat taga, üritades „tappa lohemadu". See oli kristliku mütoloogia lemmikteema. Kuid oli ka teine, pseudodraakon, keiserliku Rooma purpurne draakon. Seda portreteeritakse Uue Testamendi Ilmutusraamatus (12:7–9) kui peaingel Miikaeli vaenlast. Täpselt nagu keiser Constantinus Suur allutas 4. saj endale varase ristiusu ja vormis sellest hübriidse riigiusu, olid ka varasemad keisrid teinud kuningavõimu draakonist embleemi oma standardi järgi. Seepärast tekib sageli identiteetide konflikt ja mõnes kirjanduslikus väljamõeldises võib olla raske määratleda, kes sõdib kelle vastu.

[26] Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 51.

13. Jumalate kuld

[1] Freer, *Breaking the Godspell*, lk 116.

[2] Wood, *Genesis – The First Book of Revelation*, lk 267.

[3] Lewis, *The Mystical Life of Jesus*, lk 191–192.

[4] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 310.

[5] Lewis, *The Mystical Life of Jesus*, lk 194.

[6] *Ibid.*, lk 196–202.

[7] *Ibid.*, lk 25–26.

[8] Võeti kasutusele 1864. a Genfi kokkuleppe järel. Hoolimata punase risti/roosiristi muistsest teraapilisest tähendusest, öeldi see olevat Šveitsi lipp vastupidiste värvidega.

[9] Grant, *The Magical Revival*, lk 218.

[10] Morgan, *Mutant Message Down Under*, lk 91–92.

[11] Grant, *The Magical Revival*, lk 123.

[12] *Ibidem*, lk 147–148 ja Hocart, *Kingship*, lk 60. (Hindude veedarituaalis oli *soma* preestrite kasti vaimsuse jook, mida peeti teeks valguse juurde. *Soma* oli nii vägev jook, et seda nimetati *amritaks*, mis tähendab surematust.) Lähemalt *vt* Gardner, *Sõrmuste Isandate valdused*.

[13] Yatri, *Unknown Man*. lk 86.
[14] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk XXXII ja LXXXIX. (Luik on muistsetesse saladustesse pühendatute ja kehastunud tarkuse sümbol.)
[15] Inimese selgroog koosneb 24 lülist (7 kaela-, 12 rinna- ja 5 nimmelüli) pluss liitunud ristluu- ja õndraosad, mis koosnevad vastavalt 5 ja 4 lülist. Kokku 33 lüli.
[16] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk LXXIX.
[17] *Ibid.*, lk XIX. (Descartes jagab Francis Baconiga tänapäeva loodusteaduse ja filosoofia süsteemide loomise au.)
[18] Roney-Dougal, *Where Science and Magic Meet*, lk 91.
[19] Wilson ja Grant, *The Dictionary of Possibilities*, lk 144.
[20] Sanskrit oli hindude vana püha keel.
[21] Grant, *The Magical Revival*, lk 120.
[22] *Ibid.*, lk 142.
[23] *Ibid.*, lk 123. (Sõnast *ritu* pärinevad sõnad *rite*, *root* ja *red* – riitus, juur ja punane)
[24] *Ibid.*, 7:123.
[25] Lewis, *The Mystical Life of Jesus*, lk 82.
[26] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 119.
[27] Punaseid naisi, kes toitsid pühendatute teadvuslikkust tähetulega, koheldi kui vallaseemasid. See definitsioon muutus hiljem väärtõlgenduse teel „neitsist sündimise" põhimõisteks. *Vt* ka Grant, *The Magical Revival*, lk 61.
[28] *Ibid.*, lk 70.
[29] Jennings, *The Rosicrucians – Their Rites and Mysteries*, lk 65–67.
[30] Grant, *The Magical Revival*, lk 123.
[31] *Ibid.*, lk 125.
[32] *Ibid.*, lk 77–78.
[33] Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, lk 114–118.
[34] Graali põhimõiste oli olemas juba ammu enne Jeesust. *Vt* ka Wilson ja Grant, *The Dictionary of Possibilities*, lk 37.
[35] Kreeklased nimetasid Annut Heliopoliseks. Seda päikesejumal Ra keskust Egiptuses nimetati mõnikord Oniks. Samuti oli see linn tuntud kui Innu või Innu Mehret. *Vt* ka Budge, *The Book of the Dead*, lk 1 ja 201 ning Hancock, *Fingerprints of the Gods*, lk 360.
[36] Utiger, Robert D., *Melatonin, the Hormone of Darkness* ajakirjas *New England Journal of Medicine*, 327. kd, 19. nov 1992.
[37] Becker ja Selden, *The Body Electric*, lk 42–43.
[38] Hardland, Reiter, Poeggeler ja Dan, *The Significance of the Metabolism of the Neurohormone Melatonin: Antioxidative Protection of Bioactive Substances* ajakirjas *Neuroscience and Biobehavioral Review*, 17. kd, 1993, lk 347–357.
[39] Scholem, *On the Kabbalah and its Symbolism*, lk 192. (*Da'ath* tähendab heebrea keeles gnoosist ehk tõelist teadmist.)
[40] Shapiro, *The Body Mind Workbook*. lk 49.
[41] Grant, *The Magical Revival*, märkus lk 73.
[42] Yatri, *Unknown Man*, lk 80.
[43] Weinberg, *Ramtha*, lk 173 ja 189.
[44] Grant, *The Magical Revival*, lk 36.

14. Fööniks ja tulekivi

[1] Jacobsen, *The Sumerian King List*.
[2] Grant, *The Magical Revival*, lk 133.
[3] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 35.

[4] Velikovsky, *Ages in Chaos*, lk 160.
[5] Geograafiline Šaroni tasandik on piirkond Iisraelis Haifa ja Tel Aviv-Jafo vahel.
[6] Matteuse 12:4, Markuse 2:26, Luuka 6:4.
[7] Josephus F., *Antiquities of the Jews* III, 1:6.
[8] *Ibid.*, III, 1:6.
[9] Velikovsky, *Worlds in Collision*, lk 137.
[10] Tamariski kristaljate vaiguterade kohta tegi 1483. a ülestähendusi Mainzi dekaan Breitenbach, kes kinnitas, et need pudenesid koidikul taevast alla nagu tillukesed helmed. Saksa botaanik G. Ehrenburg selgitas 1823. a, et tamariskipuud eritavad valgeid kristalle, kui neid ründab üks Siinais elav eriline liik lehetäisid. (Beduiinid lisasid neid kristalle raua saamiseks toidule.) *Vt* Keller, *The Bible as History*, lk 129–131.
[11] Umbes 1425. aastast eKr pärit täielik tekst põhineb varasematel, III at eKr pärit tekstidel. *Vt* Budge, *The Book of the Dead*, lk ix ja 3.
[12] Loomis, *The Grail – From Celtic Myth to Christian Symbolism*, lk 210.
[13] Velikovsky, *Ages in Chaos*, lk 160.
[14] Gardiner, *Egyptian Grammar*, §24:33 ja Excursion A:76.
[15] *Ibid.*, §24:32.
[16] Weigall, *The Life and Times of Akhenaten*, lk 17.
[17] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk LXXIX.
[18] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 246.
[19] Loomis, *The Grail – From Celtic Myth to Christian Symbolism*, lk 209.
[20] Mõnes versioonis on *lapis exillas*.
[21] *Complete Oxford English Dictionary* (etümoloogia), märksõnad (a) *phoenician*, (b) *phoenix* 1 ja (c) *phoenix* 2.
[22] Loomis, *The Grail – From Celtic Myth to Christian Symbolism*, lk 212–213.
[23] Lapidus, *In Pursuit of Gold – Alchemy in Theory and Practice*, lk 11.
[24] *Ibid.*, lk 22.
[25] BBC2 tõsielufilm *Cosmic Bullets*, 1997, eriti Gubbio (Põhja-Itaalia) kohta.
[26] *Nexus*, okt-nov 1996, David Hudsoni loeng, 2. osa, lk 39.
[27] Hudson, David, *Alchemy* (video), Ramtha's School of Enlightenment, PO Box 1210, Yelm, WA, 1995.
[28] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 264.
[29] *Nexus*, aug-sept 1996, David Hudsoni loeng, 1. osa, lk 30.
[30] Ülijuhte kasutatakse aju skaneerimiseks ja nende abil saab mõõta isegi mõtteid. Ülijuht on tundlik ka nõrkade magnetväljade suhtes. Erinevalt elektrijuhtivusest ei vaja ülijuhtivus füüsilisi kokkupuuteid.
[31] Rahvusvahelise Väärismetallide Konverentsi kvartaliväljaanne.
[32] Breasted, *The Dawn of Consciousness*, lk 49; Gardiner, *Egyptian Grammar*, Excursion A, lk 72.
[33] Budge, *The Book of the Dead: Papyrus of Ani*, lk 75.

15. Vulcanus ja pentagramm

[1] *Zohar* 59b (Noa kohta).
[2] Epstein, *Kabalah – The Way of the Jewish Mystic*, lk 29.
[3] Eisenmann, *Maccabees, Zadokites, Christians and Qumrân*, lk 2 ja 40, märkus 10.
[4] Dupont-Sommer, *The Essene Writings from Qumrân*, lk 284.
[5] *Ibid.*, lk 285.

[6] *Ibid.*, lk 283.
[7] Alter, *Genesis*, lk 21.
[8] Roux, *Ancient Iraq*, lk 137.
[9] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 21. (Sõna „vile" on mõnes ingliskeelses väljaandes muudetud „oreliks".)
[10] Mills, *Lutterworth Dictionary of the Bible*, lk 937.
[11] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 36.
[12] Roux, *Ancient Iraq*, lk 117.
[13] Jacobsen, *The Sumerian King List*, lk 181.
[14] Roaf, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*, lk 93.
[15] Mõned ingliskeelsed väljaanded kasutavad selle vastuolu leevendamiseks sõna „noorem", kuid heebrea keel ei anna seda tähendust. (Ka eestikeelses tõlkes on kasutatud keskvõrret. – *Tõlk.*).
[16] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 62.
[17] 22 märgist koosnev aramea alfabeet on nii heebrea kui araabia tähestiku esiisa. Alates Dareios I ajast (u 300 eKr) oli aramea keel Pärsia impeeriumi riigikeel, mis varjutas heebrea keele kui juutide põhikeele umbes 1000 aastaks.
[18] *Genesis* „Targum-Jonathanis", xvi osa.
[19] Aadama ja Eeva raamat.
[20] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 26.
[21] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk CIV. *Vt* ka Wood, *Genesis – The First Book of Revelation*, lk 158. See teos käsitleb spetsiaalselt pentagramme ja sellega seotud õpetust.
[22] 1. Eenoki 8:1.
[23] Thompson, *Semitic Magic*, lk 185.
[24] Rola, *Alchemy*, lk 15.
[25] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk XXXVIII
[26] Algne toll võrdus 1,00106 standardse tolliga. *Vt* ka Lemesurier, *The Great Pyramid Decoded*, lk 10 ja 16.
[27] *Ibid.*, lk 32.
[28] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk CXXXIII.
[29] *Ibid.*, lk CVII.
[30] India veedasanskriti sõsarkeel.
[31] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk CLXXIII.
[32] Suarès, *The Cipher of Genesis*, lk 19 ja 21.
[33] Hall, *op. cit.*, lk CLVIb.
[34] Josephus F., *The Works of Flavius Josephus*, märkus lk 25.
[35] Hall, *op. cit.*, lk CLXXIII.
[36] Knight ja Lomas, *The Hiram Key*, lk 3–4.
[37] King, *The Secret Rituals of the OTO*, lk 163–166.

16. Lepinguimpeerium

[1] Graves, *The White Goddess*, lk 237.
[2] Egiptuse kuninganna Teje oli kõigest 8-aastane, kui temast sai vaarao Amenhotep III naine. *Vt* Osman, *Stranger in the Valley of Kings*, lk 39.
[3] Saarai ja Saara etümoloogia teatmikust *Oxford Concordance to the Bible*.
[4] Osman, *Stranger in the Valley of Kings*, lk 147.
[5] Sõna „vaarao" tähendab suurt maja. *Vt* ka Peet, *Egypt and the Old Testament*, lk 103.

[6] Freud, *Moses and Monotheism*, lk 44 ja 49. (Eelnevalt avaldas Freud oma raamatu Moosese kohta 1937. a saksakeelses ajakirjas *Imago* peakirja „Egiptlane Mooses" all.) *Vt* ka Osman, *Stranger in the Valley of Kings*, lk 35.
[7] Alter, *Genesis*, lk 73.
[8] Josephus F., „Apioni vastu" (1:22) kogumikus *The Works of Flavius Josephus*. Josephus märgib, et Herodotos omistas varast ümberlõikamist ka etiooplastele ja Kolchise rahvale, väites samas, et foiniiklased ja Palestiina süürlased võtsid selle kombe üle egiptlastelt.
[9] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 89; Alter, *Genesis*, lk 53.
[10] Dupont-Sommer, *The Essene Writings from Qumrân*, lk 286.
[11] Hooke, *The Siege Perilous*, lk 34.
[12] Koraan (*Al-Qur'an of Mohammed*), London (daatumita), lk 4.
[13] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 101.
[14] Kirde-Mesopotaamiast Haarani lähedalt Nuzist leitud tolleaegsetel savitahvlitel on juttu mehest, kes müüs oma õigused kolme lamba eest vennale. Neid tahvleid (üle 4000 dokumendi) hoitakse Chicago Ülikooli Orientalistikainstituudis ja Harvardi Semiidi Muuseumis. *Vt* ka Osman, *Stranger in the Valley of Kings*, lk 39.
[15] Alter, *Genesis*, lk 129; Graves ja Patai, *Hebrew Myths – The Book of Genesis*, lk 191.
[16] Jacobsen, *The Treasures of Darkness*, lk 197.
[17] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 195; Alter, *Genesis*, lk 127.
[18] Begg, *The Cult of the Black Virgin*, lk 31.
[19] Cohn-Sherbok, *A Short Reader in Judaism*, lk 13.
[20] Kaks piibli sissekannet Eesavi abikaasade kohta on naiste ja nende isade nimede suhtes erineval seisukohal. *Vt* 1 Ms 26:34 ja 1 Ms 36:1–3.
[21] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 84.
[22] *Ibid.*, lk 87.
[23] *Ibid.*, lk 91. (Nimi „Sobekhotep" tähendab „jumal Sobekile meelepärane".)
[24] Seters, *The Hyksos*, lk 77.
[25] *Ibid.*, lk 163–164.
[26] Akadi sõnast *amurru*, mis tähendab läänemaalast. *Vt* Mills, *Lutterworth Dictionary of the Bible*, märksõna *Amorites*.
[27] Seters, *The Hyksos*, lk 156 ja 168.
[28] Weigall, *The Life and Times of Akhenaten*, 1:17.
[29] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 16.
[30] Knight ja Lomas, *The Hiram Key*, lk 101–102.
[31] *Ibid.*, lk 103–106.
[32] Carlyon, *A Guide to the Gods*, lk 278–279, „Hu".
[33] Hocart, *Kingship*, lk 83.
[34] *Ibid.*, lk 7.
[35] *Ibid.*, lk 103.
[36] Alter, *Genesis*, lk 204. (Edomi vürste on loetletud ka 1. Ajaraamatu 1. ptk.)
[37] Porter, *The Illustrated Guide to the Bible*, lk 42.

17. Kirju kuub

[1] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 9.
[2] Londonis Briti Muuseumis.
[3] Weigall, *The Life and Times of Akhenaten*, lk 144.

[4] Sitsiilias Palermo muuseumis. Väiksemaid tükke on ka Kairo muuseumis ja Londonis *Petrie Museumis*.
[5] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 11.
[6] Pariisis Louvre'i muuseumis.
[7] Vaarao Seti I templi Esivanemate Saalis.
[8] Londonis Briti Muuseumis.
[9] Kairo muuseumis.
[10] *Oxford Concordance of the Bible*.
[11] Rohl, *A Test of Time*.
[12] *Ibid.*, lk 10.
[13] *Ibid.*, lk i.
[14] *Oxford Concordance of the Bible*.
[15] Smith, *The Religion of the Semites*, lk 1.
[16] Velikovsky, *Ages in Chaos*, lk 10. märkus 18.
[17] Mõne tahvli järgi valitses Ramses II koguni alates 1278. a eKr
[18] Rohl, *A Test of Time*, lk 116.
[19] Velikovsky, *Ages in Chaos*, lk 10; Peet, *Egypt and the Old Testament*, lk 124. Heebrealasi (*aperu/habiru*) oli Egiptuses veel Ramses IV valitsemisajal.
[20] *Oxford Concordance of the Bible*.
[21] Ajakiri *Lifelines*, Lifelines Trust, Honiton, juuli 1997.
[22] Ajakiri *Nature*, Macmillan, London, suvi 1997.
[23] Velikovsky, *Ages in Chaos*, lk 27.
[24] Juubelite 11:1–4.
[25] Roux, *Ancient Iraq*, lk 137 ja skeemilisa.
[26] Josephus F., *Antiquities of the Jews*, II, 15:2. Josephus väidab, et need 430 aastat on arvestatud „alates Aabrahami esimesest saabumisest Kaananisse" ja et Egiptuses elati neist vaid 215 aastat. Ta näib olevat saanud põhiinfo kreeka *Septuagintast*, milles öeldakse: „Ja Iisraeli laste viibimine Egiptuses, see tähendab kui nad elasid Egiptimaal ja Kaananimaal, kestis nelisada kolmkümmend aastat." Kuid see kreeka tekst ei kõnele siin Aabrahamist, nagu seda teeb Josephus, vaid spetsiifiliselt „Iisraeli lastest", kes olid Aabrahami pojapoja Jaakob-Iisraeli järglased. Sellel, et Josephus jagas 430 aastat kaheks võrdseks osaks, ei paista olevat pretsedenti, ent seda arvutust kasutas üle 1500 aastat hiljem peapiiskop Ussher.
[27] Suguharude ja nende osade suurus on toodud 4. Moosese raamatus. 1997. a 30. nov *Sunday Timesi* sõnul näitas Cambridge'i ülikooli prof Collin Humphreysi uurimus, et tegelikult oli israeliite palju vähem, kui heebrea sõna *lp(elep)* vääritimõistmise tõttu märgiti. See sõna arvati tähendavat 1000, kuid ilmselt tähendas väesalka. Ent isegi kui see väesalk koosnes vähem kui 1000 mehest, pidi israeliitide koguarv ikka ulatuma kümnete, kui mitte sadade tuhandeteni, mis jääb täiesti võrreldamatuks vaid kolme põlvkonna taguse algse 70 israeliidiga.
[28] Alter, *Genesis*, lk 241.
[29] Keller, *The Bible as History*, lk 108. (Joosua ja Kohtumõistjate raamat käsitlevad israeliitide elu Palestiinas, mainimata kordagi Egiptust.)
[30] Alter, *op. cit.*, lk 209.
[31] Porter, *The Illustrated Guide to the Bible*, lk 48.
[32] Alter, *op. cit.*, lk 209.
[33] Speiser, *The Anchor Bible – Genesis*, lk 292.
[34] Nimi „Pooti-Fera" tuleb sõnast *pa-di-pa-ra* – „jumal Ra kingitus". *Vt* ka Keller, *The Bible as History*, lk 103.
[35] Alter, *op. cit.*, lk 241.

[36] Keller, *The Bible as History*, lk 11.
[37] *Ibid.*, lk 104–105. (Bahr Jusufi rajamist alustati Egiptuse 12. dünastia ajal.) *Vt* ka Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 82 ja 84.
[38] Osman, *Stranger in the Valley of Kings*, lk 123.
[39] Hüksoslased olid võõramaised „kõrbevürstid" (*hikau-hosvet*). Nad olid tol ajal pärit Süüriast, Palestiinast või Foiniikiast ja varasemalt Troojast, asusid delta piirkonda elama u 1700. a eKr ning valitsesid u 1663. aastast eKr, kuni pidid u 1550. a eKr loovutama võimu 18. dünastia vaaraole Ahmosele. *Vt* ka Peet, *Egypt and the Old Testament*, lk 98.
[40] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 115.
[41] Kairo muuseumis.
[42] Osman, *The House of the Messiah*, lk 2.
[43] Aldred, *Akhenaten – King of Egypt*, lk 220.
[44] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 115.
[45] *Ibid.*, lk 123.
[46] Osman, *Stranger in the Valley of Kings*, lk 91.
[47] Weigall, *The Life and Times of Akhenaten*, lk 26.
[48] Clayton, *op. cit.*, lk 109–110.

18. Egiptuse Mooses

[1] Josephus F., „Apioni vastu", 1:26–27.
[2] *Ibid.*, 1:31.
[3] Josephus F., *Antiquities of the Jews* II, 10.
[4] Roux, *Ancient Iraq*, lk 128.
[5] Josephus F., *Antiquities of the Jews* II, 9:6.
[6] Freud, *Moses and Monotheism*, lk 12–13.
[7] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 66.
[8] Breasted, *The Dawn of Consciousness*, lk 350; Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 66.
[9] *Ibid.*, lk 15.
[10] Osman, *Stranger in the Valley of Kings*, lk 14 ja 66.
[11] Gardiner, *Egyptian Grammar*, Excursion A, lk 74.
[12] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 61.
[13] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 120.
[14] Sageli on arvatud, et Pi-Raamses oli viljahoidlate keskus, kuid see arvamus on nüüdseks kummutatud. Nii arvati sellepärast, et ühe ametnikuga seotud pealiskirjal tõlgiti tema ametiks „viljaaitade ülevaataja". Selgub aga, et õige tõlge on „võõraste maade ülevaataja". *Vt* ka Osman, *Stranger in the Valley of Kings*, lk 111–112; Peet, *Egypt and the Old Testament*, lk 84.
[15] Sageli väidetakse, et Nofretete ema on teadmata, ehkki tunnistatakse, et teda kasvatas Juja ja Tuja poja Eje naine Ti. *Vt* Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 121. Nofretete oli Amenhotep III ja Sitamuni tütar ja temaga abielludes omandas Amenhotep IV (Ehnaton) õiguse troonile. *Vt* Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 62.
[16] Gardiner, *Egyptian Grammar*, Excursion A, lk 75; Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 78. (Amenhotep IV nimi oli ka Amenemhet IV ja Amenemes IV.)
[17] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 167.
[18] Rohl, *A Test of Time*, lk 197.
[19] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 105.
[20] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 122.

[21] Baikie, *The Amarna Age*, lk 91.
[22] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 121.
[23] Freud, *Moses and Monotheism*.
[24] Rohl, *A Test of Time*, lk 199.
[25] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 63–64.
[26] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 128–134.
[27] *Ibid.*, lk 124.
[28] *Oxford Concordance of the Bible*.
[29] Begg, *The Cult of the Black Virgin*, lk 38.
[30] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 38.
[31] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 120.
[32] Budge, *The Book of the Dead*, lk 201.
[33] Semenhkaret on nimetatud k a Akenhereseks. *V:* Carpenter, *The Guinness Book of Kings, Rulers and Statesmen*, lk 68.
[34] Velikovsky, *Ages in Chaos*, lk 5.
[35] Albany, Prince Michael of, *The Forgotten Monarchy of Scotland*, lk 68–69.
[36] Keating, *The History of Ireland*, 2. kd. lk 20–21.
[37] *Ibid.*, 2. kd, lk 17.
[38] *Ibid.*, 1. kd, lk 233.
[39] Seele, „King Aye and the Close of the Amarna Age" ajakirjas *Journal of Near Eastern Studies*, 14. kd, 1955, lk 168–180.
[40] Aldred, *Akhenaten – King of Egypt*, lk 222.
[41] Smith, *The Akhenaten Temple Project*, lk 22.
[42] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 134.
[43] Rohl, *A Test of Time*, lk 397.
[44] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 126.
[45] *Ibid.*, lk 127.
[46] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 138–147.
[47] Peet, *Egypt and the Old Testament*, lk 111–112.
[48] Thiering, *Jesus the Man*, lk 177 ja 196.
[49] Peet, *Egypt and the Old Testament*, lk 28.
[50] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 140–141.
[51] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 64.
[52] *Ibid.*, lk 43.
[53] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 142.
[54] Osman, *op. cit.*, lk 48–49; Velikovsky, *Ages in Chaos*, lk 7.
[55] Peet, *Egypt and the Old Testament*, lk 115.
[56] *Ibid.*, lk 109 ja Osman, *op. cit.*, lk 47.
[57] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 157.

19. Mäe maagia

[1] Porter, *The Illustrated Guide to the Bible*, 3:61.
[2] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 172.
[3] Petrie, *Researches in Sinai*, lk 72.
[4] *Ibid.*, lk 85.
[5] Kitchen, *Ramesside Inscriptions*, lk 1; Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 170.
[6] Cerny, *The Inscriptions of Sinai*, 2. kd, lk 7.
[7] *Ibid.*, 2. kd, lk 45–46.

[8] Petrie, *Researches in Sinai*, lk 101.
[9] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 109.
[10] Gardiner, *Egyptian Grammar*, Excursion A. lk 72.
[11] Carlyon, *A Guide to the Gods*, lk 275.
[12] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 18.
[13] Jennings, *The Rosicrucians*, lk 107.
[14] Carlyon, *A Guide to the Gods*, lk 276.
[15] Bodnar, Quellette, Frolkis, Holt, Chiu, Morton, Harley, Shay, Lichtsteiner ja Wright, „Extension of Life Span by Introduction of Telomerase into Normal Human Cells" ajakirjas *Science*, 279. kd, 16. jaan 1998. lk 349–352.
[16] Cerny, *The Inscriptions of Sinai*, 2. kd, lk 119.
[17] *Ibid.*, 2. kd, lk 205.
[18] Kairo muuseumis.
[19] *Physical Review A*, 39. kd, nr 5, 1. märts 1989.
[20] *Nexus*, nov 1996, lk 38.
[21] Suur püramiid arvatakse koosnevat u 2,3 miljonist plokist. *Vt* ka Hancock, *Finger prints of the Gods*. lk 284.
[22] Hodges, *How the Pyramids were Built*. lk 123.
[23] Jennings, *The Rosicrucians*, lk 4, 108 ja 225.
[24] Hancock, *Fingerprints of the Gods*. lk 298.
[25] Edwards, *The Pyramids of Egypt*, lk 115.
[26] Hancock. *Fingerprints of the Gods*, lk 330.
[27] Osman, *The House of the Messiah*, lk 159.
[28] Baikie, *The Amarna Age*, lk 241.
[29] Osman, *The House of the Messiah*. lk 159.
[30] Aldred, *Akhenaten – King of Egypt*, lk 203–204.
[31] *Ibid.*, lk 286.
[32] Baikie, *The Amarna Age*, lk 95.
[33] Aldred, *Akhenaten – King of Egypt*, lk 234.
[34] Josephus F., *Antiquities of the Jews* II. 10:2.
[35] Alcuin, *The Book of Jasher*, tunnistuste ja märkuste osa.
[36] Õiglase 6:10.
[37] Õiglase 14:9–33.
[38] Õiglase 15:1–12.
[39] Õiglase 15:15–17.
[40] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 184.
[41] Süüria ja etioopia allikad nimetavad teda Šiporiks.
[42] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 96.
[43] Clayton, *Chronicle of the Pharaohs*, lk 123.
[44] *Oxford Concordance to the Bible*.
[45] Weigall, *The Life and Times of Akhenaten*, lk 138–139.
[46] Eriti dateerimata Aadama raamat, mis tõlgiti varakristlikul ajajärgul etioopia keelde ja hiljem mõisteti Vatikani apostlikus põhiseaduses hukka.

20. Tarkus ja seadus

[1] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 163–166.
[2] Carlyon, *A Guide to the Gods*, lk 266.
[3] Osman, *Moses – Pharaoh of Egypt*, lk 167.

[4] Kramer, *Sumerian Mythology*, lk 44 ja 59.
[5] Aldred, *Akhenaten – King of Egypt*, lk 221.
[6] Õiglase 14 ja 17.
[7] Õiglase 19:1.
[8] Juutide traditsioonilise arvamuse kohaselt kirjutas Pentateuhi Mooses ise, ehkki teatavasti kirjutati need raamatud sajandeid hiljem. 12. saj toetas filosoof Moses Maimonides juudiusu printsiipe sõnastades Moosese autorsust, kuid 17. saj filosoof Spinoza pidas seda küsitavaks. Sellest ajast peale on selle üle pidevalt vaieldud. *Vt* ka Cohn-Sherbok, *A Short Reader in Judaism*, lk 23–35.
[9] Nüüd Pariisis Louvre'i muuseumis. *Vt* ka Roux, *Ancient Iraq*, lk 169.
[10] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk XCVIII.
[11] *Ibid.*, lk CLVIb.
[12] Ellis, *Thoth – Architect of the Universe*, lk 32.
[13] Asutatud Nähtamatu Kolleegiumina Charles I ajal (1645). 1662. a tegi Charles II harta sellest Kuningliku Seltsi.
[14] Gardner, *Bloodline of the Holy Grail*, lk 322–324.
[15] Boyle'i seadus ütleb, et (ideaalse) gaasi ruumala on püsival temperatuuril pöördvõrdeline selle rõhuga.
[16] Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, lk XXXVII.
[17] Bacstrom, dr Sigismund, *Original Alchemical Manuscripts and Rosicrucian Papers*, (18 kd, 18. saj). Üksikasjad roosiristlaste „Bacstromi tunnistusest" ja Bacstromi suhetest Comte de Chazaliga *vt* Waite, *The Brotherhood of the Rosy Cross*, lk 549–560.
[18] Breasted, *The Dawn of Consciousness*, lk 371.
[19] *Ibid.*, lk 377–378.

Kronoloogia ja genealoogilised tabelid

Kronoloogia

u eKr

3 500 000	Lucy ja esimene perekond Etioopias
3 000 000	*Homo erectuse* varane vorm
2 000 000	*Homo habilis* ja pleistotseeni jääaeg
800 000	*Homo erectus* ja vanem kiviaeg
100 000	Põhja-Mesopotaamia inimlased
70 000	Neandertallaste periood. *Eldžo* inimtõu pealejäämine
40 000	*Homo erectus* Jaaval veel alles
35 000	Jumalate pojad ja *eldžo* tütred
	Kromanjoonlaste periood. *Nafidemi* soo ilmumine
30 000	Neandertallaste väljasuremine
	Eldžo hääbumine ja *nafidemi* pealejäämine
29 500	*Nefilimi* kuningriikide teke Sumeris
11 000	Uuema kiviaja algus ja pleistotseeni jääaja lõpp
10 000	Viljaka Poolkuu paikse eluviisi algus
6500	Pronksiaeg Viljaka Poolkuu alal
5500	Sumeri linnaühiskond
4500	Kurganite ränne edendab ratta kasutamist
4004	Aadama ja Eeva sünniaasta ristiusu järgi
4000	Suur veeuputus Lõuna-Mesopotaamias
3900	Sumeri tsivilisatsiooni ja suurte linnade ajastu
	Maise kuningaameti sisseseadmine
	Hu-mannani („vägeva inimese") ajastu
	Adâma ja Ninhâwa (Aadama ja Eeva) ajastu
	Tähetulituaali algus
3760	Aadama ja Eeva sünniaasta judaismi järgi
3400	Kiilkiri
3200	Tuubal-Kaini/Vulcanuse ajastu
3050	Egiptuse esimene vaaraodünastia
2650	Uruki kuningas Gilgameš
2370	Akadi kuningas Sargon Suur

2000	Sumeri „Kuninganimistu" koostamine
	Babüloni asutamine. Esimene Paabeli torn
1960	Uri rüüstamine ja Aabrami perekonna väljaränne
	Tähetule asendumine „ülespoolse tulekiviga"
1785	Egiptuse kuninganna Sobekneferu Draakoniõukond
1760	Jaakob-Iisrael viib israeliidid Egiptusse
1624	Thera vulkaani purse
1500	Babüloonia loomiseepose „Enuma eliš" koostamine
1450	Vaarao Thutmosis III Suur Valge Vennaskond
1400	Aramea keele kasutuselevõtt Mesopotaamias
1334	Moosese ja israeliitide väljaränne Egiptusest
	Egiptuse seaduste kehtestamine Kaanani israeliitide hulgas
1100	Heebrealased kummardavad ikka veel Jumalannat
1008	Juuda kuninga Taaveti salvimine
853	Karkari lahing (esimene täpne ajaloodaatum)
664	Assüüria kuningas Assurbanipal rüüstab Teeba
	Heebrealased kummardavad Jehoova kõrval ikka veel Jumalannat
606	Babüloni kuningas Nebukadnetsar tungib Jeruusalemma
586	Israeliitide Paabeli vangipõlve algus
	Kirjutatakse esimesed Vana Testamendi raamatud
536	Esimeste vangide vabanemine Babülonist
356	Aleksander Suure Makedoonia impeerium
100	Vana Testamendi raamatute lõpetamine

Anunnaki Suurkogu

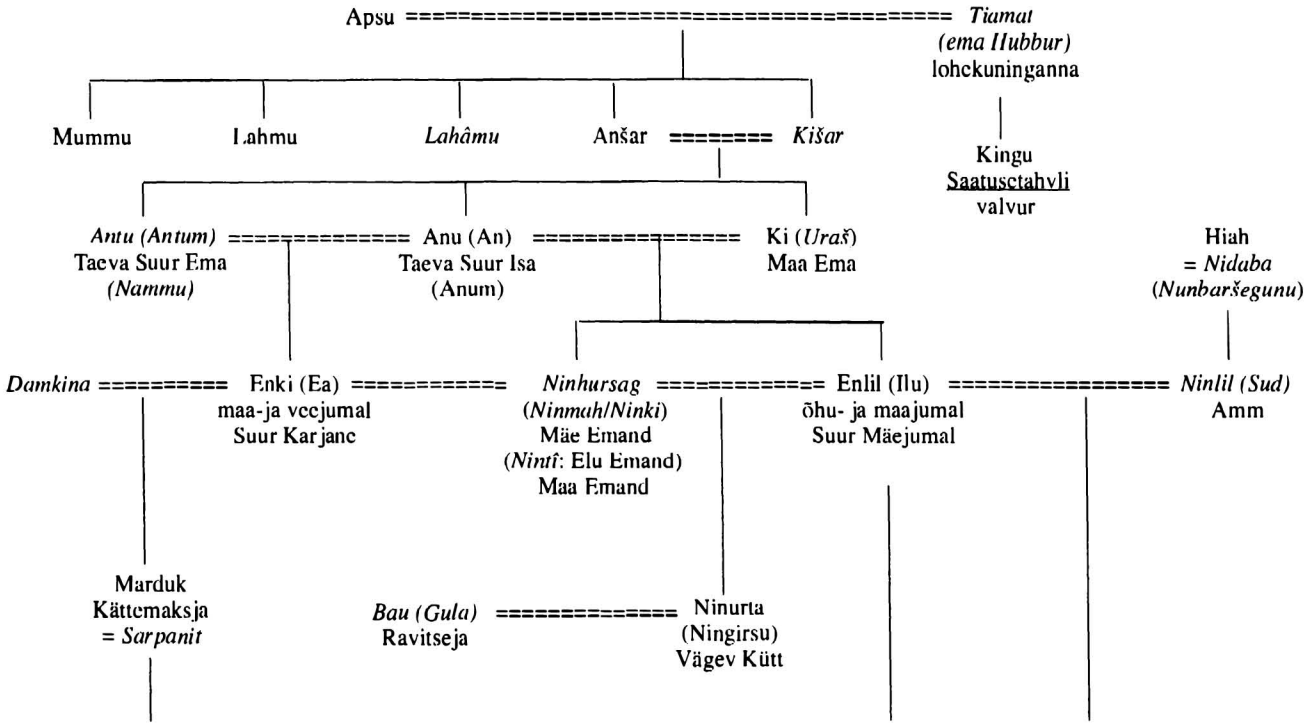

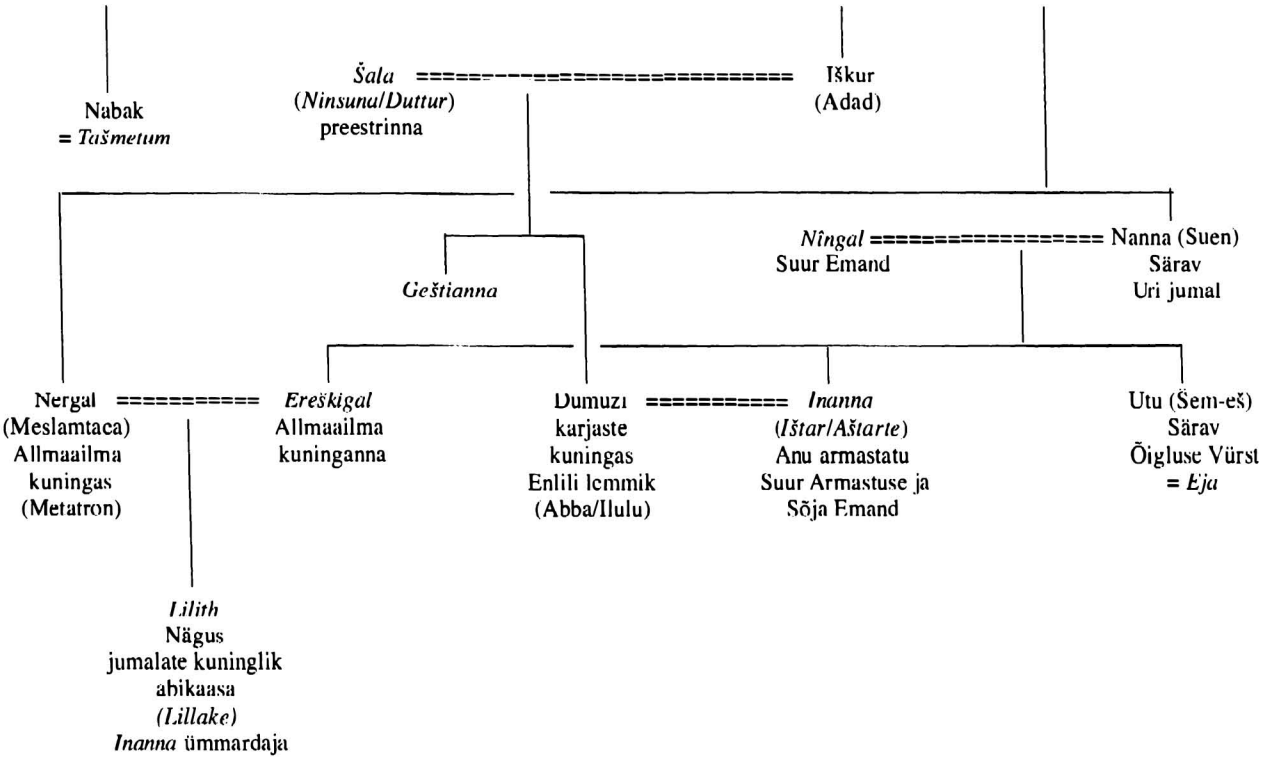
Nabak
= Tašmetum
Šala
(Ninsuna/Duttur)
preestrinna
Iškur
(Adad)
Geštianna
Nîngal
Suur Emand
Nanna (Suen)
Särav
Uri jumal
Nergal
(Meslamtaca)
Allmaailma
kuningas
(Metatron)
Ereškigal
Allmaailma
kuninganna
Dumuzi
karjaste
kuningas
Enlili lemmik
(Abba/Ilulu)
Inanna
(Ištar/Aštarte)
Anu armastatu
Suur Armastuse ja
Sõja Emand
Utu (Šem-eš)
Särav
Õigluse Vürst
= Eja
Lilith
Nägus
jumalate kuninglik
abikaasa
(Lillake)
Inanna ümmardaja

Langenud inglite kümnepealikud

Eenoki raamatust

Semiazaz

Arakiba

Ramael

Kokabiel

Tamiel

Ramiel

Danel

Ezeqael

Baraqijal

Asuel

Armaros

Batarel

Ananel

Zaqiel

Samsapael

Satarel

Turel

Jumjael

Sariel

Sumeri veeuputuseelsed kuningad

Sumeri „Kuninganimistutest"

Nefilimi kuningriigid

Kui kuningavõim toodi taevast alla, oli kuningavõim Eridus

Eridus sai kuningaks Alulim

Siis valitses Alalgar

Kuningavõim viidi Badtabirasse

Badtabiras valitses Enmenluanna

Siis valitses Enmengalanna

Ja valitses jumalik Dumuzi

Kuningavõim viidi Larakisse

Larakis valitses Enzipasianna

Kuningavõim viidi Sipparisse

Sipparis valitses Enmenduranna

Kuningavõim viidi Šuruppaki

Šuruppakis valitses Ubaratutu

Siis tuli veeuputus

Ubaratutu poeg oli Ziusudra, kelle valitsemisaja katkestas veeuputus.
Ta oli piibli Noa prototüüp.

Sumeri veeuputusjärgsed kuningad

Sumeri „Kuninganimistutest"

Pärast veeuputust, kui kuningavõim oli taevast alla toodud, oli kuningavõim Kišis

Esimene maise kuningavõimu kaise

Kišis sai kuningaks Ga[Jur

Maine kuningavõim luhtub ja lõpetatakse (hävitatakse)
Kuningavõim läheb uuesti nefilimi *kätte*

Siis valitses Kišis taevalik Nidaba (kuninganna)

Kišis valitses Palakinatim

Kišis valitses Nangišlišma

Kišis valitses Bahina

Kišis valitses Buan[Jum

Kišis valitses Kalibum

Kišis valitses Galumum

Kišis valitses Zukakip

Teine maise kuningavõimu sissetoomine

Kišis valitses Atab [Adapa – Adâma]
Esimene preesterkuningas (Sanga-Lugal)

Maine kuningavõim edukas
Võeti kasutusele monarhi regaalid: tiaara, skepter ja karjasesau

„Kuninganimistute" tõlgetes on märgitud, et mõned varased kuningad võisid valitseda pigem üheaegselt kui üksteise järel.

Mesopotaamia kuningad (1)

Kaasaegsed piibli perioodiga Noast Pelegini (eKr)

(Välja on jäetud Kiši 1. dünastia – *vt* skeemi „Lemeki ja Noa järglased")

	Uruki 1. dünastia		
	Meskiagašer (u 3000)		
	Enmerkar (u 2950)		
	Lugalbanda (u 2925)		
	Dumuzi II (u 2910)		
	(Suur Karjane)		
	Gilgameš (u 2860)		
		Uri 1. dünastia	Lagaši 1. dünastia
		Mesannipadda	
Kiši 2. dünastia	Urnungal (u 2800)		
			Guršar
Šu[ ]		Aannipadda	
	Udukalamma (u 2750)		
Dadasig	Laba[ ]ir (u 2710)		Gunidu
Magalgalla	Ennunnadaranna (u 2665)		
			Urnanši
		Meskiagnunna	
Kalbum	Mešede (u 2610)		
Šee	Melamanna (u 2550)		Akurgal
Gašubnunna	Lugalkidun (u 2500)		Eannatum I
Enbieštar			
			Entemena
Lugalmu		Elulu	
Enšakušanna		Balulu	
	Uruki 2. dünastia		
Kiši 3. dünastia			Eannatum II
	Lugalkinišedudu (u 2450)		
Kubaba			
(kõrtsipidajanna)			
Kiši 4. dünastia		Uri 2. dünastia	
			Lugalanda
Pzursin		Lugalkisalzi	
	Uruki 3. dünastia		
Urzababa	Lugalzaggesi (u 2400)		Enitarzi
Simudar		Kaku	Urukagina
Usivatar			

Mesopotaamia kuningad (2)

Kaasaegsed piibli perioodiga Pelegist Aabrahamini

Kiši 4. dünastia
Šarrukenu (2371–2316)
(Sargon I Suur)
Eštarmuti
Išnešamaš
Maništusu (2306–2292)
Nannia
Naramsin (2291–2255)
Šarkališari (2254–2230)
Utukhegal (2120–2114)

Akadi dünastia

Rimuš (2315–2307)

Uri taastatud dünastia
Urnammu (2113–2096)

Šulgi (2095–2048)

Amarsin (2047–2039)
Šusin (2038–2030)

Lagaši 2. dünastia

Urbaba

Gudea

Urningirsu
Ibbisin (2029–2006)
Ugme

Isini dünastia
Išbierra (2017–1985)

Šuilišu (1984–1975)
Iddindagan (1974–1954)

Išmedagan (1953–1935)

Lipitištar (1934–1924)

Assüüria I. dünastia

Zarikum (u 2030)
Pzurašur I (u 2010)

Šalimahum (u 1980)

Ilušuma (u 1950)

Larsa I. dünastia

Nablanum (2025–2005)

Emisum (2004–1977)

Samuum (1976–1942)

Zabaa (1941–1933)

Mesopotaamia kuningad (3)

Kaasaegsed piibli perioodiga Aabrahamist Mirjamini (eKr)

Isini dünastia			Larsa 1. dünastia
Urninurta (1923–1896)			Gungunum (1932–1906)
Bursin (1895–1874)	Babüloni amoriidi dünastia	Assüüria 1. dünastia	
	[Haami järglased]	Erišum I	Abisare (1905–1895)
	Šamuabum (1894–1881)	Sumuel (1894–1866)	
Lipit-Enlil (1873–1869)	Samulavl (1880–1845)	Sargon I	Nur-Adad (1865–1850)
Iraimitti (1869–1861)			
Sinidinam (1849–1843)			
Enlil Bani (1860–1837)			
	Samulailim (1844–1835)	Ilakabakabu	Sinikišam
Zambia (1836–1834)			
	Saboum (1834–1831)		Silli-Adad
Iterpiša (1833–1831)		Assüüria 2. dünastia	
			Kudurmabuk (1834)
Urdukuga (1830–1828)		Šamaši-Adad I	
	Apilsin (1830–1813)		Varad-Sin (1834–1823)
Sinmagir (1827–1813)		Išme-Dagan I	
	Sinmuballit (1812–1795)		Rim-Sin (1822–1763)
Damikilišu (1816–1794)			
		Assurdugal	
	Hammurapi (1792–1750)		
	(seaduseandja)		Larsa kassiidi dünastia
		Assüüria 3. dünastia	
	Samsuiluna (1749–1712)		Gandaš (1746–1731)
		Adasi	
„Rannikudünastia"			Agum I
		Belbani	
Ilumailu			
		Libaidžu	
	Abiešu (1711–1684)		Kaštiliaš I
Damikilišu			
		Šarma-Adad I	
	Ammiditana (1683–1647)	Entarsin	Abirattaš
Gulkišar		Bazaidžu	
			Ušši
	Ammisaduk (1646–1626)	Lullaidžu	
			Kaštiliaš II
Pešgaldaramaš		Šuninua	
	Samsuditana (1625–1595)	Šarma-Adad II	
			Tašigurmaš
Aidarkalama		Erišum III	
			Harbašipak
	Babüloonia kassiidi dünastia	Šamaši-Adad II	
			Tipakzi
		Išmedagan II	
	Agum (II) (1602–1585)		Agum II (1602–1585)

	Šamaši-Adad III
Burnaburiaš (u 1585)	
	Assurnirari I
Kaštiliaš III (u 1550)	
	Pzur-Assur III
Ulamburiaš (u 1515)	
	Enlilnasir I
Agum III (u 1475)	
	Nurili (Thri)
Kadašmanharbe I (u 1450)	
	Assurabi I
Kara-Indaš (u 1425)	
	Assurnadinahhe I
	Enlilnasir II
Kurigalzu I (u 1390)	
	Assurninari II
Kadašmanenlil I (u 1380)	
	Assurbelnišešu
Burnaburiaš II (u 1375)	Assurnadinahhe II
	Eriba-Adad I
Karahardaš II (u 1350)	Assuruballit I (1365--1330)

Mesopotaamia kuningad (4)

Kaasaegsed piibli perioodiga Mirjamist kuningas Taavetini (eKr)

Babüloonia kassiidi dünastia
Kurigalzu II (1345–1324)
Nazi-Maruttaš
Kadašman-Turgu
Kadašman-Enlil (1279–1265)
Kudurenlil
Šagaraktišuria

Kaštiliaš IV
Tukultininurta I
Enlilnadinšumi
Kadašmanharbe II
Adadšumiddin
Adadšumissur
Melišihu
Mardukapaliddina I
Zababašumiddin
Enlilnadinahhe

Mardukkabitahešu (1170–1152)
Itti-Mardukbalatu (1151–1143)
Ninurtanadinšum (1142–1125)
Nebukadnetsar I (1124–1103)
Enlilnadinapli
Marduknadinahhe (1099–1081)
Mardukšapikzermati

Adadapaliddina (1067–1046)

Assüüria 3. dünastia
Enlilinirari (u 1330)
Arikdenilu (u 1325)
Adadnirari I (u 1300)
Salmanassar I (1274–1245)

Tukulti-Ninurta I (1244–1208)

Assurnadinapli (u 1207)

Assurnirari III (u 1200)

Enlilkuduruser (u 1196)

Ninurtaapal-Ekur I (1192–1180)

Assurdan I (1179–1134)

Mutakkilnusku (1133–1131)
Assurrešiši (1131–1116)
Tiglatpilesar I (1115–1077)
Assurbelkala (1074–1057)

Eriba-Adad II (1056–1054)

Šamaši-Adad IV (1053–1050)
Assurnasirpal I (1049–1031)

Aadama ja Eeva põlvnemine

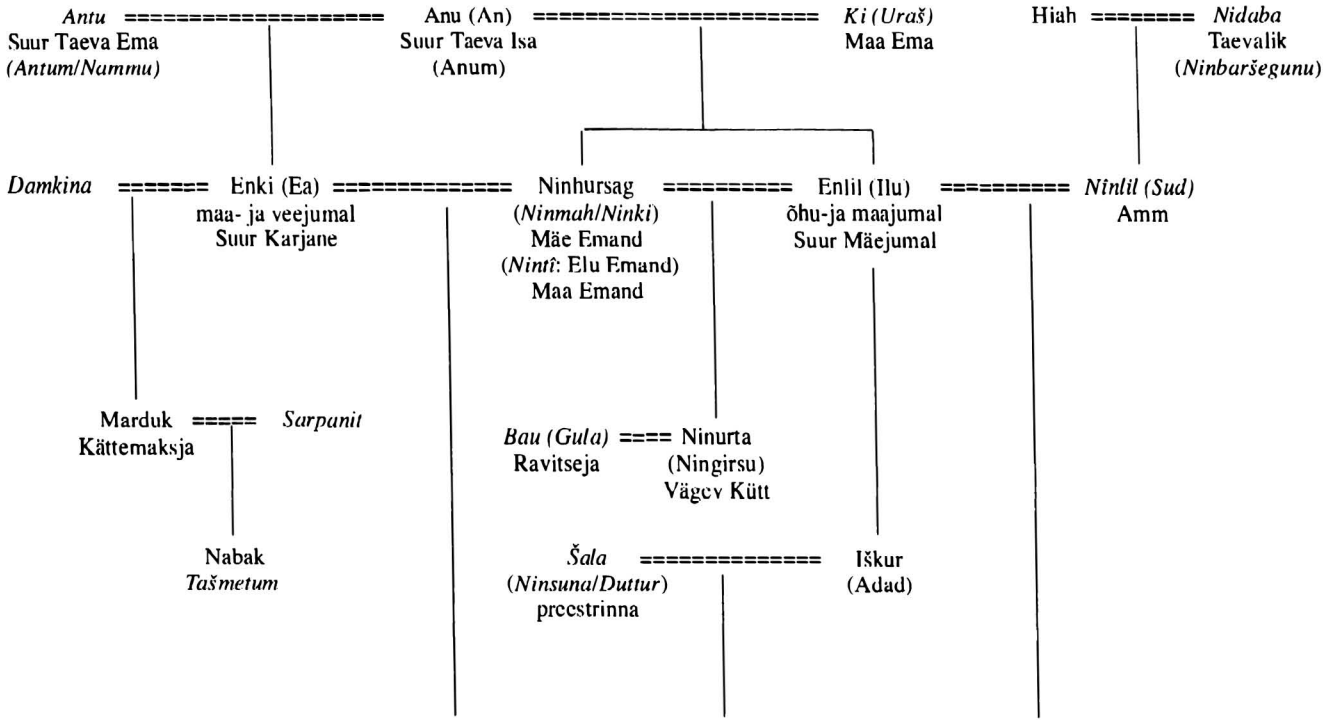

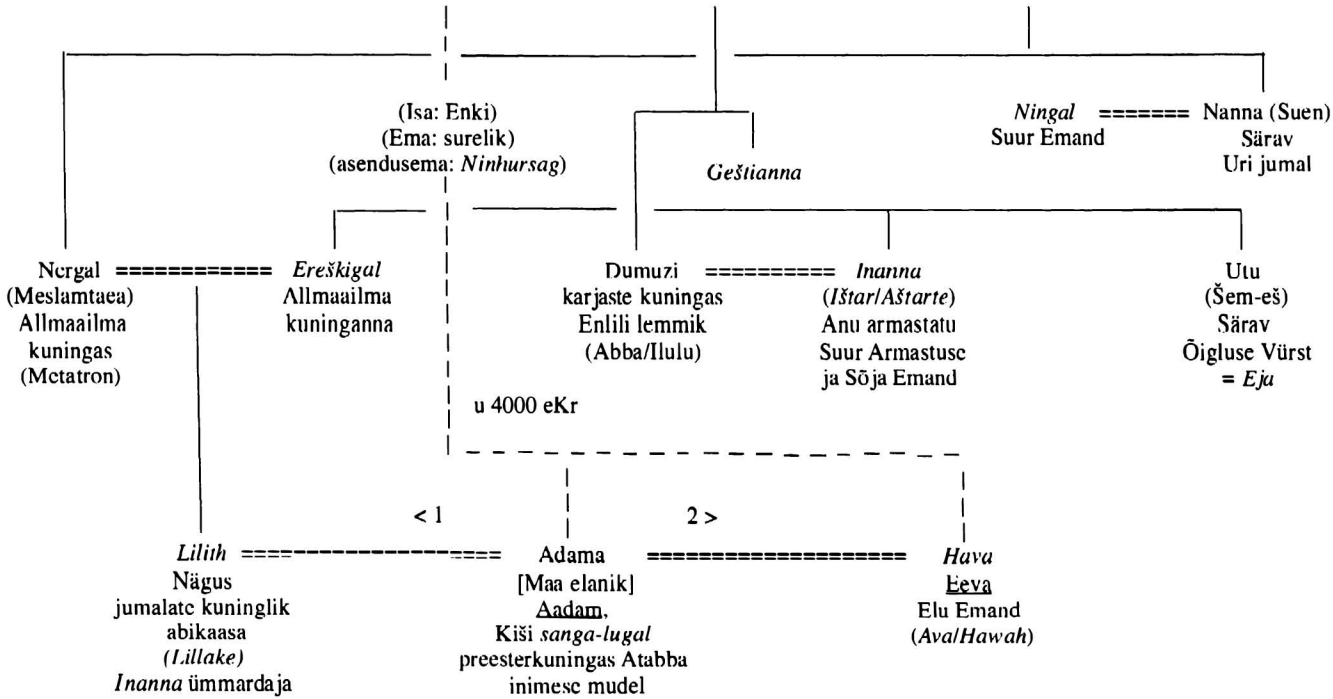
(Isa: Enki)
(Ema: surelik)
(asendusema: *Ninhursag*)
Geštianna
Ningal ======= Nanna (Suen)
Suur Emand
Särav
Uri jumal
Nergal ========== *Ereškigal*
(Meslamtaea)
Allmaailma
kuningas
(Metatron)
Allmaailma
kuninganna
Dumuzi ========== *Inanna*
karjaste kuningas
Enlili lemmik
(Abba/Ilulu)
(*Ištar/Aštarte*)
Anu armastatu
Suur Armastuse
ja Sõja Emand
Utu
(Šem-eš)
Särav
Õigluse Vürst
= *Eja*
u 4000 eKr
< 1
2 >
Lilith ==========
Nägus
jumalate kuninglik
abikaasa
(*Lillake*)
Inanna ümmardaja
Adama
[Maa elanik]
Aadam,
Kiši *sanga-lugal*
preesterkuningas Atabba
inimese mudel
==========
Hava
Eeva
Elu Emand
(*Ava/Hawah*)

Kaini ja Seti põlvnemine

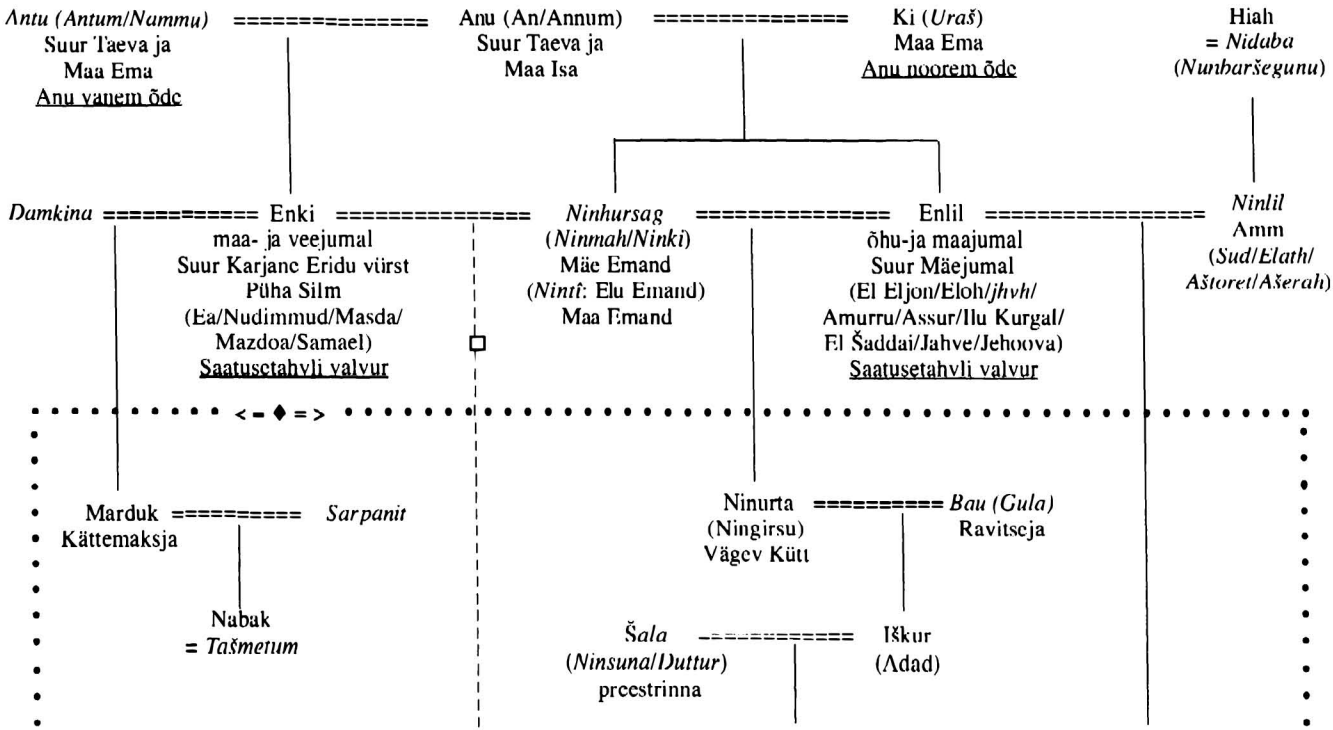

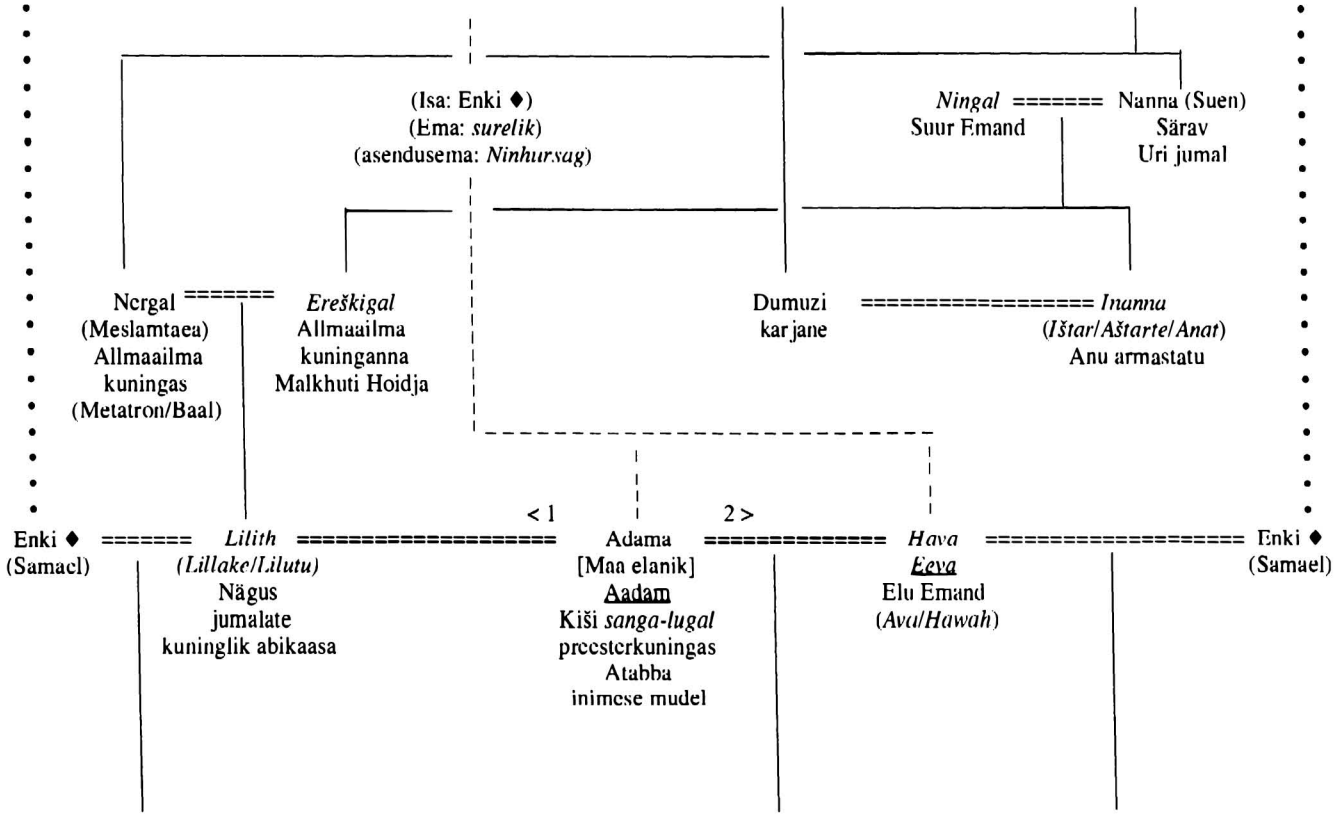
(Isa: Enki ♦)
(Ema: *surelik*)
(asendusema: *Ninhursag*)
Ningal ======= Nanna (Suen)
Suur Emand
Särav
Uri jumal
Nergal =======
(Meslamtaea)
Allmaailma
kuningas
(Metatron/Baal)
Ereškigal
Allmaailma
kuninganna
Malkhuti Hoidja
Dumuzi ========== *Inanna*
karjane
(*Ištar/Aštarte/Anat*)
Anu armastatu
< 1
2 >
Enki ♦ ======= *Lilith* ========== Adama ========== *Hava* ========== Enki ♦
(Samael)
(*Lillake/Lilutu*)
Nägus
jumalate
kuninglik abikaasa
[Maa elanik]
Aadam
Kiši *sanga-lugal*
preesterkuningas
Atabba
inimese mudel
Eeva
Elu Emand
(*Ava/Hawah*)
(Samael)

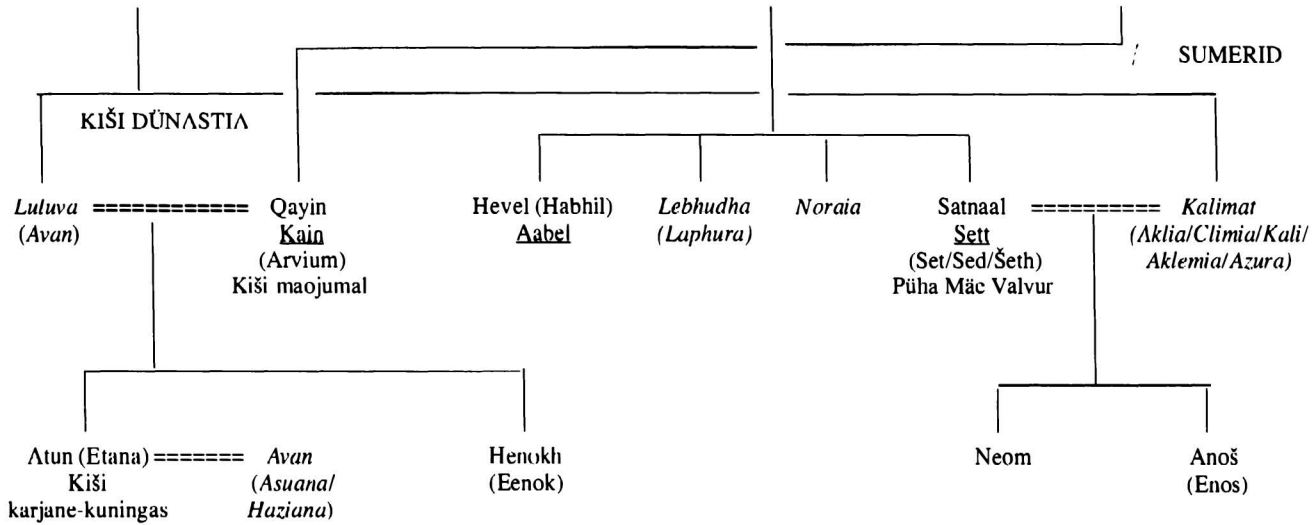
SUMERID
KIŠI DÜNASTIA
Luluva
(Avan)
Qayin
Kain
(Arvium)
Kiši maojumal
Hevel (Habhil)
Aabel
Lebhudha
(Laphura)
Noraia
Satnaal
Sett
(Set/Sed/Šeth)
Püha Mäc Valvur
Kalimat
(Aklia/Climia/Kali/
Aklemia/Azura)
Atun (Etana)
Kiši
karjane-kuningas
Avan
(Asuana/
Haziana)
Henokh
(Eenok)
Neom
Anoš
(Enos)

Tuubal-Kaini ja Noa põlvnemine

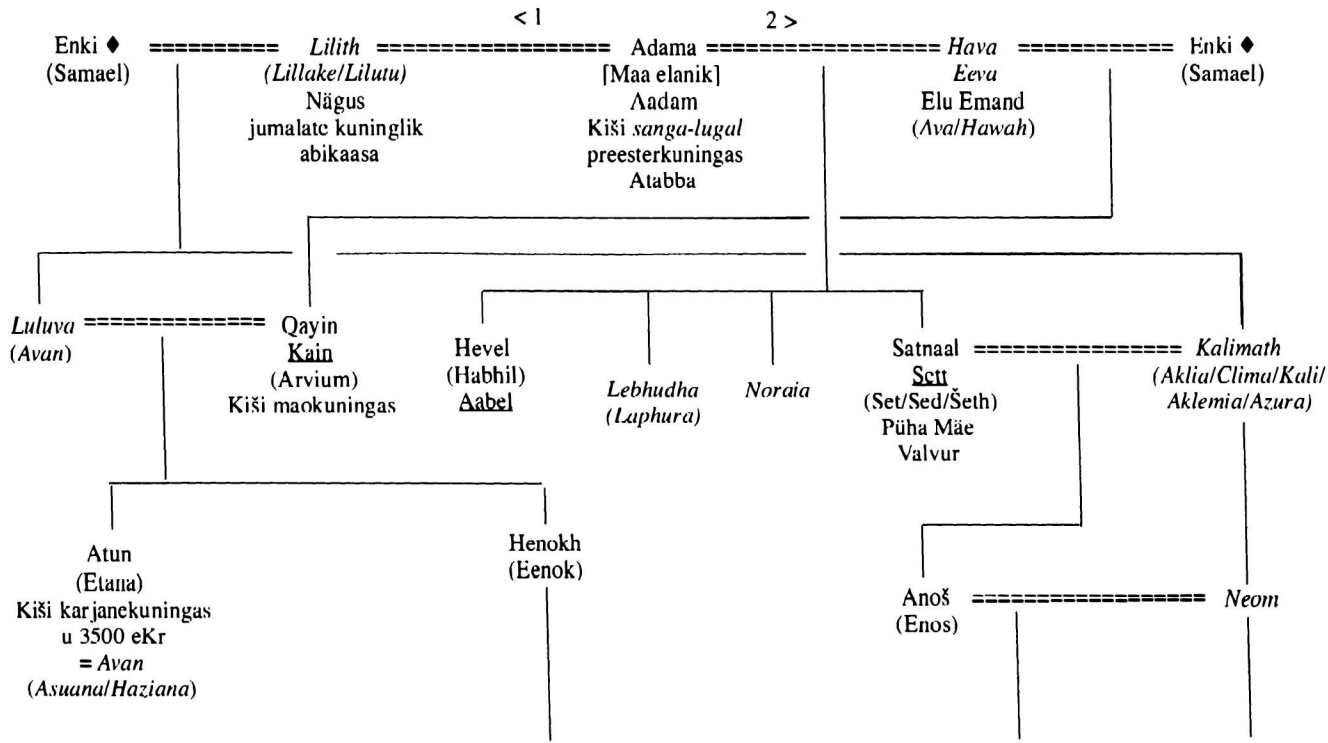

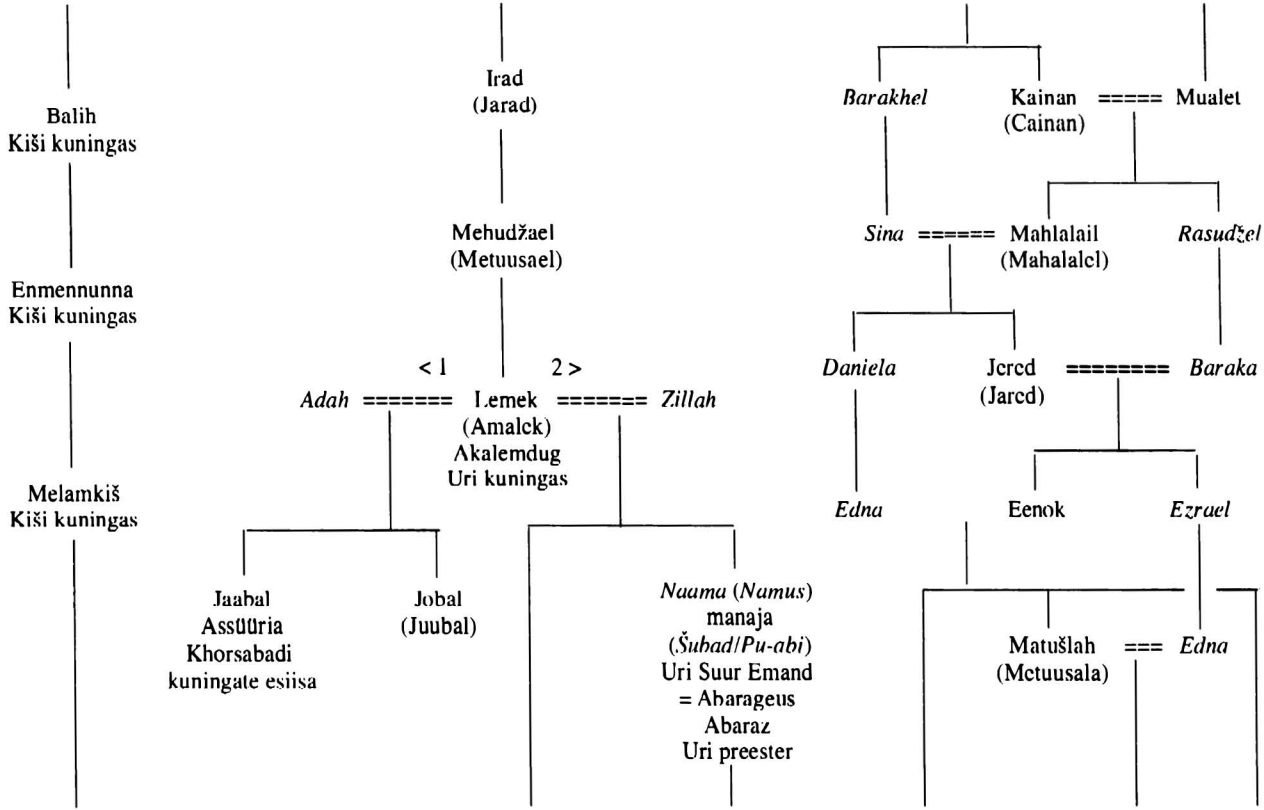
Balih
Kiši kuningas
Enmennunna
Kiši kuningas
Melamkiš
Kiši kuningas
Irad
(Jarad)
Mehudžael
(Metuusael)
< 1
2 >
Adah ======= Lemek ======= Zillah
(Amalek)
Akalemdug
Uri kuningas
Jaabal
Assüüria
Khorsabadi
kuningate esiisa
Jobal
(Juubal)
Naama (Namus)
manaja
(Šubad/Pu-abi)
Uri Suur Emand
= Abarageus
Abaraz
Uri preester
Barakhel
Kainan ===== Mualet
(Cainan)
Sina ====== Mahlalail
(Mahalalel)
Rasudžel
Daniela
Jered ======== Baraka
(Jared)
Edna
Eenok
Ezrael
Matušlah === Edna
(Metuusala)

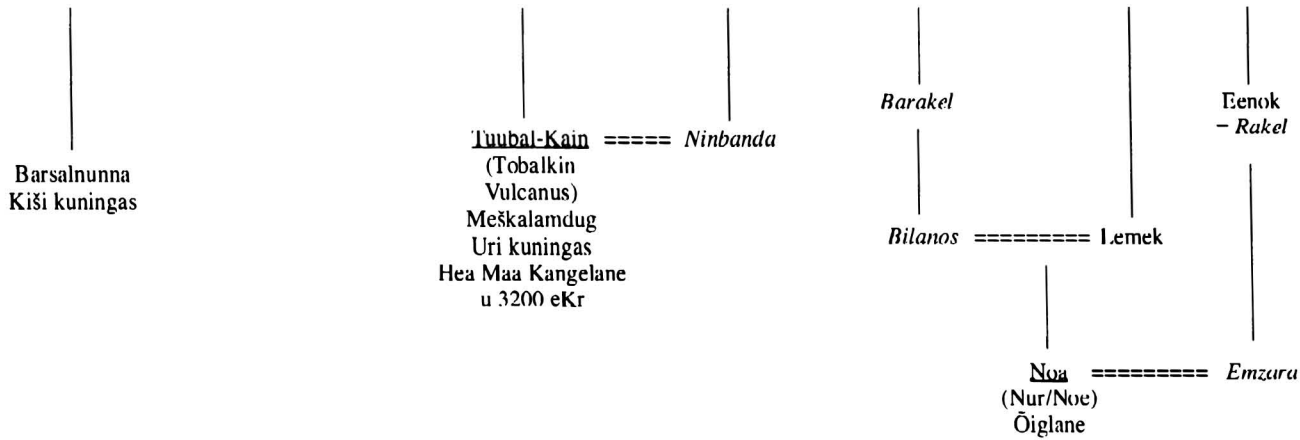
Barsalnunna
Kiši kuningas
Tuubal-Kain ===== Ninbanda
(Tobalkin
Vulcanus)
Meškalamdug
Uri kuningas
Hea Maa Kangelane
u 3200 eKr
Barakel
Bilanos ========= Lemek
Eenok
– Rakel
Noa ========= Emzara
(Nur/Noe)
Õiglane

Lemeki ja Noa järglased

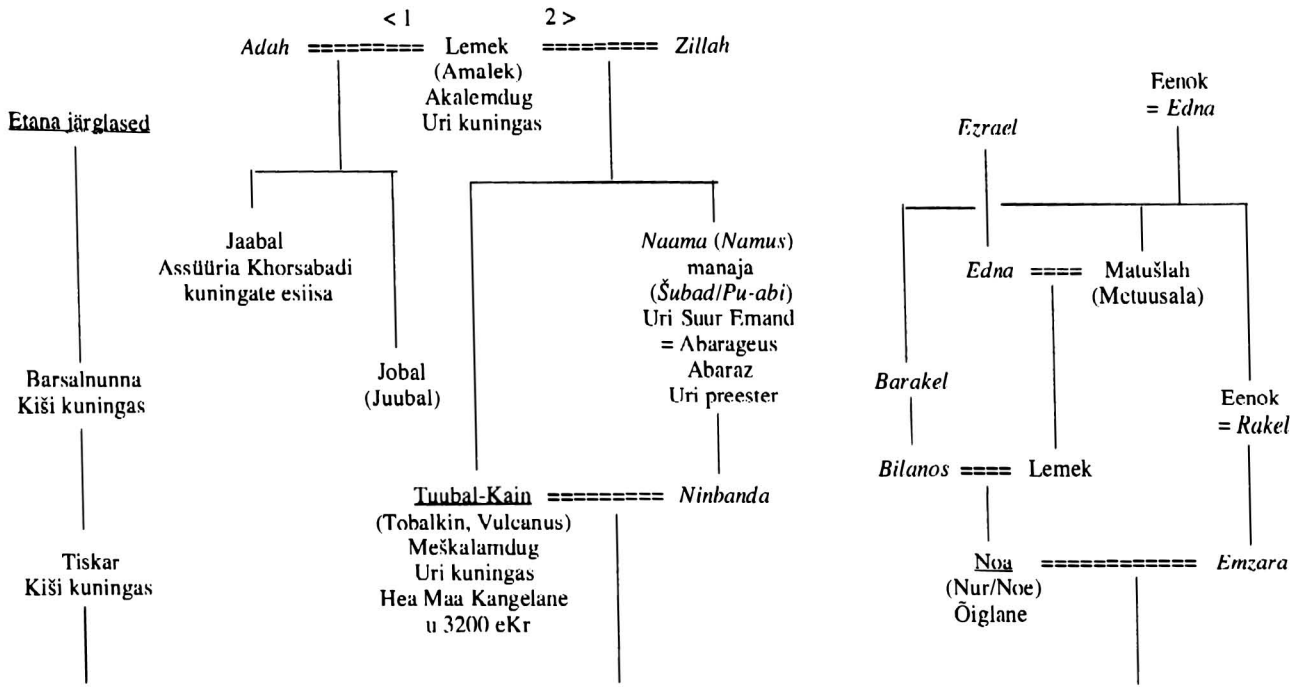

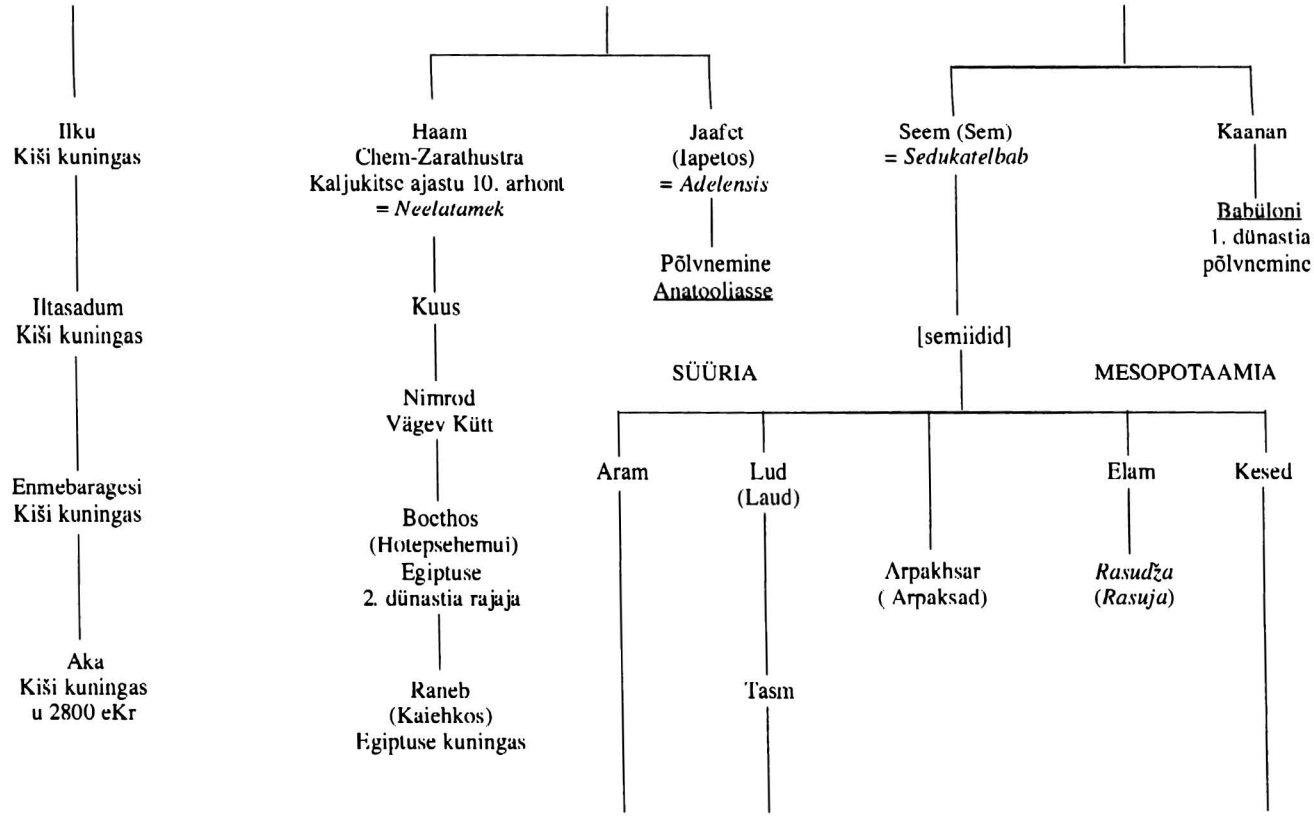
Ilku
Kiši kuningas
Iltasadum
Kiši kuningas
Enmebaragesi
Kiši kuningas
Aka
Kiši kuningas
u 2800 eKr
Haam
Chem-Zarathustra
Kaljukitse ajastu 10. arhont
= Neelatamek
Kuus
Nimrod
Vägev Kütt
Bocthos
(Hotepsehemui)
Egiptuse
2. dünastia rajaja
Raneb
(Kaiehkos)
Egiptuse kuningas
Jaafet
(Iapetos)
= Adelensis
Põlvnemine
Anatooliasse
Seem (Sem)
= Sedukatelbab
[semiidid]
Kaanan
Babüloni
1. dünastia
põlvneminc
SÜÜRIA
MESOPOTAAMIA
Aram
Lud
(Laud)
Tasm
Arpakhsar
(Arpaksad)
Elam
Rasudža
(Rasuja)
Kesed

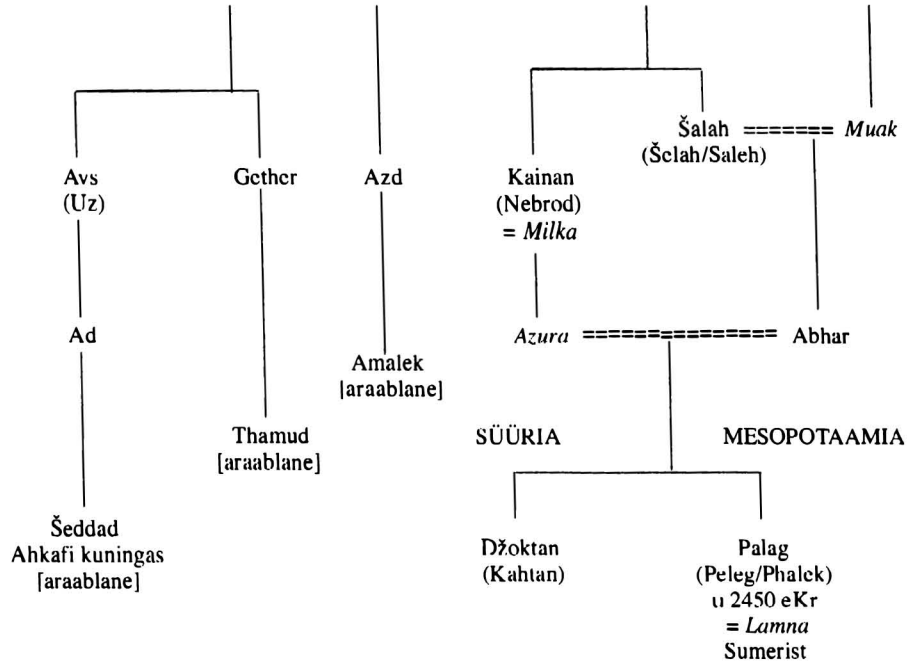
Avs
(Uz)
Gether
Azd
Kainan
(Nebrod)
= Milka
Šalah ======= Muak
(Šelah/Saleh)
Ad
Amalek
[araablane]
Azura ========== Abhar
Thamud
[araablane]
SÜÜRIA
MESOPOTAAMIA
Šeddad
Ahkafi kuningas
[araablane]
Džoktan
(Kahtan)
Palag
(Peleg/Phalek)
u 2450 eKr
= Lamna
Sumerist

Aabrahami esivanemad

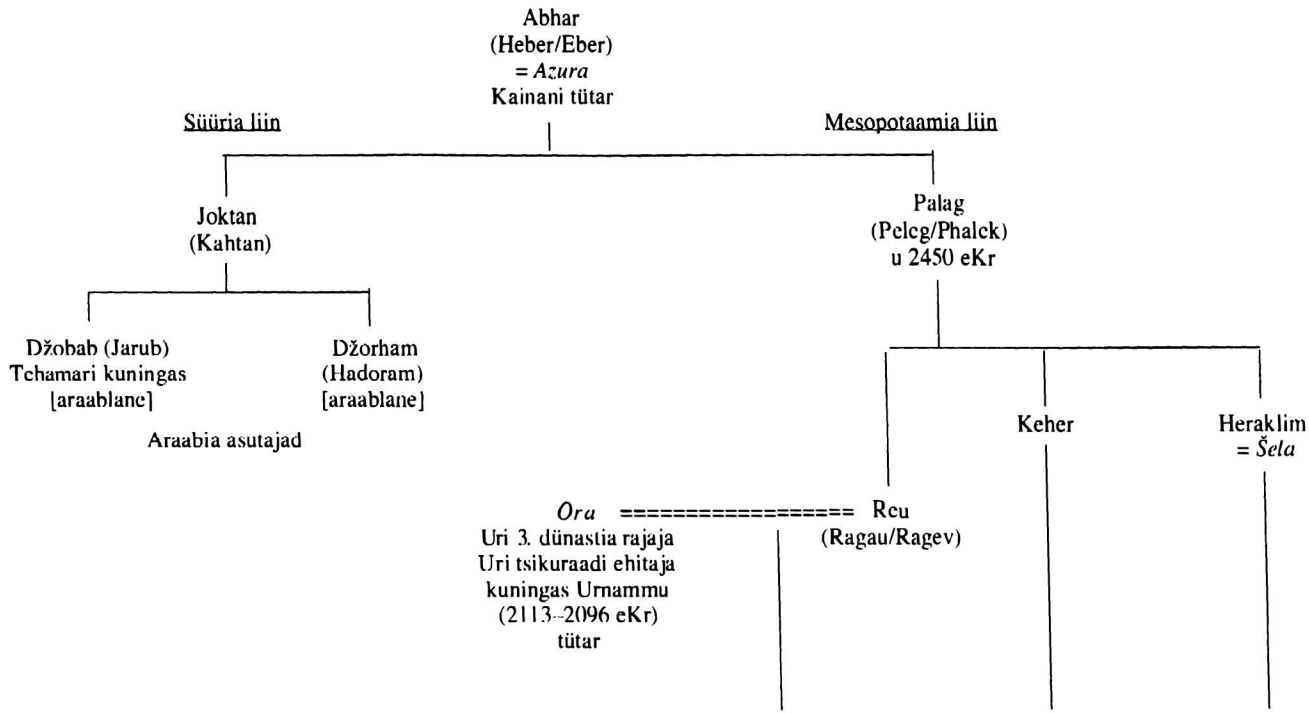

Haami
(Chem-Zarathustra)
järglased

Elefantine kuningas
Senusert
=*Nefert*

2 >

Uri kuningas ========== *Melka*
Sorogh (Serug/Saruch)

Uri kuningas
Naahor
(Nachor)
= Kaldea kuninganna
Ijosaka (Ijosek)

(*Tütar*) ========== Avram

< 2

1 >

Tohvait ========== Terah ========== *Javnu*
(*Nfry-ta-Tjenen*) (Thara/Azer/Zarah/Athar) (*Juna/Edna*)
= 1 > Amenemhet I
Egiptuse vaarao
1991–1962 eKr
12. dünastia rajaja
varem
Mentuhotep III vesiir

Haaran Nahor

2 > < 2 1 > < 1 2 >

Senusert I ========== *Saarai* ========== Aabraham ========== *Haagar*
Egiptuse vaarao (*Sarai/Sarah*) (Abram/Avram) Egiptuse
surn 1926 eKr Tehama kuninganna
= 1 > *Nefru* (Palmipuu) (põlvnenud
Nimrodist)

Varaste esiisade vanused piibli järgi

	Vanus (1 Ms järgi) esimese poja sünni hetkel	Elatud aastad pärast esimese poja sündi
Aadam	130	800
Sett	105	807
Enos	90	815
Kainan	70	840
Mahalalel	65	830
Jered	162	800
Eenok	65	300
Metuusala	187	782
Lemek	182	595
Noa	500	450
Seem	100	500
Arpaksad	35	403
Selah	30	403
Eeber	34	430
Peleg	30	209
Reu	32	207
Serug	30	200
Naahor	29	119
Terah	70	135
Aabraham		

Egiptuse vaaraod (1)

Kaasaegsed piibli perioodiga Noast Pelegini

(*Märkus*: kõik aastaarvud eKr.)

1. dünastia
Hor-Aha Men(3050–2988)
Džer (Atoti) (2988–2931)
Džet (Ťadži/Kenkenes)
Den (Udimu/Semti)
Narmer
Anedžib (Merpeba/Miebis)
Semerhet (Nekht/Semempses)
Qa'a (Hedžet/Kasen/Bieneches)

2. dünastia
Hotepsehemui (Hotepseheumi/Boethos) (2890–2852)
Raneb (Reneb/Kaiehkos) (2852–2813)
Ninetšer (Neneter/Neterimu/Binothris) (2813–2766)
Seth-Peribsen (Sehemib/Otlas) (2766–2749)
Hasehemui (Haseham/Necherophes) (2749–2686)

3. dünastia – Vana riik
Sanahte (Nebka/Tyreis) (2686–2668)
Džoser (Netdžeriket/Zoser) (2668–2649)
Sehemhet (2649–2643)
Haba (2643–2637)
Huni (2637–2613)

4. dünastia
Sneferu (Snofru/Snoris) (2613–2589)
Hufu (Cheops) (2589–2566)
Džedefra (Redžedef) (2566–2558)
Hafra (Chephren) (2558–2532)
Menkaura (Mykerinos) (2532–2504)
Šepseskaf (2504–2500)
Sebekkare (Thamphtis) (2500–2498)

5. dünastia
Userkaf (Ousercheres) (2489–2491)
Sahura (Sephres) (2491–2477)
Neferirkara (Nephercheres/Kakau) (2477–2467)
Šepseskara (Sisires) (2467–2460)
Neferefre (Khaneferre) (2460–2453)
Niuserra (Ini/Rathoures) (2453–2422)
Menkauhor (Kaiu/Mencheres) (2422–2414)
Džedkara (Tancheres/Isesi) (2414–2375)
Unas (Wenis/Onnos) (2375–2343)

Egiptuse vaaraod (2)

Kaasaegsed piibli perioodiga Pelegist Aabrahamini

6. dünastia
Teti (Otheos) (2345–2333)
Pepi I (Merira/Phios) (2332–2283)
Merenra I (2283–2278)
Pepi II (2278–2184)
Merenra II (Mehtimsaf) (2184–2181)

7. ja 8. dünastia – esimene vaheperiood
Uadžkara (2181–)
Qakare (Iby) (–2161)

9. ja 10. dünastia
Meribra (Cheti/Ahthoes)
Merikara (Merikare)
Keneferre
Nebkaura (Ahthoes) (–2040)

11. dünastia
Intef I (Sehertaui) (2134–2117)
Intef II (Wahanh) (2117–2069)
Intef III (Nahtnebtepnefer) (2069–2060)
Mentuhotep I (Nebhetepra) (2060–2010)
Mentuhotep II (Seanhkara) (2010–1989)
Mentuhotep III (Nebtauira) (1997–1991)

Egiptuse vaaraod (3)

Kaasaegsed piibli perioodiga Aabrahamist Mirjamini

12. dünastia – Keskmine riik
Amenemhet I (Sehetepibra/Ammenemes) (1991–1962)
Senusert I (Heperkara/Sestoris) (1971–1926)
Amenemhet II (1929–1895)
Senusert II (1897–1879)
Senusert III (1878–1841)
Amenemhet III (Nimaatra) (1841–1797)
Amenemhet IV (Maaherura) (1797–1786)
kuninganna Sobekneferu (Skemiophris) (1785–1782)

13. dünastia – teine vaheperiood
Ugaf (Hutauira) (1782–1778)
Sobekhotep I (u 1775)
Ameni Intef IV (Sanhibra) (u 1770)
Hor (Auibra) (u 1760)
Sobekhotep II (Sehemra-Hutaui) (u 1750)
Hendžer (Userkara) (u 1747)
Sobekhotep III (Sehemra-Seuad taui) (u 1745)
Neferhotep I (Hasehemra) (1741–1730)
Sobekhotep IV (Haneferre) (1730–1720)
Eje (Merneferra) (u 1720)
Neferhotep II (Sehemra-Sanhtaui) (u 1710)

14. dünastia
Nehesi (Aasehre) (u 1700)

15. ja 16. dünastia
Hüksose deltakuningad (koos 17. dünastiaga)
Kõrbevürst (*hikau-hosvet*) Ualidi järglased
(vt eraldi skeemi)

17. dünastia
Sobekemsaf II (Sehemra-Šedtaui) (1700–)
Intef VII (Nebheperra) (u 1663)
Tao I (Senahtenra/Seqenenra I) (u 1633)
Tao II (Seqenenra II Taaken) (1374–1573)
Kamose (Uadžheperra) (1573–1570)

18. dünastia – Uus riik
Ahmose I (Nebpehtira) (1570–1550)
Amenhotep I (Džeserkara) (1550–1528)
Thutmosis I (Aaheperkara) (1528–1510)
Thutmosis II (Aaheperenra) (1510–1490)
kuninganna Hatšepsut (1484–1469)
Thutmosis III (Menheperra) (1490–1436)
Amenhotep II (Aaheperura) (1436–1413)

Thutmosis IV (Menheperura) (1413–1405)
Amenhotep III (Nebaatra) (1405–1367)
Amenhotep IV (Ehnaton) (1367–1361)
Semenhkare (Anheperura) (1361)
Tutanhamon (Tutanhaton/Nebheperura) (1361–1352)
Eje (Amonftis) (1352–1348)
Horemheb (Džoserheperura) (1348–1335)

Egiptuse vaaraod (4)

Kaasaegsed piibli perioodiga Mirjamist kuningas Taavetini

19. dünastia – ramessiidide periood
Ramses I (1335–1333)
Seti I (1333–1304)
Ramses II Suur (1304–1237)
[interreegnum]
Merneptah (1236–1202)
Amenmesse (1202–1199)
Seti II (1199–1193)
Siptah (1193–1187)
kuninganna Tausret (*Tausert*) (1187–1185)

20. dünastia
Sethnaht (1185–1182)
Ramses III (1182–1151)
Ramses IV (1151–1145)
Ramses V (1145–1141)
Ramses VI (1141–1133)
Ramses VII (1133–1129)
Ramses VIII (1129–1126)
Ramses IX (1126–1108)
Ramses X (1108–1098)
Ramses XI (1098–1070)

Egiptuse hüksoslastest deltakuningad

Teeba 17. dünastia kaasaegsed

(Sealhulgas Levandi printsid ja „Rannikudünastiaga" seotud printsid)

15. ja 16. dünastia
kõrbevürst (hikau-hosvet) Ualid
[Ranniku amoriidid: Aa-Mu]
Sheshi (Salitis/Majebre) (u 1663)
Antiher (Anathar)
Neshi
Beon (Semqen)
Apahnas
Chan (Chajan/Staan/Seuserenra)
Yakobher (Yakubher/Meruserna)
Apopi I (Apophis/Aauserra/Akunenra)
[17. dünastia Seqenenra-Tao I kaasaegsed]
Sethos (Noferkara)
Inanis (Nubkara)
Kertos (Heperra)
Kara
Aanebra
Uazed (Unzed)
Sekt
Samkara
Noferuiuahra (Neferuiuahra)
Maa-abra
Shesha (Assis)
Aaque (Aaqermu)
Hauserra
Sehanra
Yaqebal (Yaqebelmu)
Aamu (Aa)
Aahotepra
Oar
Yha (Yhamu)
Ya (Yamu)
Maara
Erdura (Erdumu)
Anathar (Anaker)
Yakobaam
Apopi II (Apophis)
Võimu võttis üle 18. dünastia vaarao Ahmose I (u 1555)

Kuigi ülaltoodud nimed on paigutatud üksteise järele, valitsesid mõned hüksoslased üheaegselt. 15. ja 16. dünastia valitsesid paralleelselt ning koos teiste Levandi hüksoslaste riikide valitsejatega.

Egiptus ja Iisraeli suguharud

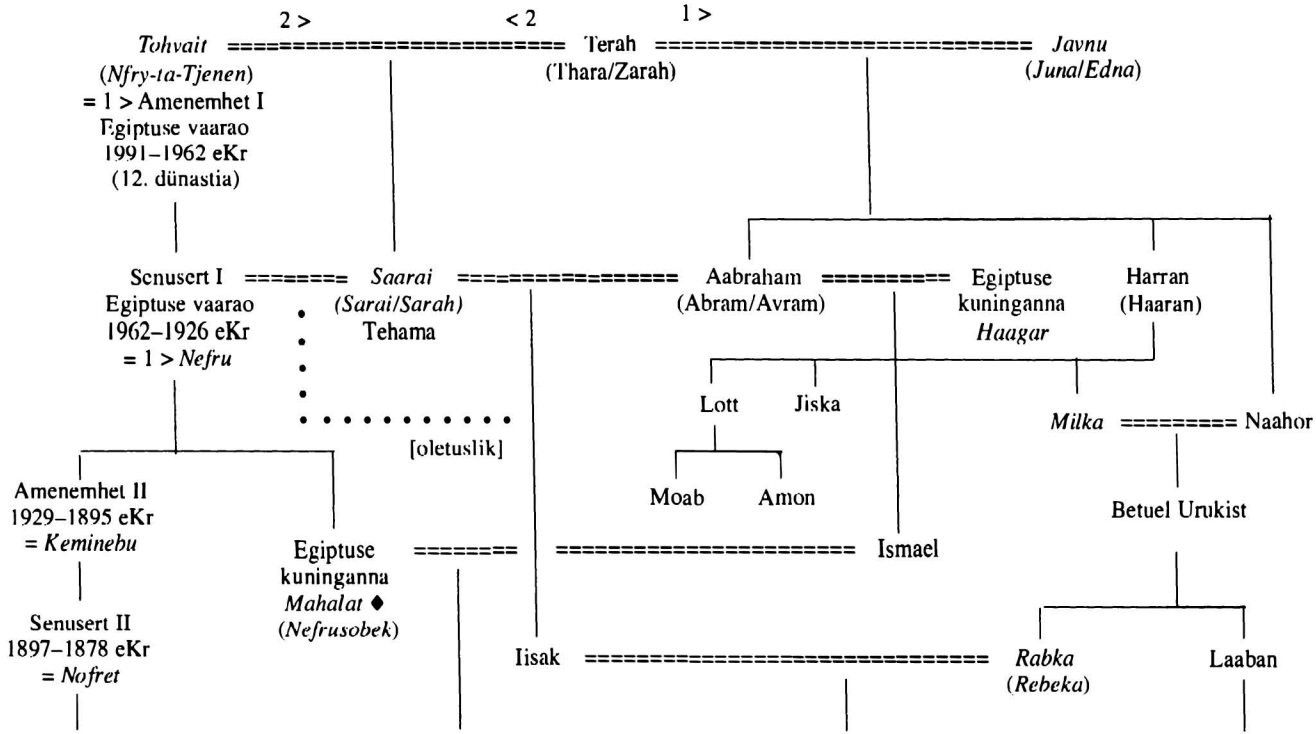

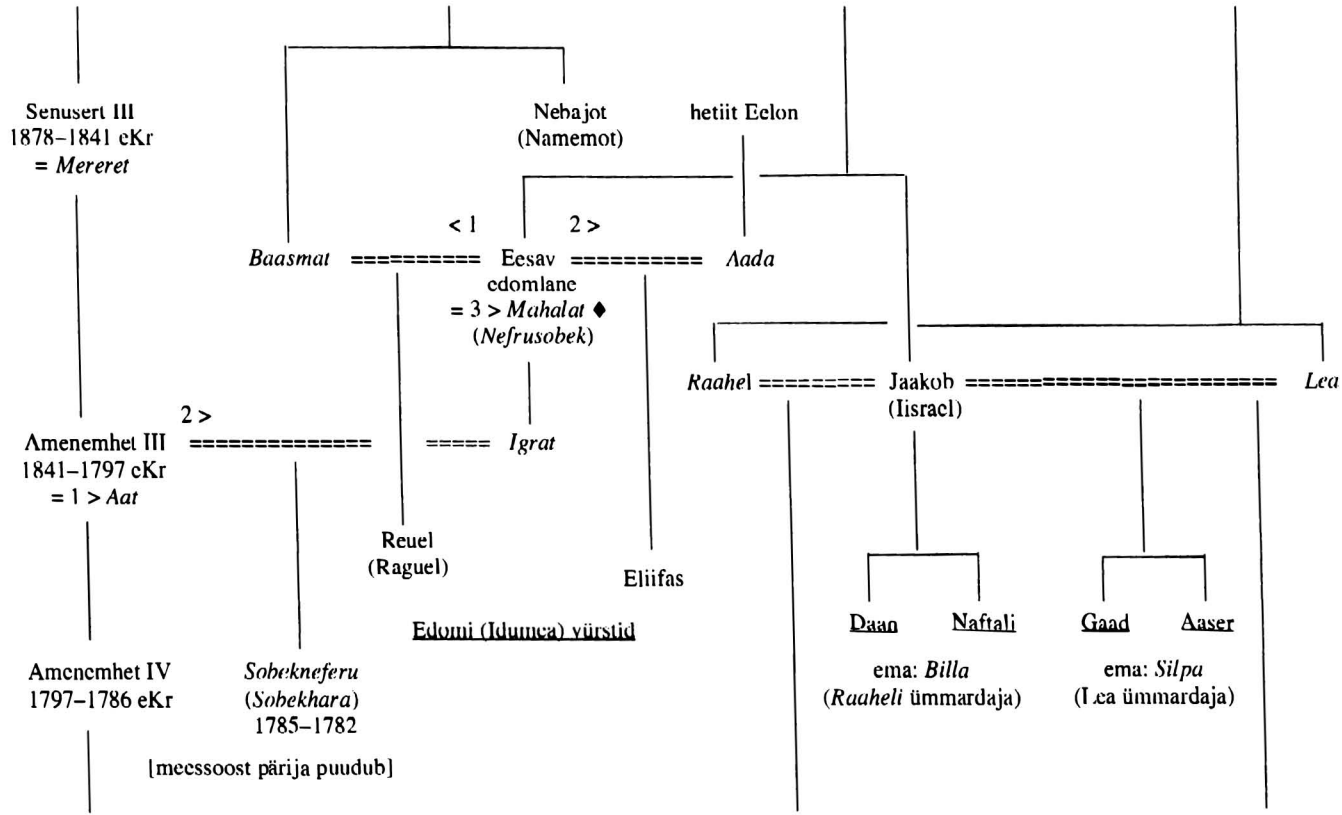
Senusert III
1878–1841 eKr
= *Mereret*
Nebajot
(Namemot)
hetiit Eelon
< 1
2 >
Baasmat ========== Eesav ========== *Aada*
edomlane
= 3 > *Mahalat* ♦
(*Nefrusobek*)
Raahel ========= Jaakob ========== *Lea*
(Iisrael)
2 >
Amenemhet III
1841–1797 eKr
= 1 > *Aat*
========== ===== *Igrat*
Reuel
(Raguel)
Eliifas
Edomi (Idumea) vürstid
Daan
Naftali
Gaad
Aaser
Amenemhet IV
1797–1786 eKr
Sobekneferu
(*Sobekhara*)
1785–1782
[meessoost pärija puudub]
ema: *Billa*
(*Raaheli* ümmardaja)
ema: *Silpa*
(Lea ümmardaja)

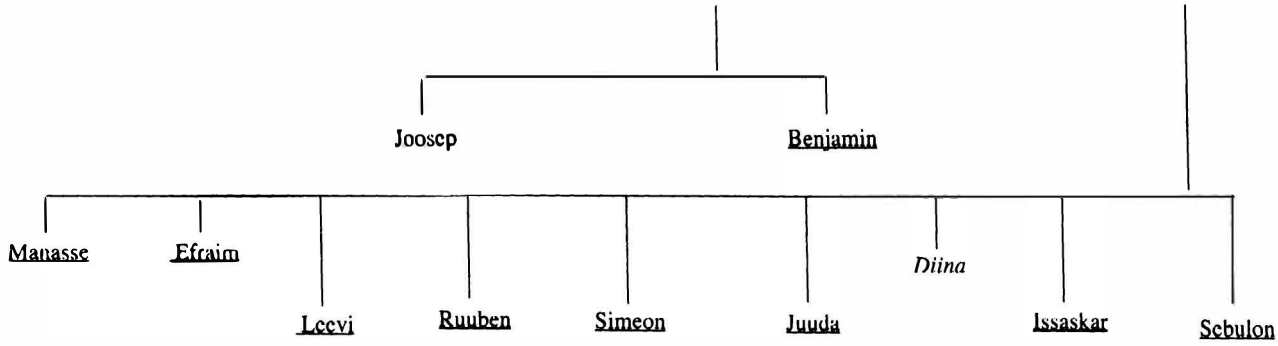
Jooscp
Benjamin
Manasse
Efraim
Leevi
Ruuben
Simeon
Juuda
Diina
Issaskar
Sebulon

Toimetaja märkus: võrdlev tabel „Amenemope ja Õpetussõnade raamat", samuti genealoogilised tabelid israeliitide sugulussidemetest Egiptuse vaaraodega ja põlvnemine Mirjamist Taavetini on ära toodud L. Gardneri teoses „Püha seaduselaeka saladused" (Olion, Tallinn, 2005).

Babüloonia loomiseepos ja Genesis

Nende ühised elemendid

„Enuma eliš"	*Genesis*
Jumalik vaim eksisteerib igavesti koos kosmilise ainega	Jumala vaim loob kosmilise aine ja eksisteerib sellest sõltumatult
Algne kaos, soolased veed on mattunud pimedusse	Maaontühi ja pimedus on sügavuse peal
Jumalatest tuleb valgus ja Maa kohale luuakse taevas	Jumal loob valguse ja taeva Maa kohale
Maale luuakse kuiv maa	Maale luuakse kuiv maa
Luuakse valguseallikad (päike, kuu ja tähed)	Luuakse valguseallikad (päike, kuu ja tähed)
Luuakse inimene	Luuakse inimene
Jumalad pidutsevad	Jumal puhkab

BIBLIOGRAAFIA

Albany, Prince Michael of, *The Forgotten Monarchy of Scotland*. Element Books, Shaftesbury, 1998.

Albright, William Foxwel, *The Archaeology of Palestine and the Bible*. Fleming H. Revel, New York, 1932.

- - - *Archaeology and the Religion of Israel*. John Hopkins, Baltimore, Maryland, 1942.

- - - *Jahweh and the Gods of Canaan*. Athlone Press, University of London, London, 1968.

Alcuin, Flaccus Albinus, Canterbury abt (tlk), *The Book of Jasher* (18. saj tõlge heebrea keelest) Longman, London, 1929.

Aldred, Cyril, *Akhenaten – King of Egypt*. Thames & Hudson, London, 1988.

- - - *Egypt to the End of the Old Kingdom*. Thames & Hudson, London, 1992.

Alexander, David ja Pat (toim.), *Handbook of the Bible*. Lion Publishing, Oxford,1983.

Allegro, John M., *The Dead Sea Scrolls*. Penguin, Harmondsworth, 1964.

Alter, Robert (tlk), *Genesis*. W. W. Norton, New York, 1996.

Anati, E., *Palestine Before the Hebrews*. Jonathan Cape, London, 1963.

Armstrong, Karen, *In the Beginning*. HarperCollins, London, 1997.

Ashley, Leonard, *The Complete Book of Devils and Demons*. Robson Books, London, 1997.

Aymar, R., *A Treasury of Snake Lore*. Greenberg, New York, 1936.

Bade, William F., *The Old Testament in the Light of Today*. Houghton Mifflin, Boston, Massachusetts, 1913.

Baigent, Michael; Leigh, Richard; Lincoln, Henry, *The Messianic Legacy*. Jonathan Cape, London, 1986.

Baikie, James, *The Amarna Age*. A. & C. Black, London, 1926.

Baines, John ja Málek, Jaromír, *Atlas of Ancient Egypt*. Equinox, Oxford, 1980.

Barbault, Armand, *Gold of a Thousand Mornings*, (tlk R. Campbell), Neville Spearman, London, 1975.

Barton, George A., *A Sketch of Semitic Origins*. Macmillan, London, 1902.

- - - *The Royal Inscriptions of Sumer and Akkad*, Yale University. New Haven, Connecticut, 1929.

Beauval, Robert ja Hancock, Graham, *Keeper of Genesis*. William Heinemann, London, 1996.

Becker, Robert O. ja Selden, Gary, *The Body Electric*. William Morrow, New York, 1985.
Begg, Ean C. M., *The Cult of the Black Virgin*. Arkana, London, 1985.
Behe, Michael, *Darwin's Black Box*. Free Press, Simon & Schuster, New York, 1996.
Bertholet, Alfred, *A History of Hebrew Civilization*, (tlk A. K. Dallas), G. G. Harrap, London, 1926.
Black, Jeremy ja Green, Anthony, *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia*. British Museum Press, London, 1992.
Bramley, William, *The Gods of Eden*. Avon Books, New York, 1993.
Breasted, J. H., *A History of Egypt*. Hodder & Stoughton, London, 1924.
- - - *The Dawn of Consciousness*. Charles Scribner's Sons, New York, 1934.
Browne, Lewis (toim), *The Wisdom of Israel*. Michael Joseph, London, 1984.
Budge, *sir* Ernest A. Wallis (tlk). *The Book of the Bee* (süüria teksti tõlge), Clarendon Press, Oxford 1886.
- - - *The Book of the Kings of Egypt*. Kegan Paul, London, 1908.
- - - *The Book of the Cave of Treasures*. The Religion Tract Society, London, 1927.
- - - *From Fetish to God in Ancient Egypt*. Oxford University Press, Oxford, 1934.
- - - *The Book of the Dead*. University Books, New York, 1960.
- - - *The Gods of the Egyptians*. Dover Publications, New York, 1969.
Burney, C. F., *Notes on the Hebrew Texts of the Book of Kings*. Clarendon Press, Oxford, 1903.
Burrows, Millar, *What Mean These Stones?* American School of Oriental Research, New Haven, Connecticut, 1941.
Butler, E. M., *The Myth of the Magus*. Cambridge University Press, Cambridge, 1948.
Carlyon, Richard, *A Guide to the Gods*. Heinemann/Quixote, London, 1981.
Carpenter, Clive, *The Guinness Book of Kings, Rulers and Statesmen*. Guinness Superlatives, Enfield, 1978.
Cassuto, Umberto, *The Goddess Anath*, (tlk I. Abrahams), Magnes Press, Hebrew University, Jeruusalemm, 1971.
Cerny, Jaroslav (toim), *The Inscriptions of Sinai*. Egypt Exploration Society, London, 1955.
Charles, R. H. (tlk), *The Book of Enoch*, (aluseks Dillmanni etioopia teksti väljaanne, 1893), Oxford University Press, Oxford, 1906 ja 1913.
Charroux, Robert, *Legacy of the Gods*. Sphere, London, 1979.
Chase, Mary Ellen, *Life and Language of the Old Testament*. Collins, London, 1956.
Chiera, Edward, *They Wrote on Clay*. University of Chicago, Chicago, 1938.
Childe, Gordon, *New Light on the Most Ancient Near East*. Routledge & Kegan Paul, London, 1934.
Church, rev. Leslie F. (toim), *Matthew Henry's Commentary on the Whole Bible*. Marshall Pickering/Harper Collins, London, 1960.
Churchward, Albert A., *The Signs and Symbols of Primordial Man*. Allen & Unwin, London, 1910.
Clayton, Peter A., *Chronicle of the Pharaohs*. Thames & Hudson, London, 1994.
Cohn-Sherbok, Lavinia ja Dan, *A Short Reader in Judaism*. Oneworld, Oxford, 1997.
Collins, Andrew, *From the Ashes of Angels*. Michael Joseph, London, 1996.
Collon, D., *First Impressions – Cylinder Seals in the Ancient Near East*. British Museum, London, 1987.
Cook, Stanley A., *The Religion of Ancient Palestine in the Light of Archaeology* (Briti Akadeemia Schweichi loengud, 1925), Oxford University Press, Oxford, 1930.
Cornhill, C. H., *History of the People of Israel*, (tlk W. H. Carruth). Open Court, Chicago, 1898.

Corteggiani, Jean Pierre, *The Egypt of the Pharaohs at the Cairo Museum*. Scala, London, 1987.
Cottrell, Leonard. *The Land of Shinar*. Souvenir Press, London, 1965.
Coulborn. Rushton, *The Origin of Civilized Societies*. Princeton University Press, New Jersey, 1959.
Cremo, Michael A. ja Thompson, Richard L., *The Hidden History of the Human Race*. Gorvardan Hill, Badger, California. 1994.
Cunliffe. Barry (toim), *The Oxford Illustrated Prehistory of Europe*. Oxford University Press. Oxford, 1994.
Curtis, John (toim), *Early Mesopotamia and Iran – Contact and Conflict 3500–1600 BC*. British Museum, London, 1993.
Danby, Herbert (tlk), *The Mishnah*. Oxford University Press, Oxford, 1933.
Daniel, Glyn ja Paintin, Elaine (toim), *The Illustrated Encyclopedia of Archaeology*. Macmillan, London, 1978.
Däniken, Erich von, *Chariots of the Gods*. Souvenir, London, 1969.
- - - *The Return of the Gods*. Element Books. Shaftesbury, 1997.
Darwin, Charles, *On the Origin of the Species* (1872). New York University Press, New York, 1988.
David, Rosalie ja Anthony, *A Biographical Dictionary of Ancient Egypt*. Seaby, London, 1992.
Dawkins, Richard, *River of the Eden*. Basic Books, New York, 1995.
Dupont-Sommer, André, *The Jewish Sect of Qumrân and the Essenes*. Valentine Mitchell, London, 1954.
- - - *The Essene Writings from Qumrân* (tlk Geza Vermes), Basil Blackwell, Oxford, 1961.
Durán, Fray Diego, *Book of Gods and Rites, and the Ancient Calendar*, (tlk ja toim F. Horcasitas ja D. Heyden), University of Oklahoma Press, Oklahoma City, 1971.
Easton, M. G., *The Illustrated Bible Dictionary*. Bracken Books, London, 1989.
Edwards, I. E. S., *The Pyramids of Egypt*. Viking, New York, 1986.
Eisenmann. Robert, *Maccabees, Zadokites, Christians and Qumrân*. E. J. Brill. London, 1983.
- - - *The Dead Sea Scrolls and the First Christians*. Element Books, Shaftesbury, 1996.
Ellis. Roger, *Thoth – Architect of the Universe*. Edfu Books. Dorset BH31 6FJ, 1997.
Engnell, Ivan, *Studies in Divine Kingship in the Ancient Near East*. Basil Blackwell, Oxford, 1967.
Epstein, Perle, *Kabalah – The Way of the Jewish Mystic*. Shambhala Publications, Boston, Massachusetts, 1988.
Eusebios, *The History of the Church from Christ to Constantine*. Penguin, Harmondsworth, 1989.
Farbridge, Maurice H., *Studies in Biblical and Semitic Symbolism*. E. P. Dutton, London, 1923.
Faulkner, R. O., *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*. Oxford University Press, Oxford, 1969.
Ferdowsi, *The Epic of the Kings (Shah-Nama)*, (tlk R. Levy ja A. Banani), Arkana/Penguin, Harmondsworth, 1990.
Filby, Frederick, *The Flood Reconsidered*. Pickering & Inglis, London, 1970.
Frankfort, Henri, *Cylinder Seals*. Macmillan, London, 1939.
- - - *Kingship and the Gods*. University of Chicago Press, Chicago, 1948.
- - - *The Birth of Civilization in the Near East*. Williams & Norgate, London, 1954.
- - - *The Art and Architecture of the Ancient Orient*. Penguin, Harmondsworth, 1954.
Frankfort, H. A., Wilson, J. A. ja Jacobsen, T., *Before Philosophy*. Penguin, Harmondsworth, 1951.

Frazer, J. G. *Folklore in the Old Testament – Studies in Comparative Religion.* Macmillan, London, 1923.
Frazer, *sir* James, *The Golden Bough.* Macmillan, London, 1907.
Freer, Neil, *Breaking the Godspell.* New Falcon, Phoenix, Arizona, 1987.
- - - *God Games.* The Book Tree, Escondido, California, 1998.
Freud, Sigmund, *Moses and Monotheism.* Hogarth Press, London, 1939.
Gadd, C. I., *The Fall of Nineveh.* British Academy & Oxford University Press, Oxford, 1932.
- - - *The Stones of Assyria.* Chatte & Windus, London, 1936.
Gardiner, Alan, *Egyptian Grammar.* Griffith Institute, Ashmolean Museum, Oxford. 1957.
Gardner, Laurence, *Bloodline of the Holy Grail.* Element Books, Shaftesbury, 1996.
- - - *Sõrmuste Isandate valdused.* Olion, Tallinn, 2005.
Geden, Alfred D., *Studies in the Religions of the East.* Charles H. Kelly, London, 1913.
Gelb, I. J., *A Study of Writing.* University of Chicago, Chicago, 1952.
Gilbert, Adrian, *Magi – The Quest for a Secret Tradition.* Bloomsbury, London, 1996.
Gimbutas, Marija, *The Gods and Goddesses of Old Europe.* Thames & Hudson, London, 1974.
- - - *The Civilization of the Goddess.* Harper Bros., New York, 1991.
Goff, Beatrice, *Symbols of Prehistoric Mesopotamia.* Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1963.
Gordon, Cyrus H., *Loves and Wars of Baal and Anat.* Princeton University Press, New Jersey, 1943.
Grant, Kenneth, *The Magical Revival.* Skoob Books, London, 1991.
Graves, Robert, *The White Goddess.* Faber & Faber, London, 1961.
- - - *Mammon and the Black Goddess.* Cassell, London, 1965.
- - - ja Patai, Raphael *Hebrew Myths – The Book of Genesis.* Cassell, London, 1964.
Gray, John, *The Canaanites.* Thames & Hudson, London, 1964.
Grimal, Nicholas, *A History of Ancient Egypt.* Basil Blackwell, Oxford, 1992.
Guirand, Felix, *Greek Mythology,* (tlk D. Ames), Paul Hamlyn, London, 1965.
Halevi, Z'ev ben Shimon, *Adam and the Kabbalistic Tree.* Gateway Books, London, 1974.
Hall, Manly P., *The Secret Teachings of All Ages.* The Philosophical Research Society, Los Angeles, California, 1989.
Hancock, Graham, *Fingerprints of the Gods.* William Heinemann, London, 1995,
Harris, Z. S., *A Grammar of the Phoenician Language.* American Oriental Society, New Haven, Connecticut, 1936.
Hawkes, Jaquetta ja Woolley, *sir* C. Leonard, *Prehistory and the Beginnings of Civilization.* Harper & Row, New York, 1962.
Hawking, Stephen, *A Brief History of Time.* Bantam Press, London, 1992.
Heidel, Alexander, *The Babylonian Genesis.* University of Chicago Press, Chicago, 1942.
- - - *The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels.* University of Chicago Press, Chicago, 1949.
Herzog, Chaim ja Gichon, Mordechai, *Battles of the Bible.* Greenhill Books, Lionel Leventhal, London, 1997.
Himz, Walther, *The Lost World of Elam.* Sidgwick & Jackson, London, 1972.
Hocart, A. M., *Kingship.* Oxford University Press, 1927.
Hodges, Peter, *How the Pyramids were Built,* (toim Julian Keable), Element Books, Shaftesbury, 1989.
Hoffman, Michael A., *Egypt Before the Pharaohs.* Routledge & Kegan Paul, London, 1980.

Holy Bible. The (kuningas Jamesi autoriseeritud versioon). Oxford University Press, Oxford.
Holy Scriptures of the Old Testament, The (heebrea ja inglise keeles). The British & Foreign Bible Society, London, 1925.
Hooke, S. H., *The Origins of Early Semitic Ritual.* (Briti Akadeemia Schweichi loengud, 1935). Oxford University Press, Oxford, 1938.
- - - *The Siege Perilous.* SCM Press, London, 1956.
Hope, Murry, *The Sirius Connection.* Element Books, Shaftesbury, 1996.
Hudson, David, *Alchemy* (video), Ramtha's School of Enlightenment, PO Box 1210, Yelm, WA, 1995.
Hutchinson's New 20th Century Encyclopedia. Hutchinson Publishing, London, 1970.
Ingram, Michael. *From Atlantis to Doomsday.* Cambridge Desktop Bureau, Cambridge, 1997.
Ions, Veronica, *Egyptian Mythology.* Newnes Books, London, 1986.
Jack, J. W., *The Ras Shamra Tablets – Their Bearing on the Old Testament.* T. & T. Clark, Edinburgh, 1935.
Jackson, F. J., *The Biblical History of the Hebrews.* Heffer, London, 1909.
Jacobsen, Thorkild, *The Sumerian King List* (Assyrialogical Studies, nr 11). University of Chicago Press, Chicago, 1939.
- - - *The Treasures of Darkness – A History of Mesopotamian Religion.* Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1976.
James, E. O., *The Nature and Function of Priesthood.* Thames & Hudson, London, 1955.
- - - *Prehistoric Religion.* Thames & Hudson, London, 1958.
- - - *The Cult of the Mother Goddess.* Thames & Hudson, London, 1959.
Jennings, Hargrave, *The Rosicrucians – Their Rites and Mysteries.* Routledge, London, 1887.
Jeramias, Alfred, *The Old Testament in the Light of the Ancient East.* (tlk C. L. Beaumont), Williams & Norgate, London, 1911.
Jones, A. M. H., *The Decline of the Ancient World.* Longman, London, 1966.
Jones, Bernhard E., *Freemasons' Book of the Royal Arch.* George G. Harrap, London, 1969.
Jones, Steve, *In the Blood – God, Genes and Destiny.* HarperCollins, London, 1996.
Josephus, Flavius, *The Works of Flavius Josephus: The Antiquities of the Jews, The Wars of the Jews* ja *Against Apion*, (tlk W. Whiston). Milner & Sowerby, London, 1870.
Kalicz, Nándor, *Clay Gods.* Corvina Kiadó, Budapest, 1970.
Kaufmann, Yehezkel, *The Religion of Israel.* University of Chicago Press, Chicago, 1969.
Keating, Geoffrey, *The History of Ireland.* (tlk D. Comyn ja rev. P. S. Dinneen), 1640; kordustrükk Irish Texts Society, London, 1902–1914.
Keil, K. F., *Manual of Biblical Archaeology*, (tlk P. Christie), T. & T. Clark, Edinburgh, 1888.
Keller, Werner, *The Bible as History* (tlk W. Neil), Hodder & Stoughton, London, 1956.
King, Francis, *The Secret Rituals of the OTO.* C. W. Daniel, London, 1973.
King, L. W., *The Letters and Inscriptions of Hammurabi.* Luzak & Co. London, 1898.
- - - *A History of Babylonia and Assyria.* Chatto & Windus, London, 1910.
- - - *A History of Sumer and Akkad.* Chatto & Windus, London, 1910.
Kingsland, William, *The Gnosis of Ancient Wisdom in the Christian Scriptures.* Allen & Unwin, London, 1937.
Kitchen, Kenneth Anderson, *Ramesside Inscriptions.* B. H. Blackwell, Oxford, 1975.
Knappert, Jan, *The Encyclopedia of Middle Eastern Religion and Mythology.* Element Books, Shaftesbury, 1993.

Knight, Christopher ja Lomas, Robert, *The Hiram Key*. Century, London, 1996.
Koran, The (Al-Qur'an of Mohammed, sissejuhatus ja Frederick Sale'i ettekanne, Chandos/Frederick Warne, London, daatumita).
Kozloff, Arielle P. ja Bryan, Betsy M., *Egypt's Dazzling Sun – Amenhotep III and his World*. Cleveland Museum of Art, Cleveland, 1992.
Kramer, Samuel Noah, *History Begins at Sumer*. Thames & Hudson, London, 1958.
- - - *Sumerian Mythology*. Harper Bros, New York, 1961.
- - - *Mythologies of the Ancient World*. Anchor Books, Garden City, New York, 1961.
- - - *The Sumerians*. University of Chicago, Chicago, 1963.
- - - *The Sacred Marriage Rite*. Indiana University Press, Bloomington, 1969.
Lambert, W. G., *Babylonian Wisdom Literature*. Clarendon Press, Oxford, 1960.
- - - *Enûma Elis*. Clarendon Press, Oxford, 1966.
Lamy, Lucy, *Egyptian Mysteries*. Thames & Hudson, London, 1986.
Langdon, Stephen, *Tammuz and Ishtar*. Clarendon Press, Oxford, 1914.
Lapidus, *In Pursuit of Gold – Alchemy in Theory and Practice*, (toim G. Skinner), Neville Spearman, London, 1976.
Leakey, L. S. B., *Adam's Ancestors*. Metheuen, London, 1953.
Leick, Gwendolen, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. Routledge, London, 1991.
Lemesurier, Peter, *The Great Pyramid Decoded*. Element Books, Shaftesbury, 1977.
Levi, Eliphas, *Transcedental Magic*. Rider, London, 1923.
Levy, Rachel G., *Religious Conceptions of the Stone Age and Their Influence upon European Thought*. Harper Bros., New York, 1963.
Lewis, H. Spencer, *The Mystical Life of Jesus*. Ancient and Mystical Order Rosae Crucis, San Jose, California, 1982.
Lloyd, Seton, *Foundations in the Dust*. Penguin, Harmondsworth, 1955.
Loomis, Roger Sherman, *The Grail – From Celtic Myth to Christian Symbolism*. University of Wales Press, Cardiff, 1963.
Malan, rev. S. C. (tlk), *The Book of Adam and Eve* (etioopia tekstist). Williams & Norgate, London, 1882.
Martin, Malachi, *The Decline and Fall of the Roman Church*. Secker & Warburg, London, 1982.
Mellersh, H. E. L., *The Ancient World – Chronology 10,000 BC to AD 799*. Helicon, Oxford, 1976.
Mertz, Henrietta, *Gods From The Far East*. Ballantyne, New York, 1975.
Miles, Jack, *God – a Biography*. Vintage, New York, 1995.
Milik, J. T., *Ten Years of Discovery in the Wilderness of Judaea*, (tlk J. Strugnell), SCM Press, London, 1959.
Mills, Watson E. (toim), *Lutterworth Dictionary of the Bible*. Lutterworth Press, Cambridge, 1994.
Milton, John, *Paradise Lost*. Jacob Tonson, London, 1730.
Mivart, St. George, *On the Genesis of the Species*. Macmillan, London, 1871.
Montgomery, James A. ja Harris, Zellig S., *The Ras Shamra Mythological Texts*. American Philosophical Society, Philadelphia, 1935.
Moorey, P. R. S., *The Ancient Near East*. Ashmolean Museum, Oxford, 1987.
Morfill, W. R. (tlk), *Book of the Secrets of Enoch*, (toim R. Charles), Clarendon Press, Oxford, 1896.
Morgan, Marlo, *Mutant Message Down Under*. Thorsons/Harper Collins, London, 1994.
Mundkur, Balaji, *The Cult of the Serpent*. State University of New York Press, Albany, New York, 1983.

Murray, Margaret Alice, *The Witch-Cult in Western Europe*. Clarendon Press, Oxford, 1921 (kordustrükk 1971).
- - - *The God of the Witches*. Sampson Low. London, 1931; kordustrükk Oxford University Press, Oxford, 1970.
Neumann, Erich, *The Great Mother*. Princeton University Bollingen Series, Routledge, London, 1963.
Norvill, Roy, *Giants – The Vanished Race of Mighty Men*. Aquarian Press, Wellingborough, 1979.
- - - *The Language of the Gods*. Ashgrove Press, Bath, 1987.
Oakley, *sir* Atholl, *Blue Blood on the Mat*. Anchor Press, Tiptree (daatumita).
Oates, Jean, *Babylon*. Thames & Hudson, London, 1986.
O'Brien, Christian ja Barbara Joy, *Genius of the Few*. Dianthus, Cirncester, 1999.
Olson, Carl (toim), *The Book of the Goddess – Past and Present*. Crossroad Publishing, New York, 1989.
Oppenheim, A. Leo, *Ancient Mesopotamia – Portrait of a Dead Civilization*. University of Chicago, Chicago, 1964.
Osman, Ahmed, *Stranger in the Valley of Kings*. Souvenir Press, London, 1987.
- - - *Moses – Pharaoh of Egypt*. Grafton/Collins, London, 1990.
- - - *The House of the Messiah*. HarperCollins, London, 1992.
Osterley, W. O. E., *Hebrew Religion – Its Origin and Development*. Macmillan, New York, 1937.
Pagels, Elaine, *The Origin of Satan*. Random House, New York, 1995.
Patai, Raphael, *The Hebrew Goddess*. Wayne State University Press, Detroit, 1967.
- - - *The Jewish Mind*. Charles Scribner's Sons, New York, 1977.
Peet, T. Eric, *Egypt and the Old Testament*. Liverpool University Press, Liverpool, 1922.
Petrie, *sir* W. M. Flinders, *Researches in Sinai*. John Murray, London, 1906.
Piggot, Stuart, *The Earliest Wheeled Transport*. Cornell University Press, Ithaca, New York, 1983.
Platt, Rutherford H. (toim), *The Forgotten Books of Eden*. New American Library, New York, 1974.
Pope, Marvin H. (tlk), *Song of Songs*. Anchor/Doubleday, Garden City, New York, 1977.
Porter, J. R., *The Illustrated Guide to the Bible*. Duncan Baird, London, 1995.
Postgate, Nicholas, *The First Empires*. Elseiver, Phaidon, Oxford, 1977.
Pritchard, James B. (toim), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Princeton University Press, New Jersey, 1955.
Ransome, Hilda M., *The Sacred Bee*. Bee Books, Bridgwater, 1937.
Reade, Julian, *Assyrian Sculpture*. British Museum, London, 1983.
- - - *Mesopotamia*. British Museum, London, 1991.
Redford, Donald B., *Akhenaten, the Heretic King*. Princeton University Press, New Jersey, 1984.
Reed, William L., *The Asherah in the Old Testament*. Texas Christian University Press, Port Worth, Texas, 1949.
Reiter, dr Russel J. ja Robinson, Jo, *Melatonin*. Bantam Doubleday, New York, 1996.
Roaf, Michael, *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East*. Equinox, Oxford, 1990.
Robinson, James M. (toim), *The Nag Hammadi Library*. „The Origin", Coptic Gnostic Library: Institute for Antiquity and Christianity, E. J. Brill, Leiden, 1977.
Rohl, David, *A Test of Time – The Bible from Myth to History*. Century, London, 1995.
Rola, Stanislas Klossowski de, *Alchemy*. Thames & Hudson, London, 1977.
Roney-Dougal, Serena, *Where Science and Magic Meet*. Element Books, Shaftesbury, 1993.

Roux, Georges, *Ancient Iraq*. George Allen & Unwin, London, 1964.
Sadoul, Jacques, *Alchemists and Gold*, (tlk O. Sieveking), Neville Spearman, London, 1972.
Saggs, H. W. F., *The Greatness that was Babylon*. Sidgwick & Jackson, London, 1988.
Schaeffer, Claude F. A., *The Cuneiform Texts of Ras Shamra-Ugarit*. (Briti Akadeemia Schweichi loengud, 1936), Oxford University Press, Oxford, 1939.
Schodde, rev. George H. (tlk), *The Book of Jubilees*. Capital University, Columbus, Ohio (E. J. Goodrichi väljaanne) 1888, kordustrükk Artisan, California, 1992.
Scholem, Gershom, *Major Trends in Jewish Mysticism*. Thames & Hudson, London, 1955.
- - - *On the Kabbalah and its Symbolism*. Schocken Books, New York, 1965.
Schonfield, Hugh J., *The Essene Odyssey*. Element Books, Shaftesbury, 1984.
- - - *The Passover Plot*. Element Books, Shaftesbury, 1985.
Sellers, Jane B., *The Death of Gods in Ancient Egypt*. Penguin, Harmondsworth, 1992.
Seters, John van, *The Hyksos*. Yale University Press, New Haven, Connecticut, 1966.
Seton-Watson, M. V., *Egyptian Legends and Stories*. Rubicon Press, London, 1990.
Shapiro, Debbie, *The Body Mind Workbook*. Element Books, Shaftesbury, 1990.
Sitchin, Zecharia, *The 12th Planet*. Avon Books, New York, 1978.
- - - *The Stairway to Heaven*. Bear & Co, Santa Fe, New Mexico, 1992.
- - - *When Time Began*. Avon Books, New York, 1993.
Slatyer, William, *Genethliacon*. George Millar, London, 1630.
Smith, George, *The Chaldean Account of Genesis*. Sampson Low & Marston, London, 1876.
Smith, Ray Winfred ja Redford, Donald B., *The Akhenaten Temple Project*. Aris & Philips, Warminster 1976.
Smith, Sidney, *Early History of Assyria*. Chatto & Windus, London, 1928.
- - - *Alalakh and Chronology*. Luzak & Co, London, 1940.
Smith, W. Robertson, *The Religion of the Semites*. Adam & Charles Black, London, 1894.
Sollberger, Edmund, *The Babylonian Legend of the Flood*. British Museum, London, 1984.
Sparks, H. F. (toim), *Apocryphal Old Testament*, Clarendon Press, Oxford, 1984.
Speiser, E. A., *Mesopotamian Origins*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1930.
- - - *Biblical and Other Studies*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1963.
- - - *The Anchor Bible – Genesis* (tõlge heebreakeelsest tekstist). Doubleday, Garden City, New York, 1964.
Stone, Merlin, *The Paradise Papers*. Virago/Quartet Books, London, 1976.
Stoyanov, Yuri, *The Hidden Tradition in Europe*. Arkana/Penguin, Harmondsworth, 1995.
Strommenger, E., *The Art of Ancient Mesopotamia*. Thames & Hudson, London, 1964.
Suarès, Carlo, *The Cipher of Genesis*. Samuel Weiser, Maine, 1992.
Teisser, Beatrice, *Ancient New Eastern Cylinder Seals from the Macropoli Collection*. University of California Press, Berkeley, 1984.
Thielo, Edwin R., *The Mysterious Numbers of the Hebrew Kings*. Kregel/Grand, Rapids, Michigan, 1983.
Thiering, Barbara, *Jesus the Man*. Transworld, London, 1992.
Thomas, D. Winton (toim), *Documents from Old Testament Times*. Harper Collins, New York, 1961.
Times Atlas of Archaeology, The (Past Worlds). Times Books, London, 1988.

Times Atlas of the Bible. The. Times Books, London, 1988.
Thompson, R. Campbell, *Semitic Magic*. Luzac & Co, London, 1908.
Vaux, Roland de, *The Early History of Israel to the Period of the Judges*. Darton, Longman & Todd, London, 1978.
Velikovsky, Immanuel, *Worlds in Collision*. (1950) Victor Gollancz, London, 1973.
- - - *Ages in Chaos*. Sidgwick & Jackson, London, 1952.
Vermes, Geza, *The Dead Sea Scrolls in English*. Pelican, Harmondsworth, 1995.
Waite, Arthur Edward, *The Brotherhood of the Rosy Cross*. William Rider, London, 1924.
- - - *The New Encyclopedia of Freemasonry*. Weathervane, New York, 1970.
Walker, C. B. F., *Cuneiform*. British Museum, London, 1987.
Ward, J. S. M., *Freemasonry and the Ancient Gods*. Simpkin, Marshall, Hamilton & Kent, London, 1926.
Ward, William Hayes, *The Seal Cylinders of Western Asia*. Carnegie Institution, Washington, 1910.
Watterson, Barbara, *Gods of Ancient Egypt*. Sutton, Stroud, 1996.
Weigall, Arthur, *The Life and Times of Akhenaten*. Thornton Butterworth, London, 1910.
Weinberg, Steven Lee (toim), *Ramtha*. Sovereignty Inc., Eastbound, WA, 1986.
Wellhausen, J., *Prolegomena to the History of Israel*. Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1994.
Wells, H. G., *The Outline of History*. Cassell, London, 1920.
Wheeler, *sir* Mortimer, *Archaeology from the Earth*. Penguin, Harmondsworth, 1956.
Wigram, W. A., *The Cradle of Mankind*. A. & C. Black, London, 1914.
Williams, Derek, *The Bible Chronicle*. Eagle/Inter Publishing, Guildford, 1997.
Wilson, Colin, *From Atlantis to the Sphinx*. Virgin Books, London, 1996.
- - - ja Grant, John, *The Dictionary of Possibilities*. Webb & Bower, Exeter, 1981.
Wood, David, *Genesis – The First Book of Revelation*. Baton Press, Tunbridge Wells, 1985.
- - - *Genesis – Target Earth*, Bellevue Books, Sunbury on Thames, 1994.
Wood, Michael, *Legacy – A Search for the Origins of Civilization*. BBC Network, London, 1992.
Woolley, *sir* C. Leonard, *Dead Towns and Living Men*. Oxford University Press, Oxford, 1920.
- - - *Ur of the Chaldees*. Ernest Benn, London, 1929.
- - - *The Development of Sumerian Art*. Faber & Faber, London, 1935.
- - - *A Forgotten Kingdom*. Max Parish, London, 1959.
- - - *The Sumerians*. W. W. Norton, London, 1965.
Yates, Frances A., *The Rosicrucian Enlightenment*. Routledge & Kegan Paul, London, 1972.
Yatri, *Unknown Man*. Sidgwick & Jackson, London, 1988.

Register

Aabel 114, 115, 117
Aabraham 11, 14, 17, 23–25, 27, 29, 30, 32, 35–39, 50, 54, 58, 76, 96, 98, 103, 113, 119, 121, 134, 148, 151, 152, 163, 167, 174–180, 183, 187–189, 202, 224–226
Aadam 11, 14, 20–24, 26, 29, 30, 33, 35, 47, 51, 61, 74, 87–89, 94, 96, 97, 104–114, 118, 123, 125, 129, 130, 134, 137, 138, 143, 164, 166, 173
Aaron 151, 169, 201–203, 205, 206, 217–221, 223, 226
Abarageus 31, 32, 165
Abdakiba 207, 217
Abimelek 177
Absalom 179
Abydos 185
Adapa, *vt* ka Aadam 93, 94, 97, 98, 106, 108
Ahab 185, 205
Ahet-Aton 200, 201
Ahmose I 181
Akad 18, 40, 48, 49, 76, 197,
Akalemdug 165
Aleksander Suur 131, 154
Aleksandria 45, 61, 184
Alter, Robert 89, 113
Amarna 123, 195, 201, 202, 204, 207, 217, 218, 221, 222
Amenemope 229
Amenhotep III 93, 101, 136, 193,199–201, 203, 204, 207, 209, 214, 217
Amminadab 223
Amon (Amen) 152, 193, 199, 200, 225
Amram 221, 222
Anat 34, 123–127, 129, 134
Ankhfn-khonsu 138, 180
Antu (Nammu) 76, 102
Anu 50, 75, 76, 80, 83, 84, 86, 89, 96, 97, 101, 102, 174, 182
Anubis 182
Apopi II (Apophis) 181
Apsu 43, 75, 77, 135
Ararati mäed 68, 86, 208
Armstrong, Karen 100
Arvium 117, 148
Asklepios (Aesculapius) 105
Assurbanipal 40, 45, 51, 60, 85, 101, 186
Assüüria 18, 33, 39, 51, 60, 85, 164, 185, 186, 205
Aštarte (Aštoret, Ašera) 34, 35, 123–126, 129
Azazel 169

Atabba 97, 101, 108, 113, 117, 129, 136
Aton 200, 201, 209, 210, 212, 217, 221, 222, 225, 226
Avaris/Pi-Raamses 181, 187, 199, 207, 225

Baal 34, 37, 53, 110, 123, 124, 130
Baasmat 180, 183, 202
Babülon 18, 27, 33, 39–41, 46, 50, 92, 99, 101, 103, 110, 123, 129, 131, 138, 166, 181, 189, 227
Babüloonia 37–39, 43, 48, 61, 71, 76, 103, 123, 131
Bagdad 19, 26, 40
Basra 26, 112
Belsatsar 130
Betsaleel 149, 220
Bileam 58, 110
Boas 223
Boyle, Robert 228
Breasted, James Henry 195, 197

Camelot 135
Champollion, Jean-François 184, 186
Chartres 151

Darwin, Charles 21, 22, 59, 63, 64, 66, 69, 70
Descartes, René 141
Dumuzi (Tammus) 76, 77, 84, 178
Dürer, Albrecht 168

Edom 179, 183
Eeber (Heber) 35, 180
Eeden 26, 39–42, 61, 83, 109, 171
Eelija 61
Eenok 53–55, 58, 59, 143, 173
Eesav 177, 179, 180, 183, 195, 198, 202, 227
Eeva 21, 22, 60, 87, 94, 95, 97, 98, 104–114, 118, 125, 129, 143, 162, 164, 222
Ehnaton (Amenhotep IV) 101, 195, 200–207, 209, 212, 217, 218, 221, 222
Eirenaeus Philalethes 155
Eje 193, 195, 201, 203, 209, 221, 222
Elam 25
El Eljon 34, 35, 37, 46, 53, 76, 77, 103, 106, 118, 119, 129
El Šaddai 35, 46, 76, 119, 121, 124, 175, 202, 219, 224–226
Eliseba 223
Enki (Ea) 50, 76, 77, 86, 89–93, 97, 102, 106, 107, 111, 113, 114–118, 125, 129, 130, 134, 136, 138, 143, 164, 171
Enkidu 60, 108
Enlil (Ilu Kurgal) 76, 77, 84, 86, 87, 89, 97, 99, 102, 103, 106, 107, 112, 114, 118–121, 123, 124, 127, 129, 130, 143, 219
Enos 23, 162, 164
Ereškigal 76, 127, 129, 133, 180
Eridu 19, 40, 47, 80, 93
Eufrat, jõgi 15, 17, 32, 33, 34, 40–42, 106, 176
Eusebios Caesareast 11, 184, 203

Frankfort, Henri 47, 80, 121
Freer, Neil 137
Freud, Sigmund 197, 201

Gabriel 58
Gaedheal (Gael) 203
Georgios, piiskop 12
Giideon 58
Gilgameš 60, 85, 86, 108, 179
Giluhepa 217, 221
Goosen 187, 199, 207
Gosse, Philip 72
Graves, Robert 174
Gudea 92

Haagar 58, 134, 175, 176
Haam 166–168, 170, 171, 173, 174, 178, 179, 181, 213, 227, 228
Haaran 24–26, 39, 148, 177, 188, 189
Hammurapi 227
Hathor 209, 212–216, 225, 226
Hawa, *vt* Eeva
Havilamaa 41, 42
Heliopolis 138, 145, 154, 182, 184, 193, 196, 199, 203
Henry, Matthew 94
Hermes Trismegistos 169, 227, 228
Herodotos 154, 176
Hesekiel 60, 61
Hieronymus 38, 100, 110, 111
Hiiob 45, 53, 109
Hilkija 38, 124
Homeros 161, 228
Hooke, Robert 228
Hoorebi mägi (Serabit el-Khadim) 119, 202, 208, 212, 214–216, 219, 225
Horemheb 201, 202, 206, 218
Huur 149, 220
Huxley, Thomas Henry 63, 64

Idumea, *vt* Edom
Igrat 180, 193
Iisak 113, 121, 148, 174–180, 195
Iisrael 36, 150, 177, 178, 180, 183, 185, 189, 205, 221, 223
Inanna (Ištar) 76, 77, 84, 86, 101, 118, 126, 127, 134, 178
Iraak 40, 112
Iraan, *vt* Pärsia
Isis 116, 134, 173, 212
Ismael 175, 176, 180, 183, 202

Jaabal 164, 165, 171
Jaafet 166, 174
Jaakob 36, 113, 174, 177–180, 187, 189–195, 206, 207, 224
Jaakobus 163
Jacobsen, Thorkild 78, 80, 98
Jahve, *vt* ka Jehoova 112, 120, 193
Jamm (Leviathan) 34, 45, 123
Jeeriko 17, 188
Jeeser (Õiglane) 219, 220
Jeesus 10, 11, 38, 122, 132, 135–139, 149, 160, 163, 218, 224
Jehoova 26, 34–38, 45, 46, 53, 54, 58, 76, 77, 87, 99, 100, 110, 114, 120–133, 137, 138, 148, 175, 202, 219, 224–227, 229
Jeremia 124
Jeruusalemm 24, 34, 37, 38, 54, 55, 60, 123, 130, 133, 182, 186, 205
Jesaja 38, 60, 110, 111
Jitro 197, 198, 201, 202, 219, 220, 226, 227
Jochai, ben (rabi) 53
Johai, Šimeon ben 126
Johannes Paulus II 21, 23
Johanson, Donald 67
Joojakin 37
Jookebed (Jokabar) 221
Joosep, Jeesuse isa 149
Joosep, Jaakobi poeg 189–192, 197
Joosep, vesiir 190–193
Joosija 130
Joosua 54, 56, 188, 219
Josephus Flavius 37, 52, 88, 89, 94, 150, 151, 173, 184, 196, 197
Juja 193, 195, 203, 209, 221
Julius Africanus 10, 11, 35, 184
Juubal 165, 171
Juudamaa 36, 37, 38, 55, 123, 124, 138, 163, 195
Juuda, kuningadünastia 166, 178, 205, 206, 218, 222

Kaanan 15, 16, 25, 26, 34, 36, 56, 74, 76, 103, 112, 119, 129, 150, 166, 174, 177, 187–189, 224–226, 229

Kain (Q'ayin) 98, 105, 112, 114–118, 137, 148, 150, 160, 162, 163, 165, 166, 170, 173, 180, 222, 223
Kaldea 18, 39, 43, 111, 170, 177, 188
Kali 116, 134, 142
Karnak 138, 152, 185, 201
Keenan 23, 162
Ki (Uras) 76, 102
Kija 217, 218
Kija-tašerit 218, 222, 223
Kingu 89, 108, 112
Kiš 19, 33, 40, 45, 47, 97, 117, 143
Kleopatra VII 212
Koljat 57
Kramer, Samuel Noah 47, 48
Kumran 24, 38, 105, 110, 163, 178, 181
Kundalini (Madu) 142, 143
Kyros II 131

Lagaš 19
Lahamu ja Lahmu 75
Langdon, Stephen 50, 116
Lapidus 155
Larsa 19, 47, 181
Layard, Austen H. 39, 45
Lea 178, 189
Leevi 198, 199, 217, 221, 222
Lemek 162–167, 170, 171, 173
Leon, Moses de 126
Lilith 76, 116, 118, 125, 127, 129, 130, 133–135, 143, 165, 168, 170, 179, 183, 202, 213, 217
Lott 25, 58, 177, 188, 223
„Lucy" 67, 68
Luksor 138, 193, 201
Luluva 118, 143, 180
Lutsifer 110, 111

Maarja Magdaleena 135, 136, 220
Mahalat 180, 195
Manasse 37, 38, 130
Manethon 170, 181, 184, 185, 196, 199, 203
Marduk 43–47, 71, 76, 102, 103
Mari 25, 181
Masda (Ahura Mazda) 117, 118, 134, 171
Matronit 126, 127, 129, 133
Matteus 222, 229
Melkisedek 151–153, 170
Mendes 167–169
Menelek 179
Menkaura (Mykerinos) 212, 214, 216
Meri/Merikiba, *vt* Mirjam
Merira 222
Memeptah 207
Merovingid 12
Messeh (Mushus, messias) 13, 136, 180
Meškalamdug, kuningas 31, 32, 165, 166
Metuusala 23
Michelangelo Buonarotti 213
Midjan 191, 198, 201, 206, 220, 226
Miikael 58
Mirjam (Meriamon) 217–221, 226
Mivart, St. George 70
Mooses 55, 56, 119, 126, 134, 149–151, 155, 187–190, 196–203, 205–210, 217–227
Mot 34, 123
Mummu 43, 75, 77

Naama 165, 171
Nahson 223
Nanna (Suen) 76
Narmer 212
Nebukadnetsar II 27, 37, 38, 46, 54, 130
Nektanebo II 184
Nergal (Meslamtaea) 76, 118, 127, 133, 180
Newton, Isaac 228

Nidaba 97
Niilus, jõgi 136, 176, 187, 199, 207
Nimrod, kuningas 39, 167, 176, 180
Nimrud 39, 40
Ninbanda 32, 165
Ninhursag (Ninmah) 76, 77, 82, 84, 86, 89–94, 97, 106, 116, 125, 134, 143
Ninive 33, 39, 40, 45, 60, 85, 101
Ninlil (Sud) 76, 124
Ninurta (Ningirsu) 76
Nippur 19, 75, 79, 83, 89, 120
Niul 203
Noa 11, 14, 23, 30, 32, 33, 36, 39, 52, 59, 81, 85, 86, 100, 137, 138, 148, 162–167, 170, 171, 173, 174
Nofretete 200, 201, 203, 204, 217

Oonan 178
Ormuzd, *vt* Masda
Osman, Ahmed 197
Otniel 219

Paabel (Babülon) 27, 37, 38, 40, 43, 98–100, 123, 125, 206, 225
Palestiina, *vt* ka Kaanan 136, 167, 172, 185, 195, 206, 207, 217
Panahesi (Piinehas) 209, 226
Patai, Raphael 123, 133
Peet, T. Eric 206
Peltsebul 110, 124
Pendragonid 12, 135, 148
Petrie, W. M. Flinders 207, 209–211, 216
Poebel, Arno 79
Ptah 181, 182, 193
Ptolemaios I 184
Ptolemaios IX 212
Punane meri 134, 190, 203, 207
Puthoff, Hal 214
Pärsia 17, 41, 67, 74, 131, 171, 219
Pääbo, Svante 65, 67, 70

Ra 145, 192, 193, 199, 200, 203, 212, 229
Raahel 174, 178, 189
Raguel 58, 188
Ramses I 187, 202, 206, 207, 210
Ramses II 187, 188, 207
Raneb 167, 180
Rawlinson, Henry C. 40, 48, 49, 84, 185
Rebeka 174, 177, 179
Rehabeam 186
Reuel 197, 198, 219
Rohl, David 78, 186
Rooma 142, 212
Roux, Georges 47
Rutt 222
Ruuben 191

Saadok 163
Saalomon 38, 113, 123, 125, 134, 179, 186, 205, 206, 229
Saarai (Saara) 25, 174–180, 188
Sahharov, Andrei 214
Salmanassar III 185
Samael 114, 115, 118, 125, 129, 133, 134, 139, 164, 171
Samgar 124
Sargon Suur 197
Scota, printsess 203
Seeba kuninganna 134, 179
Seem 166, 167, 174
Semenhkare 195, 200, 203–205, 217, 221
Senusert I 176–178, 180
Serubbaabel 40
Seti I 173, 187, 206, 207
Set 98, 105, 137, 162–165, 173, 222
Šešonk I (Siisak) 186
Siinai 151, 178, 188–190, 201, 204, 206–212, 218, 222, 224–227
Sippora 134, 196, 201, 202, 218, 226
Sitamun 199, 200, 204

Sitchin, Zecharia 20, 56
Sküütia 48, 84, 174, 203
Smith, George 45
Snofru 209
Sobekneferu, kuninganna 138, 180, 181, 183, 209, 213
Solecki, Ralph 68
Soodom ja Komorra 130, 174
Sophia 45, 61, 125
Steindorff, Georg 190
Stuartid 167, 228
Sumer 18, 25, 27, 30, 39–42, 47, 48, 50, 55, 56, 74, 75, 78, 79, 84, 92, 96–99, 101, 102, 115, 125, 131, 133, 141, 151, 165, 166, 170, 178, 183, 188, 202
Surnumeri 38, 55, 174
Swisher, Carl 66
Süüria 14, 34, 74, 84, 98, 111, 131, 167, 180, 187, 195, 206, 229

Šahar 34
Šalem 34
Šekina 125–129
Šubad 31, 32, 165
Šutarna 217

Zarathustra (Zoroaster) 117, 170, 171, 228
Zaru 199, 201, 206, 209, 225
Ziusudra 80, 81, 86, 106

Taamar 178, 179, 191, 222, 223
Taaniel 38, 54, 55, 58, 61
Taavet 57, 101, 150, 160, 163, 166, 179, 180, 185–187, 189, 191, 195, 206, 220, 222, 223, 229
Tadukiba 218
Taharka 186,
Taninvar 133
Teeba 181, 182, 186, 193, 200, 204
Teje 199, 200, 203, 204, 210, 221
Terah 25, 39, 54, 148, 176, 188, 189
Tharbis 196, 218
Thera, saar 181, 188
Therapeutate 105, 138, 181, 182, 195
Thoth, *vt* ka Hermes Trismegistos 169, 170, 173, 180, 182, 227, 228
Thutmosis III 136, 138, 152, 181, 182, 195, 209, 212
Ti 199, 201, 203, 217, 221
Tiamat 43, 45, 75, 77, 88, 90, 112, 115, 125, 135, 139
Tigris, jõgi 15, 17, 33, 34, 41, 68
Titus 38
Tohvait 176
Trooja 181
Tuja 193, 195
Tušratta 218
Tutanhamon (Tutanhaton) 31, 195, 199–201, 209, 217, 218, 221
Tuubal-Kain 117, 149, 163, 165–167, 171, 173, 178, 212

Ur 17, 18, 19, 24–29, 31–33, 39, 47, 50, 84, 96, 98, 138, 148, 165, 177, 188
Urbaba 99
Urnammu 27, 29, 188
Uruk (Warka) 18, 40, 45, 60, 74, 85
Ussher, James 22–24, 30, 33, 78, 79, 185–188
Utanapištim 33, 81, 85
Utu 101

Vahemeri 74, 141, 174, 188
Weinfeld, Moshe 190
Velikovsky, dr Immanuel 149
Viljakas Poolkuu 15, 16, 17, 30, 32, 74, 84, 187
Villars, abee de 171
Wood, David 168
Woolley, *sir* Charles Leonard 27, 29, 32, 39, 47, 80, 81, 86, 165
Wren, Christopher 228
Wyckliffe, John 219

1. *Sir* Peter Robson. *Hesekieli nägemus*

2. Sumeri *anunnaki*kujukesed, u 3000 eKr

3. 5000-aastane Sumeri kuninga Meškalamdugi (samastatud Tuubal-Kainiga, Vulcanusega) kuldkiiver

4. Uri kuninganna Šubadi (samastatud Akalemi tütre Naamaga, u 3200 eKr) kuldne peaehe

5. Süüria Aštarte kuldripats, u 1450 eKr

6. Jumal Enki ja sünnitaim

7. Ahura Mazda bareljeef Persopolises (Pärsia).
(Samastatud sumeri jumala Enki/Samaeliga)

8. Jumal Assur (samastatud sumeri jumala Enlili ja heebrealaste Jehoovaga) assüüria bareljeefil

9. Taevajumal Anu. Sumeri kujutis, u 3000 eKr

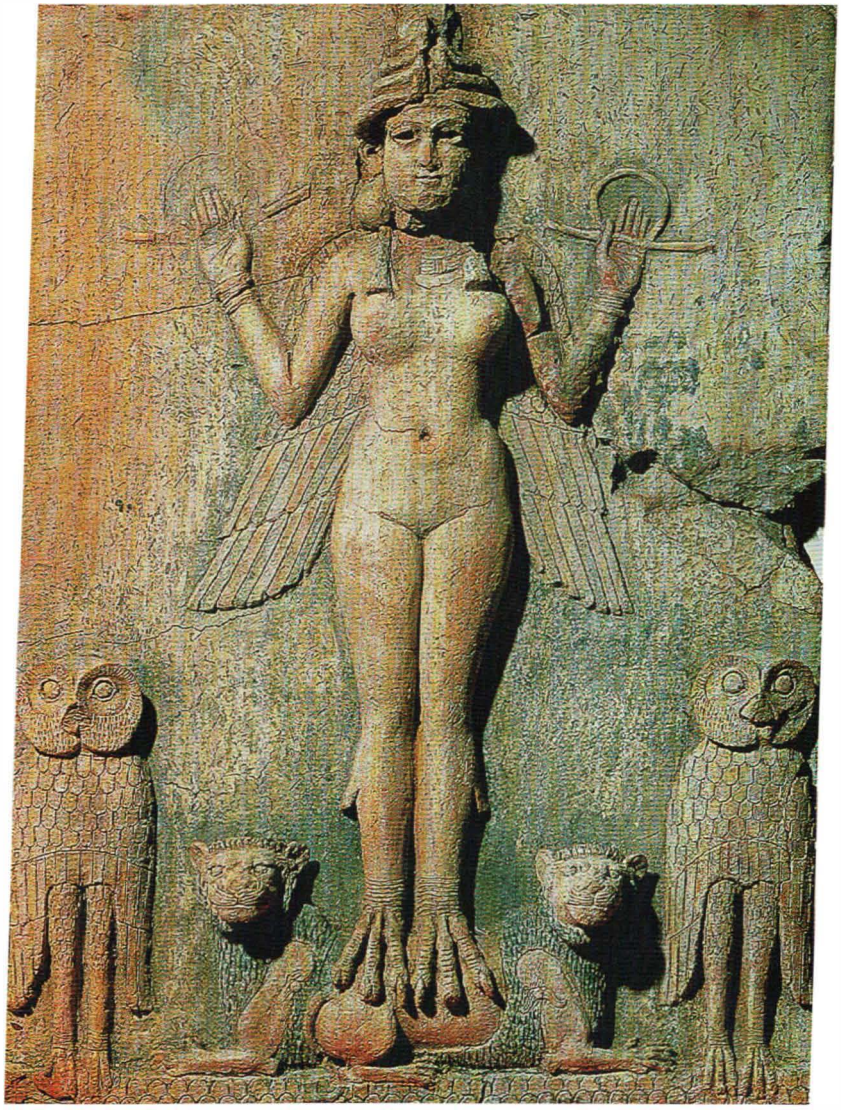

10. Allmaailma kuninganna Lilith, jumalate abikaasa.
Sumeri bareljeef. u 2000 eKr

11. Taevakuninganna Anat, kaananlaste bareljeef El Eljoni tütrest

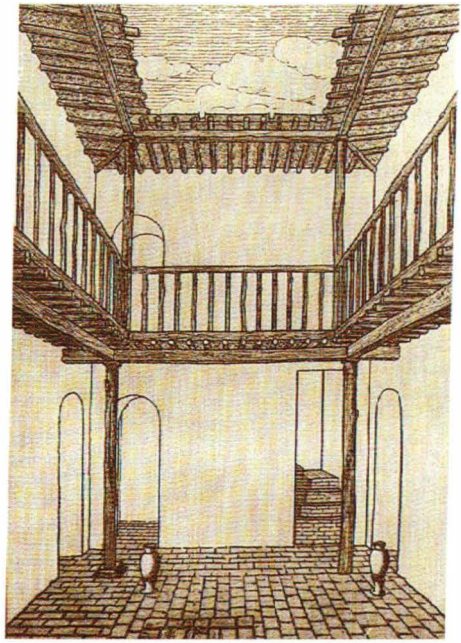

12. Sumeri maja Uris Aabrahami ajal, u 2000 eKr

13. Uri kuningas Urnammu, 2113–2096 eKr. Aabrahami vaarisa Raguel oli abielus Urnammu tütrega

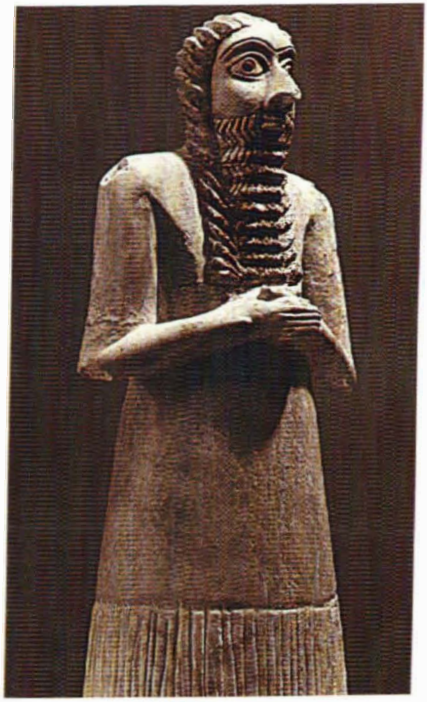

14. Sumeri preestri kuju
III at algusest eKr

15. Babüloonia naine
II aastatuhandest eKr

16. Vaarao Amenhotep IV (Ehnaton), Lahkus troonilt u 1361 eKr; samastatud piibli Moosesega

17. Mooses ja käsulauad (6. saj bütsantsi fresko)

18. Sarvedega Mooses paavst Julius II haual.
Michelangelo (1475–1564)

19. Mükeene tähetulekarikas munajuhade kujulise Graali kujutisega (13. saj eKr)

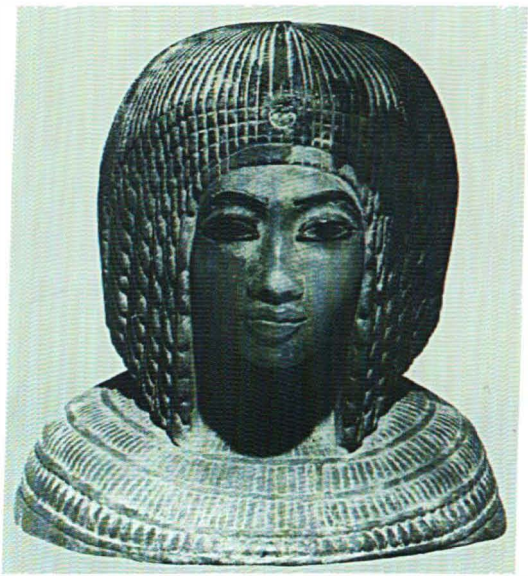

20. Egiptuse kuninganna Merikiba (Meriamon), Ehnatoni neoremkuninganna, u 1362 eKr; samastatud piibli Mirjamiga

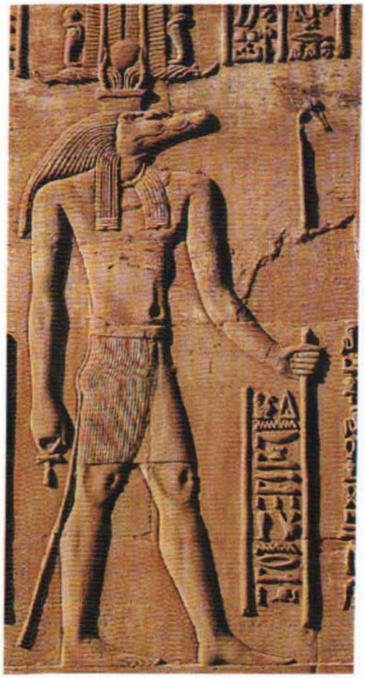

21. Krokodilljumal Sobek, egiptuse suur Messeh

22. Saalemi preesterkuningas Melkisedek (u 1950 eKr) „ülespoolse tulekivi" karikaga. Kuju Prantsusmaal Chartres'i katedraalis

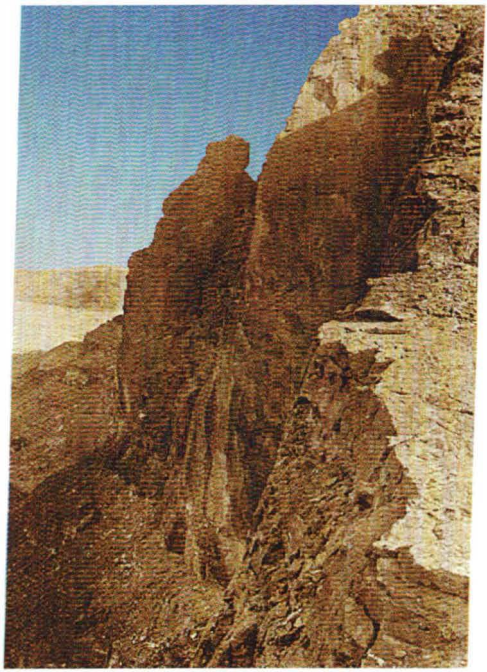

23. Serâbît el-Khâdimi kõrgustik Siinais; samastatud piibli Hoorebi mäega

24. Moosese mägitempli varemed Siinais

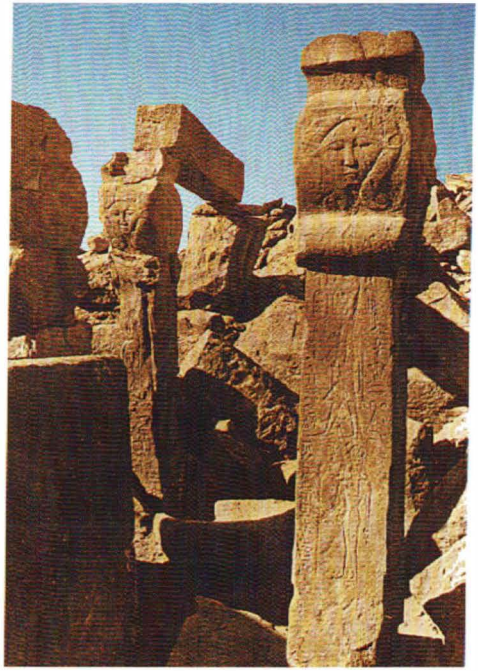

25. Hoorebi mäe templi põhjapoolne sissekäik

26. Hoorebi mäe sisemise templi sissekäik

27. Egiptuse kuninganna Teje. Moosese ema kujukese pea: leitud templist Hoorebi mäel

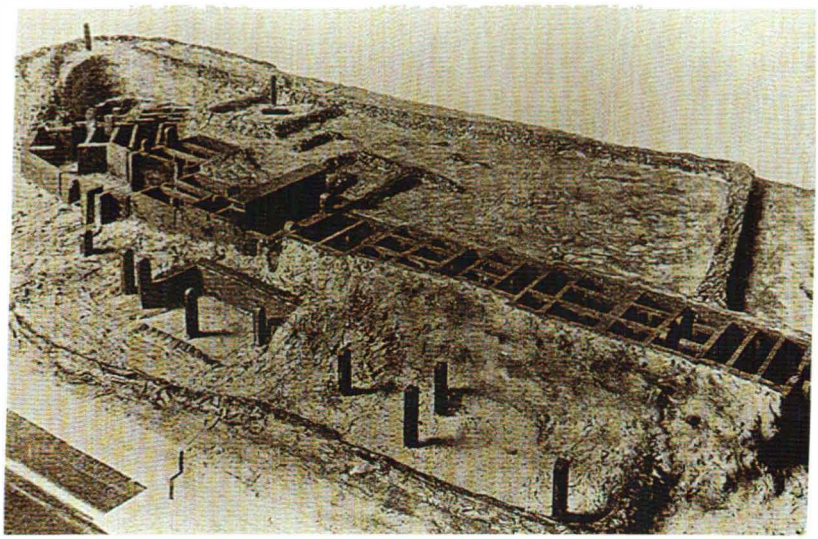

28. Hoorebi mäe templi mudelrekonstruktsioon